The background features a stylized world map with a grid, showing continents in green and oceans in light blue. Overlaid on the map are several layered, curved shapes in shades of teal and dark green, creating a sense of depth and movement. In the top right corner, there are several parallel, slanted lines in a light gray color.

**Слободан Комазец,
Рајко Буквић,
Бојан Димитријевић,
Драган Петровић**

СРБИЈА
у савременим
геоекономским процесима

Књига је настала у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2021. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

СРБИЈА У САВРЕМЕНИМ ГЕОЕКОНОМСКИМ ПРОЦЕСИМА

Проф. др Слободан Комазец

Проф. др Рајко Буквић

Проф. др Бојан Димитријевић

Др Драган Петровић

Београд, 2022.

Издавач

Институт за међународну политику и привреду, Македонска 25, Београд

За издавача

проф. др Бранислав Ђорђевић, директор

Аутори

Проф. др Слободан Комазец, редован професор у пензији

Проф. др Рајко Буквић, редован професор
и научни саветник у пензији

Проф. др Бојан Димитријевић, редован професор

Др Драган Петровић, научни саветник

Рецензенти

Љубиша Деспотовић, научни саветник,
Институт за политичке студије, Београд;

Часлав Петровић, редовни професор у пензији,
Филозофски факултет, Ниш;

Душко Димитријевић, научни саветник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд

Компјутерска обрада

Сања Баловић

Лектура

Маја Јовановић

Штампа

Донат Граф доо, Мике Аласа 52, Београд

ISBN 978-86-7067-294-9

САДРЖАЈ

Реч аутора	11
Увод	15

Део први

Проф. др СЛОБОДАН КОМАЗЕЦ

Од неолиберализма ка неокејнзијанском концепту,
социјално-хуманијем и привредно успешнијем моделу

1. Неолиберализам, тржишни фундаментализам и економски раст	21
Неолиберализам и тржишни фундаментализам	21
Либерална теорија тржишта и савремена држава	23
Држава, савремено тржиште и неолиберализам	31
Антиинфлациона политика насупрот развојној макроекономској политици	33
Неолиберална економија и „шок терапија“ у кризом притиснутој привреди	36
Тржишни фундаментализам и либерализам – полуге у рукама финансијског капитала и експлоатације	40
Неолиберална диктатура финансијског капитала – фундаменталистичка доктрина дерегулисаног капитала	42
Крах неолибералног модела развоја и антиразвојне макроекономске политике	46
Синтеза разорних ефеката неолиберализма у економији	50
Тржишни фундаментализам и шок терапија – пут у колонијални положај неразвијених привреда	51

Слом неолиберализма, повратак и успон економског суверенитета држава	53
2. Милитаризација економије	57
Милитаризација економија и војни расходи	58
Глобализација, војни расходи и сиромаштво	66
Милитаризам и теорија глобализације	70
Дефицити државних буџета, војни расходи и јавни дуг	72
Цене и „надувавање“ трошкова	76
Монополи и нова трка у наоружању – хладни рат никада није престао	79
Војни расходи и процес концентрације капитала	81
Војноиндустријски комплекси и интернационализација војног бизниса	87
Војна економија, структурне привредне кризе и милитаризација буџета	89
Војна економика и научна истраживања	91
Амерички империјализам и стратегија освајања света	96
Нужност разоружања и реформе међународних економских и финансијских односа	107
Процес реконверзије војне економије	108
Референтна литература	117
Белешка о аутору, проф. др Слободан Комазец	119

Део други

Проф. др Бојан ДИМИТРИЈЕВИЋ

Кључни изазови светске економије – недовољна агрегатна тражња и растућа неједнакост

Уводне напомене	123
1. Проблем недовољне агрегатне тражње	127
Теоријски модел агрегатне тражње	133
Економска политика у кејнзијанском моделу	138
Различити теоријски модели за излазак из кризе	142
Емпиријска истраживања у вези са економском политиком	146
Проблем глобализације и потреба реформе међународног економског поретка	171
2. Глобална неједнакост и како је победити	193
Емпиријски подаци о неједнакости – дијагноза	193
Објашњење и узроци неједнакости	203
Последице неједнакости	209
Решења за смањење неједнакости – предлог мера економске политике	212
3. Предлози мера економске политике за Србију	215
Литература	227
Белешка о аутору, проф. др Бојан Димитријевић	233

Део трећи

Проф. др Рајко БУКВИЋ, др Драган ПЕТРОВИЋ САВРЕМЕНИ ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ У СВЕТУ И ПРИВРЕДА СРБИЈЕ

Уводне напомене	239
Мигрантски притисак на Европу, стање, економски фактори утицаја и перспективе	251
Економски и демографски мотиви мигрантског притиска	258
Предвиђања даљих процеса везано за мигрантско питање	261
Геополитички аспекти стратешких коридора Србије	267
Увод	267
Србија и европски коридори	271
Кинески савремени стратешки „Пут свиле” и Балкан	277
Концепт Јужни ток као потенцијални стратешки коридор цевовода и пратеће инфраструктуре	281
Закључна разматрања	284
Дигитална економија и информационо друштво у Србији	187
Увод	287
Оцена дигитализације економије Србије	289
Закључак	302
Индустрија 4.0 и Србија	305
Увод	305
Четири индустријске револуције	307
Трендови савременог развоја индустрије у свету	311
Индустрија у Србији: историјски преглед	316
Дисруптивне технологије и агилно управљање пројектима	323
Закључак	329

Металска и машинска индустрија у Србији	333
Увод	333
Преглед развоја електропривреде, рудника, метала и металургије	335
Металопрада, електропривреда, рудници метала и металургија Србије у XXI веку	337
Закључна разматрања	346
Актуелно стање и перспективе текстилне индустрије у Србији	349
Увод	349
Деиндустријализација 1990-их година и текстилна индустрија Србије	350
Тренутно стање производње текстила и одеће	353
Нова индустријализација Србије и текстилна индустрија	358
Закључак	360
Савремене дисруптивне технологије и агилни пројектни менаџмент у машинској индустрији Србије	363
Увод	363
Дисруптивне иновације и технологије	365
Агилни пројектни менаџмент	366
Индустрија 4.0 у Србији и њеној машинској индустрији	370
Закључак	373
Савремени трендови у развоју индустрије у свету и Србији	379
Увод	379
Индустрија у Србији	383
Могућна развојна стратегија	388
Закључак	391
Литература	393
Белешка о аутору проф. др Рајко Буквић	407
Белешка о аутору др Драган Петровић	410
Закључак – резиме	415

Реч аутора

Куда иде светска економија, да ли постоји оптималан модел, да ли је неолиберални концепт истрошен и показало се неефикасан, чак и штетан за већину држава где је био доминирајући протеклих година, рачунајући и Србију?! Да ли је мултиполарни светски поредак коме идемо, праведнији и бољи од монополарног у којем смо се нашли од почетка деведесетих година XX века?! Шта да предузму земље попут Србије у светском економском систему коме и сами припадамо, где је међузависност и повезаност велика нарочито када су у питању мање државе, али где се још увек могу доносити суверене одлуке по важним питањима. Да ли је друштвена неједнакост, која се повећава, добра основа за изградњу успешног друштва и да ли се без снажне индустрије може бити истински суверен у савременим економским и политичким односима у свету и окружењу?! То су нека важна питања на која смо као аутори ове научне монографије покушали да дамо одговоре стручној и широј јавности.

Промене у савременој економији повезане су са друштвеним, па и политичким променама у свету. Савремени свет се налази у вишеструким геополитичким, друштвеним и економским променама. Оне се међусобно додирују, прожимају и интеракцијски повезују. С друге стране, то није апсолутна категорија, да рецимо свака промена у економском моделу који је владајући не значи аутоматски и промену и потпуну повезаност са геополитичким и друштвеним факторима, али међузависност уопштено посматрано постоји. У том правцу, на планетарном нивоу, у геополитичком смислу свет све убрзаније улази у мултиполаризам, где посебно Кина, Русија и шире посматрано остале силе, пре свега БРИКС, теже мултиполарном светском поретку. С друге стране, САД, Британија и већи део западних земаља покушава да одржи монополарни светски поредак у војном смислу концентрисан око НАТО. У економском смислу САД, Британија и савезници су чврсто ослоњени ка неолибералном и неомонетаристичком моделу,

задржавању функције долара као светске монете, и пресудном утицају на ММФ, Светску банку, Светску трговинску организацију (и финансијске институције и берзе попут Њујоршке, Лондонског ситија и др.). У културном смислу (мека моћ – *soft power*) утицај Холивуда, медијске сфере, Гугла, утицај на интернету је допунски елемент укупне моћи Америке и њених савезника. Европска унија тесно је повезана са англоамеричким центром моћи, али ипак има своју засебност и посебне интересе. Победа Бајдена (под необичним околностима) у америчким изборима даје подстицај глобалистичким снагама у Америци и свету и додатном повезивању Трансатлантског партнерства. У економском домену то се може схватити као подршка неолибералном и неомонетаристичком моделу, који је озбиљно уздрман у пракси, али и теоретски. У економском домену видљив је процес постепеног јачања Кине, која заједно са Русијом и силама БРИКС-а тежи мултиполаризму. Пацифичка регија, пре свега Далеки исток са акцентом на Кини, постаје све више водећа светска мегарегија, што је протеклих векова био северни Атлантук. У војно-индустријски сектор у свету улажу се све већа средства, у чему предњаче САД, што је посебан предмет анализе ове студије. То је повезано и са агресивном политиком Вашингтона стварања амбијента притисака на њима непоћудне режиме, изазивања локалних и регионалних сукоба у свету, милитантне политике и притисака. Процес постепеног стварања мултиполаризма, наговештава уравнотеженији однос снага у свету, у међународним организацијама попут ОУН, али и оним финансијским.

Без обзира на геополитичке супротности које постоје у свету, на различите погледе на будућност економског концепта у већини западних држава, јасно је да свет улази у процес мултиполаризма и да ће у следећим деценијама он бити све наглашенији, а да је монополарни светски поредак окончан. Такође, аутори овог рада су сагласни да је неолиберални и неомонетаристички концепт истрошен и да његови резултати, посебно за бивше социјалистичке земље (земље у „транзицији“), укључујући и Србију и читав постјугословенски простор, нису добри. У том правцу, аутори рада излажу своје погледе на неопходност преласка на неокејнзијански економски модел с посебно разрађеним социјалним елементом.

Протеклих деценија, примена у свету неолиберализма и неомонетаризма повећала је социјалне разлике, како у оквиру самих земаља тако и јаз између сиромашних земаља и најразвијенијих. Све ужа групација стратума изузетно богатих држи све већи удео националног

богатства у већини посматраних западних земаља. У бившим социјалистичким земљама долази до латиноамеричког модела стратификације, оличених у тзв. тајкунима. Демографија већине посматраних земаља је такође погођена, нарочито бивших социјалистичких, не само негативним природним прираштајем већ и одливом дела најквалитетније радне снаге у иностранство. Аутори су сагласни да Србија треба да пређе на нови економски концепт јер су, између осталог, важне области привреде значајним делом у страним рукама (посебно банкарство), а индустрија битно умањена. Аутори су изложили стање појединих грана индустрије Србије, структуралне проблеме и путеве опоравка. Коридори Србије, дакле саобраћајна инфраструктура, која је почела да се обнавља и модернизује паралелно са системом цевовода, неопходна је у правцу јачања целокупне привреде земље. Веома је важно да Србија ојача индустријски сектор који је недопустиво слаб, да повећа своје учешће у капиталу пословног банкарства (близу 90% у страним рукама), укључујући и решења о отварању развојне банке и измену постојећег концепта Централне банке (који нагиње неомонетаризму). Започете процесе у правцу дигитализације привреде, увођења индустрије IV генерације, оживљавања грађевинарства и изградње коридора (укључујући путне правце и цевоводе) наставити још већом динамиком и захватом. Неопходно је ослонити се више на домаћи капитал путем измена у финансијској и банкарској политици, укључујући и привлачење капитала српске дијаспоре. Социјалне разлике створене у Србији, где је средњи слој уздрман, издвојен мали слој богатих (тајкуна), а нижи слојеви се боре за голу егзистенцију, морају се кориговати преласком на сасвим нови економско-социјални модел. То значи потпуно напустити неолиберално-неомонетаристички модел и разрадити, прилагођен нашим условима, неокејнзијански хибридни модел, окренут привредном расту, демографској обнови и што већој запослености, са посебно разрађеном социјалном компонентом.

Београд, август 2021.

Аутори

Увод

На почетку треће деценије XXI века свет се налази у неуједначеним процесима даљег техницистичког напретка и, с друге стране, друштвеним процесима управљања и прерасподеле ресурса и капитала, како унутар самих држава тако и у њиховим међусобним односима. Процес глобализације или техницистичког напретка, нарочито у области комунологије, саобраћаја и развоја индустрије IV генерације, евидентан је и све убрзанији. Свет све више постаје „глобално село”, јер се у исто време повећава међузависност држава и народа, могућности сарадње и узајамности. С друге стране, прерасподела капитала и располагање са ресурсима је веома неуједначено. Диспропорција између све ужег круга веома богатих и, с друге стране, сиромаштво најнижих слојева у оквиру стратификације друштава се углавном повећава и продубљује. Неолиберална и неомонетаристичка концепција постаје доминантна у стручним круговима већ током осамдесетих година XX века, а потом све утицајнија у пракси примене макроекономије западних друштава. Након нестанка Источног блока, она постаје апсолутно доминантна као владајућа концепција и у бившим источноевропским земљама, те укупно посматрано доминирајућа у свету. Шок терапија је посебно прилагођен подмодел, сличан Вашингтонском консензусу који се примењивао посебно у бившим источноевропским земљама („земље у транзицији”). Брза и нагла приватизација, где је акценат био не толико на акцијском капиталу и уделу запослених и домаћег становништва у целини већ више на продаји странцима, био је веома распрострањен модел приватизације. Очигледно је да је неолиберални концепт у пракси доживео неуспех, нарочито видљив у подстицајима, дакле структуралним узроцима за настанак и развој велике светске кризе, почевши од септембра 2008, која заправо у потпуности није ни окончана ни зацељена. Та криза је заправо криза самог неолибералног концепта, укључујући и његове подваријанте попут неомонетаризма. С друге стране, ако је јасно да је тај концепцијски правац исцрпео мање-више

своје могућности, није се искристалисала општеприхваћена алтернатива. Неокејнзијански концепт, побољшан низом додатних социјалних мера и прилагођен и модификован за примену амбијенту различитих земаља и поднебља, окружења, чини се као најприхваћенија могућа варијанта, макар као привремена. Међутим, отпори примени и усавршавању таквог (старог-новог) концепта су у моћним центрима моћи, како оним економско-финансијским, тако и политичким и друштвеним. У свету, добрим делом и као последица примене неолиберализма у пракси последњих деценија, концентрација капитала и светског богатства је у рукама све ужег круга људи, а самим тим и пораст њихове моћи у друштву представља угрожавање функционисања система, посебно демократије. Ти моћни кругови нису заинтересовани за било какву суштинску промену постојећег неолибералног економско-социјалног модела, где су реално смањене улоге синдиката, те остваривања интереса запослених и широких слојева све пауперизованијег становништва. Нарочито је медијска сцена под пресудним утицајем ових кругова, дакле крупног мултинационалног капитала, као и политичка класа, владајуће структуре. На тај начин се обједињава све више оно што се назива глобалистичком сфером. Отуда је било каква круцијална промена постојећег, у суштини, нефункционалног модела и његових остатака у пракси скопчана са великим отпорима и опструкцијама интересних кругова у друштву и политици. Они су повезани у мондијалну мрежу интереса и имају кључни утицај на светске институције попут ММФ, Светске банке, Светске трговинске организације, али и оне војно-безбедносне попут НАТО, интеграционе попут ЕУ, НАФТА и др.¹

Четири аутора су дала анализу данашњих геоекономских процеса у савременом свету, у којем бивствује Србија са бројним изазовима који из тога произилазе. Аутори су у раду ставили акценат на анализи економско-социјалних модела и најважнијих процеса у најразвијенијим земљама. Потом следи поглавље које се бави војно-индустријским комплексом у свету, посебно изражено у САД. Колосална улагања у војску, војне базе и војно-индустријски комплекс чине САД посебно експанзивним у овој области. То се поклапа са империјалном политиком Америке, где она несразмерно више улаже у „одбрану“ од осталих великих сила. Значај НАТО као доминантног војно-политичког блока којим управља САД

---

¹ Да не говоримо о елитистичким организацијама, попут Трилатералне комисије, Савета за међународне односе, Билдерберг групе и др.

повезан је у један контекст. С друге стране, и остале светске силе повећавају, истина не у тој мери, улагања у војно-индустријски комплекс. Низ мањих локалних ратова који се воде у свету и повећавање наоружавања и мањих земаља, погодује експанзивном војно-индустријском комплексу САД и НАТО. Извоз наоружања и пратеће опреме је уносан бизнис за САД и водеће чланице НАТО (у нешто мањем омеру и за Русију и неке друге велике силе), паралелно са чињеницом да се највећи део производње оружја користи за сопствене потребе. Професор Комазец, који је аутор првог поглавља, указује на алтернативу неолиберализму у виду хуманог, свакој земљи прилагођеног, неокејнзијанског и социјалног макроекономског концепта, а у сфери одбране на смањење улагања у наоружавање и војно-индустријски комплекс. Да би се смањење улагања у милитаризацију и војна питања остварило у пракси, неопходна је промена агресивне експанзионе политике, пре свега САД, у правцу „ширења и утеривања демократије”, притисака на друге земље, те стављање НАТО у друкчију улогу коју сада има.

Бојан Димитријевић, у свом делу књиге, даје пресек стања најважнијих процеса кретања привреде у бруто показатељима у свету и Европи, те кризу постојећег неолибералног модела. Како је тај модел све истрошенији аутор даје шири осврт на могућности примене и дораде неокејнзијанске доктрине, која би била прилагођена околностима у датим окружењима и са разрађеним социјалним програмима. У том правцу даје низ показатеља пораста неједнакости у друштвима широм света последњих деценија што је, између осталог, последица неолибералне и неомонетаристичке концепције. Потом повезује са стањем и структуром привреде Србије и стратегијама које би наша земља могла да заузме у правцу постизања оптималног развоја.

Поглавље о променама у области индустрије и технике зачетком увођења у свету индустрије IV генерације, урадили су аутори Буквић и Петровић. У овом поглављу анализира се стање извесног застоја у расту продуктивности, друштвеног производа (пер capita, али и бруто), последњих година (више од деценије). Постоје паралелно противречности у неадекватном расту утицаја крупног капитала и, с друге стране, пораста продуктивности а посебно пораста најамнина запослених (које спорије расту од пораста продуктивности, и екстремно спорије од концентрације и пораста добитка крупног капитала).

Буквић и Петровић су аутори и поглавља које даје преглед стања индустрије у Србији, посебно обрађено текстилне и машинске индустрије. У посебном делу аутори се баве коридорима у Србији, дакле стратешким путним правцима свих облика саобраћаја, затим цевоводима (нафтоводи и гасоводи). Дигитализација у Србији је такође тема поглавља које су урадили Буквић и Петровић.

Поред наведених тематских поглавља, рад има и уводни део, те закључак (на српском и енглеском језику).

Део први

Проф. др Слободан Комазец

ОД НЕОЛИБЕРАЛИЗМА
КА НЕОКЕЈНЗИЈАНСКОМ КОНЦЕПТУ,
СОЦИЈАЛНО-ХУМАНИЈЕМ И ПРИВРЕДНО
УСПЕШНИЈЕМ МОДЕЛУ

---

1. НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ, ТРЖИШНИ ФУНДАМЕНТАЛИЗАМ И ЕКОНОМСКИ РАСТ

*На сцени је неолиберална утопија
по којој ће тржиште решити све проблеме.*

Неолиберализам и тржишни фундаментализам

*Нова религија свемогућег неолиберализма и глобализације
полази од става да ће „нови капитализам“ донети богатство свима.
Ортодоксни неолиберализам је продукт крајње
идеолошке пристрасности развијених капиталистичких држава,
пре свега САД. Неолиберализам је постао једина светска идеологија.*

Неолиберализам и тржишни фундаментализам је идеологија наметнута неразвијенима, док их развијене државе, које их пропагирају, у основи не примењују. Најбољи доказ за то је државно спасавање највећих банака, осигуравајућих друштава, берзи и великих корпорација у новој финансијској кризи на западу.

Идеологија тржишног друштва, или тржишни фундаментализам, полази од две претпоставке, којима се до данас економисти нерадо супротстављају:

- 1) Тржиште као „невидљива рука“ (из класичне економије) преко тржишне конкуренције и односима понуде и тражње омогућава најефикаснију алокацију производних фактора, односно највећу ефикасност и профитабилност.
- 2) Тржишни механизам омогућава остваривање „социјалног оптимума“, што представља и полазну основу слободног деловања појединца (либерални индивидуализам).

Либерализам захтева следеће:

- 1) Смањење пореске стопе крупном капиталу;
- 2) Потпуно слободну трговину;

- 3) Масовну и брзу приватизацију;
- 4) Кресање јавне потрошње и смањење мешања државе у привреду;
- 5) Деретулисана финансијска и друга тржишта;
- 6) Смањење социјалних расхода.

Неолиберална доктрина је, дакле, против мешања државе у привреду, јер ће „природни закони економије поново пронаћи равнотежу, те ће стопа инфлације коју види као облик економске грознице неком чаролијом доживети пад”. Дакле тржиште ствара „спонтани ред” (Хајек).¹

Стратегија вашингтонског договора

– Шема и структурно деловање –

Оригинални захтев	Накнадно „проширење”
1. Приватизација	11. Флексибилност тржишта рада
2. Деретулација	12. Либерализација тржишта капитала
3. Финансијска либерализација	13. Флексибилност девизног тржишта
4. Либерализација трговине	14. Независна централна банка
5. Либерализација страних директних инвестиција	15. Корпоративно управљање
6. Фискална дисциплина	16. Борба против корупције
7. Пливајући курс	17. Финансијска стабилност
8. Преусмеравање потрошње са јавне на приватну	18. Приступање СТО
9. Пореска реформа (растеређење капитала)	19. Систем социјалне заштите
10. Обезбеђење својинских права	20. Мере за смањење сиромаштва

Неолиберализам је екстремни облик неолибералне теорије слободних тржишта. Највећи број држава у свету (уз развијене западне капиталистичке) прихватио је основне препоруке Вашингтонског консензуса. Прихватање

¹ Саморегулишуће тржиште се сматра невидљивом руком која спонтано ствара ред у економским и друштвеним односима: Видети шире: Енк Рејнерт, Спонтани хаос, Чигоја, Београд, 2010, стр. 172.

тржишне супремације до догматског става, истина „довешће до привремене кризе” – како тврде његови протагонисти, али ће врло брзо економије тих држава оздравити. Нова приватна структура и власништво брзо ће надокнадити привремени пад, а затим ће осигурати брз раст и приближавање нивоу развоја развијених држава капитализма. Све привреде држава „у транзицији”, видели смо став, одмах треба либерализовати, стабилизovati и приватизовати (брзо, тотално и без обзира на метод приватизације). То је у ствари шок терапија, а не градуелистички и осмишљен плански приступ, близак кејнзијанској теорији и политици.

Погрешно у целини. Ради се о офанзиви и наметању „модерног”, од свих контрола ослобођеног, неокласичног капитализма у чијој основи је монетаризам. „Противим се свакој владиној економској интервенцији” (М. Фридман). Стога смо у почетку навели чињеницу да је неолиберализам практично постао једна светска идеологија (Ј. Валерстајн) – а шта после слома неолиберализма?

Из кејнзијанске теорије и макроекономске политике познато је да држава у тешкој економској рецесији мора тражити новац (чак и емисиони) како би подстакла економију. Неолиберали и монетаристи заговарају владину строгост емисији новца и у порасту цена усред рецесије. То је пут у смишљено изазвану рецесију и кризу.

Тржишна догма и либерализам иду „руку под руку”. Државни економски интервенционизам је непотребан, док се улога државе и њена јавна потрошња требају стално смањивати.

Либерална теорија тржишта и савремена држава

Познато је да је тржиште од велике економске кризе и развојем државне интервенције било нужно ограничено државом. Најпре је то, у класичној економији и тржишту, било сведено на улогу „ноћног чувара”, очување мира, поретка и борбу против монопола. Касније се развија државни интервенционизам у склопу макроекономске политике државе и „коректора тржишне стихије”, односно активности и мера у отклањању криза (кејнзијанизам) у које капиталистичка привреда периодично улази.²

---

² Очито је то, како се показало у пракси, неолиберална утопија, где ће тржиште решити све на оптималном нивоу.

Дакле, либерално схватање државе и тржишта заснива се на уверењу да ће тржиште извршити најбољу алокацију производних фактора.

Слободно формиране тржишне цене у стању су да доведу брзо до успостављања и одржавања тржишне равнотеже. Тржишни механизам је способан да осигура следеће циљеве у развоју:

- а) Сталну равнотежу свих сектора (структурну) и укупну (глобалну) равнотежу у привреди;
- б) Сталну и пуну запосленост;
- в) Оптималан економски раст.

Класични либерализам чисте тржишне економије никада није функционисао у чистом обиму, чак и пре настанка кејнзијанске политике.

Новија схватања, везана за кејнзијанску и неокејнзијанску теорију, траже стално присуство државне интервенције на тржишту. Тржишни аутоматизам редовно води у кризу, депресију, нестабилност и незапосленост, тако да држава мора да интервенише у отклањању тих неравнотежа. Тржиште, само по себи, не даје довољне и праве информације, тако да одлуке субјеката на тржишту нису увек оптималне и економски рационалне, због чега и државни интервенционизам постаје објективно нужан.

Ради се о низу програма који чине саставни део интервенције државе у привредни и финансијски сектор, без чега привреда заснована на класичној економској теорији и либералном тржишту не би нашла излаз из кризе, односно редовно би улазила у познате периодичне кризе или рецесије у развоју.

Економске функције савремене државе могу се свести на три подручја:

- 1) Стабилизациону функцију, која у себи укључује и одговарајуће мере развојне и структурне политике;
- 2) Редистрибуциону функцију, која укључује подручје расподеле и прерасподеле доходака (буџетском политиком). Ова функција укључује одређену социјалну функцију државе у циљу „праведније“ расподеле националног дохотка;
- 3) Алокациону функцију којом држава усмерава привредне, радне и финансијске ресурсе у одређене гране или подручја у које новац и капитал логиком чистих тржишних односа не би ишао. Диспропорције у развоју настале би као неминовност аутоматског деловања тржишта, док би многе стратешке гране од виталног интереса за друштво и

националну економију (због ниже профитабилности улагања) заостајале у развоју. Држава преузима бригу да их подржи одређеним мерама, инструментима или директним улагањима.

Државни интервенционизам у економији садржи целокупан спектар мера и инструмената за усмеравање и подржавање економског раста и социјалне стратегије. Држава, између осталог, делује на следећим правцима:

1. Планира економски развој;³
2. Усмерава инвестиције;
3. Штити домаћу производњу путем разних мера заштитне економске политике (савремени протекционизам);
4. Одлучујуће делује у политици образовања;
5. Стимулише и усмерава технолошки развој;
6. Држава обезбеђује функционисање великих система (транспорт, енергетика, саобраћај, комуникације);
7. Води макроекономску, развојну стабилизациону, финансијску и спољнотрговинску политику;
8. Примењује бројне мере у циљу регулације инвестиција, контроле и политике цена, фискалних и монетарних подстицаја (каматна стопа, девизни курс, кредити банака, примарна емисија, финансијско тржиште);
9. Држава контролише и ограничава олигополске и монополске структуре;
10. Држава контролише и усмерава формирање нових фирми, улагања у нове инвестиције, а преко јавних предузећа директно интервенише у област производње, увоза, инвестиција, развоја;
11. Држава директно утиче на трансформацију привредне структуре. Савремени државни интервенционизам са моделом „обнова, реформе, развој” у новоиндустријализованим привредама крајем деведесетих година, ослоњен на неокејнзијанску теорију, допринео је

---

³ Џефри Сакс, као један од корифеја либерализма (уз Милтона Фридмана), сматра да „влада мора да има стратегију развоја, а то Србији недостаје”. „Многи сектори не могу да се развијају само на приватним основама. Већини сектора су за развој потребне државне инвестиције, инфраструктура, обучени радници, извозна тржишта, привлачење нових инвестиција. То не може да буде препуштено тржишту, већ тражи озбиљну државну стратегију.” (Џ. Сакс, у интервјуу НИН-у 27. 4. 2014).

брзом економском развоју ових привреда (Ј. Кореја, Тајван, Сингапур, Хонгконг, односно „пет тигрића“). То су тзв. новоиндустријализоване земље. Модел настоји да изгради „вођено“ и контролисано (а не потпуно слободно) тржиште, а то значи социјална и регулисана привреда (по узору на немачко-јапански модел капитализма). У овим привредама држава је вршила избор и подстицала приоритетне индустријске секторе, креирала и спроводила одговарајућу (себи подешену) извозну, финансијску, монетарну, инвестициону, стабилизациону и технолошку политику. Режим спољне трговине, девизних курсева, коришћења иностраних кредита, био је високо контролисан и централно вођен. Вођена је политика супституције увоза и снажне стимулације извоза. Увоз је строго контролисан и врло селективан, а девизна контрола врло чврста. Банкарски (национално очуван) систем је путем кредитне и каматне политике кориштен као главна полуга државне стимулације једних и дестимулације других сектора у циљу реструктурисања привреде.

Овај модел је омогућио овим привредама импозантну динамику економског раста (све до 1998. године када је под притиском напуштен). Поједине новоиндустријализоване земље су се врло брзо приближиле високо развијеним привредама, да би на притисак ММФ-а напустиле овај врло ефикасан модел развоја. Нажалост, и државе ЕУ су прихватиле тржишни фундаментализам из САД, уз кризу која се продубљује и све чешће социјалне потресе и огромна социјална раслојавања.⁴

Нова религија свемогућег неолиберализма и глобализације полази од става да ће „нови капитализам“ донети богатство свима. Ортодоксни неолиберализам је продукт крајње идеолошке пристрасности развијених капиталистичких држава, пре свега САД.

Модел „чисте тржишне економије“ америчког типа капитализма у последњој фази развоја задоминирао је насупрот јапанском моделу „доживотне запослености“ и европском моделу „социјалног партнерства“

---

⁴ Ове проблеме у ЕУ шире смо разрадили у студији др С. Комазеца: Економија страха и неизвесности (Криза Европске уније и еврозоне), Београд, Астрих, 2013.

Видети и рад: М. Катрић, З. Богатић, Еволуција идеје либерализма и интервенционизма и њихов утицај на тискало у политику, зборник Неолиберализам, Београд, 2014. стр. 259–268. Видети врло инспиративан рад, Дејвид Харви: Кратка историја неолиберализма, превод, Загреб, 2013, стр. 24–42, 67–82.

или социјално-тржишне привреде. Јапански модел је у периоду 1950–2000. године омогућио стопу раста од 5,2%, а европски модел социјалног партнерства у истом периоду 3,4%, док је у САД то износило свега 1,7%. Долази до превласти парадигме „чисте тржишне привреде” и монетаризма. Ту је велику улогу одиграо Вашингтонски договор, који је створио нову платформу неолиберализма (ММФ, Светска банка и Трезор САД), али и СТО – Светска трговинска организација под директним утицајем моћника и носилаца светског финансијског капитала и групе најразвијенијих држава у свету (Г-8).

Процес глобализације преко нагле либерализације трговинских финансијских токова, дерегулације, приватизације, уз стабилизациони и структурни програм прилагођавања ММФ, разорила је наведени модел који је омогућио овакав висок привредни раст.

Модел државног интервенционизма „обнова–реформе–развој” уважава логику тржишта, али је држава отклањала недостатке тржишта. Она је интервенисала када тржиште није могло да осигура оптималну алокацију ресурса, подстицала је извозни сектор, истраживања и развој, образовање, запошљавање и др.

Узроци садашњих криза у готово свим државама у транзицији су:

1. Спољноекономска либерализација и дерегулација финансијског система;⁵
2. Одсуство контроле и надзора централних банака у погледу задуживања у иностранству и контроле националног банкарства;
3. Нереални, обично прецењени, девизни курс;
4. Велика краткорочна задуженост (унутрашња и екстерна);
5. Дефицити платног биланса и огромни дефицити јавног сектора;
6. Либерализација свих тржишта и процеса криминализације друштва;

---

⁵ Либерализацијом спољне трговине и смањењем царинске заштите отворен је пут за нагли прилив иностране јефтиније и квалитетне робе. Због пада националне производње и понуде домаће робе, уз пораст незапослености и домаће тражње, отварање иностраних банака или продаје домаћих банака иностраном капиталу – отворио се простор за прилив страног капитала и повећање куповне моћи преко кредитирања сектора становништва за куповину иностране робе. Вештачки изазване коњунктуре и „стабилност” изведени су гушењем националне производње и порастом незапослености.

7. Губитак кредибилитета државе и институција система;
8. Потпуна либерализација токова капитала и губитак контроле капитала;
9. Слаба и недовољна контрола банкарског сектора и берзанског пословања.

Класичне теорије спонтаног развоја, сталне равнотеже и пуне запослености, односно непотребности мешања државе у привредни живот поново су оживеле у облику неолиберализма и тржишног аутоматизма (фундаментализма). Великом економском кризом (1929–1933), срушен је и мит и догма о спонтанитету и пуној запослености, на чему израста све развијенији државни интервенционизам кејнзијанског типа. Данас је основни стуб економије ЕУ неприкосновени тржишни либерализам.⁶

Стални раст државне интервенције до сада се највећим делом остварује кроз раст јавног дуга, субвенцијама, војним наруџбинама, национализацијом, одржавањем „нерентабилних сегмената” система у подржавању профита, као и низом других монетарних и фискалних економских мера.

Све развијенији јавни дуг који често прелази и висину бруто домаћег производа, а и све шира међународна повезаност у кретању робе, рада и капитала, доводе до превазилажења кејнзијанске теорије детерминисаности националног дохотка, допуњени домаћим и међународним дугом, док се финансијски токови не одвијају више под доминантним деловањем закона вредности, или чисто тржишних закона, већ мање или више развијеним јавним сектором и монополском структуром, финансијским фиктивним капиталом, у савременој привреди. Тај сектор захвата од 35–62% националног дохотка, а укључујући и јавни дуг онда често и изнад висине бруто домаћег производа.

Државни расходи и приходи постају функција флукутисања економске активности. Фискални и монетарни сегмент система, као целина, следе развој појединих економских активности и различите манифестације производње, расподеле и потрошње. Тиме и савремени буџет и буџетска политика постају готово основни инструмент стабилизационе и социјалне политике. Фискална политика се претвара из само допунског, корективног

---

⁶ Модел стабилизације и реструктуризације који нуди ММФ неки аутори су назвали „велики прасак” либерализације и дерегулације. Магична снага деловања тржишта на развој и стабилизацију су основа монетаризма. ММФ прокламује политику смањења дефицита буџета, чак и буџетски суфицит, повећање пореза и повећање каматних стопа, смањење јавне потрошње, што све води падању привредне активности.

фактора развоја привреде, у основно подручје преко којег се делује на експанзију и стабилност привреде. Стратегија глобалне економске политике бројним интервенционим механизмима државе (јавни радови, расходи, национализација, државна партиципација, извоз и увоз капитала, кредитна политика, субвенције, међудржавни кредити, набавке државе и стварање резерви, царине, девизна политика и др.) углавном је оријентисана на постизању данас најтежих проблема насталих из набујалих противречности савременог капитализма (незапосленост, инфлација, депресивна стања циклуса, монетарна и финансијска криза, криза на берзама и тешкоће у репродукцији капитала и др.).

Међутим, тим трансакцијама држава је ушла у све сегменте привредно-финансијског и социјалног система. Прерасподелама у корист најамнина и плата кроз социјалну функцију и бригу за запосленост, буџетска политика је захватила велики део бруто домаћег производа и „непродуктивно” га користила, чиме је угрозила саму основу капитализма – профит. Ефикасност привреде је опадала, као и профитна маса и штедња, инвестиције су слабиле, привреда све чешће улази у рецесију. Настаје период „реганомике” и „тачеризма”, конзерватизам у корист крупног финансијског капитала, али на штету радника и најамнина. То је позната концепција „економике понуде”. Најамнине се обарају, држава се потискује из привреде, интервенција државе слаби, док јача улога тржишта и понуде, као и штедње наспрот функцији тражње.

Долази у ствари до спреге државе и капитала и олигопола на националном и међународном плану. Социјална функција и издаци државе се смањују, а брига за незапосленост препушта тржишту све до „природне” стопе незапослености. Сукоб интереса рада, капитала и државе око прерасподеле националног дохотка је заоштрен до крајњих граница – на штету запослених, незапослених и издржаваних делова становништва. Неолиберализам и аутоматизам тржишта отвара неслућене могућности нових прерасподела и „легалне” пљачке радника и неразвијених привреда.⁷

Тржиште је у систему изгубило, чак и по већини грађанских економиста (пре свега под утицајем старих противречности савременог капиталистичког

---

⁷ Фундаменталистичка слободна тржишта и нови конзервативизам довео је до отварања привреде у свету за продор капитала из развијених западних држава. Државе се на покорност терају шоком. Неолиберализам је друго име за неокOLONИЈАЛИЗАМ и масовну експлоатацију.

друштва), способности да аутоматски регулише робно-новчане токове, да је место верификације вредности и механизам координације активности.

Развојем капитализма, односно његовим постепеним преласком у другу и последњу фазу, у фазу монополистичког капитализма или империјализма, долазе до пуног изражаја све противречности које иначе прате овај систем производње и расподеле друштвеног производа. Све чешће долази и до појава криза и депресија, до хиперпродукције разних врста робе, високе инфлације, дефицита буџета, високе пореске пресије, до масовне незапослености, што проузрокује велике и готово непремостиве тешкоће у процесу репродукције укупног друштвеног капитала.

„Теорија понуде“ настала као последица монетаризма и либерализма, полазећи од тога става, објективно постаје заступник интереса монополистичког капитала уз сасвим извесну реприватизацију јавног сектора у привреди. Ова, очито конзервативна теорија, залаже се за максимално ограничавање права радника и смањивање њиховог удела у расподели националног дохотка, уз адекватан пораст учешћа профита и приватног капитала. То је имало за последицу да су *трошкови рада* (плате и најамнине) за последњих двадесет година смањиле учешће у бруто домаћем производу за око 15% и то код свих развијених држава капитализма.

У савременом државно-монополистичком капитализму данас готово ништа није остало од уобичајеног схватања традиционално слободног тржишта. Њега највећим делом регулишу државе, с једне стране, и монополистичке организације, с друге стране. Производња и понуда готово су регулисане, а цене су мало где одраз само игре понуде и потражње, док су трошкови репродукције све више под утицајем трансферних и других расхода државе, односно регулативне политике развоја и расподеле. Данас државни расходи учествују у бруто домаћем производу већине развијених земаља од 35–59%, док регулисање приватне и јавне тражње постаје саставни део развијених мера антицикличне економске политике. Истина је да је дошло до негације аутоматизма тржишне привреде уз истовремену афирмацију државног интервенционизма, односно развоја монополистичког капитализма непотпуне (дириговане) конкуренције.

Држава, савремено тржиште и неолиберализам

*„Извући људе из сиромаштва и укључити их у модерну економију је добро за економију, земљу и друштво“.
(Карлос Слим Хелу, најбогатији човек на свету у 2011. години)*

Државна интервенција у привреди је нужност у отклањању слабости тржишног механизма који би, с једне стране, привреду могао одвести у високу инфлацију и претерану конјунктуру, а са друге у већу кризу и незапосленост. Аутоматизма и потпуно слободно (либералног) тржишта више нема, посебно из разлога што се на свим тржиштима јављају привредни субјекти, држава и становништво, али и знани међународни монополи и олигополи.⁸

Државни интервенционизам настао ширењем кејнзијанске доктрине антицикличног и антикризног деловања државе (ради отклањања слабости тржишног механизма и слабости стихијског понашања приватног капитала) водили су порасту јавних расхода државе. Стављањем под државну контролу свих виталних сегмената привреде, социјалног система, сигурности, подстицања приватног предузетништва, прерасподеле доходака и основних мера макроекономске политике, те „пословног окружења“ у којем привредни субјекти треба самостално да се понашају, везано је за све бржи апсолутни и релативни раст државних прихода и расхода.

Стални и све већи притисак јавне потрошње и пореских издвајања доводе до отпора даљем расту пореза у привреди, али и претераном укупном захватању државе и државној „непривредној и нерационалној потрошњи“ како се то често истиче. Истовремено се јавља и критика државне регулативне

---

⁸ Тржиште није јединствен механизам. Као да се заборавља да постоје врло сложена и бројна тржишта као: тржиште роба, тржиште услуга, тржиште новца, тржиште капитала, девизно тржиште, информационо тржиште, међународно тржиште, тржиште радне снаге и др. Свако од наведених тржишта састоји се од већег броја ужих и (специфичних) тржишта. Тако се нпр. тржиште роба састоји из тржишта роба широке потрошње, инвестиционих добара увозне робе, извозне робе, контролисаних цена, слободних цена. На сличан начин се разлаже и тржиште новца и тржиште капитала. Веома су бројна и разноврсна њихова међусобна деловања, која често немају директне везе са основним „производима“ и њиховом понудом и тражњом на тим тржиштима. Неравнотежа на једном тржишту преноси се на друга тржишта, јер су економски и финансијски систем органски повезани и условљени. То се посебно односи на спекулативна тржишта (хартије од вредности и фиктивни капитал који данас доминира).

функције (потреба за социјалне издатке, регионални развој, заштиту околине и др.), јер то смањује ефикасност капитала, доводи до опадања продуктивности рада и општег пада профитне стопе и масе профита.

Сада се захтева ограничавање јавног сектора, снижавање пореза бизнису и смањење регулативне економске функције државе, што треба да осигура шири простор за приватни капитал и приватну иницијативу и већи профит. Дакле, штедњом из нове кризе – али којом штедњом? Овај „нови конзервативизам“, како се обично назива, нарастао као отпор даљем ширењу државе благостања и „економије благостања“ значи оштро супротстављање кејнзијанској економској доктрини дефицитног буџетског финансирања, која фискалним подстицајима, јавним расходима и експанзивном монетарном политиком треба да оживи привредну активност и спречи улазак привреде у фазу рецесије. Тај монетаризам „економије понуде“ и „рационалних очекивања“, као нова доктрина, требало је да направи заокрет у економској мисли и стратегији од јавног ка приватном сектору, од јавног непроизводно-социјалног ка приватно-профитном систему. Она, у основи, значи повратак неокласичној теорији и политици, повратак „магичној снази тржишта“, слободној приватној иницијативи, „економској динамици произвођача“, али и филозофији рационалног понашања појединаца и „инхерентној стабилности приватног сектора“ (Фридман). Држава треба да смањи расходе и ограничи своје мешање у привреду. То ће уместо ње чинити односи понуде и тражње и приватни капитал под мотивом профита. Данашњим неолибералним владама је највеће светогрђе заговарати економски протекционизам и евентуални „економски патриотизам“.

Магична снага тржишта је у потпуном раскораку са стварним односима у економијама развијених капиталистичких држава. Идеолошко инсистирање на слободи тржишних односа праћено је, све више, ограниченим деловањем тржишта, врло развијеним протекционизмом развијених, манипулацијом понудом и тражњом од монопола и државе, огромним субвенцијама извозницима, што је посебно изражено у међународним економским односима и интернационализацији капитала и корпорација.⁹

---

⁹ Концепцију „економије понуде“ и тачеризма и реганомике, шире смо истражили у студији др С. Комазеца: *Неолиберализам, приватизација и финансијски капитал*, Чигоја, Београд, 2014. Озбиљну анализу успона монетаризма налазимо у раду Х. Магдоф, П. Свизи: *Криза кејнзијанизма и успон монетаризма*, часопис *Марксизам у свету*, бр. 7–8, 1988, стр. 30–41, и Н. Смит: *Успон и пад монетаризма*, *Ibid.*, стр. 81.

Мултинационалне компаније селе производњу и улажу капитал тамо где су сировине, енергетика, јефтина радна снага, велика пореска ослобађања, стимулације итд. На тај начин престаје да делује аутоматизам домаћег тржишта и игра понуде и тражње. То се односи и на државну интервенцију у регулисању цена, стимулацијама, субвенцијама, обавезном откупу, робним резервама и сл. Слободан приступ тржиштима, отворена врата за инострано приватно инвестирање, слобода приватне предузимљивости, пропагирају се баш зато да би се тиме омогућили економски и финансијски јачим снагама и земљама доминација над слабијим и зато зависним земљама. То је доктрина лажног либерализма који осигурава финансијски и технолошки неоколонијализам развијених држава. Финансијски капитал (најчешће фиктивног облика, без додира са националним дохотком) осваја светска тржишта, делује на инвестиције и структуру развоја држава у које одлази. Оплодња капитала је одвојена од реалне економије. Финансијска економија и спекулативни капитал доминирају. Профитна стопа је неколико пута виша у финансијској сфери у односу на реалну сферу. Отворен је процес бекства капитала из реалне у финансијску (често чисто спекулативну) сферу.

Антиинфлациона политика насупрот развојној макроекономској политици

Фридманова теорија кризе садржи у себи следеће факторе: клизне каматне стопе, дерегулацију цена, слободну спољну трговину, слободно тржиште, реалну понуду новца и др. Такав систем је подложен кризи.

Веровало се да ће либерализација капитала и финансијских тржишта довести до бржег привредног раста. Нажалост, то је само узроковало, продубило и проширило финансијску кризу.

У борби против инфлације, као основног проблема привреда, економска теорија данас препоручује високу каматну стопу, што доводи до даљњег обарања профитне стопе и инвестирања чиме се економска криза настоји ублажити или одгодити монетарном експанзијом. Тиме је монетарни систем уграђена супротност циљева и ефеката ових мера. Инфлационе тенденције су инхерентне савременом високо концентрисаном капитализму, које својим деловањем на прераспodelу дохотка доводе до релативног обарања најамнина у дохотку, оно што

капитал није успевао да учини притиском на радничке синдикате. Тиме се ствара додатни простор за акумулацију капитала и раст профитне масе. Савремена инфлација у капитализму је тиме свесно изазвана, то је произведена инфлација од стране државе и крупног капитала.

Држава данас не жели да испусти кредит и новац из руку, управља њиме као снажном полугом у развоју, али и из разлога да се спречи понављање великих ломова у кредитном систему, банкротства банака и растројства финансијског система у целини (поучени искуством из велике економске кризе). Подсетимо се само виђених догађаја око кризе хипотекарног тржишта у САД и прихватања централне банке САД (ФЕД-а) да интервенише са око 700 милијарди долара да спасава хипотекарне банке, финансијска тржишта, корпорације за некретнине и општу ликвидност привреде и банкарског сектора.¹⁰ У наредним годинама таква интервенција је достигла 24 билиона долара.

Дакле, бројним интервенционим механизмима државе (војна економија, јавни радови, национализација, партиципација, увоз и извоз капитала, кредитна политика, камата, међудржавни кредити, набавке државе и стварање резерви, царине, девизна политика и др.) настоје се решити, или ублажити, нарасле противречности савременог капитализма (криза, незапосленост, инфлација, депресивна стања циклуса, монетарна криза, репродукција капитала финансијске кризе и сл.). То из основа мења односе и факторе раста капиталистичких привреда.

Сада се пред економску теорију у истраживању савременог капитализма оправдано постављају следећа питања:

- 1) Однос државе и приватног капитала у формирању укупне функције потрошње, инвестиција и штедње;
- 2) Деловање државе на понашање целокупне привреде, насупрот ранијем доминантном деловању приватног капитала;
- 3) Основаност теорије недовољне потрошње као фактора криза у савременом капитализму, с обзиром на редовно високу потрошњу која данас стално прати развој капитализма, посебно преко врло развијеног кредитног механизма (експанзија кредита становништву, јефтиних кредита предузећима), односно потрошње на увозу капитала и дугу;

---

¹⁰ Неолиберални приступ финансијском тржишту нема смисла ако су финансијска тржишта и банкарско пословање нерегулисани – они ће редовно произвести кризу.

- 4) Деловање високих социјалних и војних расхода, уз формирање структуре укупне функције потрошње, посебно у формирању робних и куповних фондова (понуде и тражње на тржишту);
- 5) Да ли је капиталистичка држава успела дугорочно да овлада већим бројем контрафактора који делују насупрот цикличном кретању привреде с тенденцијом пада профитне стопе;
- 6) Да ли је профитна стопа у свим секторима основни мотив понашања, или постоје и други мотиви, посебно у корпоративном и високо монополизованом капитализму;
- 7) Шта се догађа са профитном стопом, неискривљавањем стварних резултата пословања, профита и рентабилности укупног капитала у условима интернационализације капитала (повезане са избегавањем плаћања пореза у земљи од стране приватног корпоративног капитала);
- 8) Данас не треба да се сузбија дефлација, већ хронична инфлација, али ни да се посебно стимулише тражња да би се приватни капитал охрабрио за инвестиције. То је уско повезано с „илузијом новца“, када је новац дуго, али неумерено, коришћен као средство за оживљавање тражње, што је довело до све већег раздвајања реалног и номиналног дохотка. Маса новца се брзо и стално повећава, а његово свођење на нормалан, нижи ниво, редовно изостаје. Исто тако, коришћење новца за финансирање државног буџета углавном касније се није смањивао (отплатама и гашењем новца и дугова). То је доводило до сталног раста дугова, емисије новца, камата на јавни дуг и поновно нове емисије новца. Стална инфлација праћена новом емисијом води високој тражњи у односу на понуду. Решавање привредних проблема и кризно-инфлаторног механизма данас се све више тражи у регулисању понуде (производње, привредног раста и штедње), а не регулисању глобалне тражње, посебно из тражње јавног сектора.

Економски механизам заснован на принципима кејнзијанске теорије и финансијске политике све више се преумерава на друштвене инвестиције преко стимулисања државних инвестиција у науку и технологију, образовање, припрему и преумеравање запослености.

Неолиберална економија и „шок терапија“ у кризом притиснутој привреди

Релевантност монетаризма и либерализма у привреди погођеној дубоком и комплексном економско-социјалном (и развојном) кризом, до сада је јасна по својим „результатима“, посебно у нашој привреди, али и у другим „привредама у транзицији“.

Криза се продубљује, незапосленост се повећава, производња константно опада, социјално раслојавање друштва је све веће (оформљена је врло богата мањина, уски слој од 5–8% становништва, уз највећи део осиромашеног становништва).¹¹

Социјална инфраструктура се из основа мења, али уз стално слабљење и дробљење радничких синдиката (преговарачка снага синдиката стално слаби).

Могућности запошљавања су све мање, будући да инвестиције нису оживеле, уз истовремени брз технолошки развој који тражи све мање рада. Неликвидност привреде подстакнута рестриктивном монетарном политиком стабилизације је изузетно изражена, а цена новца и кредита висока. У екстерној економији долази до енормног раста дефицита трговинског и платног биланса, домаће тржиште је преплављено страном јефтенијом и квалитетнијом робом, уз све бржи раст иностране задужености и обавеза из екстерних дугова. Ствара се високо зависан развој ослоњен на страни капитала. Буџетски дефицит има тенденцију да „експлодира“ и да се све више ослања на кредите пословних банака у рукама страног капитала, а у крајњем случају на увоз капитала за финансирање не само дефицита буџета, већ и буџетних расхода у маси.

Кризно стање економије тражи одговор на питање: може ли се (и како) из фазе кризе ка економском развоју? Да ли и даље задржати концепцију либерално-монетаристичког типа и савете иностраних стручњака (представника светског финансијског капитала, ММФ-а, Светске банке, Светске трговинске организације (СТО) и представника ЕУ)? Да ли се може од „дивљег капитализма“ ка организованом социјално-тржишном систему (као, уосталом, систему који је до сада имала привреда Европске уније).

---

¹¹ Економски експеримент неолиберализма на подручју развоја националних економија – свео се на фатаморгану.

Централне банке истичу као примарни циљ монетарне политике „борбу против инфлације”, уз коришћење високе референтне камате, а затим рестриктивна политика новца и кредита, „чврст” и прецењен курс домаћег новца, политика уравнотеженог буџета и друго, што је све саставни део монетаризма данас.

Рестрикција и смањење јавних расхода (посебно социјалног и трансферног карактера), праћени дерегулацијом и високом либерализацијом, рушили су један социјални систем и равнотежу у друштву, а ослободили простор за дивљачки пљачкашки систем капитализма првобитне акумулације капитала.

Може ли се поћи алтернативним путем у транзицији и изласку из комплексне кризе? Како оживети домаће факторе развоја и покренути динамичан и дугорочно одржив оптималан раст.

У бежању од вулгарног марксизма и потпуне етатизације привреде, социјално уравнотеженог али и неефикасног привредног система, руководства држава и привреда у транзицији кренула су у обнову старог капитализма, али сада вулгарног типа, турбо капитализма заснованог на пљачкашком односу према друштвеном капиталу и поништавању права радничке класе. Да ли је формиран комплексан модел развоја и привредног система?

Да ли изабрани модел економске политике (пошто се о моделу привредног система не може говорити) заснован на наглој либерализацији свих тржишта (чак и тржишта капитала) и монетаристичкој догми, одговара једној малој привреди и то недовољно развијеној, са око 4.300 евра *per capita*?

Међутим, државе се на покорност страном капиталу и интересима управо терају шок терапијом. То није шок терапија, већ шок инфекција, претходно анестезиране економије. Многи аутори сматрају да је то операција без анестезије („болне реформе”).

Монетаристички и тржишни фундаментализам у неразвијеној привреди у којој је монетизација ниска, недостатак текућег новца и капитала за развој (штедње) тако изражен да представља прави тектонски поремећај, уз готово потпуну зависност сектора предузећа од кредита банака и високе задужености према банкама у земљи и иностранству, али и међусобно, уз застарелу технологију, ниско коришћење капацитета, високу пореску пресију и друго, права је омча за опоравак и развој. То није само шок привреди, већ омча развоја. Неки аутори су то назвали „поход необузданог капитализма”.

Други су то назвали „неоконзервативни (Фридмановски) модел капитализма катастрофе” (Наоми Клајн).

Многе познате економске школе нуде низ другачијих решења управо за овакав тип привреда. Да наведемо најважније:

- 1) Кејнзијаниза, доказан преко „Новог договора” (New deal);
- 2) Неокласична теорија (синтеза) и „држава благостања”;
- 3) Модел социјално-тржишне привреде (западноевропски модел капитализма);
- 4) Посткејнзијанску теорију и макроекономску политику;
- 5) Интервенционистичка политика у развијеним привредама (историјска школа);
- 6) Институционализам и његов модел трансформације друштвених институција;
- 7) Модел постепене трансформације једног у други систем (то је позната теорија конвергенције).

Од свих модела и школа изабран је у низу држава у транзицији (да ли самостално или по наговору саветника са запада?) модел грубог монетаризма, модел „чистог” тржишног друштва и тоталне (брзе) приватизације помоћу посредовања државе у том процесу, али и брза и велика либерализација унутрашњег тржишта и спољнотрговинских односа, чак и капиталних трансакција, што је погубно за привреду у развоју.

То је, уз погрешан избор, истовремено и велики шок („шок терапија”) за сваку, посебно слабо развијену привреду изложену разарајућем деловању иностраног капитала и увозне робе на домаћу производњу.

Видели смо нешто раније да је либерализам и монетаризам настојао да државно или „друштвено власништво” код нас брзо и по сваку цену претвори у приватно уз модел либералне (чисте) тржишне економије.¹²

---

¹² Сада се у Француској, и другим државама ЕУ, јавља економски патриотизам јер се не дозвољава да стране компаније преузму контролу над домаћим фирмама у сектору енергетике, водоснабдевања, транспорта, телекомуникација или здравства, без посебне дозволе државе, која има право вета (видети декрет француског министра за привредни опоравак Амоа Монтенбурга). При томе се заговара сопствени привредни развој – активирајући домаће факторе развоја.

Прескочен је метод постепене трансформације у систем мешовите привреде у којој функционишу различити облици власништва, укључујући „радничко акционарство” и управљање у предузећима досадашњег друштвеног власништва.¹³

Ни у развијеним привредама ЕУ не доминира систем чисте тржишне економије либерализам, већ мешовита привреда и врло снажан државни економски интервенционизам (монетарна, фискална, спољнотрговинска сфера, заштитна политика, односи у расподели, директна подстицајна и социјална државна интервенција из буџета и др.).¹⁴ У привреди Србије уз неолиберализам и грубу верзију монетаризма доминира и *ad hoc* волунтаристички интервенционизам.¹⁵

Као и у низу „других земаља у транзицији” влада се ослања на државну принуду, уз финансијску помоћ из иностранства (донације, кредит, дознаке помоћи), што води дужничкој економији.¹⁶

---

¹³ Детаљно разрађено у пројекту под насловом „Програм оживљавања привредног раста с новим управљањем капиталом уз друштвени препород”, аутор др С. Комазец, Београд 1993, стр. 121.

¹⁴ Да се подсетимо, у ЕУ је одређено каква може бити највиша каматна стопа, колика максимална стопа инфлације, колики дефицит буџета у бруто домаћем производу, максималан јавни дуг у бруто производу, усклађеност фискалног терета и конвергенција фискалних система, јединствен новац, регулисана економија – дакле, готово сви фактори и полуге развоја. Где је ту либерализам, где тржишни фундаментализам, дерегулација, дефискализација и сл. Не постоје, осим као препорука за друге земље ван ове групације.

¹⁵ Основне претпоставке неомонетаризма у привреди су следеће: 1) Слободна конкуренција и слободна тржишта; 2) Осцилације цена у оба правца, могућности свих субјеката да бирају облике у којима ће држати своја добра – у склопу функције тражње новца из ове теорије; 3) Развијено финансијско тржиште; 4) Сигурност улагања; 5) Реалне цене свих облика имовине; 6) Новац је најважнији фактор развоја и стабилизације; 7) Политика високе каматне стопе и „скупог новца”; 8) Политика уравнотеженог буџета; 9) Политика уравнотеженог платног биланса; 10) Рестриктивна монетарна политика у циљу остваривања стабилности привреде (инфлација је искључиво монетарни поремећај); 11) Флукутирајући (слободан) девизни курс; 12) Смањивање пореског терета крупном – предузетничком капиталу; 13) Приватизација одмах или што пре, без обзира на услове, што је познато као „шок терапија”.

¹⁶ Ширу разраду процеса и механизма стварања дужничке економије дали смо у студији др С. Комазеца, *Лавиринти дужничке економије*, Логос, Сплит, 1998. и *Криза дугова и развојна драма*, Београд, ЧИГОЈА, 2012.

Дужнички зависне привреде од ММФ-а и светског капитала доведене су у стагнацију под изговором „привредне стабилизације” и „реструктурисања”. Очито да је модел рестриктивне монетарне политике (и нови монетаризам) у највећем броју привреда довео до стагнације, кризе, неликвидности, социјалног раслојавања друштва, али не решавају проблеме развоја и незапослености, односно буџетског дефицита и платнобилансног дефицита.

Ова концепција је отворено и са много хвалоспева подржана саветима стручњака ММФ-а са њиховим монетаристичким идејама. Изостали су економски и развојни стимуланти, ослонац на домаће ресурсе, системска регулација, домаћа наука и алтернативне економске доктрине, управљање предузећима од стране запослених¹⁷ и повратак банкарског сектора из руку страног капитала у национално банкарство, уз високу пруденциону контролу централне банке. Тако је и Гринспен поново „открио” Шумпетера и његову „теорију производног кредита” у његовој теорији привредног развоја.

Тржишни фундаментализам¹⁸ и либерализам – полуге у рукама финансијског капитала и експлоатације

Тржишни фундаментализам и концепт „структурних реформи” Светске банке, односно „структурно прилагођавање” ММФ-а – довели су до продубљавања кризе развоја и нагомилавања дугова неразвијених земаља, док су социјални, здравствени и образовни систем доведени до распада. Потврђује се познати став „штедњом до беде”.

Некритички прихваћени концепт монетаризма ММФ-а и неолиберализам са Запада, којим је „стабилизован” монетарни сектор (стабилност цена и девизног курса), али без стабилизације и оживљавања реалног сектора, док се санација и рестаурација банака свела на масовну ликвидацију домаћих банака (грешка поновљена из других држава у

---

¹⁷ Овај концепт радничког акционарства широко и комплетно је разрађен у студији др Слободана Комазеца, *Политика стабилизације и привредни раст*, Слобода, Београд 2002, стр. 1–110.

¹⁸ Тржишни фундаменталисти никада нису ценили државне институције које су потребне да би економија успешно пословала.

транзицији), уз увођење страних банака. „Стабилност монетарног сектора (цене, девизни курс) је велика илузија која је произведена вештом манипулацијом монетарним агрегатима и задуживањем у иностранству.”¹⁹

Економски раст, пораст запослености, већа социјална равнотежа и уравнотеженост платног биланса, потиснути су у корист стабилизације монетарног сектора. Међутим, висока је и неприхватљива социјална цена и развојни слом привреде у остваривању ове стабилизације.

Даље провођење овакве политике не може довести до пораста производње, запослености и одрживог економског раста (већим делом заснованог на активираним домаћим факторима раста). Тако је економиста Фриш предлагао да се оставе по страни финансије и трговина, а све мере усмере на производњу.

Квантитативна теорија новца и на њој заснована монетаристичка доктрина (Фридман) није теорија производње, ни теорија новчаног дохотка, ни теорија цена, већ је то теорија тражња новца укључена у теорију капитала. То се јасно види из функције тражње новца. Монетаризам је усмерен, пре свега против инфлације и бави се односима понуде и тражње новца и новчаног капитала.

Монетаризам се не бави активном политиком развоја реалног сектора, запосленошћу, екстерном економијом, банкарством и слично, јер све то оставља спонтаном деловању тржишног механизма. Стога, уместо искључивог програма стабилизације цена и девизног курса,²⁰ приоритет треба заменити и на прво место ставити пораст производње и запослености, уз стављање у њихову функцију дефицита платног биланса и буџетског дефицита (наравно и монетарну, кредитну и каматну политику).²¹ Монетарна политика требала би у овој фази кризе да буде релативно експанзивна, али уз контролу монетарних и фиксних токова. Без тога прети да буде искључиво проинфлаторна.

---

¹⁹ Видети о томе шире у студији др С. Комазеца, Криза дугова и развојна драма, Београд, 2010.

²⁰ Уз флукутирајући девизни курс могућа је релативно експанзивна монетарна политика, због чега би валута благо слабила, што би помогло извозу.

²¹ Горња граница оваквог монетаризма, видели смо, одређена је могућношћу даљег задуживања државе у иностранству и висином девизних резерви – које су овде кључне варијабле у креирању новчане масе (M1).

Доња граница даље примене монетаризма одређена је стрпљењем и вољом становништва да трпи и не трпи масовну незапосленост и дуготрајну економску кризу.

Економији више одговара неокејнзијанска доктрина која комбинује и тржишну и државну регулацију. Потпуно слободног тржишта данас нема у свету.²² У време рецесије користи се широки арсенал мера стимулативне фискалне, монетарне и спољнотрговинске политике, у фази инфлације рестриктивна политика у ова три подручја. Нови кејнзијански модел макроекономске политике треба да омогући уз веће деловање тржишта (не аутоматизам) и бројне функције „државе благостања”.

Јер, циљ економског развоја није само раст производње и бруто домаћег производа, већ и запосленост и веће социјалне једнакости (праведнији економски развој и хуманије друштво). Наравно, из наведеног следи и монетарна стабилност, која као трајнији циљ може бити само изведена из квалитетног и дугорочног брзог економског развоја.²³

Неолиберална диктатура финансијског капитала – фундаменталистичка доктрина дерегулисаног капитала

Монетаристички модел и класични либерализам наметнути неразвијеним привредама воде продубљивању кризе, високој незапослености, општој неликвидности и неплаћању уз блокирање свих интерних фактора развоја. Политика високе камате онемогућава економски

---

²² Најновијом финансијском кризом узрокованом на хипотекарном тржишту и кредитима и поновно обраћање држави за „спас” банака и великих корпорација које су неконтролисано давале хипотекарне кредите, коначно је срушен мит и догма о спонтанитету развоја, „неутралној” држави, рационалном понашању потрошача и приватног сектора (предузећа и банака) под искључивим мотивом профита, али и раној запослености коју остварује тржишни механизам. Привреда САД претрпела је губитак од 1.000 милијарди долара, а В. Британија преко 600 милијарди фунти (Видети студију: др Слободан Комазец, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији*, Астерих, Београд 2010).

²³ Др Слободан Комазец, *Политика стабилизације и привредни раст*, изд. Слобода, Београд, 1992. година и *Неолиберализам, приватизација и финансијски капитал*, Чигоја, Београд, 2004.

раст, иде у корист финансијском, а не производном капиталу. Прерасподеле се одвијају у корист финансијског спекулативног капитала. Предузетници су се претворили у доколичарску класу и спекуланте финансијским капиталом.

Неомонетаристичка концепција либералног капитализма постала је доминантна основа савремених макроекономских политика развијених привреда. Монетаризам са познатим елементима (понуда новца, ниска инфлација, висока реална камата, прецењени девизни курс,²⁴ реална камата, реални курс, тражња новца и др.) постаје, нажалост, преовлађујућа парадигма и неразвијених привреда – са потпуно различитом структуром привреде и друштва.

Неолиберализам је „отворио“ националне привреде, учинио их рањивим и незаштићеним за продор западног капитала и невиђену експлоатацију реалних добара преко виртуелног капитала и долара као националног и светског новца, без било какве реалне основе и покрића. Безвредним папиром куповало се по свету све до чега се дође, воде се ратови, финансира се модерно и скупо наоружавање, ломе „непослушне“ и непоћудне државе у склопу глобализације као светског процеса. У основи ради се о стварању „периферних“ држава и привреда у интересу крупног западног финансијског капитала.

Међународни монетарни фонд, Светска банка и светски кредитори (носиоци понуде светског капитала) препоручују дужницима са високом инфлацијом рецептору стабилизационе политике дефлаторног карактера. Инфлација треба да се монетарно гуши и ограничава, као да је инфлација доминантно монетарни поремећај привредне равнотеже (без деловања на ублажавање притиска трошкова што јој, у ствари, чини основу). Редуковање буџетског дефицита преко напуштања субвенционисања цена, извоза и камата, праћени оштром рестриктивном монетарном политиком – истина, имају класичне дефлатоме ефекте (ограничавање експанзије новца), али

---

²⁴ Вођење политике прецењеног курса и избор стабилног курса као приоритет монетарне политике, уз наглу либерализацију њиховог трговинског финансијског тржишта, домаћег тржишта, деструктивну приватизацију, води великим диспропорцијама у развоју, гашењу домаће производње, „пуњењу“ домаћег тржишта иностраном јефтиним и квалитетнијом робом, али често и дампинг робом (док се не освоји тржиште), није добра. То је чак погрешна и опасна стратегија из аспекта дугорочног самосталног и одрживог развоја. ММФ при томе приморава државе да „притегну каиш“, што води у имплозију тражње и развоја.

доводе до истовременог раста трошкова пословања. Тражење остваривања реалне камате, реалног курса националног новца, реалних доходака и друго утемељено је на макроекономској политици развијених земаља. Макроекономска политика стабилизације ових земаља спроводи се у сасвим другом амбијенту (развијено „отворено тржиште“, висока ефикасност и осетљивост капитала на промене камате, отворена привреда, финансијска дисциплина, развијен банкарски и монетарни систем, висок расположиви доходак и штедња, еластичност потрошње, развијени облици имовине у којима се држи доходак привредних и других субјеката, али и државе и др.), што све не постоји у неразвијеним земљама.

Политика ограничавања потрошње и контрола монетарне масе, сасвим оправдане у развијеним привредама, тешко су прихватљиве у земљама у развоју из следећих разлога: (1) Висина и структура потрошње су ниски и врло нееластични (елементарне животне потребе), (2) Привреда ових земаља је слабо монетизована, што у недостатку властите акумулације и одлива капитала, оставља једини простор за додатно банкарско финансирање развоја. Ортодоксна стабилизациона политика која се проводи рестрикцијом тражње и потрошње, политиком „реалних“ фактора производње и прецењеног курса националне валуте настоји се бројним притисцима наметнути земљама у развоју. Основно питање при ограничавању потрошње јесте: који то облик потрошње у формирању укупне тражње треба контролисати и ограничавати: личну, инвестициону, јавну или извозно-увозну.

Да ли је могуће и даље ограничавати личну потрошњу (Цм) и којих слојева, може ли се то линеарно чинити у социјално изразито раслојеном друштву или је могуће ограничавати инвестиције које су и даље генератор развоја (мада су у свим земљама у развоју драстично опале у бруто домаћем производу, као уосталом и у нашој привреди).

Очито је да се у успостављеним односима може говорити само у ограничавању јавне (буџетске) потрошње, која је углавном непроизводна и „нерационална“ у овим земљама. Како не постоје једнакости инвестиција и штедње, финансијско тржиште је у понуди сиромашно, раст „додатне“ штедње тешко се може остваривати додатном компресијом осталих облика потрошње, посебно личне и инвестиционе. При томе се мора поставити и питање: како је могуће брзо структурно прилагођавање ових привреда без нових инвестиција и додатне акумулације. Стога је притисак на увоз капитала из иностранства и нарастање спољног дуга

постао готово неконтролисан процес (уз праву експлозију дуга и буџетског дефицита).

„Све дотле док се камате, цене и курсеви могу ератично колебати, структурни и односи економије – расподела прихода на класе, учешће државе у друштвеном производу, продуктивност рада, интензитет капитала и технолошка способност могу се мењати само тешко и с много сукоба. Прилагођавање структурних реалних односа монетарним тенденцијама рестрикције у оваквом случају има карактер шока. Држава задужене земље изгубила је свој суверенитет привредно-политичког интервенисања.”²⁵

„Дефлациона политика стабилизације (монетарне и фискалне политике) настоји редуковањем агрегатне тражње (штедњом) да спроведе одговарајуће дезинфлационе процесе. Међутим, уколико је и постојала инфлација тражње она се брзо претвара у инфлацију трошкова. Монетаристичка и кејнзијанска теорија, откривајући ригидност цена и трошкова (нееластичност наниже) ради спречавања већих негативних ефеката рецесионог карактера – пад производње, дохотка, запослености, инвестиција – препоручују постепен (градуелистички) приступ, а не шок терапију.”²⁶ То је, у основи, супротстављање неокласичној стандардној економији, јер је савремена криза открила колико данашња доминантна економска теорија и политика греше.

„Држава мора сама бринути о свом развоју и мора схватити да нема развоја који се дешава сам по себи, или, како се то ‘научно’ каже, снагом тржишта. Развој се мора планирати, њиме се мора управљати, мора постојати јасна стратегија. За развој су потребне домаће банке, укључујући и развојне банке, потребно је стимулисање домаће штедње и инвестиција – нису потребни кеш кредити и стимулисање приватне потрошње увозне робе. Са банкарским системом у страним рукама, са енормним каматама,

---

²⁵ Alltwater Elmar-Kurt Hubner, Међународна криза задужености – неуспех једног модела развоја, Марксизам у свету, бр. 12, 1986, стр. 18.

²⁶ Теорија супермонитаризма, односно теорија „рационалних очекивања” (Sargent, Wallace, Lucas и др.) сматра да се процес стабилизације може остварити у кратком периоду без рецесије, али у условима када сви привредни субјекти имају поверења у државне мере и стабилизациону политику (Видети шире: Др М. Ћировић, *Монетарна економија*, Београд, 1987, стр. 227). *Дезинфлација се, дакле, може спроводити смањивањем монетарног раста, што доводи до обарања стопе инфлације, али без снижавања стопе привредног раста.*

са монетарним системом који више води рачуна о интересима банкарског сектора него о интересима развоја земље, економија ће у најбољем случају таворити. Коначно, и можда најважније, Србија мора пронаћи начин да бар економску сферу професионализује и деполитизује. Без тога, никаквог озбиљног економског помака не може бити” (Небојша Катић у „Политици”, Београд, 27.2.2010).

Крах неолибералног модела развоја и антиразвојне макроекономске политике

Монетаризам је основа на којој израста економска политика усмерена на гушење и сиромашење привреде. Монетаризам и рестриктивна монетарна политика нису добро изабран пут оздрављења привреде и излазак из кризе.

Сада када се неолиберални модел капитализма сломио у новој светској финансијској кризи и када се тражи нови модел „капитализма са хуманим ликом”, када је модел спекулативне економије показао све своје наказне стране у разарању реалне економије, постојеће запослености и ставио знак питања на капитализам као систем у бесомучној трци за профитом, траже се нова решења за излазак из економске кризе. Да ли су решења могућа на старим стубовима капитализма и спекулативног капитала?

Неолиберализам је политички експеримент неолиберала, који свим привредама у свету нуде следећи унифициран програм:

- 1) Дерегулација привредних и финансијских токова, односно либерално и потпуно слободно тржиште;
- 2) Дефискализација богатих (капиталистичких) слојева и прерасподела богатства у корист капитала;
- 3) Антисиндикална репресија;
- 4) Редистрибуција богатства у корист богатих слојева, на штету милиона запослених;
- 5) Масовна и брза приватизација привреде и јавног сектора.²⁷

---

²⁷ Џозеф Стиглиц, Супротности глобализације, превод, Београд, 2002, стр. 220.

Неолиберални максимализам наступа с низом радикалних мера. „Ради се о кохерентном милитарном корпусу” који жели да промени свет амбицијом неолиберализма планетарних структурних трансформација.²⁸ Највећи број привреда у свету постао је „лабораторија за неолибералне експерименте”.²⁹ Развија се прави „антисоцијални крсташки рат”, разарање социјалне државе у корист профита и уског слоја носилаца крупног финансијског капитала.³⁰

Неолиберални екстремизам, као општи и силом наметнути економски „покрет” у свету, приоритете усмерава на сузбијање инфлације. Дезинфлација треба да осигура услове за узлет профита и економски раст, док се политика и циљ пуне запослености потпуно запостављају.

Неолиберални циљ је „ревитализација развијених капиталистичких привреда и повратак стабилних и високих стопа раста”. Шта се у ствари крије иза тога циља?

Пораст стопе и масе профита није покренуо производне инвестиције. Ова стопа у привредама ОЕЦД-а у шездесетим годинама износила је 5,5%, седамдесетим 3,6% и осамдесетим 2,9% да би и даље падала. Пораст профитне стопе није довео до раста производних инвестиција због дерегулације финансијских тржишта – слободног кретања капитала, масовне продаје и куповине хартија од вредности, стварања нових финансијских инструмената (деривата) и сл. Шпекултативне инвестиције постале су профитабилније од производних. „Рентијерски, паразитски карактер капитализма је појачан.” Финансијско учешће државе у друштвеном производу и поред тежњи, није смањено (без обзира на редукцију социјалних давања). То је резултат пораста трошкова за

---

²⁸ Стране корпорације су покуповале домаћа предузећа врло јефтино (потцењене вредности) као и домаће банке. Без домаћих банака и банкарског кредита у функцији развоја нема развоја. Пери Андерсон, Историја и поруке неолиберализма – изградња једносмерног пута, Економика, Београд, бр. 4, 2004, стр. 191–192.

²⁹ Неолиберализам, као антитеза државним интервенционистима, није довео до новог успона привреда зрелог капитализма (развијене привреде), док раст профитне стопе није довео до оживљавања реалних инвестиција, док су финансијске инвестиције доживеле праву експлозију.

³⁰ Пери Андерсон, Историја и поруке неолиберализма – изградња једносмерног пута, Економика, Београд, бр. 4, 2004, стр. 191–192.

незапосленост, али и велики раст броја пензионера, при чему је јавни дуг доживео алармантне размере.³¹

Хегемонија неолиберализма као идеологије у овој фази развоја није праћена разним верзијама овог програма, већ унифицираним приступом. Тријумф неолибералне идеологије и ортодоксије³² у развијеним привредама, наметнут је и неразвијеним „привредама у транзицији” (бивше социјалистичке земље). У чему је та „привлачност” неолиберализма, када се своди на следеће:

- 1) Кочење и контрола монетарне емисије – рестриктивна монетарна политика;
- 2) Дизање каматне стопе и цене капитала, уз пад реалних најамнина и њиховог учешћа у бруто домаћем производу;
- 3) Велико снижење пореза на највише дохотке (богатим слојевима друштва, носиоцима капитала);
- 4) Укидање контроле над финансијским токовима и тржишту капитала;
- 5) Повећање стопе и броја незапослених;
- 6) Гушење штрајкова и ограничавање моћи синдиката;
- 7) Антисиндикално законодавство;
- 8) Редукција социјалних давања;
- 9) Доминација приватне својине у хијерархији других облика својине;
- 10) Приватизација (брза и свеопшта) као наметнут процес у свим земљама и др.³³

---

³¹ Дефлационистичка политика, растурање јавних служби и државних регулативних функција, велики процеси неконтролисане и криминалне приватизације, уз развој капиталистичког сектора повезаног са мафијом, социјално раслојавање – сигуран је пут у неоколонијални однос многих држава.

³² „Друштво Мон Пелерин” (Фон Хајек, Л. Мизес, М. Фридман, В. Липман, Карл Попер, В. Репке, Л. Робинс) и други, привремено је тријумфовало захваљујући конзервативним владама у западним развијеним привредама, али и крупном финансијском и банкарском капиталу.

³³ Енормни војни расходи, огромни јавни дугови и стални буџетски дефицит, све већи дефицит платног биланса, и „валутно ратовање” и сл. многе економисте наводи на закључак да се у ствари ради о милитаристичком дириџизму упакованом у неолиберализам – који скида сваку заштитну политику неразвијеном свету, чинећи их потпуно отвореним за продор и деструктивно деловање светских моћника и финансијског капитала.

Све више се поставља животно питање највећег броја привреда у свету – како се супротставити неолибералној догми и стратегији и очувати сопствени пут развоја.

Многе државе у транзицији плашећи се да не отерају стране инвеститоре слушају савете ММФ-а и Светске банке и даље воде процес приватизације, смањују потрошњу, посебно јавног сектора (социјална давања) и уводе флексибилизацију тржишта рада (флексибилно радно време, посао, плаћања, приједи, отпуштања), што се сада јавља и у Србији и другим државама региона.

Многе привреде су примењујући рецепте ММФ-а, неконтролисану дерегулацију, приватизацију, отворену (незаштићену) привреду и др. доживели дебакл привреде и друштва уласком у нови економско-финансијски колонијални положај (према носиоцима светског финансијског капитала). То су редовне импликације монетаристичке контроверзе у свим привредама које су је беспоговорно следиле са изразито кризно-дефлатомим карактером деловања.³⁴ Зар није недавно председник ФЕД-а Гринспен изјавио: „Нека роба буде домаћа, када је то разумно и могуће, а пре свега нека банкарски сектор у свему битном буде националан”. Враћање националног банкарства мора бити полако и пажљиво.

Прихватање примитивног и суровог облика деструктивног капитализма све привреде увлачи у све дубљу кризу. Настао је и наметнут је регресивни капитализам, који води у свеопшти хаос, деструкцију и суноврат.

Неолиберални и монетаристички модел развоја и стабилизације у нашој и светској привреди доживео је потпуни слом. Привреда и друштво се налазе у дубокој вишегодишњој финансијској и реалној (и другој комплексној) кризи, независно од глобалне финансијске кризе. Криза се продубљује и заштрава, посебно у сфери незапослености, нестабилности и дефицита у свим макроекономским односима.³⁵

---

³⁴ Шире о томе у књизи: Наоми Клајн, Доктрина шока, превод, Загреб, 2010. Бројне државе у свету су доживеле слом применом неолибералне стратегије.

³⁵ Веома су поучни следећи радови који на то јасно указују: Ерик Рејнерт, Спонтани хаос, Чигоја, Београд, 2010; Ерик Рејнерт, Глобална економија, Чигоја, 2006; Наоми Клајн, Доктрина шока, Загреб, 2010; Џозеф Стиглиц, Супротности глобализације, превод (2002); Џ. Стиглиц, Слободан пад, Београд, 2002. Добру критику неолиберализма налазимо у студији: Критика савременој буржуарној политекономији, изд. Наука, Москва, 1977, стр. 195–233.

Има аутора који спомињање државе као власника или организатора система и политике развоја изазива гнушање, јер по њима „држава није добар предузетник, слабо управља капиталом, неефикасна је” и слично. Такви се залажу за потпуну приватизацију и протеривање државе из економије. Морам посебно да нагласим да су то и даље представници неолибералне догме, који и поред свих катастрофалних резултата проведене приватизације, либерализације, децентрализације, дефискализације и монетаризма – који им стоји у основи – и даље заговарају овај концепт. Лекције неолибералне догме изгледа нису довољно изучили, а државно-монополистички капитализам данас и економски и финансијски империјализам према неразвијеним привредама и не виде.

Синтеза разорних ефеката неолиберализма у економији

Доктрина и офанзива неолиберализма и тржишног фундаментализма су на сцени савремене економије, мада је доживео потпуни слом у свим сегментима. Јасно, јер је успон фундаментализма слободаног тржишта довео до нарастања рушилачког капитализма.

Прихваћени (или наметнути) модел привредног раста је погрешан, уништава привреду и ствара огромну незапосленост, води до деструкције производње, уз огроман раст непроизводне партијске бирократије. Све полуге развоја и социјалне политике преузимају носиоци страног и домаћег финансијског капитала. Стратешки општи државни интереси су потиснути од стране сепаратистичких и ускостраначких интереса. Развој је постављен на основне „полуге” неолиберализма, приватизација (брза, општа и неконтролисана) у основи погрешна и антиразвојна, либерализација свих тржишта (посебно тржишта капитала, увоза, новца и робних тржишта), децентрализација и дефискализација (са смањеном развојном улогом државе, али уз процес опште децентрализације и регионализације); равнотежа буџета и платнобилансних односа. Тржишни фундаментализам је као филозофија задоминирао, уз доминантан ослонац на увоз капитала (задуживање у иностранству) и „увоз развоја”. Ствара се модел „зависног развоја”, „надзиране економије” од стране финансијског капитала

развијених (и њихових институција), а то је сигуран пут у продубљавање и продужавање кризе до економске катастрофе.

Тржишни фундаментализам и шок терапија – пут у колонијални положај неразвијених привреда

Неолиберализам је уништио социјални систем, индустрију, синдикате, а произвео је чисту „спекулативну пену”. Подстицао је потрошачку грозницу и масовно узимање кредита уз велики раст задуживања. Он није нашао решење за финансијску кризу која је довела до разарања реалног јавног сектора, осиромашења масе радника и средње класе.

Социјално одговорна држава није нашала ништа ново као алтернативу уништавања стубова социјалне државе или државе благостања.

Неолибералне догме, које су се наметнуле друштву, не дозвољавају економију општег благостања и државе благостања. Сиромаштво се повећава, врши велико раслојавање друштва, стални је раст масовне незапослености, драстичан пад броја становника, енормно задуживање у иностранству, одузимање власничких права и економско-социјалне сигурности.³⁶ Нараста проблем исплата пензија, социјалних услуга, разарање система образовања, културе и здравог начина живота и комуникација. То је у основи рушилачки капитализам потчињавања и зависности (експлоатације). Експерименти са шок терапијом доводе до све ширих међусобних конфликта, отуђености, криминала, корупције – дакле трауматичне ситуације које постају свакодневница. Тиме се бришу све перспективе боље сутрашњице. Цветање ендемске корупције руши све стубове правне државе и социјалне политике. Функционисање радикалне капиталистичке економије са шок терапијом и даље се наставља кроз

---

³⁶ Наметање новог Закона о раду, у циљу „усклађивања” са ЕУ, само до краја открива овај сукоб интереса рада и финансијског капитала. Нажалост, уз посредничку улогу држава које су се ставиле на страну крупног капитала и напустиле концепт „државе благостања” или социјалне државе. Озбиљну анализу капитализма данас налазимо у раду Волфанга Штрека: *Криза демократског капитализма*, зборник радова „Криза, одговори, левица”, Београд, 2012, стр. 109–128. Видети и рад Зорана Милошевића: *Приватизација као пут у самоуништење*, часопис „Печат”, бр. 412, 2016, стр. 40–42.

перманентну дугорочну кризу. Политичари и власти користе стање страха и дезоријентације настале шоком и неизвесношћу да прогурају шок терапију с радикалним „болним програмом привређивања” тешка је без анестезије.

Улога државе у привреди (неопходна и даље у свим земљама) „заменења је светом формулом слободног тржишта”. Управо је потребан радикалнији приступ економском развоју и стабилизацији привреда, са преношењем на економски раст (без чега нема ни трајне стабилизационе привреде). Стабилизација није праћена обећаним растом, већ повећаном бедом и незапосленošћу, уз општи осећај несигурности. За огроман број људи то значи сиромаштво, а за земље политички и социјални хаос. Социјална инфраструктура се руши држави под налетом неолиберализма. Раслојавање се шири и то указује на тешке проблеме с којима се суочавају све привреде које су редом ушле у кризу развоја, да се мора пронаћи нови пословни модел.³⁷

Избор стратегије развоја на рестрикцијама потрошње, неселективној емисији новца, обарању инвестиција, ликвидацијама предузећа, избацивање „вишкова” запослених из приватизованих или ликвидираних предузећа, одлив капитала, сматрамо да је стратегија продубљавања кризе, а не развоја. Монетарном и фискалном политиком (њиховим бројним мерама) треба подстакнути производњу, посебно припрему за извоз и извоз. Наравно, проблем је шта извозити и под којим условима. То је потпуно једна концепција од препорука ММФ-а – тог заговорника интереса крупног капитала. Све земље које су доследно проводиле његове мере (у погледу монетарне политике, камате, курса, буџетске и билансне политике) доживеле су колапс производње, оштру дефлацију, високе камате, уз вештачку стабилност цена и девизног курса. То не може бити основни циљ макроекономске политике, посебно у једној неразвијеној и кризом сломљеној привреди. Тај „универзални лек” ММФ-а у највећем броју земаља је прави „отров развоја”. Неолибералска доктрина омогућава да развијене земље у процесу глобализације повећају своје богатство и остварују доминацију над мање развијеним привредама. То је посебан облик економског империјализма.

---

³⁷ Модел за једну привреду у кризи разрадили смо у пројекту др Слободана Комазеца: Стратегија и модел економског раста и социјалне равнотеже (Нови концепт и политика динамичког развоја са препородом), Београд, 2001.

Наметнута финансијска дерегулација одузима државама моћ контроле над каматним стопама – која је поверена, наводно, независним централним банкама (које су под контролом ММФ-а и светских банкара), а то представља и крај самосталне монетарне политике. Флуктуације каматних стопа (дате осамостаљеним страним банкама на домаћем тржишту на одлучивања), флуктуација курса, либерална пореска стопа, лака и слободна репатријација профита на финансијским улагањима – доводе до сумануте трке за профитом и финансијским спекулацијама. Шири се раскорак (неравнотежа) између финансијске и реалне сфере економије – уз експлозиван раст финансијске сфере. Финансијски и банкарски инжењеринг комбинују, мешају и чине све сложенијим мешавину међусобног утицаја девизног курса, каматне стопе, берзанског курса, индексације, кредите и свопове и опције. Брзо се развија спекулативна економија с новим инструментима и дериватима (првог, другог и трећег реда), односно банкарским производима. Тиме су финансијска тржишта постала велика и неконтролисана арена за масовне спекулације. Берзе су постале специфичне коцкарнице са огромним туђим новцем. Стварају се глобализоване финансије. Штетни карактер берзанског пословања постао је дубоко антиекономски и отежава нормално функционисање привреда. То је систем огромних спекулативних прерасподела, али и стварања све веће масе спекулативног виртуелног или фиктивног капитала. Створен је механизам за енормно богаћење уског круга шпекуланата, али и за избијање повремених криза када берзе оваквим пословањем постају епицентри настајања криза.

Овај погубни процес представља кључни кредо неолиберализма – екстремна концентрација финансијског капитала, уз велику грамзивост кроз финансијске спекулације власника капитала.

Реална економија се напушта и препушта процесу сталног пропадања.

Слом неолиберализма, повратак и успон економског суверенитета држава

Огромним финансијским средствима (дериватима новца) и емисионим инјекцијама систем капитализма је доведен до руба пропасти. Све се чини да се сачува срж западног (банкстерско-спекулативног) капитализма. Траже се некакве „оплемењене” верзије атлантског капитализма, тип „креативног

капитализма” (Бил Гејтс), али и „капитализма са савешћу” (Дејвид Камерон) или чак „моралног капитализма” (Саркози). Сви полазе од тога да је „себичном” капитализму одзвонило. Посебно се заговара „нордијски капитализам” – који уместо протекционизма (који нараста) и национализације (банака и стратешких корпорација) заговара капитализам отворен глобализацији (дакле, и даља промоција неолиберализма) са привременом пресудном улогом државе (још значајно присутна „социјална држава” или држава благостања). Тражи се некакав модел „идеалног капитализма”, мада он као свет доминације новца и финансијског капитала, профита и отуђења, једноставно није могућ. Долазимо до интересантног става да је „капитализам болест човечанства” (Ален Бадју, филозоф).

Све су бројнији критичари доктрине о слободном тржишту. Добитник Нобелове награде за економију у 2014. години је француски економиста Жан Тиrol (*Jean Tirole*). Награда је дата „за анализу тржишне моћи и регулатива”. Област његовог истраживања је индустријска организација и банкарски и финансијски сектор, „с посебним интересом на регулисање великих корпорација и неуравнотежених тржишта”. Регулатива (већа) се односи на банке и друге финансијске институције. Ова награда се везује за два актуелна проблема савремене кризе и регулисања:

1. Светска финансијска криза је највећим делом резултат нерегулисаних финансијских тржишта и банкарског пословања, које је праћено социјализацијом губитака у пропалим банкама, без кажњавања њихових менаџера (чак и уз доделу огромних бонуса);
2. Настојање развијених привреда да ригорозном регулативом пословања банака и финансијских тржишта спрече избијање нове финансијске кризе, односно ако у некој држави избије криза да се спречи ефекат преливања кризе преко финансијског тржишта на друге државе. Губитке ће сносити акционари банака, а не буџети кроз директне интервенције у спасавању великих банака, односно становништво кроз високу инфлацију изазвану енормним упумпавањем новца централне банке.

Све то у циљу спречавања колапса банкарског сектора и финансијског система у целини.

Очито је да савремени политички „земљотреси” и откривање тешких последица модела неолиберализма у економији, готово све државе окреће ка тражењу других модела развоја и макроекономске политике.

Велика социјална раслојавања у западним државама, све веће сиромаштво маса, незапосленост, несигурност на послу, отуђеност, разочарање системом и др. створиле су велики масовни отпор таквом капитализму катастрофе (уништитељу државе благостања). Социјални потреси, штрајкови, социјални бунт и политичко незадовољство руше ову тврђаву либерализма и пљачкашког капитализма – све до темеља. Масовни протестни покрети, изборни резултати и рушења низа влада до сада, али и следећих на реду (Грчка, Италија, Шпанија, Француска, В. Британија, Аустрија, Немачка, Португалија, Холандија, Белгија, али и САД) показује да је овом „пљачкашком капитализму“, какав је до сада био, заиста одзвонило. Свет се, при томе, плаши од стране „чувара“, „постојећег“, система „ултрадесницом“, фашистичким покретима, разарајућом идеологијом и сл. који настају и нарастају као отпор маса овом отуђеном и пљачкашком глобализованом капитализму катастрофе.

Није то фашизам и ултра десница, већ су то државотворни и социјални покрети, као основа новог система који треба градити.

Нараста популизам у фази када је неолиберализам престао да буде перспективан и успешан као систем. Овај „срамни тачерски неолиберализам“ довео је и до политичког незадовољства маса, „покрета за промене“ и за некакав нови, другачији систем. Апологете капитализма не могу да нађу одговор за ову кризу капитализма као до сада „креативном деструкцијом капитализма“. До сада их је капитализам решавао сталном експанзијом и освајањем нових тржишта, дакле пљачком и насиљем, а неретко и ратовима и ратном економијом.

Неолиберална „револуција“ вратила је економије запада у период бескрајне кризе. Револт маса је све већи, „сведоци смо краја неолибералне ере“. Само се поставља питање – „шта после неолиберализма“. Џозеф Стиглиц је дао посебан осврт у раду „Након либерализма“ – са могућим опцијама ка „прогресивном капитализму“ (*Project Syndicate*, 2019).

У свему томе јасно избија на површину готово општи став о нужности повратка ка „економском национализму и патриотизму“, све већој потреби самосталности држава (државног и монетарног суверенитета) у вођењу њима подешене специфичне развојне и социјалне политике, а то је највећи ударац глобализованом капиталу и процесу „поништавања“ националних држава. Добро је да је дошло до слома овог, масовно натуреног свету и потпуно промашеног, глобалног експеримента.

2. МИЛИТАРИЗАЦИЈА ЕКОНОМИЈЕ

Милитаризација економије и војни комплекс и интернационализација војног бизниса су данас општи макро-процес. Савремене структуре и финансијске кризе, огроман раст јавних дугова, јавних расхода и дефицита буџета, праћени енормном емисијом новца – великим делом усмереном у спекулативну и војну економију – сигурно воде продубљивању кризе и нестабилности привреде. Уместо стимулатора развоја војни расходи постају већи дестабилизатори.

Досадашњи став економске теорије јесте да је у антикризној и антицикличној економској политици деловање војних расхода по природи стабилизационо и уравнотежавајуће. Војни расходи „одсецају” екстремне тачке коњунктурног циклуса. Стога се у теорији полазило од тврдње да је хиперпродукција робног капитала у кризи и криза реализације (тражње) великим делом амортизована војним расходима који стварају велику тражњу, али не и понуду робних фондова на тржишту. Стога и чести ставови (који се сусрећу у економској теорији), да је излазак из велике економске кризе или депресије 1929. године уследио тек настанком Другог светског рата 1939. године.

Природа савремених војних расхода и процес глобализације су из основа променили њихово деловање у привреди и у међудржавним односима. Настанком милитаризованог света развија се нова трка у наоружању, где предњаче САД.

Настанком мултиполарног света развија се нова трка у наоружању и „производња” најмодернијих, врло софистицираних оружја за масовно уништење или за евентуални нужни „контраудар” у евентуалном новом светском сукобу.

Стога је интересантно погледати куда иде савремена војна техника, истраживање и систем наоружања, као и маса и структура војних расхода.

Милитаризација економије и војни расходи

Експлозија војних расхода и трка у наоружању – милитаризација економија

Војна економика, производња и продаја (односно стокови оружја) насупрот цивилној економији, постаје све важнији фактор међународних економских и политичких односа.

Централна брига нашег времена – питање које има одлучујући утицај на буџете, дугове, лишавања и глад (што забрињава све нас), то је улога коју војна сила игра у малим и великим земљама нашег времена, и начин на који све већа милитаризација данас угрожава опстанак свих, дугорочно посматрано, а преко лишавања многих и у бременитој садашњости.³⁸

Слика 1: Тенк САД у Ираку

---

³⁸ Видети и врло интересантан рад Ноама Чомског, *Америка троши на војску колико остатак света заједно*, Геополитика, Београд, јануар 2011. године.

Специјално заседање Уједињених нација о разоружању, које се одржало средином 1970. године, као и познати састанак КЕБС-а у Београду, пред светску прогресивну јавност све су отвореније постављали питање разоружања. Већи део непрофесионалне јавности нема готово никакву представу о каквом се проблему ради, његовој вишедимензионалности, огромном потенцијалу средстава ангажованих у ове сврхе и сл. Због тога ћемо само укратко дати приказ неких аспеката савременог милитаризма, сталне трке у наоружању и значаја војне економике данас у савременом свету, насупрот све већим проблемима у оквиру међународних економских односа, финансирања развоја, проблема кризе дугова, кризе и стагнације раста, социјалног раслојавања друштва, опадања међународне трговине, проблема курсева, кретања светског спекулативног финансијског капитала и др.

Експанзија војних расхода је стварност. Трка у наоружању 1980-их година наставља се несмањеним темпом. Савремени империјализам је наметнуо човечанству сталну трку у наоружању. Тако су војни расходи земаља чланица НАТО од 1949. до 1986. године достигли износ од три трилиона долара. Војни расходи се из године у годину повећавају (како у текућим тако и у сталним ценама). Директни војни расходи ових земаља износили су:

*Директни војни расходи у свету
(у милијардама долара)*

Година	НАТО	Варшавски уговор	Остали свет	Укупно
1975	120	64	88	270
1980	256	303	227	980
1985	470	350	209	1.130
1988	635	450	260	1.350
2009	990	-	541	1.531
2010	1.279	-	991	2.270
2019	1.040	-	878	1.918

Висина ресурса кориштених у војне расходе од Другог светског рата до 1972. године износили су око 1.500 долара на сваког становника наше планете.

Директни војни расходи у земљама чланицама НАТО пакта имали су динамику и сталну тенденцију раста. При томе, у годинама криза долази до наглог раста јавних војних расхода (1980, 1989, 2010, 2012).

*Директни војни расходи неких чланица НАТО
(у милијардама долара)*

Државе	1970	1980	1985	1989	2010	2019
САД	76,5	144,0	261,8	293,0	701,0	731,1
Немачка	6,2	26,7	32,9	35,2	45,8	54,7
Финска	5,9	22,6	44,1	49,0	61,2	59,8
В. Британија	5,0	26,8	43,2	53,0	59,6	60,7
Италија	2,6	6,6	9,8	12,0	37,0	24,5
НАТО	113,5	256,0	470,3	635,0	1.279,0	1.040,0
Јапан	3,0	9,8	13,6	28,9	53,5	46,6
Израел		9,6	12,0	14,0	28,4	19,9
УКУПНО СВЕТ	120,2	980,0	1.130,0	1,350,0	2.270,2	1.918,0

„Шаком и капом се издваја за војску и ратове” из буџета САД. Војни расходи доживљавају астрономске износе. Тако су у фискалној 1988–1989. години износили 283 милијарде долара, у 2009. години у висини 636 милијарди, 2010. години 701 милијарда и у 2019. години 732 милијарде долара. Финансирање противракетног штита у Пољској и Чешкој захтева 720 милиона долара (у 2008. години то је износило „свега” по 70 милијарди долара за „глобални рат против тероризма”. Која би то држава без „резервне валуте” (у овом случају долара) могла финансирати?

Само рат у Ираку и Авганистану коштаће 4,7 билиона (или четири хиљаде и седамсто милијарди долара).

Научна фантастика и астрономија војних расхода

До 2020. године руска армија је уложила у производњу 56 система С-400 и десет система С-500 преко три билиона рубаља. За нова оружја улагања су била преко 20 билиона рубаља (1 евро = 43 рубље), што износи 465 милијарди евра. Модерна техника и наоружање гутају огромна средства. Колико кошта један Искандер, Топољ, суперсонични авион, тенк Самарт и слично.

С друге стране, колико данас кошта једна атомска подморница, носач авиона, тенк Абрамс, Леопард и наведени најсавременији тенк Армата и Т-90? Само један авион Ф П7А коштао је између пет и шест милијарди долара. Ту су и хиперсоничне ракете, ракета „Судњи дан“, али и нови пројекти и издвајања за свемирско оружје и сл. Русија је изградила систем С-350 Витез, којим потпуно штити свој простор, уз С-400 и С-500. Ранији системи КУБ и БУК застаревају и брзо се замењују новим и ефикаснијим.

Руска подморница „Огао“, као једна од најмодернијих, може да испалује торпеда и противподморничне пројектиле из 24 цеви, уз то може да смести и 72 пројектила „Оникс“, „Калибр“ или „Циркон“. Све су то суперсонични пројектили за гађање циљева и на мору и на копну, а познато је да „Циркон“ лети осам пута брже од звука. Системи се граде на атомски погон. Кретања и време постају готово неограничени.

Слика 2: Каква је то технологија?

Савремено напредно наоружање, поред „Авангарда“ (који стиже до 35.000 км на сат), садржи и борбене ласерске системе „Пересвет“ и хиперсоничну ракету „Кинжал“. Поред тога изграђен је подводни роботизовани комплекс са нуклеарним погоном „Посејдон“, крстарећа ракета неограниченог домета „Буревесник“, а затим хиперсонична ракета „Циркон“. Све је то права научна технолошко-техничка фантастика. „Авангард“ у томе „није нон систем, то је нова врста стратешког наоружања“ (Путин).

Ракета „Авангард“ лети и 27 пута брже од звука, а у току лета врши оштре маневре и мења свој правац (трајекториј) горе-доле, лево-десно, тако да је практично необорива. Тиме лако продире кроз ракетну одбрану противника. Наведена хиперсонична ракета „Кинжал“ је десет пута бржа од звука, са дометом преко 200 километара, а може да носи нуклеарне и конвенционалне бојеве главе. Њу носи познати авион МИГ 31.

Најновији ловац СУ-57 је „чудо“ модерне технике и технологије. Он је знатно испред ловца Ф-35. У јавности је већ доступна информација о авиону шесте генерације „невидљивом“ ловцу С-70 ОХОТНИК, који се креће брзином од 1.400 километара на сат, са дометом од 3.000 километара. Ту је и нон ловац „СУПЕР СУХОЈ“ шесте генерације и МИГ-41 као најбржи авион на свету.

Уз све то, због великих брзина и високо развијене температуре при лету, траже се и све новији композитиви материјали који то могу издржати, а због великих и брзих заокрета у кретању које људска посада не може поднети, она се замењује компјутерима или роботима.

Према најновијој студији УН о наоружању у војне сврхе се данас годишње троши 2.300 милијарди долара, док је 1976. године то износило 350 милијарди. То је огроман износ средстава, насупрот свега 29 милијарди званичне помоћи земљама у развоју, то представља око 66% укупног националног дохотка земаља у развоју у којима живи преко 60% светског становништва.

Ради се само о видљивим и евидентираним трошковима наоружања, док се цели низ других облика расхода (материјалних и људских) уопште не објављује и нису доступни јавности. Тај износ би требао да се дода у висину од 50% на стварне војне расходе.

Ради се само о видљивим и евидентираним трошковима наоружања, док се цели низ других облика расхода (материјалних и људских) уопште не

објављује и нису доступни јавности. Тај износ би требао да се дода у висину од 50% на стварне војне расходе.

Индириектни војни расходи које савремени милитаризам у скривеним облицима захвата кроз разне облике буџетских расхода (космичка истраживања, фундаментална истраживања, енергија и сл.) указује на укупну масу средстава утрошених у ове сврхе.

Према неким подацима, само у САД од 1946. године до 1980. године војни буџети су износили преко 2.100 милијарди долара „што је већа вредност од свих стамбених зграда и трговинских објеката у САД”.

Само на набавку новог наоружања у капиталистичким земљама годишње се троши од 60 до 70 милијарди долара. Приоритет војних расхода над социјалним и развојним најбоље се види на примеру САД. Само за период 1966. до 1976. године за реконструкцију градова (као једног од најтежих проблема) утрошено је 19 милијарди, а расходи за одржавање оружаних снага и производњу новог оружја износе 737 милијарди долара. На пензије ветеранима рата у САД се годишње исплаћује близу 26 милијарди, док камата на јавни дуг већ достиже 538 милијарди долара годишње. Динамика војних расхода се убрзава и достиже код САД темпо из времена вијетнамског рата.

С тим је најуже везан раст федералног дуга са 1.004 милијарде из 1981. године на 24.900 милијарди долара у 2020. години. На камате јавног дуга и војне расходе одлази 51,3% укупног федералног буџета.

Прихватајући у бројним декларацијама потребу очувања мира и ограничавања трке у наоружању у духу Хелсинкија већина капиталистичких држава истовремено наставља са повећањем квантитета и квалитета свог војног потенцијала. То се јасно види из претходних података о кретању војних расхода.³⁹

---

³⁹ Јавност је мало упозната са изградњом система HAARP (*High-frequency Active Auroral Research Program*) као новом систему наоружања (осмишљен од стране ЦИА и Пентагона) на Аљасци. Супермодерно оружје на бази радиоталасне технологије које производи огромну количину енергије која се може усмеравати на одређену локацију, која може да онемогући вођење авиона, ракета, да проузрокује сметње у комуникационим системима, мењање климе, контролу морских таласа, мењање горње атмосфере (јоносфера), преусмеравање ветрова, топљење глечера, манипулисање менталним процесима људи, изазивање земљотреса, великих пожара и др. То је смртоносно оружје са несагледивим ефектима. Војска САД већ 50

На трку у наоружању у капиталистичким земљама ангажује се све више радних, научних, материјалних и финансијских ресурса. У војно-индустријским комплексима ангажовани су најбољи научни и стручни кадрови (у САД око 6.000.000 од око 20 милиона укупно запослених у прерађивачкој индустрији). Пре најновије трке у наоружању (од 1989) однос војних издатака према формирању цивилног капитала износио је у САД 33%, В. Британији 32%, Немачкој 20% и Јапану 3,7%.

Слика 3: Прављење тенкова у Француској

Рачуна се да више од 22 милиона људи непосредно ради у оружаним снагама, а преко 60 милиона је укључено у војно-индустријски комплекс.

година врши експерименте са ХААРП-ом (кише у Вијетнаму, поигравање муњама, громовима, ураганима, предвиђање земљотреса и управљање њима). Оружје је застрашујућег уништавајућег и непредвиђеног деловања, а војни расходи се могу мерити неограниченим и неконтролисаним масама новца (Николас Бегич, Џин Мениг: *Ову харфу не свирају анђели*, 2010).

Видети врло интересантну студију Л. П. Павлова: *Кризис државних финансијских средстава модерног капитализма*, изд. Финансија и статистика, Москва, 1982.

На милитаризацију се троши 35–40% свих средстава утрошених у научно-истраживачке радове, о чему нешто касније говоримо знатно шире и детаљније.

На рат у Вијетнаму, према западним изворима, утрошена су следећа средства: 1964–1965. године 103 милиона (или 0,2% укупних војних расхода), 1965–1966. године 5,8 милијарди (10,7%), 1966–1967. године 20,2 милијарде (29,8%), 1967–1968. године 26,5 милијарди (34,1%), 1968–1969. године 28,8 милијарди (37%) и 1969–1970. године 25,4 милијарде (32,3%). Према новим изворима рат у Вијетнаму коштао је САД преко 500 милијарди долара уколико се укључе и индиректни војни расходи (помоћ савезницима, извоз оружја и сл.). Само ради упоређења грађански рат у САД коштао је 15 милијарди долара, Први светски рат 55 милијарди, а Други светски рат 425 милијарди долара. Ради се дакле о огромним утрошеним средствима која је тешко упоређивати с другим агрегатима светске привреде (наравно и вредност долара је овде различита).

Слика 4: Убојно складиште ракета

Глобализација, војни расходи и сиромаштво

Мозаик светских токова и формираних односа у свету је одраз „новог империјског доба уз нарастање и ширење економске и финансијске диктатуре светског крупног и високо концентрисаног капитала. Уз то и очито наметнути неоколонијални пројекат САД са виртуелним и војним освајањем светских ресурса – нова је стратегија освајања и доминације у свету. Развио се свет нове кризе и великих политичких напетости. Криза и нова расподела геополитичке моћи у свету у систему мултиполаризма, довели су до тога да су САД постале „држава прошлости” и „велика империја у опадању”. Унутрашњи и спољни ломови у САД, политички и социјални потреси, доводе до нове „рекомпозиције” снага и моћи у свету. Три досадашња стуба неоимперијалне политике САД (долар као светски новац, војна доминација и покоравање држава и влада и информациона контрола попуштају. Одузимање суверенитета и наметање политике и влада државама, разарање националних држава, уз инсталирање послушних влада – сада се тешко проводе. Отпор доминације САД у свету је све већи, али прети и нова планетарна криза.

Најтеже последице трке у наоружању осећају земље у развоју. Милитаризација економике развијених држава и стална трка у наоружању праћени су паралелно и с напорима реакционарних империјалистичких кругова да зауставе процес ослобађања и јачања ових земаља, што ове земље ставља често у положај да и саме морају трошити огромна финансијска средства за набавку скупог савременог наоружања и технике. То им односи значајна средства националне акумулације толико потребне за индустријализацију и интензивнију пољопривредну производњу, те брже решавање социјалних и културних потреба. Тако је у свим земљама Азије и Африке просечно на једног човека у армији утрошено годишње: 1970 – 2.168 долара, 1974 – 2.560 долара. Године 1970. на војне потребе одлазило је 5%, а у 1974. години 5,4% бруто националног производа, што је нешто испод стопе нето акумулације ових земаља.

Вредност „купљеног” и „поклоњеног” оружја и војне технике само од стране земаља Азије и Африке у периоду 1963–1973. године, према оријентационим рачуницама, достигла је 129 милијарди долара што годишње износи око 13 милијарди (у сталним ценама), а што је веће од укупне међународне помоћи ових земаља из јавних средстава. Према

подацима Социјалног савета УН земље у развоју од 1960. до 1970. године, дакле за десет година, инвестирале су за циљеве економског развоја свега 16,3 милијарде долара. У исто време државе НАТО пакта имале су директне војне расходе кроз буџете 92 милијарде долара. Ослобађање само средстава које ове земље морају у циљу опстанка да издвајају за наоружање и војну опрему значило би снажан подстицај бржем друштвено-економском развоју ових земаља, а да не рачунамо нове могућности развијених индустријских земаља у данас све повезанијем и узајамно зависном свету.

Директни расходи земаља НАТО (по једном становнику)

Државе	Per capita расходи				Учешћа у нац. доходу				
	1970	1985	1978	1986	1960	1965	1969	1975	1978
САД	393	432	535	1.150	9,0	8,0	8,6	8,7	8,8
В. Британија	100	200	243	450	5,9	6,3	5,1	7,2	7,3
Француска	123	244	328	380	6,5	5,6	4,4	6,2	6,3
Немачка	90	264	349	365	3,6	4,45	3,5	7,9	8,0

Извор: НАТО извешај

Највеће издвајање за директне војне расходе имају САД 8,8% бруто националног дохотка, следи Немачка (8%), В. Британија и Француска. Било би интересантно видети најновије податке о директним војним расходима ових држава, али и у свету у целини и њихово учешће у бруто националном производу. Нажалост, не располажемо тим подацима.

Слика 5: Модерно опремљени војник

Интересантни су компаративни подаци за данас најразвијеније и најзначајније државе у свету по динамици економског развоја, дохотка *per capita*, броју становника и војника и учешће расхода у бруто националном дохотку (1988).

Војни издаци развијених држава капитализма – Русије и Кине*

	САД	СССР	Јапан	ЕЗ	Кина
Стопа раста	3,0	0,5	4,2	2,9	9,4
Национални доходак <i>per capita</i>	18.200	8.860	13.180	11.690	270
Становништво – милиона	244	248	122	325	1.200
Активни број војника (милиона)	2,2	5,1	0,245	2,5	3,2
Учешће војних расхода у националном дохотку	6,5%	1,9%	1,6%	3,3%	5,0%

*Подаци се односе на 1988. годину

Раст војних расхода често је бржи од раста друштвеног производа у водећим привредама капитализма.

Узмимо само две водеће државе у свету на које отпада, што директних што индиректних војних расхода, преко 60–65% укупних расхода света и упоредимо их са основним привредним агрегатима.

*Макроекономски агрегати и издаци за наоружање САД и СССР
(у милијардама долара)*

МАКРОАГРЕГАТИ	САД	СССР
Друштвени бруто производ	4.625	2.430
Издаци за наоружање	283	248
Учешће војних расхода у друштвеном производу	6,5%	1,9%
Инвестиције привреде	810	700
Однос војних расхода и инвестиција	34,9%	54,3%
Потрошња – укупна	3.532	1.350
Учешће војних расхода у потрошњи	8,0%	28,2%
Извоз	213	87
Увоз	361	82
Доходак <i>per capita</i>	15.400	5.500
Војни расходи <i>per capita</i>	1.184	1.377

*Подаци се односе на 1988. годину.

Претходним компаративним подацима није потребан никакав коментар. Посебно је високо учешће издатака за наоружање у друштвеном производу, инвестицијама и глобалној потрошњи. Да ли је економија СССР могла да издржи такве издатке? Нормално је да се СССР распао.

Таква одрицања и обарања друштвеног и личног стандарда тешко је дугорочно одржати, али и одржавати врло скупу утакмицу и трку у наоружању са развијеним државама у оквиру НАТО, па и водеће и

најразвијеније државе САД. Коначно, такве расходе данас не могу да издрже ни САД у мултиполарном свету, јер нагло заостаје модернизација привреде, обнова инфраструктуре, заостајање у развоју, мале домаће инвестиције и велико социјално раслојавање друштва. Плаћена цена је нагомилавање социјалних проблема, без обзира што САД има магичну моћ долара у рукама као резервне валуте света.

Учешће војних расхода у друштвеном производу само неколико изабраних капиталистичких држава, било је следеће: САД 1960. године – 8,0%, Француска – 5,5% (6,2%), В. Британија – 5,9% (7,2%).

*Учешће војних расхода у друштвеном производу
и државним расходима САД (у %)*

Година	1978	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Учешће у бруто домаћем производу	5,0	6,1	6,5	6,7	7,2	7,6	6,5
Учешће у државним расходима	25,6	30,2	31,7	32,1	31,8	32,1	30,0

Друге капиталистичке државе имају нешто ниже учешће војних расхода у друштвеном производу, мада се ради о огромној маси средстава.

У исто време у земљама у развоју постоји огроман део са *per capita* дохотком испод 100 долара годишње. У земљама Латинске Америке 2/5 становништва располаже дохотком мањим од 100 долара. Готово 500 милиона се налази на ивици глади, неколико десетина милиона умире од глади, болести, неухрањености. У овим земљама данас постоји таквих 700–800 милиона становника, при чему се стопа незапослености креће често између 45–50%.

Милитаризам и теорија глобализације

Да би се оправдао огроман раст војних расхода, буржоаска теорија и политика, које су све више под деловањем војно-индустријског комплекса, заступају тезу о стимулативном деловању милитаристичких мера и војних расхода на економику у целини. Настоји се да се јавност увери да војни

расходи стимулишу производњу низа невојних грана индустрије, да делују стабилизационо на привреду, да су снажно антициклично средство, да доприносе научно-техничком прогресу, да стимулишу запосленост и др. Војно-индустријски комплекс и војни расходи тако представљају јединствено средство за оживљавање коњунктуре и смањења незапослености. Међутим, развој капиталистичке економије од 1968. до 2008. године јасно указује да се противречности капиталистичке привреде продубљују, да и поред огромног раста јавних расхода није могућа стабилизација привреде и решење не само коњунктурне и цикличне осцилације већ и дубоких структурних поремећаја из економије. Многи западни економисти спремни су и данас да бране превладану тезу да војно тржиште и производња играју улогу стабилизатора, пошто то остаје стабилно тржиште, уз тенденцију ширења и у фази кризе и депресије, када се остала тржишта сужавају и куповна снага пада. Истина је, у случају великог пораста војних расхода, нарочито оних који подстичу крупне инвестиције у основни капитал, за извесно време може да буде одгођена појава кризе или њено ублажавање, али ове облике јавних расхода није могуће трајније уклонити. Њихово деловање се продужава на обе фазе циклуса и у фази кризе и фази просперитета.

Са чисто економске тачке гледишта, производња и залихе оружја, као и расходи за њихову производњу, представљају чисто издвајање из процеса репродукције и економског обртања дела продукције. Што је већа маса средстава која испада из кружног тока репродукције сужавају се могућности проширене репродукције и економски раст. (Маркс је у том погледу сматрао да су војни расходи „у непосредно економском смислу управо то као када би нација бацила у воду део свог капитала“). У дужој перспективи војни расходи воде порасту супротности и снижењу стопе економског раста. Дакле, у капитализму се то у првој фази јавља као вештачко проширење тржишта, а у другој као вишеструко његово сужавање.

Покушај отклањања економских криза и цикличних осцилација капиталистичке привреде кроз стални раст јавних расхода, редовно после краћег „предах“ и побољшања, доводи до појаве дубљих супротности и тешкоћа у репродукцији.

У западној литератури и штампи често се срећу тврдње да би ограничавање војних расхода и постепено разоружање довело до незапослености научно-техничких кадрова, који су данас запослени у војно-индустријском комплексу. Међутим, због велике разлике у органском

саставу капитала у војно-индустријском комплексу у односу на грађанске гране, премештањем инвестиција и истраживања у ове гране дошло би до пораста укупне запослености, мада би у почетку могли да се појаве проблеми преусмеравања високостручних и научних кадрова, што је само прелазна, кратка фаза. Према истраживањима вршеним у капиталистичким земљама (нпр. *Manpower Report of the President, Washington, 1972*), највећи ефекат на запосленост имају инвестиције у грађанским гранама. Преусмеравање само двадесет милијарди војних расхода на грађанске инвестиције (гране) осигурало би годишње 325.000 нових радних места, а шта да се каже о 2.270 милијарди годишње.

Инфлација која влада капиталистичким привредама великим делом је последица деловања индустријских монопола и монопола војног комплекса ослоњених на буџетска средства. Државе све више користе финансије и кредитне системе за веће јавне расходе који постепено добијају непроизводан карактер. То су пре свега војни, а затим трансферни расходи. Узроци све већих дефицита буџета данас, углавном су војни расходи и социјални расходи. Само код земаља чланица НАТО они у периоду 1970–1980. износе 877 милијарди долара, што је за 353 милијарде изнад расхода у раздобљу 1965–1970. године.

Дефицити државних буџета, војни расходи и јавни дуг

Дефицити државних буџета и других развијених капиталистичких држава у 2010. и 2011. години постигли су послератни рекорд по својој висини. Овај дефицит у 2011. години износи у Јапану 70 милијарди долара, Немачкој 1.700 милијарди, Француској 1.800 милијарди, САД 1.750 милијарди долара.

Постоји висока корелација између војних расхода, буџетског дефицита, јавног дуга и инфлације која се „извози“ у друге земље (при томе долази до финансирања јавних расхода САД од стране других земаља), а да би апсурд био већи често су то управо земље у развоју, посебно кроз садашњи међународни монетарни систем и систем држања монетарних резерви – долара – у овим земљама, али и куповином оружја у развијеним државама у циљу „самозаштите“ од евентуалне угрожености.

Све већи војни расходи воде формирању буџетских дефицита, а ови се одражавају на раст јавног дуга. Јавни дуг у САД од 1975. до 1986. године

повећан је за 1.586 милијарди долара и износи око 2.133 милијарде долара, односно око 51% друштвеног производа. У периоду 2000–2019. година јавни дуг је повећан са 5,9 билиона на 22 билиона, а у 2020. на 26 билиона. То значи у овом периоду од 19 година он је порастао тачно за 17 билиона долара.

*Дефицит државног буџета, војни расходи, државни дуг
(у милијардама долара)*

Година	1975	1980	1985	1990	2000	2010	2011	2018
Дефицит буџета	-56,2	-57,9	-222,2	-230,7	86,1	-1.750,0	-1.960,0	-1.040,0
Војни расходи	90,2	131,8	253,2	278,4	515,0	702,0	720,0	701,0
Државни дуг	576,6	914,3	1.827,2	3.212,9	5.890	14.320	15.900	21.860
Учешће јавних расхода у буџету	24,6	29,7	26,8	27,4	31,0	39,2	42,3	41,0
Учешће јавног дуга у друштвеном производу	38,3	34,8	45,7	43,7	54,0	112,5	114,0	107,0

Само исплата камате на јавни дуг у 2010. години у САД износи 536 милијарди долара. Исплате камата, номинално, врше се из пореских прихода које плаћају сви слојеви друштва, док камате и обвезнице зајмова наплаћују богати слојеви друштва, што води даљем социјалном и економском раслојавању и диференцијацији у оквиру капиталистичког друштва. Истовремено, долази до отупљивања оштрице прогресивног опорезивања (веће оптерећење богатих) и преваљивање терета пореза са богатих на сиромашне слојеве. Социјални ефекти пореске политике готово су неутрализовани.

*Расходи на наоружање и други војни расходи
(у милијардама долара)*

ДРЖАВЕ	2009	2010	2018	2019
САД	636,0	702,0	649,0	732,1
Кина	78,8	120,0	250,0	261,0
Велика Британија	58,3	59,6	50,0	60,7
Француска	37,6	59,3	63,8	64,6
Русија	41,0	58,7	61,4	67,0
Јапан	51,8	54,5	46,6	50,2
Саудијска Арабија	45,2	45,8	67,6	72,8
Немачка	45,6	45,8	67,6	72,8
Индија	30,0	41,3	66,5	71,1
Италија	20,3	29,0	27,8	24,5
НАТО – укупно	990,0	1.280,0	1.700,0	1.040,0
ОСТАЛЕ ДРЖАВЕ	541,0	991,2	580,0	878,0
ВОЈНИ РАСХОДИ	1.531,1	2.270,2	2.280,0	1.918,0

Извор: НАТО, 2011. и 2019.

Војни расходи добијају астрономске износе. Трка у наоружању је катастрофална у целом свету. Овде се ради само о директним војним расходима. Индиректни који проистичу из војне индустрије, ангажовања у свету, локалних ратова, антиракетног штита, атомских истраживања и сл. нису јавно публиковани. Само на пет држава (САД, Кина, Русија, Индија, Саудијска Арабија) отпада преко 62% војних расхода, на државе НАТО у 2019. преко 70%, а на САД 38–40% војних расхода у свету.

Теорија на западу и даље настоји да на бази кејнзијанских рецепата регулисања привреде докаже корисност јавних расхода, посебно војног карактера. Не узимајући, међутим, у обзир измене услова развоја модерних привреда, стварност их дубоко демантује. Кејнзијанска терапија и рецепти антицикличног регулисања модерне привреде потпуно су отказали.

Расходи за војне сврхе, односно наоружање, постају један од најважнијих фактора сталног раста трошкова производње који се „друштвено признају” (а признају се сви) и раста цена, односно савремене инфлације. Расипање средстава, неекономичност употребе и све већи трошкови су нормалан систем пословања војног комплекса.

Слика 6: Фабрика Боинг

Војно-индустријски комплекс у привреди САД само за изградњу војних авиона и пројектила износи 40 милијарди долара (и то само за 13 модела авиона). На два пројекта у 1972. години, који нису уопште функционисали или су за годину две одбачени, утрошено је 122 милијарде долара. Само на 15 система наоружања утрошено је око 19 милијарди долара који су

напуштени пре него што су и почели да функционишу. Укупна свота тако „бачених” капитала износи око 35 милијарди.

Слика 7: Савремена „армада”

Цене и „надувавање” трошкова

Питање цена које немају готово никакве везе са трошковним принципом у осталом делу економије је посебно подручје. Овде се чак иде и на „надувавање” трошкова ради извлачења све веће масе средстава из буџета.

Коначна цена неког производа за војне потребе често је, упркос релативно кратком року завршетка, за 3,5 пута већа од планиране почетне цене. Само у САД премашај трошкова производње код 45 система оружја износи више од 35 милијарди долара у 1971. и 28,2 милијарде 1970. године. За ове две године, за које постоје подаци, то прекорачење износи 63,2 милијарде долара. Учешће трошкова у војно-индустријском комплексу тих земаља 10–15 пута је више него у сличним грађанским гранама производње.

У САД се само за 116 система оружја, који су се налазили у фази усавршавања, утрошило 153 милијарде, што још није коначна цена већ предрачун који ће се мењати, али навише (за само 45 система оружја планирани трошкови од пре неколико година повећани су за 36,5 милијарди долара.

За десет година (1970–1980) на 51 нови систем наоружања у САД утрошено је од 94–133 милијарде долара.

Прелаз на нове облике наоружања, пошто старији врло брзо застаревају (од 5–7 година у целини), захтева разраду нових технолошких процеса, замену технике и технолошких процеса, а то значи нове огромне инвестиције у војно-индустријским комплексима. Паралелно с тим, готово прогресивно, расте вредност и сложеност војне технике. Изградња једног авиона пре неколико година износила је 160 милиона долара, а цена једног тенка износила је око два милиона долара.

Ствара се и зачаран круг, војни расходи доводе до повећања цена, а раст цена се јавља као оправдање за нови раст војних расхода.

Готово сваку годину и по трошкови израде (цена) једног све сложенијег апарата се удвостручују.

Слика 8: Интерконтиненталне ракете

Према расположивим подацима дат је и приказ трошкова неких модерних типова наоружања (у који овде нећемо шире улазити).

За време Другог светског рата носач авиона коштао је 55 милиона долара, а недавно (носач „Нимитз“) вреди 1.545 милиона долара, подморница је раније коштала 4,7 милиона а данас 200 милиона, бомбардер раније 218 хиљада а данас 20 милиона, ловац некад 54 хиљаде а данас 6,8 милиона (Ф-111), пушка (М1) 31 хиљаду а данас 150 хиљада (М-16) итд.

Носач авиона данас кошта 10–20 пута више у односу на трошкове из Другог светског рата, подморница 40–50 пута, бомбардер 130–150 пута и модерни ловац 200–230 пута.

Слика 9.

Слика 10.

Само програм новог експерименталног, интерконтиненталног пројектила (МХ), који је требао да замени дотадашњи „Минутемен“, у 1980. захтевао је 245 милиона долара, а целокупан пројект коштаће 35 милијарди долара, што је тада било тачно три пута изнад годишњег износа помоћи земљама у развоју по свим облицима средстава која добијају. Ради се о произведеном делу друштвеног богатства која се затим имобилизују и траже додатна средства за одржавање. У трци за наоружање све више се ангажују и најспособнији високостручни и специјалистички кадрови. У САД је запосленост у војним комплексима 1974. износила 5,4% укупног броја запослених, а 1968. године 9,8%. Државни капитализам или савремени империјализам и неоколонијализам данас представља симбиозу политичког и економског војно-технократског одлучивања. У таквим условима у погледу војних расхода можемо резоновати следеће: Војна економика има и даље све класичне карактеристике паразитизма, уз истовремено све већи тренд ширења.

1. Основна карактеристика јавних расхода је њихова стална експанзија;
2. Војна економика има у савременом државно-монополистичком капитализму велики утицај на целокупну економику тих земаља, али углавном у негативном смислу; али и као „систем одвраћања” и успостављања некакве равнотеже страха. Сматра се да у водећим капиталистичким земљама (нпр. у САД) војна економика чак доминира над приватном и производњом за остале потребе, што је често чини пресудним фактором у понашању целокупне привреде.

Монополи и нова трка у наоружању – хладни рат никада није престао

У трци наоружања развио се савез монопола и војних реакционарних кругова, који је у капиталистичким земљама добио познати назив: војно-индустријски комплекс.

Монополи у капиталистичким привредама који су ангажовани на производњи оружја, у војном снабдевању и слично, један су од главних фактора и „гурача” трке у наоружању. Концерни се претварају у један од основних војно-индустријских комплекса чија је моћ толико нарасла да често имају и пресудан утицај на владе појединих земаља.

Водеће фирме у САД суделујући у процесу војне производње располажу нпр. гарантованим наруџбама за 116 система наоружања у вредности од 153 милијарде долара. Долази до појаве процеса концентрације војних наруџби у неколико најкрупнијих корпорација војно-индустријског комплекса. Само у 1973. години пет најкрупнијих корпорација апсорбовало је 20,1% наруџби, 20 корпорација – 49% наруџби и 100 корпорација – 69% укупних војних наруџби.

Добијање наруџбина од влада за војне потребе за крупне корпорације значи сигуран и велики посао, добро и уредно плаћање и ствар међукорпорацијског престижа.

Профит, економска коњунктура и инфлација

Код корпорација грађанског типа од 10–20% годишњег обрта односи се на војне наруџбе. У Француској нпр. 75% војних наруџби отпада на приватне корпорације, а у В. Британији и свих 90%. Јавне наруџбе осигуравају висок

профит независно од стања економске коњунктуре и инфлационог процеса. Профитне стопе у војно-индустријском комплексу знатно су изнад ове стопе у „грађанским гранама”. Тако је профитна стопа у САД у 1970. години у прерађивачкој индустрији износила 21%, а у војно-индустријском комплексу 56,1%. У следећем периоду профитна стопа у грађанским гранама стално опада, док у војној индустрији расте паралелно са ценама „готових производа” и ценама на светском тржишту у случају међудржавних куповина. Високи профити и сигурна реализација воде великом интересу савремених корпорација и монопола за даље одржавање трке у наоружању и раст војних расхода. Све чешће долази и до трансформације међународних приватних корпорација у државно-монополистичке (редовно у случајевима када нису у првом плану питања строго тајних производа, националне сигурности и националног престижа).

„Јавља се и процес срашћивања међународних савеза војно-индустријских концерна с блоковским механизмом империјалистичких држава”. Нове појаве су и реализација одређених војних програма више капиталистичких земаља посебно када се ради о високој цени нових система оружја (авиони, ракетни системи, подморнице и сл.)⁴⁰

Постоји и беспштедна конкурентска борба између монопола за поједине војне наруџбе пошто су цене, а и профит, знатно виши, нарочито у условима када не постоје међудржавни уговори. Дobar пример за то јесте и борба која се развила за наруџбу 350 авиона за земље чланице НАТО („уговор столећа”) у вредности од 20 милијарди долара. Према неким изворима, војно-ваздушним снагама потребно је 29 хиљада авиона у вредности од 400 милијарди долара (1969–1975. година).

---

⁴⁰ Можемо замислити колико кошта амерички „рат звезда” или европски „антиракетни штит”? Колико кошта амерички ракетни систем СМ-3, а колико руска ракета „Јарс”? Колико кошта нова нуклеарна подморница (које се убрзано граде), колико интерконтинентални пројектил Русије „Булава”, а колико руски „Искандер”? Колико коштају најновији носачи авиона, радар, авиони, подморнице, стелт технологија, опрема за биолошку и ултразвучну борбу итд. Монополи у армијама и трка у наоружавању се убрзава исцрпљујући огромна средства и опасно угрожавајући светски мир.

Војни расходи и процес концентрације капитала

Војни расходи доводе до још веће концентрације капитала и производње јачајући и даље њихову моћ, посебно савремених корпорација везаних за војна истраживања и системе. Само 1972. године у САД је од укупних поруџбина за војне сврхе од 31,6 милијарди на 100 најкрупнијих корпорација отпало 22 милијарде, а од тога су 40 најкрупније међународне корпорације.

САД данас има укупно око 800 база у 160 држава, што их кошта преко 156 милијарди долара годишње. Свих пет последњих председника је износило став да је „време да се наше трупе врате кући“, али после предизборних обећања нико то није и остварио. Иде се и даље у тврдњи и политици да је „најбољи начин да се очува мир припрема за рат“ (Трамп). И даље се годишње осигурава око 730 милијарди долара за војне потребе у 2020. години и 716 милијарди у 2021. години. Модернизација и усавршавање „технике за разарање“ и даље је приоритет, јер се наручује 147 ловаца најновије категорије (Ф 35), али и 235 хеликоптера Апач и Блек Хоук. Уз то се гради 19 морнаричких пловила, а за пешадију осам хиљада Хамера. Дакле, војни поклич „Америко врати се кући“, уз повлачење капитала из света и „Америка пре свега“, није праћена заокретом ка демилитаризацији и окретању развоја грађанских грана привреде и решавању нагомиланих социјалних проблема.

Од 1,3 милиона активног војног састава, чак 200 хиљада је стационирано у иностранству широм света. Добро је запажање (Вајтхејд) да то „не служи заштити слободе Американаца“, већ за „чување нафтних поља, изградњу стране инфраструктуре и заштиту финансијских интереса корпоративне елите“. Троши се по новим подацима око 81 милијарду долара годишње за очување залиха нафте широм света. При томе, САД чине 5% светске популације, а троше за војне потребе 50% свих војних расхода у свету. На сат се троши 32 милиона долара. Необичан је податак да САД у једној секунди троши у Ираку више него што просечан грађанин САД заради у току године. Дошло се, коначно, до спознаје „да нико не контролише како се троше средства“ (Вајтхејд). При томе „сваких 12 минута војска САД негде у свету баца бомбу“. О директно убијеним, осакаћеним, затрованим и оболелим људима и уништеним природним ресурсима тешко је и говорити. Сетимо се само бомбардовања, разарања и тровања људи и природе Србије и Црне Горе у НАТО агресији, али и Републике Српске.

Русија је у 2019. званично утрошила за војне потребе 62 милијарде долара (наравно у рубљама), исто као и у 2018. години. То чини око 5% средстава које годишње троши НАТО алијанса (1.040 милијарди). У 2020. овај савез планира да потроши 1,2 билиона долара, што се приближава висини од 2% бруто производа, како је тражено од САД.

САД финансирају НАТО са готово 80%. Трамп тражи да чланице изврше обавезу да уплаћују 2% БДП-а у војне потребе (што је извршило само неколико чланица).

Нова буџетска политика и војна стратегија САД за наредне године „освежава” трку у наоружању (која је у пуном јеку). То се проводи на рачун школства, здравства, заштите животне средине, социјалних расхода, бонова за храну, обнове градова, саобраћајница и др. Такве „уштеде” и смањена издвајања из буџета усмериће се на војску, полицију, обавештајни сектор, чување граница. У буџету од 4,8 билиона траже се и средства за нови род војске под називом „Свемирска одбрана”.

Иако је Трамп планирао да смањи војне расходе, среди јавне финансије, смањи терете производном капиталу, „поврати” одбегле капитале и слично, сада се предвиђа додатно задуживање од билион долара. Уместо да се смањи, јавни дуг је за време ове администрације повећан за три билиона (три хиљаде милијарди) долара, тако да ће прећи износ од 24 или чак 25 билиона. Ако се овако настави, према реалним проценама дуг ће до 2028. године порастати на 30 билиона долара. Уместо плана да уклони дефицит буџета или га значајно смањи све до 2025. године, сада се тврди да ће то учинити до 2035. године. Ко ће тада бити председник САД? Какву ће политику водити? Хоћемо ли то уопште дочекати?

Да ли је таква пројекција уопште реална?

Пројекција је заснована на очекиваном привредном расту од 3–4% просечно, мада је у 2019. години остварена стопа раста од 2,3%, а у 2020. се очекује пад због „корона кризе” од чак 8–10%.

Светски, финансијски, економски и политички односи се стално погоршавају (блокаде, царине, сукоби, монетарна криза, финансијска криза, „доларске контроверзе” и др.) тако да ће се и таква предвиђена стопа раста тешко остварити, биће то под деловањем нове кризе чак око-10%.

Путин, с правом, одбија да прихвати ову нову трку у наоружању која води исцрпљивању привреде, угрожава развој и ствара огромне социјалне проблеме. Бира се нова стратегија супротстављања глобализму и офанзивном неоколонијализму под маском глобализма.

Извршени рез у војном буџету преко смањења расхода повлачењем из Ирака, Авганистана и Сирије већих контингената војника, довео је до смањења расхода САД у претходне две године за 7,8%, тако да је војним буџетом за 2014. годину било предвиђено 640 милијарди долара. Нажалост, видели смо то у 2019, износ расте на 732 милијарде, а у плану за 2020. чак на 890 милијарди долара. По неким реалним изворима директни војни и паравојни расходи достићи ће у 2020. години и 890 милијарди долара. Дакле, планирају се средства за развој и усавршавање конвенционалног оружја, али и атомског (нових бојевих глава, нових пројектила, суперсоничног оружја). Наравно, све ће то трајати као дугорочна истраживања и експериментисање – које ће гутати огромна средства.

Слика 11: Ракетни систем за рушење или одбрану

Трамп није желео да продужи уговор са Русијом о неширењу нуклеарног оружја (који је истекао фебруара 2021. године), док се договор не постигне и са Кином. „Русија и Кина желе да са нама преговарају да бисмо зауставили безумно трошење милијарди и милијарди долара за нуклеарно оружје” (Трамп). Док се не постигне такав споразум и са Кином „једино што могу да учиним јесте да стварам најмоћније нуклеарне снаге на свету”.

У наредних десет година Кина ће удвостручити број својих нуклеарних глава. Она данас располаже са 200 нуклеарних бојевих глава, што је наупоредиво мање од руских и америчких. Кина има примедбе на „Нови Старт” споразум у којем су се Русија и САД обавезале уговором да неће

имати више од 1.550 распоређених бојевих нуклеарних глава. Процена је да САД располажу са 3.800, а Русија 4.300 ускладиштених атомских бомби, док Кина располаже са око 200.

Војни расходи Кине износе 174 милијарди долара а Јапана 54 милијарде, док Јужна Кореја троши 40 милијарди. Укупна издвајања за војску у Кини (процена) износе 261 милијарду долара. Буџет армије САД у тој години износи 685 милијарди.

У Србији војни расходи у 2019. години износе 1,14 милијарди долара, што је повећање од 43% или 326 милиона долара у односу на претходну годину.

Сада дајемо податке о војним расходима главних држава у свету у 2018. години.

Војни расходи главних држава(у милијардама долара)

ДРЖАВА	Расходи	БДП у %	У % светских војних расхода
САД	649,0	3,2	26,2
Кина	250,0	1,9	14,1
Саудијска Арабија	67,6	8,8	3,7
Индија	66,5	2,4	3,7
Француска	63,8	2,3	3,5
Русија	61,4	3,9	3,4
В. Британија	50,0	1,8	2,7
Немачка	49,5	1,2	2,7
Јапан	46,6	0,9	2,6
Ј. Кореја	43,1	2,6	2,4
Италија	27,8	1,3	1,5
Бразил	27,8	1,5	1,5
Канада	21,6	1,3	1,2
Турска	19,0	2,5	1,0
Израел	15,9	4,3	0,9
Иран	13,2	2,7	0,7
Пољска	11,6	2,0	0,6

*Подаци се односе на 2018. годину

Дакле, расходи за војне потребе САД су већи од свих војних расхода десет следећих држава које имају највеће расходе у „остатку света”.

Трамп је 2019. године напустио Споразум о нуклеарним снагама средњег домета од 500–1.500 км, који је потписан пре тридесет година, а којим је била забрањена производња, гомилање и размештање крстарећих, конвенционалних и балистичких ракета овог домета (лансираних са копна). Тог оружја има толико да се свет може уништити неколико пута.

У дугом периоду уочава се јасна „законитост” сталног раста војних расхода у најважнијим државама НАТО, али и другим изван ове војне алијансе.

Да погледамо то у периоду од 1990. до 2019. године и њихово учешће у бруто домаћем периоду.

*Раст трошкова за одбрану најважнијих држава НАТО
(у милијардама долара)*

ДРЖАВА	1990	2000	2010	2019
САД	306,2	301,7	702,4	732,1
БДП у %	5,7	3,1	4,8	3,4
В. Британија	40,5	35,1	60,3	60,7
Учешће у БДП	4,6	2,5	2,5	2,1
Турска	5,6	9,9	14,1	13,9
Учешће у БДП	4,9	5,0	1,8	1,9
Шпанија	9,0	7,1	14,7	13,1
Учешће у БДП	1,8	1,2	1,0	0,9
Пољска	-	3,2	8,5	11,9
Учешће у БДП	-	2,0	1,8	2,0
Италија	23,0	22,7	28,7	24,5
Учешће у БДП	2,1	2,1	1,4	1,2
Немачка	41,2	28,6	46,0	54,7
Учешће у БДП	2,8	1,5	1,4	1,4
Француска	41,7	34,3	59,3	50,7
Учешће у БДП	3,6	2,6	2,0	1,8
УКУПНО: НАТО	503,9	474,3	1.010,0	1.040,0

Најтеже последице трке у наоружању осећају земље у развоју. Милитаризација економике развијених држава и стална трка у наоружању праћени су паралелно и напорима реакционарних империјалистичких кругова да зауставе процес особађања и јачања ових земаља. То је оно што ове земље често присиљава да и саме морају трошити велика финансијска средства за набавку скупог савременог наоружања и технике. Због тога им се знатно умањују средства националне акумулације усмерена у инвестиције и развој, а тиме и могућности бржег и самосталног економског раста.

Да ли би било могуће да САД за вођење отворених или прикривених ратова широм планете у 124 државе (од 192 укупно) и за ратне операције потроше од 2001. до 2020. године 5.050 милијарди долара – да немају на располагању „своју“ валуту? Додамо ли томе и хиљаду милијарди дуговања и расхода за ветеране тих ратова – то је астрономских 6.410 милијарди. Под геслом „рат против тероризма“ после новембра 2001. године такве операције су проширене на 80 држава. Буџет за војску за нову фискалну годину износи око 890 милијарди долара. Камата, која се плаћа на јавни дуг, већ износи годишње преко 500–600 милијарди, тако да буџетски терет ратних операција за „очување демократије“ и даље стално расте (и све теже се финансира). Војно-индустријски комплекс је главни носилац ове политике, јер би „без производње оружја и модерне опреме цела привреда ушла у дубоку кризу“. Највећи корисници ових поруџбина су велике компаније за производњу оружја које од 890 милијарди буџетских војних расхода узимају чак 590 милијарди.

У производњи и продаји оружја остварују се огромни профити. Ту је познати Боинг са 27,5 милијарди долара, Локид Мартин 36 милијарди, Џенерал Дајнамикс 21,6 милијарди, БАЕ систем 26,9 милијарди, Рептион 22,5 милијарде и др. Само на првих пет највећих корпорација отпада око 155 милијарди долара, а са још десетак других корпорација оне односе 590 милијарди долара буџетских средстава за потребе армије (од укупних расхода од 890 милијарди).

Ове корпорације без ратних сукоба и производње наоружања не би опстале, а осигуравају огроман новац за изборне кампање политичара. Тако се затвара „круг пакла“ и разарања у свету, а затим се даје понуда за обнову разорених привреда (уз извлачење профита).

Стратешка платформа НАТО се мења, али се раст војних расхода не зауставља. Тражи се само изговор за разне војне интервенције. Да видимо

само основне компоненте ове „филозофије ратовања” и „оправданих интервенција и помоћи”.

*НАТО стратешка платформа и основа политике интервенција
(шематски приказ)*

1990–2000.	Међународни тероризам. Масовно ширење оружја Ширење демократије. Борба против диктатура.
2000–2010.	Међународни тероризам и екстремизам.
2010–2020.	Русија и Кина. Енергенти. Сајбер. Климатске промене.

Сведоци смо свих ових стратешких циљева и заокрета, при чему се као црвена нит провлачи превазиђеност и непотребност НАТО у новим међународним односима, посебно после распуштања Варшавског пакта.

САД су оствариле монопол са извозом тоталитарног капитализма под видом демократије, у сва подручја света. Водиле су рат против свих држава које су пружале отпор њиховој доминацији и прикључивању у ток капиталистичке мондијализације – или глобализма. Оне дозвољавају себи у монополарном систему агресију на сваку државу која пружа отпор америчкој моћи и утицају проглашавајући то сфером од националног државног интереса САД.

**Војно-индустријски комплекси
и интернационализација војног бизниса**

Трговина оружјем и интернационализација војног бизниса

Војни бизнис доноси монополима знатно виши профит у односу на профит у грађанским гранама. Овде нема никаквог ризика повезаног са евентуалним колебањем цена, у исто време су осигурани од колебања тражње и потрошње, а уз то су све мање управо војно-индустријски комплекси ограничени националним оквирима. Светско тржиште наоружања све више се шири у сталној трци за високим профитима уз

растерећење нагомиланих војних залиха (посебно данас према земљама у развоју), ослобађања од већ застарелих типова наоружања, стварања и јачања сфере утицаја и зависности у односу на већу милитаризацију економије и др. Шири се трговина оружјем, како унутар војних блокова тако и продаја државама зависним на овај или онај начин од империјалистичких фактора и блокова.

Само у раздобљу од 1945. до 1968. године из САД, В. Британије и Француске извезено је 58 милијарди долара. Од средине 1974. године до средине 1975. године војни експорт САД прелази милијарду долара годишње.

Извоз оружја из САД, који данас достиже годишње и преко 40 милијарди долара, треба да неутрализује дефицит биланса насталог великим делом због ратног ангажовања и издржавања армије у низу земаља (142 од укупно 192 државе) што износи преко 60 милијарди долара годишње.

Све значајнији елемент трке у наоружању постаје помоћ империјалистичких земаља разним реакционарним режимима. Само код САД од 1961. до 1976. године овакав „извоз оружја“ у облику „помоћи за развој“ повећан је за преко осам пута и то од једне милијарде долара на готово 10 милијарди долара, док у периоду 1981. и 1986. то већ износи између 18 и 25 милијарди.

Међународни монополи и војно-индустријски комплекс

Тиме међународни монополи постају саставни елемент војно-индустријског комплекса. Тако је 1971. године од 100 најкрупнијих добављача министарства одбране САД само 39 монопола имало у рукама преко 25% акционарског капитала свих предузећа прерађивачке индустрије у шест капиталистичких земаља, а од 25 корпорација из тог броја тринаест су корпорације међународне трговине. У САД од целокупне војне помоћи другим земљама готово половина се односи на међународне корпорације. Међународни војни концерни данас разрађују опште производни програм: истраживачки рад, координација наруџби, производња и испорука, координација у војнотехничким информацијама и др. Истина, и поред механизма међудржавних договора и монопола остаје и значајна конкуренција међународних корпорација, посебно када се ради о огромним поруџбинама, питању престижа, новог оружја и др. Познат је случај око „уговора столећа“ када се развила жестока борба између америчког „*General Dynamics-a*“ и француског *Marsell Dassoa* за уговор око

израде новог типа ловца за потребе НАТО у вредности од 15 милијарди долара, а у коначном обрачуну чак 35 милијарди долара.

Развој и повезивање монопола са њиховим уским интересима везаним за осигурање реализације продаје наоружања уз високе профите, значајан је фактор јачања међународне напетости и одржавања трке у наоружању. Владе водећих земаља мораће да ломе ту опругу (монополе) и подржавају ову мртву трку у наоружању.

Војна економија, структурне привредне кризе и милитаризација буџета

Војни расходи као средство антикризне политике

Многи економисти – кејнзијанци дуго су доказивали да је главно средство у борби против кризе и рецесије високи раст војних расхода (Харис, Лемер и др.), јер су они у стању да осигурају стабилан развој. Ј. Слезингер у књизи „Политичка економија националне сигурности“ (1960) тврди да не могу да се поставе вештачке границе војних расхода, да их треба повећати због превентивних потреба и слично, што су многи у капиталистичким државама и прихватили као мото свог понашања.

Војни расходи су, пре свега, паразитски и непроизводни расходи који одлазе на производњу робе и услуга које нису корисне, нити се даље употребљавају у процесу репродукције у привреди (отписана и расходована добра). Ако се нема ово у виду, војна индустрија се чини корисном, јер повећава материјална добра друштва, односно стопу раста. Међутим јачање војно-индустријског комплекса вишеструко је штетно за развој производних елемената и грана у привреди.

Развој војних расхода и даља милитаризација економике неизбежно воде, пре или касније, високом темпу инфлације, доводећи до огромних дефицита државних буџета.

*Нарастање јавног дуга у бруто производу
(учешће у %, година 2019)*

Грчка	181,1
Италија	132,2
Португалија	121,5
Кипар	102,5
Белгија	102,0
Француска	98,4
Шпанија	97,1
В. Британија	98,0
САД	114,0
ЕУ (28)	81,7
Евروزона	89,1

Истовремено незапосленост се нагло повећава у ЕУ са 7,4% на преко 10%, а код САД са 3,5% из 2019. на преко 13,3% у 2020. години (због Ковид-19 кризе).

Раст дефицита државног буџета доводи до сталног раста јавног дуга (при чему војни расходи имају основно значење), који су праћени продубљавањем инфлације, структурних поремећаја, све веће незапослености рада и капацитета. Све већи раст дефицита буџета није у стању да уклони ни ублажи основне противречности савременог капитализма. Напротив, постоји већ доказана функционална веза на релацији раст јавних (војних) расхода–буџетски дефицит–инфлација и незапосленост. Јавља се криза јавних финансија у државном монополистичком капитализму која је непосредна последица наведеног.

Нарастање јавних дугова и буџетска ограничења

Паралелно и у функцији са све бржим растом расхода долази до убрзавања темпа раста јавног дуга, посебно у последњим годинама. Тако је у САД од 1945. до 1965. године, тј. за 20 година јавни дуг просечно годишње

растао за 6,9 милијарди долара, за следећих 10 година већ за 33 милијарде, а у последњих десет година за 850 милијарди, то значи за готово двадесет пута брже. У последњим годинама тај раст прелази у „галоп“ (посебно 2008, 2009–2018. године), паралелно с тим расту диспропорције понуде и тражње, нестанак слободних капитала на финансијском тржишту и стални раст цена. Данас није могуће стабилизovati капиталистичку привреду ако се не доведу у ред „јавне финансије“, а пре свега сада огромни дефицити буџета, финансирање дефицита емисијом новца, огромни непроизводни расходи (углавном војног, полувојног и социјалног карактера), и то паралелно са изменама међународног монетарног система који такође генерише инфлационе процесе и систем експлоатације у светској привреди. Ово посебно у условима када је долар остао истовремено као национална валута САД и светска валута.

Хронична појава у капиталистичким привредама постао је проблем недовољног кориштења производних капацитета. Тако су у 2005. години производне могућности у индустријски развијеним земљама капитализма коришћени за 1/3 испод оптималне, а у аутомобилској, челичној или бродограђевинској се користи око 50%.

Све то доказује да огромни војни расходи нису средство „за коњунктурно растерећење“ привреда капитализма и стимулатор стопе раста и запослености, посебно у кризној фази циклуса, како западна неокејнзијанска теорија настоји и даље да убеди јавност. Стопа инфлације, која је у последњим годинама ниска, а у послератном периоду висока и врло колебљива, енормно висока незапосленост и ниска стопа раста (у последњим годинама и чиста рецесија), све већи дефицит платних биланса и структурне деформације које погађају готово све капиталистичке привреде већ десет година, најбољи су доказ за супротне ставове. Буџетски дефицити, који су енормно повећани, нису резултат осмишљене неокејнзијанске политике дефицитарног јавног финансирања, већ потпуно измењене структуре јавних расхода са све већим социјалним расходима.

Војна економика и научна истраживања

Трка у наоружању у потпуности деформише права кориштења средстава на научна истраживања. Милитаризација научних истраживања, нажалост, попримила је доминантну позицију у укупним издацима за истраживање

уопште. Учешће војних расхода за научна истраживања у САД у маси укупних издатака за научна истраживања износи данас од 80–83%.

Највећи део средстава за научна истраживања и у другим земљама развијеног капитализма користи се за војне сврхе. Тако је нпр. у САД само за неке нове облике наоружања утрошено 45 милијарди долара, што представља више од 52% свих расхода федералног буџета.

У водећој капиталистичкој привреди САД од укупно утрошених федералних средстава за научна истраживања највећи део односи се, видели смо, на чисто војне расходе. У том погледу даћемо неколико основних података (у милијардама долара):

Расходи за истраживања и војни расходи (у милијардама долара)

	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1969–75
Укупни расходи за истраживања	15,6	15,3	15,6	16,5	16,8	17,7	19,6	117,1
Војна истраживања	8,4	8,0	8,1	8,9	9,0	9,2	10,2	61,8

Само у наведеном периоду утрошено је за војна истраживања 62 милијарде долара, док је за медицинска истраживања у истом периоду утрошено свега 9,9 милијарди, на истраживања из области екологије и заштите човекове околине око 4 милијарде, а на истраживања из области фундаменталних наука и нових технолошких процеса 4,2 милијарде и истраживања у области социјалног осигурања 844 милиона. Појавом нове „Ковид-19 кризе” велики део средстава се усмерава на истраживање вакцине против коронавируса, али пре свега због очекиваних високих профита.

Све већи напори на плану војних истраживања повезани су са тражњом све новијих типова оружја и средстава за вођење ратова за масовна уништавања, за „предност” у односу на други блок. То савремени научно-технички развој поставља у уске границе војне економије, стављајући га у функцију милитаризма, док се осталим невојним научним истраживањима

остављају готово симболична средства, често и сама везана за војно-индустријски комплекс. Тако је нпр. у Немачкој *Industrianlagen – Betriebsgesellschaft GmbH* постао научноистраживачки и конструктивни центар аеро-космичке индустрије. У фирмама тог гиганта радило је 700 научника, математичара, физичара, економиста, социолога и инжењера који су непосредно укључени у проблеме проучавања војне технике, а управо 74% акција те фирме налази се у рукама државе. Слично је и с другим фирмама (нпр. *Messerschmitt*). Војни расходи служе најчешће и као средство учвршћивања власти и јачања моћи крупних корпорација, с чим се паралелно ствара и њихова спрега са управљачким слојем заснована на заједничким интересима.

Војна индустрија је прва у технологији, а уз то користи и највећи део државних давања за истраживања. Профит ту не зависи од трошкова производње. „За војно-индустријске компаније највиши трошкови производње означавају раст активности, повећање основних фондова и броја запослених, нови прилив јавних средстава и знатно ширу основу за повећање профита”. Профитна стопа је много виша у односу на одговарајуће грађанске гране производње, али и реализација и продаја готово загарантоване од државе, посебно када се ради о продаји наоружања између држава.

Милитаризам и продубљивање опште кризе капитализма

Основна карактеристика савременог државно-монополистичког капитализма је веома развијена милитаризација економике. Војни расходи постају један од изузетно значајних фактора државно-монополистичког регулисања привредних токова. Војни расходи се и даље третирају као средство „допинга” или као „анласерско средство” приватног сектора. Но, тај војно-индустријски комплекс у економији има вишеструко негативно деловање у односу на таква „стимулативна” деловања. То су, пре свега, директни непроизводни расходи који би требало да се реализују у оквирима расположивог националног дохотка, а то значи да треба да се покривају пореским и другим облицима јавних средстава. Међутим, уз раст пореског оптерећења за све већи раст војних расхода јавља се и све већа пореска пресија која се приближава граници опорезивања, што отвара процесе коришћења лакших метода осигуравања средстава путем јавног дуга, емисијом новца и кроз буџетске дефиците.

У САД 1974. године расходи за војне сврхе захватили су 31% расхода федералног буџета, у Француској 17,4%, Немачкој 21,6% и В. Британији 20%. Капиталистичка економија од 1973. године, а затим 2008. године преживљава дубоку кризу сличну оној из 1929. године. Противречности се испољавају као енергетска и валутна криза, пад стопе раста, инфлација која често прелази и више од 10% годишње, незапосленост која је износила и преко 40 милиона и друго. Било би логично у таквим условима очекивати смањење војних расхода и дефицита буџета, односно јавног дуга (јер они постају један од главних фактора савремене инфлације и нестабилности). Међутим, трка у наоружању наставља се са све већим износима ангажованих средстава и све модернијим и скупљим наоружањима, све већим стоковима модерног оружја (коришћеног у повременим локалним ратовима, маневрима огромних размера и расипању средстава како финансијских тако и материјалних и људских потенцијала). Савременом човечанству је заиста свеједно хоће ли бити уништено три или четири пута (колико има нагомиланих залиха) или једном, у сваком случају тоталном уништењу.

Сасвим је свеједно има ли Европа 10 милијарди атомских бомби или 20 хиљада, довољно је уништавајуће деловање и овог стока.

Каква су то огромна финансијска средства утрошена, тј. „нестала“ и друштвено упропашћена, колики је и људски најинтензивнији рад да би се дошло до „равнотеже страха“. Видели смо претходно о каквим се средствима ради у свету и појединим државама.

Друга страна дубоке структурне кризе савременог капитализма је хронична масовна незапосленост (у земљама 3. Европе данас се креће од 24–36 милиона и то у неколико последњих година), економска криза, криза градова, енергије, инфлација, валутно-финансијска криза и све чешћи и дубљи социјални потреси у тим привредама.

Истина је да милитаризам продубљује политичку и економску нестабилност капитализма. Све више расте незадовољство све ширих слојева становништва. Долази до појаве све оштријих противречности монопола везаних за војно-индустријски комплекс и оних изван тога. Борба за профит се заоштрава, расту напори да се терет тешкоћа пребаци на другог (између монопола, али и између појединих држава капитализма).

Реакционарни кругови савременог империјализма повезани са војним бизнисом један су од основних фактора који се противи ограничавању наоружања и слабљењу трке у наоружању. Обично се полази од „ширих

интереса”, тј. тврдњи да ће скраћење војне производње довести до пада привредне активности, пораста незапослености, несигурности, тешкоћа реконверзије војне индустрије, слабљења међународног економског и политичког положаја и утицаја и сл. Ова концепција империјалистичке идеологије позната је још од времена Другог светског рата, који је сам развој капитализма потпуно демантовао. Јер, стабилизационо деловање јавних расхода из кејнзијанске и некејнзијанске теорије, пре свега на инвестиције, тражњу и запосленост, показало се као минимално, чак и штетно и разарајуће у дугорочном развоју. Како војно-политичка, а не економска, основа опредељује структуру војне производње и потрошње због тога и понашање војних расхода не зависи од понашања циклуса привреде. Подржавајући тражњу и реализацију у фази рецесије, даљи раст расхода у фази успона вишеструко отежава развој – доводећи до значајних диспропорција и нестабилности.

Уосталом, кејнзијанска теорија која служи као основа државно-монополистичке економске политике капиталистичких држава показала се превладаном, јер све чешће се говори о „трећој кризи економске теорије”. Савремени развој је показао неоснованост теоријских ставова апологета милитаризације економије. Више стопе економског раста су управо код земаља са нижим војним расходима, а исто тако и запосленост. Огроман раст војних расхода није успео да осигура дугорочну стабилност раста капиталистичке привреде – она све дубље пада у рецесију, а у последњим годинама и најдубљу кризу раста, запослености и нестабилности (инфлацију). Појава стагфлације – инфлације, ниске стопе раста и незапослености – као најгора могућа варијанта комбинација више циљева у развоју сваке привреде, најбољи је доказ за то.

Деловање војних расхода на економику је данас крајње штетно, са све оштријим и дугорочнијим последицама на друштвено-економски систем капитализма. Ако државе НАТО морају да издвајају по 2% бруто производа за војне расходе, а раст БДП-а је толики или испод тога – шта остаје за друге потребе – инвестиције, социјална давања и слично.

Амерички империјализам и стратегија освајања света

САД – велика империја у опадању

САД су постале све више држава прошлости, а не угледања других држава као систем демократије и социјалне правде.

Често се чује став „Разједињене Америчке Државе”. До сада доминантна, у свету велика империја је већ дуги низ година у опадању, док је други део биполарног света постао развојно доминантан, али и војно „неутрализовао” до сада доминацију САД и НАТО.

САД као најбогатија држава света већ дуги низ година срља безглаво у дужничку провалију, пре свега због ратних авантура, огромних војних расхода и дефицитног трошења на све стране. Прети опасност да у понору увуче целокупну светску економију.

САД су од осамдесетих година (настанком „реганомике”) прешле на политику неумерног трошења, изнад својих могућности. Јавља се „политика ароганције, лењост и бахатост”. Бесплатна возња је сада при крају, цена неумерености се мора платити. Ко ће бити тај који ће платити највише цену? И поред „упумпавања” до 2019. године преко 24,5 билиона долара за повећање ликвидности банака и спасавања берзи, криза банака и финансија остаје.

Опадање је дубље и дуже траје од кризе 1929–1933. године, а посебно продужетком кризе из 2008. године новим ударом „корона кризе”.

Падање моћи највеће светске суперсиле већ низ година је евидентно. Стога се истиче да ће „опрезнија спољна политика САД бити последица економских тешкоћа и сопственог финансијског слома”. Унутрашњи дуг свих сектора (а не само јавног сектора) постао је права астрономија.

То је постала најзадуженија држава и нација у свету.

Дефицит буџета који је нарастао са 127 милијарди (2% бруто производа) на 1.700 милијарди долара, или око 14% бруто домаћег производа, није одржив, а не зна се како да се његово стално повећање заустави и системски финансира.

Дугови су достигли стварно астрономске висине, велики дефицит буџета (са укљученим аутономним мултипликатором раста), дефицит платног биланса, уз виртуелну економију услужног карактера – могуће је сада такву

„пирамиду развоја” типа сталног раста дугова одржавати само сопственим доларом као базом те грађевине.

Дужнички терет САД је просто експлодирао, чиме се већ годинама руши и поверење у долар. Многи прибегавају пласману новца у злато, сребро, дијаманте и друге реалне вредности, који индиректно преузимају улогу новца, док вредност долара стално опада.

Поплава долара у борби против огромне дефлације у кризи 2008. године, која карактерише и нову финансијску кризу, у спасавању највећег дела посрнутих и неликвидних банака са „шупљим” и надуваним билансима води урушавању банкарског, финансијског и монетарног система. Тиме и светски монетарни систем улази у кризу.

Конечно, схватило се, да губитак контроле над тржиштем капитала, неограничена јурњава за профитом, либерализација новчаних токова и монетарне политике, неконтролисана експанзија банкарских кредита (посебно хипотекарних), политика јефтиног новца (ниске или негативне камате) доприносе нерегуларним и вирулентним кретањима у финансијској сфери – што редовно води у финансијску кризу и слом финансијског система (сада се тражи и повратак познатог Глас-Стигаловог закона из 1933. године) у контроли банака.

Јавни дуг је повећан са 5,9 билиона (52% бруто производа) у 2001. године на 24,3 билиона (114%), а ускоро и на 30 билиона, или 120% бруто домаћег производа. Садашње учешће од 114% све теже се сервисира. Сваке секунде се дуг повећава за 38.000 долара, а сваког дана 4,1 милијарду долара. Многи аутори указују на „ужасно стање нације”. Дугови већ сада износе 110.000 *per capita* пореских обвезника. Сукоб републиканаца и демократа око усвајања буџета за 2014. и повећање лимита дуга са 14 на 17,2 билиона, могао је да доведе до распада светског финансијског система и нове још веће кризе.

Систем је у правом колапсу, јер се дуг аутоматски стално повећава, а његово финансирање је све сложеније и теже.

Економија САД се одржавала и развијала на рачун све већих дугова и долара као домаћег и светског новца, дефицита буџета и нездраве структуре. Нездрав развој морао је завршити економским сломом. Економски раст је успорен и готово стагнантан, док ће незапосленост незадрживо расти. Ово је посебно изражено у новој кризи када БДП пада у 2020. за 33%, а незапосленост расте на 45 милиона.

Сиромаштво маса се драстично повећава, а раслојавање кроз прераспodelу води опасној социјалној напетости.

Истовремено привреда САД има све већи спољнотрговински дефицит. Дефицит расте са 127 милијарди долара из 2001. године на 1.550 милијарди у 2010. години и 1.750 милијарди у 2018. години. Спољнотрговински дефицит се финансира емисијом долара и доларских хартија од вредности, које купују државе које имају велики извоз у САД (нпр. Кина). Тиме ове државе финансирају дефицит САД и високу нереалну домаћу потрошњу и стандард.

Последњих десетак година изгледа као да за привреду САД нема доброг лека. Не постоји дијагностичар који би са успехом указао на место где се јавља добит, а када је то тако, онда је јасно да нема и одговарајуће терапије. Показало се, наиме, да рестриктивна финансијска политика не може елиминисати инфлацију, а експанзивна финансијска политика не може довољно подстаћи инвестициону активност. Фаза рецесије смењује се са фазом стагнације, која је тренутно на сцени, са уласком у фазу регресије (или пада бруто привреда) везано за удар „корона кризе”. Дакле, привреда улази у фазу депресије из које се тешко излази.

Незапосленост је нарасла преко 40–45 милиона (званично, а незванично далеко већа) или преко 18–25% радно способних. Огроман дефицит спољне трговине, нестала домаћа штедња, огромни дугови грађана и корпорација који се не враћају – угрозили су банкарски систем, а овај даље берзански спекулативни капитал.⁴¹

Економски раст је врло спор и тром од 0,8–2%, што је 2–3 пута ниже од учешћа камате на јавни дуг у бруто домаћем производу. Социјални потреси и раслојавање су све већи. Огромна је прераспodelа богатства и све већи број сиромашних и опустелих градова. Спекулативни капитал је задоминирао у привреди САД, као и у светској привреди и финансијама.

---

⁴¹ Доналд Трамп, милијардер и бивши председник САД, тврдио је да ће САД због презадужености постати следећа Грчка или Шпанија и доживети тежак финансијски крах. Он истиче да САД нису више тако богата држава какве су биле. Оне позајмљују новац и од Кине и других држава. САД имају сада преко 25 билиона дуга. Стопа незапослености по њему је 16%, а „земља је једна од најзадуженијих у свету”. Сада је стопа незапослености повећана на око 25%.

Криза и нова геостратешка улога и војна и економска моћ САД

Како се све то одражава на положај и геостратешку улогу САД у свету? „САД су јаке у свету само толико-колико су снажне унутра” (Ричард Хас, председник Савета за спољне послове САД).

Издазак из врло комплексне, не само финансијске већ и политичке кризе тражи огромне ресурсе, посебно што је реална економија потпуно запостављена и неразвијена. То се више не може остварити огромном емисијом долара, као у периоду 2008–2020. од готово 24 билиона за спас банака, берзи, финансијских тржишта и изабраних великих система који не смеју пропасти, јер су велики. Сада је колапс економије и финансија постао изванредан.

САД се не могу извући из живог блата у које су упале под доминацијом либерализма и у који су увукле остали свет. Не зна се како даље!

Налазимо се услед глобалне економске, финансијске, али и врло комплексне друштвене и политичке кризе и међународних политичких односа и институција.

Војном силом и интервенцијама САД су до сада обезбедиле да се обичан папир и обећање плаћања (кредит, емисија) замене за робу у другим државама. Случај је то са интервенцијама широм света у државама богатих нафтом и сировинама. „Што дубље САД тоне у дугове и што постаје очигледнија превара с хартијама од вредности, то очајније покушавају да своје економске промашаје надокнаде војним успесима” (Ј. Елзесер). Ратови и одржавање база широм света, војна индустрија, бројне интервенције у свету, не би било могуће финансирати без фиктивног капитала и финансијске индустрије, али и долара као сопствене и светске резервне валуте.

САД су масовно користиле овај механизам за освајање светског тржишта, пораст конкурентности привреде САД и поред пада ефикасности и продуктивности у односу на друге земље. Свет је суочен са феноменом да светска привреда зависи од судбине и политике долара, односно монетарне политике САД, али и војног авантуризма до сада.

То је један од снажних аргумената да се доларски светски монетарни систем треба из основа реформисати, а долару оставити само „национално рухо”, чиме би делио судбину свих осталих валута.

Продубљавање и продужавање финансијске кризе у САД доводи до све бржег обртања овог чаробног круга „стварања” новца без покрића и ни из чега, осим сопствених потреба.

Када би велике земље произвођачи нафте престале да обрачунавају нафту у доларима настао би велики ударац на долар и позицију САД. То данас управо раде Русија, Кина и Индија које искључују долар из међусобних плаћања и замењују га националним валутама.

У следећим годинама очекује се заоштравање светске финансијске и политичке кризе. Овде делује перманентно четири групна дестабилизирајућа фактора:

- 1) Развлачење кризе, уз благе тенденције опоравка, али кризна фаза траје (уз актуелно продубљавање кризе Ковид-19 заразом и стварање кризе „какву свет до сада није видео” – ММФ);
- 2) Експлозија незапослености и глобална армија незапослених у целом свету, са све масовнијим социјалним побунама грађана;
- 3) Велики ризик изненадног колапса пензионих фондова и система у целини;
- 4) Социјални потреси у разним регионима света, посебно у западним развијеним привредама, уз заоштравање животног сукоба између суверениста и глобалиста, од чијег исхода зависи и судбина човечанства, а не само појединих држава.

С обзиром на све напред наведено и деловање америчког империјализма у функцији потчињавања и поробљавања света и низа држава, сада најпре нешто о највећој геополитичкој сили у свету – САД и њеном реалном здрављу после 6–7 година кризе. Стагнација економије, финансијска и буџетска криза, криза образовања, здравства, смањена улагања у истраживања и развој (И+Р), распаднута или дотрајала инфраструктура. Тако, на пример, од 600 хиљада мостова сваки четврти је званично стар и неодговарајући (дотрајао). Многи Американци губе веру у будућност своје земље (при томе већ 15% не говоре енглески).

САД, насупрот томе, сада троше годишње на војне расходе преко 702 милијарде долара, а то је више него свих 26 следећих држава у свету заједно. То је 40–45% свих војних расхода у свету. Ратови у Авганистану и Ираку коштали су, видели смо, преко три билиона долара. При томе је само у Ираку убијено преко милион људи, у Авганистану се и не зна колико. Само на камату на јавни дуг годишње треба издвојити преко 500–600 милијарди долара. Из којих средстава?

Долар се користи за финансирање огромних војних расхода, војне интервенције у свету, покриће буџетског дефицита, извоз капитала и

огромних куповина реалних добара по свету, а да се не одрази на националну привреду (САД). Успон и злоупотреба долара довели су коначно до његове кризе и слома система заснованог на њему. Криза светског монетарног система је све видљивија и бекство од долара све масовније.

Та зелена новчаница добила је натприродну моћ да се њом купује све у свету, руше владе и државе, воде ратови и друго. Нису постојале границе емисије долара. Нико то није могао ни поставити, а још мање контролисати.

„Шаком и капом се издваја за војску и ратове” из буџета САД. Војни расходи, видели смо, доживљавају астрономске износе. Тако су у фискалној 2008. години износили 480 милијарди долара, за 2009. планирани у висини 516 милијарди, у 2010. години преко 550 милијарди и у 2012. преко 701 милијарду. Финансирање противракетног штита у Пољској и Чешкој захтева 720 милиона долара (у 2008. години то је износило „свега” 225 милиона). Посебни су расходи за ракетни штит у Румунији, а цео пројекат ће коштати 4,7 милијарде долара. Ту је и два пута по 70 милијарди долара за „глобални рат против тероризма”, објављен после рушења „Кула близнакиња”. Која би то држава без „резервне валуте” могла финансирати? Таква држава и моћ не постоји нигде у свету.

Само рат у Ираку и Авганистану до сада су коштали 3,2 билиона.

„Наше оружане снаге морају престројити свој потенцијал и реформисати друге” (Обама). „Реформе других армија које спроводе САД у оквиру разних програма „обуци и ојачај” у ствари представљају стварање колонијалних армија у стратегији заузимања светског господарења и пуку предају суверенитета земаља које су САД признале за глобалног лидера”.⁴²

„Помоћ пријатељима” се своди на марионетске режиме које су довели на власт кроз локалне ратове, изазване обојене „наранџасте револуције” и преврате који признају глобалну улогу САД, а све под паролом „ширења демократије” и слободе, односно „заштите народа од тоталитарних режима” у тим земљама. Насупрот томе, све актуелније се поставља захтев да у запуштену инфраструктуру држава мора да уложи 225 милијарди годишње. То је 60% више него што се сада улаже, док у буџету за ту намену нема средстава.

---

⁴² Татјана Грачова, *op. cit.*, стр. 185.

Спекулативни и виртуелни капитал доминирају, а не реална улагања. Међутим, долази до интересног спајања крупног финансијског спекулативног капитала и државе, чиме се, по неким ауторима, стварају битни елементи фашизма (Целенте). Десни екстремизам нараста у готово свим државама, и поред свега тога САД не одустаје од концепта светске доминације и освајања светских ресурса.⁴³

Оне су постале главни кумови светских криза и светских ломова и конфликта, а најчешће са врћом диригентском палицом у рукама.

Криза, унутрашњи и спољни ломови у САД

Криза, унутрашњи и спољни ломови окрећу САД немилосрдној борби за стављање под пуну контролу туђих реалних ресурса (енергената, хране, информација, контроле и успостављање погодних влада, вођа, оснивање база и др.), као могућем изласку из сопствене кризе.

На сцени је био, а и даље се жели „дубоком државом” и глобализмом задржати, предаторски посао отимања националних богатстава других држава, као процес доминације и наметања. При томе се отворено заговара концепт „бомбардоваћемо, ратом рушити, а затим дати својим корпорацијама да то поново обнављају, али се то мора платити ресурсима или на дуг у доларима”.⁴⁴

Државе које су до сада сачувале суверенитет и самосталност припремају се и очекују пад САД империје и хегемоније. Ту су пре свега земље БРИКС-а. Отпор америчкој глобализацији постаје све шире организовани процес. Покушај војног удара на Сирију, као нови корак америчког империјализма доживео је одлучан отпор и супротстављање Русије, Кине, Ирана и готово

---

⁴³ САД схватају Русију као непријатеља ког треба ослабити, а затим „неутрализовати” или „јелцинизовати” тако да америчке мегакорпорације добију концесије на руски гас, нафту, рудна богатства, огромне земљишне комплексе. То је позната теза да „тако мали број становника управља тако великим богатством и ресурсима” (М. Олбрајт).

⁴⁴ Можете ли замислити да Конгрес САД одобри Ираку (после америчке инвазије) помоћ од 61 милијарду долара (након тоталног рушења економије), при чему је нестало 6,6 милијарди долара! Шта их је спречавало да из „самопослуге” у Федералном резервном систему одштапају и 100 милијарди? Могу се у свету вршити свакакве интервенције и куповине док је „свемогући” долар на неограниченом располагању.

50% држава у оквиру Г-20 у Санкт Петербургу. То је било само на корак од постављеног циља – стављање највећих светских енергетских ресурса под контролу САД.⁴⁵

Директни притисак на Украјину и финансирање „евроентузијаста“, уз директно учешће у демонстрацијама присталица евроинтеграција, у гигантској геополитици покушај је доласка „у предворје Русије“.

Русија је главни циљ и мета ширења НАТО. То много подсећа на ширење Трећег рајха и на силу и уцене „приступања“ низа држава том „трајном пакту“. У врло илустративном прилогу М. Лазанског у „Политици“ („Опкољавање Русије“, децембар 2013) наводи се да се 80% војних вежби НАТО одвија као оклопно–моторизоване војне вежбе и десантне операције морнаричке пешадије и падобранаца. То сигурно није припрема за „борбу против тероризма“. Многе јединице се премештају са подручја Холандије, Белгије и Француске у балтичке државе! Противракетни штит у Румунији није против Ирана са којим је постигнут и договор.

Офанзивни ракетни потенцијал САД се премешта све ближе границама Русије. У склопу ове стратегије НАТО је и подстицање „демократских“, проевропских покрета, „ширење демократије и људских права“, а у основи рушење постојеће власти и проруског режима, уз увлачење Украјине у НАТО и ЕУ. То је озбиљан геостратешки сукоб Русије и НАТО.

Пишући у „Гардијану“, у јесен 2004, новинар Џонатан Стил је таксативно навео ко је све учествовао у напорима да Јануковић изгуби, а Јушћенко добије изборе: Америчка национална фондација за демократију УСАИД, „Фридом хаус“, Карнеги фондација, Институт за отворено друштво Џорџа Сороса, западне амбасаде у Кијеву. Џон Лафленд такође је у „Гардијану“, у јесен 2004, објавио чланак о двоструким стандардима западних медија када је у питању Украјина.

Независна и прозападна Украјина има одлучујући утицај на геополитичко слабљење Русије. Запад тај адут и користи. Победу „наранџасте револуције“ 2004. године Путин је доживео као лично понижење, јер је Кремљ морао да попусти и призна накнадну победу Јушченка. Запад је, опет, Јануковича сматрао проруским политичарем, али у Москви ни Јануковичу нису веровали превише јер он Русију више не гледа као савезника, већ све третира строго прагматично. Људи у позадини

---

⁴⁵ Богдан Ђуровић, Рађање неамеричког света, Печат, бр. 292, 2013, стр. 45–49.

Јануковича, олигарси из источне Украјине, руководе се само економским интересима, по систему ко да више.

Треба рећи да се и НАТО, у којем су до сада доминирале САД, у ствари претворио у војну силу и батину за све неподобне и непослушне, али и за продор неоимперијалних снага у свету, посебно према Истоку, а касније према Аљасци, Л. Америци, Африци и Арктику.

НАТО је постао анахронизам савременог света, посебно после распада Варшавског пакта. Данас су војне базе и ракетна постојења постављене у полукругу од североисточне Европе до Јужне Кореје и Јапана, а на западном делу од Балтика до Јадрана.

САД су до сада у свом постојењу од 200 година 240 пута примењивале силу у међународним односима, Сирија је била 241. држава. То је у просеку више од једанпут годишње.

Стварало се „тоталитарно друштво Великог брата”,⁴⁶ чији се систем настојао „извести” у свет као општи модел демократског и слободног друштва.

Није реч уопште о демократији и слободи – „осим о америчкој слободи” приступа туђим ресурсима, пре свега сировинама и нафти. Једино у шта је Америка озбиљно улагала била је војна моћ. Тако је створена најсофистициранија „машина за убијање у свету”. Такав приступ је функционисао, али само неко, историјски кратко време.

Међутим, последице деловања америчког империјализма су готово тектонски поремећаји у свету. То је економија у којој доминира домаћа потрошња (и то на кредитној или дужничкој основи), док су улагања у јавне инвестиције и друштвени стандард несразмерно мала. Потрошња (текућа) иде од 75–80% бруто производа, уз помоћ великог увоза, док је амерички капитал имао приступ (доларом и силом) јефтним ресурсима у свету – сировинама, енергентима, тржиштима и радној снази. „Зато је Америка нападала, бомбардовала и дестабилизovala државу за државом”. „Кина се извозом капитала САД претворила у америчку фабрику”, при чему је цена (САД) економске базе пропадала, посебно путеви, болнице, школе, универзитети и друге социјалне институције. Не улаже се у ништа што је заједничко или колективно.

---

⁴⁶ То је држава у којој је највећи број грађана у затворима, процентуално највише у свету. У америчким затворима данас има 2.193.793 особе. У овој држави живи 5% светског становништва, а у затворима чами 25% свих осуђених на планети.

Друштвени односи су деградирани на отуђеност, индивидуализам, себичност и незнање, а првим ударом кризе на површину друштва разбија сиромаштво, гнев, незнање, изненађење и неверицу. Да ли још неко жели да се угледа на овакав систем либерализма и да пође тим путем? Неки аутори су то назвали „амерички идиотизам”. Под називом ИДИОТ (грчки) садржан је нестанак интереса за јавно добро и општу корист, већ искључиво себична корист, интерес и профит. При томе је „постало нормално бити агресиван, суров и непријатељски настројен према другима”.

Друштвена сигурност је нестала, док насилници освајају положаје у друштву и држави. То се преноси и на међународне односе САД, где се ласерски навођеним бомбама управља из неке собе у САД и разарају имовина и вредности у изабраним државама које су стављене на листу „америчких приоритета или од националног интереса”. Насупрот томе, просечан грађанин нема здравствену заштиту, могућност за пензионисање и квалитетно образовање, али и радно месту и сигурност.

Огромна издвајања за војне потребе довела су до тога да је више од 80% становништва у држави, која је постала презадужена, дошло у стање презадужености и на ивицу сталног сиромаштва, без могућности да се нешто уштеди. Живот на дуг је постао стварност. САД је постала „прва сиромашна богата држава у свету”. Раслојавање у друштву добило је неслућене размере. Формиран је уски слој ултрабогатих, управо класа милијардера, али на спекулацијама, надувавањем „финансијских мехурова”, берзанским и банкарским финансијским спекулацијама, масовним продајама бројних дрога и др. То је све одвојено од реалне економије и стварања националног богатства. Савремена стварност САД је „колапс привреде и друштва, демагогија, дезинформације и пропагандни рат – у стварању тотално заглупљених маса. Развејана је илузија „сјајне америчке економије”. Сјајна економија стварно презадужене државе преко ноћи се у „корона кризи” срушила као кула од карата. Као да се пред нама одмотава филм катастрофе. Јер, до сада неприкосновена империја доживљава своју унутрашњу имплозију.

„Грабежљива” капиталистичка економија САД није успела да обезбеди задовољење основних потреба сопственом становништву. Нарасла анархија и неконтролисано понашање, неповерење у институције и систем, коиндицирају са највећом здравственом и најдубљом економском кризом у историји САД. Дуго потискивани гнев се излива на улице градова претећи да се као рушилачки талас претвори у дисфункцију државних институција и

саме државе (дезинтеграција). Огромне прерасподеле богатства (астрономско богатство уског слоја, а потпуно осиромашене масе) доводе до бујања снага класног сукоба – који се често јавља као расни сукоб. Све су чешће тврдње да „америчко друштво незаустављиво клизи у безвлашће”. Пала је маска са идеологије „слободне либералне демократије” – која је била искључива роба за извоз у друге државе.

Коначно, САД су постале „друштво дубоко огрезло у насиљу, корупцији и безобзирном искориштавању, и то не од данас, ни од јуче, таква је Америка одувек била”. (Б. Над)

Тражење излаза из кризе

Податак треба да забрине због напетих односа и сукоба интереса у свету, али и као најављених могућности ратног изласка из савремене кризе.

Дубока и вишегодишња криза у САД приморава је да излазак тражи у следећим правцима:

- 1) Путем глобалног сукоба;
- 2) Путем промене стратегије и политике наступа на светској сцени – у односима са другим државама;
- 3) Промене система и велике прерасподеле богатства.

Први сценарио води у опште разарање и готово сигурни нестанак цивилизације због разорног и потпуно неконтролисаног деловања нових оружја. Опасна је нова теза која се код војних предатора јавља да је могућ локални сукоб са употребом мини атомске бомбе.

Остаје други, промена стратегије, који проистиче од буџетских и војних ограничења и немоћи САД погођене и ослабљене вишегодишњом кризом. Сигурно је да је промена система и велике прерасподеле богатства основни стратешки правац развоја.

Нужност разоружања и реформе међународних економских и финансијских односа

Темпо раста војних расхода, и поред свега наведеног, из године у годину је све бржи, као и раст војних буџета капиталистичких држава. Трка у наоружању се и даље наставља, некада скривеније, некада отвореније, али „мртва трка остаје”.

Само у војном буџету САД за 1981. годину било је предвиђено да се у војне сврхе утроши 175 милијарди долара, у 2010. готово 700 милијарди, а у 2021. готово 890 милијарди. У земљама НАТО, да се подсетимо, у 1989. години утрошено је 200 милијарди долара, а у 2010. око 1.280 милијарди долара.

Слика 12: Зар оваква баштина да се руши?

Просес реконверзије војне економије

Смањење и укидање трке у наоружању, попуштање међународне затегнутости, олакшало би реформу међународних економских односа – данас горућег проблема човечанства. Исто тако и супротан процес је позитиван: пораст међународне економске сарадње има благотворно деловање на попуштања, обуздавање и прекид трке у наоружању.

Ради се, дакле, о једној интеракцији два животна питања у даљем развоју човечанства. Истина, процес ће бити дуг и тежак, али и неминован. Процес реконверзије војне економије је и могућ и неопходан. Огромна средства су потребна за решавање енергетских и сировинских проблема који већ данас пуном оштрином погађају развијене земље. С друге стране, ослободио би се огроман потенцијал средстава за бржу измену основног капитала који је углавном застарео и не користи се довољно, дакле – општи процес индустријализације у свету би добио снажан импулс. Процес разоружања и обустава трке у наоружању, уз смањивање војних буџета, створио би велике могућности за повећање помоћи земљама у развоју. Тако је и данас маса војних расхода у свету преко 30 пута већа од целокупне помоћи која се годишње даје земљама у развоју, а уколико се искључи војна помоћ тим земљама и директни чисто комерцијални кредити – то је веће за преко 60 пута. С друге стране, грађанским гранама за сада не треба тако сложена и скупа опрема и технологије као што је авиоракетна у војној индустрији, што ће уз измену органског састава капитала доприносити решавању проблема незапослености.

Милитаризација економије постала је данас једна од основних карактеристика већине капиталистичких земаља. Владе тих земаља и даље улазе у јавни дуг да би осигурале средства за одржавање у тој трци у наоружању.

Пред индустријски развијене земље капитализма поставља се питање: или и даље незадржива трка и гомилање војног потенцијала, или преусмеравање војно-индустријског комплекса и научно-технолошке политике за мирнодопске потребе и решавање дубоких економских и социјалних проблема којима је оптерећен савремени свет. Дакле, да ли и даље јачати војну економију и расходе и „неутрализовати” државу и економију благостања?

Уз сва сагледавања огромних војних расхода у свету, деформација и штета које наносе економском и социјалном развоју у свету, треба истаћи

да све више расте моћ мирољубивих снага које јачају своје реалистичке позиције и у самим капиталистичким привредама и у свету као целини.

У савременим условима постало је јасно да смањење војних расхода, које је достигло огромне размере, неће продубљивати кризу капиталистичких привреда, пошто управо војно-индустријски комплекс наноси огромну штету привредном потенцијалу земаља и доводи до јачања економских, социјалних и финансијских противречности. И поред експлозије војних расхода у већини западних држава нарасло је социјално незадовољство.

Често смо истицали да водеће капиталистичке земље троше огромна средства на трку у наоружању. Према подацима светских економиста, само издаци чланица земаља НАТО пакта у 1986. години износили су око 500 милијарди долара, у 2018. око 1.700 милијарди, а у 2019. години 1.040 милијарди долара. Та средства би осигурала решавање основних финансијских, економских и социјалних проблема који потресају савремене државе капитализма, економије неразвијених земаља и друштва у целини.

Слика 13: Једна од одговорних

У капиталистичким земљама већ се јављају упозорења на све већу опасност даљег ширења војних расхода и војно-индустријског комплекса.

Виталне потребе капиталистичког друштва истичу се све више и постављају у све оштрији конфликт са рекордним војним расходима.

Смањење војних расхода, а у крајњем случају разорување у свету, што је у оваквим међународним политичким и војним поделама готово незамисливо, имало би несагледиве последице за даљи развој човечанства – настала би брза декумулација нагомиланих проблема и супротности. Да истакнемо само неке од значајних: могућности снижења пореза и пораст куповне снаге широких слојева становништва у развијеним земљама (с дубоким деловањем у привредном организму), смањење јавног дуга, ограничавање емисије новца за покриће државних буџета, а тиме и успешнија борба против инфлације, равномернија расподела дохотка у свету, раст међународне трговине у данас све повезанијем свету, решавање „кризе дугова“ у свету, стварање, новог светског монетарног система, борба против глади и прерасподела богатства али и успешнија контрола кретања становништва у свету, ширење светског тржишта, успешнија борба против кризних стања и сл. У неразвијеним земљама где се, такође, издвајају велика средства за војне потребе (из сасвим других разлога) ослободила би се значајна средства за бржи процес индустријализације.⁴⁷

Слика 14: Ко жели и ово да разори?

⁴⁷ „Светски расходи на наоружање и социјални проблеми”, група чланова Конгреса САД, фебруар 1976.

Према томе, преусмеравање ових средстава за мирнодопске сврхе допринело би њиховом бржем социјалном и економском напретку и независности у односу на развијеније, већ индустријализоване земље.

Сматра се, уколико би развијене земље смањиле само за 1% своје војне расходе, да би то осигурало довољно средстава да се бар отклони глад у свету. Јер, управо данас уз такву милитаризацију економике и огромне војне расходе преко 1,5 милијарди људи гладује, а још толико је неухрањено. Дакле, од око 7,9 милијарди људи сваки пети је гладан и неухрањен, а тиме и подложен болестима и епидемијама које све чешће харају светом (углавном неразвијених, а данас је то епидемија Ковид-19). Према неким војним економистима, да би се победила глад у свету, незапосленост, болести и сл. требало би годишње утрошити 22 милијарде долара, што представља само 0,3% годишњих расхода које чине само САД у току једне године.

Интересантан је податак да сва средства прикупљена у последњих десет година за борбу против великих богиња нису довољна да се набави један стратешки бомбардер. Војни расходи учињени само у току једног дана износе више него што се у последњим годинама прикупило средстава за борбу против маларије (а она угрожава више од милијарду људи у преко 60 земаља у свету), а Светској здравственој организацији (СЗО) довољно би било 450 милиона долара да се победи маларија. То је само трећина расхода у изградњи атомске подморнице типа „Траидент”.

Развијене индустријске земље ће, пре или касније, и саме увидети неопходност разоружања и преусмеравања ресурса на грађанске гране производње, односно потребу шире међународне сарадње и помоћи. Наиме, већ данас је зависност водећих капиталистичких земаља од спољних извора основних сировина и енергије веома велика, често и основна. Навешћемо само неке податке у том правцу (учешће у односу на укупну домаћу потрошњу): гвоздена руда – САД 21%, ЕУ 75%, Јапан 100%; алуминијум – САД 91%, ЕУ 85%, Јапан 90%; олово – САД 89%, ЕУ 98%, Јапан 97%; волфрам – САД 59%, ЕУ 100%, Јапан 100%; цинк – САД 59%, ЕУ 70%, Јапан 84%; платина – САД 99%, ЕУ 100%, Јапан 100%; манган – САД 53%, ЕУ 100%, Јапан 100%; сирова нафта – САД 42%, ЕУ 71%, Јапан 100%; природни каучук – САД 100%, ЕУ 100% и Јапан 100%.

Једина алтернатива трци у наоружању и војним расходима је, пре свега, пораст значаја и развој грађанских производних сектора, а затим социјалних расхода и друго, који у потпуности могу да надокнаде она позитивна

деловања ових расхода која се осећају у формирању глобалне тражње, обично недовољне, у односу на масовну индустријску производњу.

Ради се о једном неодложном проблему који постаје све тежи и који се налази на савести целог човечанства, а посебно развијених индустријских земаља у свету. Што се пре почне решавати, не декларацијама већ стварно, то ће савремени свет добити више могућности да решава данас горуће проблеме који га перманентно потресају (рецесија, депресија, криза, незапосленост, инфлација, глад, дефицит буџета и платних биланса, криза међународних економских односа и монетарног система, еколошка криза, климатске промене, криза енергије и сировина, истраживање мора и др.).⁴⁸

Слика 15. Светска влада са Рокфелерима, Ротшилдима, Гејтсовима и Фондовима води Светски економски форум

---

⁴⁸ У циљу смањења буџетских расхода и дефицита буџета председник САД Обама је у предлогу буџета за 2012. годину предвидео највећи део уштеда преко смањења потрошње, укључујући велике државне програме. Овде се предвиђа замрзавање плата у државној администрацији, смањење социјалне помоћи, смањење средстава за очување околине, али и смањење војних расхода. Сматрало се да ће то довести до пада производње најсавременијих оружаних система, укључујући беспилотне летелице, борбене хеликоптере, софистициране ратне подморице, авиосистеме, роботе. Смањење војних расхода угрозиће и грађанске гране производње и више хиљада радних места у другим гранама индустрије.

Рат као стимуланс економског раста и пораста запослености је и данас све присутнији у САД, али и НАТО. Рат омогућава „брисање границе“, за задуживање држава, неконтролисан раст јавних расхода, пораст буџетског дефицита до неслућених размера, али и све мањи отпор повећању пореског (ратног, патриотског) терета. У мирно, чисто економско време, то је незамисливо. Често се истиче да су САД савладале економску депресију 1929–1933. године захваљујући Другом светском рату. У савладавању нове светске финансијске и економске кризе тражи се „финансијски еквивалент“ из тог рата. У току Другог светског рата Влада САД позајмила је суму еквивалентну данашњих 30 билиона долара, те се сматра да је финансирање буџетског дефицита и развој војне индустрије (а преко ње и грађанских грана) довело до невиђеног економског бума и изласка из светске кризе. Већ 1941. индустријска производња достигла је ниво из преткризне 1929, а од 1941–1945. индустријска производња је порасла за 16,5%. Инвестиције у производни сектор повећане су за 65%. Реални раст зарада износио је 50%. Иницијални импулс раста дала је војна индустрија. У току рата у САД је произведено преко 300.000 војних авиона, 100.000 тенкова, 124.000 бојних бродова и десантних чамаца, 41 милијарду бојевих зрна. Запосленост се повећала у 1944. у односу на 1939. за 10 милиона, док је стопа незапослености са 25% пала на 1,2% радно способног становништва.

Слика 16.

Браћа Рокфелер 1967: Дејвид, Винтроп, Френк, Дџон, Нелсон и Лоренс

Светска закулисана елита или носиоци крупног концентрисаног капитала спремни су да направе нови Перл Харбур да би остварили своје економске и друге геостратешке циљеве. Многи се све више плаше да се налазимо на прагу трећег светског рата. Многи већ отворено и све чешће говоре о надолазећем глобалном сукобу. При томе је војска већ опремљена најсавременијом техником за ратове будућности.

Свет се до сада никада није толико приближио новом светском сукобу. Ризик од нуклеарног рата никада није био већи (чак и од кубанске кризе). НАТО као милитантно светско крило је, нажалост, дошао до закључка да могу да се заштите од контраудара, а да мини атомске бомбе могу бити оружје у новим локалним ратовима. Изградња „противракетног штита“ у окружењу Русије, уз нова оружја и ракетне системе који су већ развијени, практично не постоји.

Неширење и контрола наоружања су права алтернатива овој трци у наоружању, што је и претпоставка изградње новог светског поретка и система, насупрот овом отуђеном, експлоататорском и чисто профитном систему – који уништава све пред собом.

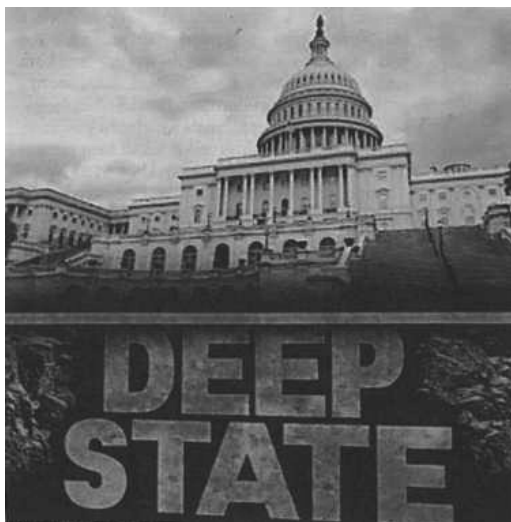
Глобални економски раст се успорава у новој фази развоја, уз пораст бројних ризика, без обзира на невиђену експанзивну монетарну политику Европске централне банке и ФЕД-а, уз готово нулту или чак негативну каматну стопу. И даље се погоршавају изгледи за глобални економски раст и поред ниске цене нафте и примарних производа, док се велика неизвесност и турбулентна кретања очекују на финансијским тржиштима. ММФ је стога и кориговао раније пројекције глобалног раста наниже.

Привредни раст главних фактора у свету (у %)

	2014	2015	2016	2018	2109	2020
САД	1,5	2,5	2,4	2,9	2,3	-14,0
ЕУ	1,0	1,8	1,5	2,1	1,8	-8,0
Еврозона	0,9	1,5	1,6	1,8	1,9	-7,5
Русија	4,1	-3,7	-1,0	2,3	1,3	-5,5
Индија	7,5	6,7	5,0	5,2	4,9	1,0
Кина	8,2	6,9	7,7	6,6	6,8	1,2
СВЕТ	3,5	4,1	3,0	3,6	3,0	-3,0

Извор: ММФ

Слика 17: Дубока држава велика опасност

Дакле, настао је и све брже се шири сукоб између глобалиста и суверниста – који и даље заговарају националне државе, очување националног суверенитета, самосталне макрополитике, социјалне државе, ограничавање међународних монопола и нове трке у наоружању. Решавање нагомиланих привредних, финансијских, социјалних и политичких односа са прерасподелом средстава и моћи је тај нови захтев суверенизма, раширеној борби у такозваном „хибридном рату“ у свету.

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

- ALTVATER, Elmar-Kurt Hubner, *Međunarodna kriza zaduženosti – neuspeh jednog modela razvoja*, Marksizam u svetu, br. 12, 1986.
- ANDERSEN, Perry, *Istorija i poruke neoliberalizma – izgradnja jednosmernog puta*, Ekonomika, Beograd, br. 4, 2014.
- CORDOVA, Armando, *Osnovna obeležja savremene krize i strategija krupnog kapitala*, Marksizam u svetu, Beograd, br. 56, 1984.
- FRIDMAN, Milton, *Quantity Theory or Money*, Adline Publ, 1969.
- FRIDMAN, Milton, *Price Theory*, Adline, Publ. Chicago, 1986.
- GRUBAČIĆ, Andrej, *Globalizacija nepristajanja*, Svetovi, Beograd, 2016.
- GALBRAJT J. K., *Ekonomika i društveni ciljevi*, O. Keršovani, Rijeka, 1973.
- GRUPA autora, *Teorija sloma*, Globus, Zagreb, 1983.
- JAKŠIĆ, Miomir, *Kejnzijanizam i monetarizam – odnos rada i kapitala*, Ideje, Beograd, 2–3, 1987.
- JAKŠIĆ, Miomir, *Kritika monetarizma*, Socijalizam, Beograd, 9, 1984.
- JAKŠIĆ, Miomir, *Tražnja u kejnzijanskom i monetarističkom modelu*, Jugoslovensko bankarstvo, br. 1, 1989.
- KLEIN D. R., *The Supplz – Side*, AER Review, March, 1978.
- KEJNZ J. M., *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, London, 1936.
- KEJNZ J. M., *Tract on Monetary Feform*, London, 1923.
- KRIZA KEJNZIJANIZMA I USPON MONETARIZMA, Marksizam u svetu, br. 4 i 7–8, 1988.
- KLAJN, Naomi, *Doktrina šoka*, prevod, Zagreb, 2010.
- KOMAZEC Slobodan, Petrović Dragan, *Globalna monetarna kriza i novi geopolitički i finansijski odnosi u svetu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2024.
- KOMAZEC, Slobodan, *Ekonomija blagostanja i državni intervencionizam*, Beograd, 2021. (aut. izd.)
- KOMAZEC, Slobodan, *Ekonomija straha i neizvesnosti (Krizna Evropske unije i evrozona)*, Beograd, 2013. (aut. izd.)

- KOMAZEC, Slobodan, *Imperijalno doba finansijske diktature*, Beograd, 2021. (aut. izd.)
- KOMAZEC, Slobodan, *Kriza dugova i razvojna drama*, Čigoja, Beograd, 2012.
- KOMAZEC, Slobodan, *Izgubljene bitke stabilizacije i razvoja na pogrešnoj strategiji*, Asterix, Beograd, 2008.
- KOMAZEC, Slobodan, *Neoliberalni kapitalizam kriza i katastrofa*, aut. izdanje, Beograd, 2019.
- KOMAZEC, Slobodan, *Neoliberalizam, privatizacija i fin. kapital*, Čigoja, Beograd, 2004.
- KOMAZEC, Slobodan, *Politika stabilizacije i privredni rast*, Sloboda, Beograd, 2002.
- KOMAZEC, Slobodan, *Razaranje nacionalne ekonomije i države – napuštanje neoliberalnog modela krize*, Beograd, Sloboda, 2014.
- KOMAZEC, Slobodan, *Slom dolazi – u vrtlogu finansijske i ekonomske krize*, Asterix, Beograd, 2012.
- MANDEL, Ernest, *Ekonomska kriza savremenog kapitalizma*, Socijalizam, Beograd, br. 11, 1983.
- MAGDOF H., P. SWISI, *Kriza kejnzijanizma i uspon monetarizma*, Marksizam u svetu, br. 7–8, 1988.
- OSADČAJA, J., *Kejnzijanstvo prošlo, nastojeće i buduće*, Me i Mo, br. 12, 1983.
- OTE, Maks, *Slom dolazi*, prevod, Beograd, 2004.
- PAVLOVA, L. P., *Кризис государственных финансов современного капитализма*, Finansy, Moskva, 1982.
- PERLO, Viktor, *Монополистически капитал США – Тенденции и измени нормы прибили*, Me i Mo, No 11, 1983.
- RAJNERT, Erik, *Globalna ekonomija*, Čigoja, Beograd, 2006.
- RAJNERT, Erik, *Spontani haos*, Čigoja, Beograd, 2010.
- STIGLIC, Džozef, *Slobodan pad*, prevod, Beograd, 2010.
- STIGLIC, Džozef, *Suprotnosti globalizacije*, prevod, Beograd, 2002.
- SMIT, D., *Uspion i pad monetarizma*, Marksizam u svetu, br. 7–8, 1988.
- STREK, Wolfgang, *Kriza demokratskog kapitalizma (zbornik radova Kriza, odgovori, levica)* Beograd, 2012.
- WEIDENBAUM, M. L., *The Cost of Federal Regulation of Economic Activity*, Washington D.C., 1978.

Белешка о аутору

Проф. др Слободан Комазец, редован професор

Професор др СЛОБОДАН КОМАЗЕЦ дипломирао је на Економском факултету у Београду, магистрирао на Економском факултету у Скопљу из подручја Монетарно-кредитних проблема на тему „Ефекти кредитно-монетарне политике пословне банке”, и докторирао на Економском факултету у Београду на тему „Теоријски основи каматне стопе у кредитном систему Југославије”. Докторирао је и магистрирао из подручја монетарне и финансијске економије и банкарства. Редовни је професор универзитета. Годинама је предавао на Правном факултету у Сплиту – предмет Наука о финансијама, и на Економском факултету – предмет Савремене економске теорије и предмет Теорија и политика привредног развоја.

Као универзитетски професор предавао је на готово свим југословенским универзитетима и то следеће дисциплине на постдипломским судијама економских и правних факултета: Монетарна стратегија; Финансирање привредног развоја; Монетарна теорија и савремене концепције новца и кредита; Финансијска тржишта; Међународни економски односи; Теорија инфлације; Банкарски менаџмент; Монетарни менаџмент; Берзе и финансијска тржишта, Макроекономија и финансирање развоја; Међународни финансијски менаџмент.

На постдипломским студијама на економским факултетима, вишим и високим економским школама и високим војним академијама предавао је следеће дисциплине: Савремене економске теорије; Теорија и политика економског развоја; Политичка економија; Макроекономија; Финансије и финансијско право; Основе макроекономске политике и привредни развој; Теорија и политика међународне трговине, Привредни развој; Међународне финансије; Монетарна економија; Финансијске институције и тржишта; Финансијски менаџмент; Монетарна економија и банкарство; Јавне финансије; Пословна политика банака.

До сада је, уз педагошки рад, објавио преко 900 радова у домаћим и страним часописима и публикацијама. Проф. Комазец је међу објављеним радовима, самостално или у коауторству, објавио преко 80 књига, студија, пројеката и уџбеника за факултете и више школе у земљи.

Проф. Комазец је био низ година члан Савезног економског савета Југославије; члан Економског савета владе Србије, члан Научног друштва Савеза економиста Југославије, члан Савета СПП Југославије и члан Академије економских наука. У 2021. години изабран је за академика као редовног члана на Развојној академији Србије. Истовремено је био и главни уредник часописа *ПОГЛЕДИ* – Сплит, члан Издавачког савета *ФИНАНСИЈА* – Београд, члан уредништва часописа *ПРИВРЕДА ДАЛМАЦИЈЕ* – Сплит, часописа *КОМУНА* – Београд и *ГОДИШЊАКА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА* – Сплит. Добитник је награде града Сплита за научни рад.

У руковођењу високошколским институцијама проф. Комазец је био директор (председник Пословног одбора) Правног факултета у Сплиту; помоћник директора Више економске школе у Сплиту; директор Више пословне школе у Београду.

Изабран је за звање научни саветник у Институту економских наука Београд.

Др Слободан Комазец је био руководилац (директор) и истраживач у неколико пројеката савезног значаја у Југославији. Због великог значаја и актуелности и данас, али и у следећој фази развоја треба истакнути следеће:

- Централна банка у новим условима тржишне економије (НБЈ, 1992);
- Деформације монетарних токова и правци усавршавања монетарно-финансијског управљања (НБЈ, 1995);
- Платни промет у монетарном, финансијском, контролном и информационом систему Југославије (СПП, 1996);
- Капитал, финансијска снага, ефикасност и правци трансформације банкарства Југославије (СПП, 1996);

Преко 12 година радио је као руководилац у неколико великих пословних банака Југославије, у којима је стекао практична искуства у функционисању и пословној политици банака.

Део други

Проф. др Бојан Димитријевић

КЉУЧНИ ИЗАЗОВИ СВЕТСКЕ ЕКОНОМИЈЕ
– НЕДОВОЉНА АГРЕГАТНА ТРАЖЊА
И РАСТУЋА НЕЈЕДНАКОСТ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Светску привреду, у периоду од 2008. до 2020. године, погодиле су две велике економске кризе. Криза из 2008. године названа је *Великом рецесијом* и по интензитету, распрострањености и последицама сматра се највећом кризом у економској историји после *Велике депресије* из периода 1929–1934. године. Основни узроци кризе везани су за крах тржишта некретнина у САД, „пуцање шпекулативног мехура” услед прекомерне употребе финансијских деривата и секјуритизације који су довели до наглог пада цена некретнина, немогућности отплате хипотекарних кредита, контаминираних активе у пословању банака и банкрота великих инвестиционих банака међу којима се истичу *Lehman Brothers* и *Bear Stearns*. Дубљи узроци кризе односе се на:

1. Крах *Вашингтонског консензуса*¹ и неолибералне економске теорије и политике;
2. Претерану дерегулацију финансијског сектора као последицу прихватања Вашингтонског договора;
3. Велику задуженост домаћинстава која је „пумпала” цене некретнина и довела до контаминације активе у сектору банкарства и осигурања.

Ако се на тренутак задржимо на трећем фундаменталном узроку кризе, видећемо да је он, у основи, последица два најважнија економска проблема са којима се светска привреда суочава почев негде од краја 70-их и почетка 80-их година 20. века. Први проблем је постепени пад агрегатне тражње на нивоу светске привреде, а други проблем, повезан са претходним као по „закону спојених судова”, јесте пораст глобалне неједнакости у расподели дохотка и богатства који се манифестује као све већа разлика између онога што поседује 10%, или чак 1% најбогатијих, на рачун 70% становништва са средњим и нижим нивоом примања. Та разлика, како истиче Бранко

---

¹ *Вашингтонски консензус* је назив за економску политику договорену крај 80-их година у троуглу: ММФ – Светска банка – Трезор (Министарство финансија САД). Њени основни принципи су дерегулација, стабилизација и либерализација. Примењивана је код земаља у транзицији и код земаља у развоју са структурним проблемима.

Милановић² (светски ауторитет на пољу расподеле и неједнакости), расте на два нивоа: 1) између развијених и мање развијених земаља; 2) између богатих и сиромашнијих појединаца унутар већине земаља, а свакако и унутар најразвијених земаља света (САД, В. Британија, земље Европске уније). Стога ћемо овим питањима посветити највећу пажњу у овом делу књиге и детаљније ћемо их анализирати.

Друга велика економска криза наступила је 2020. године као последица *COVID пандемије* у светским размерама, и довела је до масовног затварања становништва, преласка на „кућни” начин рада, пресекла светске ланце снабдевања, веома дубоко погодила здравствене и привредне системе САД, Велике Британије, већине земаља ЕУ (нарочито Шпанију, Италију, Француску, Немачку) и значајно оборила ГДП, производњу и запосленост. Криза је нарочито погодила мала и средња предузећа, услужни сектор – поготово туризам, саобраћај, логистику и почела да намеће неке нове обрасце понашања у економској организацији живота. Оно што је, чини се, главна поука из угла економске политике, то је чињеница да су поново кејнзијанске мере подстицаја агрегатне тражње одиграле кључну улогу у опоравку светске привреде. Стога ћемо и ово питање детаљније анализирати у наставку књиге. Оно што је управо заједничко двема великим економским кризама – шоковима јесте: а) велики пад на страни агрегатне тражње и сличне последице;³ б) примена сличних мера економске политике које су се, пре свега, односиле на фискалне подстицаје за раст агрегатне тражње, производње, запослености и инвестиција. У оба случаја, препоруке неолибералне економске теорије и политике биле су неупотребљиве и означиле су потребу за хитном променом ове парадигме као владајуће, како у економској теорији тако и у економској политици.

Поред недовољне агрегатне тражње и раста неједнакости у расподели богатства, постоји још читав низ проблема који се јављају у светској привреди, али и на нивоу економске теорије:

---

² Б. Милановић, *Одвојени светови. Мерење међународне и глобалне неједнакости*, 2006.

³ Пад агрегатне тражње је доминантни узрок Велике рецесије, а Covid криза је комбинација шокова, како на страни агрегатне тражње тако и на страни агрегатне понуде. Видети о томе детаљније у: Bekaert – Engstrom – Ermolov, *Aggregate Demand and Aggregate Supply Effects of Covid-19: A Real Time Analysis*, 2020.

Криза неолиберализма у економској теорији и политици који треба да буде напуштен као доминантан правац на економским универзитетима, у литератури и у управљању економском политиком на макроекономском нивоу;

Криза Европске уније, али и концепта стварања супердржава које потиру економски суверенитет и националну самобитност. Насупрот томе, све више јача суверенизам, а пред Европском унијом је опет дилема да ли ће то бити једна држава, федерација или савез суверених држава у коме има места чак и за Русију;

Паралелно са кризом Европске уније, и евра као њеног кључног обележја, преиспитује се и глобализам као светски процес са идејама у правцу неопходних реформи: свет улази у период мултиполаризма и престаје да важи доминација једног пола САД и Запада, а јача Кина, БРИКС, Средњоазијске интеграције. Све више се тражи реформа међународних мултилатералних економских организација какве су ММФ, СБ, СТО⁴ у правцу веће једнакости у одлучивању и равноправнијег начина рада, кључни захтеви везани су за глобализам који мора бити више фер, праведнији и који ће донети раст животног стандарда за већину светске популације. У технолошком смислу (саобраћај, комуникације, технологија, туризам), глобализам је неизбежан процес, али у политичком смислу он може бити организован као владавина једног центра моћи и експлоатације сиромашних од стране богатих или као мултиполаризам у коме ће постојати равноправност, већа једнакост и равномернији раст богатства свих држава и свих грађана света;

За економску теорију, али нарочито за економску политику и управљање привредама, намећу се бројна друга актуелна питања као што су: растући значај еколошких проблема, „зелених” инвестиција и заштите животне средине, економска регулација дигитализације која је глобални технолошки процес, а коју намеће „четврта индустријска револуција”;

Ту су увек актуелна питања односа државе и тржишта, економске регулације монопола, екстерналија и финансијских тржишта, смањења незапослености, питања иновација и ефикасности, индустријске

---

⁴ ИМФ – ММФ; World Bank (Светска банка) – СБ; WTO – *World Trade Organization*, СТО – *Светска трговинска организација* настала 1995. на основу ГАТТ – *Општег споразума о царинама и трговини*. Седиште јој је у Женеви и броји око 160 земаља чланица.

политике и убрзанијег развоја земаља Трећег света,⁵ проблема недовољних информација и несавршених тржишта.

Овај део књиге стога, у основи, има три целине: прва целина бави се питањима недовољне агрегатне тражње и реформом процеса глобализације, друга се бави проблемима везаним за глобалну неједнакост и начинима како овај проблем решити или бар ублажити, а трећа целина даје кратак преглед кључних економских политика које се односе на Србију и њен убрзанији економски развој.

---

⁵ У ранијој геополитичкој подели, земље Трећег света биле су део покрета „несврстаних“ изван *НАТО* и *Варшавског блока*. По критеријумима Светске банке то су земље ниже и средње развијености са дохотком испод 10.000 долара *per capita*. По класификацији Уједињених нација то су земље у развоју.

I

ПРОБЛЕМ НЕДОВОЉНЕ АГРЕГАТНЕ ТРАЖЊЕ

Више водећих светских економиста, пре свих Стиглиц, у својим књигама нарочито су истицали да је један од основних проблема светске привреде недовољна агрегатна тражња. Они посебно наглашавају да је овај тренд присутан од краја 70-их и почетка 80-их година и да током претходне четири деценије само ескалира, доводећи до нестабилности, криза и споријег раста светског БДП-а (брuto домаћи производ). У свом класику *Капитал у XXI веку*, Тома Пикети је кретање у светској дистрибуцији дохотка поделио на три велика периода. Први период од 1700. до 1913. када расте светска неједнакост у расподели дохотка, други период од 1914. до 1980. када опада неједнакост, и трећи период од 1980. до 2012. (а наставља се и данас), када опет расте неједнакост у расподели дохотка. Интересантно је приметити да су највеће неједнакости биле у предвечерје великих криза и светских катастрофа: период *Belle Epoque* 1900–1910. пред Први светски рат, период 1929. године пред Велику економску кризу и период 2006–2007. године пред наступање Велике рецесије.

Зашто је управо карактеристичан период с краја 70-их и почетка 80-их година када поново почиње да расте неједнакост на глобалном нивоу? Има више значајних и међусобно повезаних узрока:

1979. у Великој Британији на изборима побеђује Маргарет Тачер, а 1980. године у САД побеђује Роналд Реган. То је значило тријумф конзервативних снага које су постепено наметнуле неолибералну економску политику;

Победа конзервативаца у В. Британији и САД донела је убрзани крај *кејнзијанског консензуса* и разградњу државе *благостања* широм света, а поготову у тим земљама и у водећим земљама ЕУ – Немачка, Француска, скандинавске земље;⁶

---

⁶ Држава *благостања* је израз за економску и социјалну политику коју је после *Велике економске кризе* прва почела да примењује Шведска након тешке кризе која је погодила ту земљу. Ову политику Шведске социјалдемократе су проводиле

У економској теорији, на унивезитетима, међу нобеловцима, у литератури, примат поново заузимају Фридман, Хајек, Чикашка школа, друштво Монт Пелегрин, који значе доминацију неокласичне школе, методолошког индивидуализма и слободног тржишта;

Социјалистички блок на челу са СССР-ом улази у дугорочну економску и политичку кризу из које се неће извући и нестанак идеолошког и политичког такмаца довео је до коначне победе западног блока, чиме је аутоматски престала и потреба за класним консензусом, социјалним миром и већим уделом радника у расподели унутар капиталистичког света.

Почев од победе Регана и Тачерове, мењају се правила на тржишту рада која воде смањивању надница, њиховом споријем расту, постепеном смањењу удела надница у укупном доходу и све већем јазу између раста продуктивности и споријег раста надница. Символички и политички преокрет у расподели почео је сламањем штрајка рудара у Великој Британији и штрајка контролора летења у САД, и он је временом довео до смањења преговарачке моћи синдиката, што је затим узроковало спорији раст, а затим и смањење реалних надница. У већини земаља уведен је концепт *флексибилног тржишта рада* који је садржао читав низ мера: спорији раст надница, смањење минималних надница, мању сигурност посла, повећање повремених и привремених послова на рачун редовног радног места, смањење издатака у случају останка без посла, смањење преговарачке моћи синдиката и пад чланова синдиката међу радницима.⁷

деценијама, а прихватиле су је и најразвијеније земље Европе. Ослањала се на класни консензус, високе социјалне издатке, прогресивно опорезивање, ниску незапосленост, јак положај синдиката и сигурност радног места. Политика је давала добре резултате у расту, економској и политичкој стабилности. Била је делимично одговор на победу социјализма у СССР-у и другим земљама Европе и света.

⁷ Премда је *троцкизам* био револуционарна теорија и пракса, која се ослањала на тзв. *перманентну револуцију* и извоз револуције изван граница Русије, неки теоретичари сматрају да политика флексибилног тржишта рада има везе са троцкизмом, јер заговара перманентне реформе чији је циљ прерасподела богатства на штету радника и средње класе и стална несигурност радног места и егзистенцијалне позиције. Тако је све у току, у променама, у реформама, у покрету (*Република у покрету* је назив Макроновог покрета), то је „револуција која тече”, ништа није коначно и завршено, нико није сигуран за своју позицију, све је у в.д. стању, не постоји чврста идеологија, ни прецизан политички програм. Има основа за тврдњу да се ради о лажној идеологији у корист најбогатијих.

Дугорочно, јединични трошкови рада расли су спорије од продуктивности, а бржи раст продуктивности резултирао је већим уделом профита у расподели дохотка, што је временом доводило до све већих разлика у једнакости између радника и оних који учествују у деоби профита. Будући да су наднице кључна компонента потрошње, а потрошња најважнија компонента агрегатне тражње, дугорочно спорији раст и смањење надница имало је две најважније економске последице и низ пратећих:

- 1) Смањење агрегатне тражње;
- 2) Повећање неједнакости у корист богатијих слојева који примају профит, дивиденду или менаџерске плате, укључујући и високе менаџерске бонусе;
- 3) Пораст задужености домаћинстава и раст удела њиховог дуга у БДП-у по следећој узрочно-последичној шеми:
- 4) смањење надница → пораст прековременог рада → запошљавање другог супружника (да би се одржао ниво потрошње) → пораст задужености код банака;

Пораст задужености код банака у комбинацији са токсичним финансијским дериватима и секјуритизацијом, довео је до „мехура“ на тржишту некретнина, изузетно високог раста цена кућа и превисоких актива банака. Када је дошло до пада цена кућа, тржиште се урушило и довело до брзог ширења панике која је узроковала крах поверења у банкарски систем и произвела Велику рецесију. Тако је смањење надница дугорочно повећало финансијску нестабилност и то је био један од главних узрока велике светске финансијске кризе која је уништила хиљаде милијарди банкарске активе, проузроковала највећу државну интервенцију од Другог светског рата, вредну више хиљада милијарди долара и евра. Само у САД оставила без „крова над главом“ око 15 милиона људи и по неким проценама оставила без посла у свету око 200 милиона људи.⁸

Постоје бројна емпиријска истраживања и докази који указују на успорени раст надница после 1980. и ми ћемо касније навести само неколико карактеристичних илустрација и упечатљивих података.

---

⁸ Џозеф Стиглиц, *Слободан пад. Америка, слободна тржишта и слом светске привреде*, 2013.

Други крупан догађај геополитичке природе био је урушавање СССР-а и Источног блока социјалистичких земаља и колапс централно-планских привреда. То је за све земље бившег СССР-а (укупно 15) и Варшавског пакта (пет, односно шест земаља), укључујући СФРЈ, довело до процеса транзиције – поновног прелаза у тржишну привреду и парламентарни политички систем. Пuteви и начини транзиције били су непознати у теорији и пракси, али је победио Вашингтонски договор сачињен у троуглу ММФ – Светска банка – Министарство финансија (Трезор) САД као владајући модел транзиције. Он је, пре свега, подразумевао брзу транзицију, тзв. шок терапију са основном аргументацијом да ће имати најмање економске, политичке и социјалне трошкове, наспрам постепене – градуалистичке транзиције коју је, у првом реду, заступала Кина и Вијетнам. Теоријски концепт и концепт економске политике почивао је на три основна принципа:

- 1) **Стабилизација** – макроекономска (уз нагли раст цена и сасецање буџетске потрошње);
- 2) **Либерализација** (спољнотрговинска, ценовна, финансијска);
- 3) **Приватизација** државних и друштвених предузећа.

Вашингтонски консензус заснивао се на неокласичној економској теорији и неолибералистичкој економској политици коју ћемо анализирати нешто касније. Резултати транзиције, нарочито у земљама бившег СССР-а и Русији током Јељцинове ере (до 1999. године), довели су до огромних социјалних и економских трошкова и нагле прерасподела богатства у руке малобројних олигарха и тајкуна, уз висок раст беде, економске неједнакости, криминала и корупције. Урушавање социјалне државе, слабост институција, „заробљена држава”, висок ниво корупције, и данас су присутни у многим земљама бившег СССР-а. Насупрот њима, Кина и Вијетнам са градуализмом и другачијим моделом развоја бележе високе стопе раста, пораст животног стандарда, јак извоз и конкурентност, мању неједнакост, стабилне институције и економску и политичку стабилност.

На другој, капиталистичкој страни, и победа неолиберализма и неокласичне економије довела је до низа промена и последица:

Покренута је финансијска дерегулација огромних размера, нарочито у ери Алена Гринспена, дугогодишњег директора ФЕД-а, која је довела до развоја финансијских иновација, деривата, секјуритизације, енормног раста банкарске активе и финансијског сектора, до хипертрофираности финансијске активе и финансијске економије на рачун реалне

економије, а врхунац дерегулације било је укидање Глас-Стигаловог закона⁹ који је до тада раздвајао комерцијално и инвестиционо банкарство, што је коначно отворило брану неконтролисаном продору ризичних послова у банкарски сектор и касније резултирало светском финансијском кризом катастрофалних размера;

Дошло је до приватизације и денационализације многих предузећа у области природних и економских монопола, јавних добара и екстерналија који су традиционално припадали јавном сектору; током времена показало се да су резултати били половични и да овај експеримент већим делом није био успешан;

Напуштена је кејнзијанска држава благостања и класног мира која је постепено грађена од Велике депресије 30-их година прошлог века и трајала до почетка 80-их година. Током овог периода капитализам је забележио најнижу неједнакост, највећу економску стабилност (до 1971. када је напуштен Бретонвудски систем фиксних девизних курсева готово да није било економских поремећаја већих размера) и највиши просечни раст – око 4,5% просечно током периода од 30 година (1945–1975), уз релативно ниску инфлацију;

Дошло је до разградње битних институција тржишта рада и увођења троцкистичког концепта флексибилног тржишта што је еуфемизам за већу несигурност радника, укидања кључних институција социјалне сигурности и стварање „резервне армије рада“ у Марксовом смислу те речи, која има ниже наднице и није сигурна за радно место;

У фискалној теорији и политици превладао је концепт уравнотеженог буџета који је на расходној страни наметнуо политику штедње – *austerity policy*, дугорочно смањивање социјалних издатака и издатака за сиромашне, мање улагање у инфраструктуру, образовање и здравство, укидање важних државних програма у области социјалног осигурања, јавних инвестиција, програма за сиромашне и развојних програма;

Фискална политика на страни прихода заснивала се на логици „преливања“ – *trickle down*, која почива на хипотези да ће уколико најбогатијима и највећим корпорацијама иде добро, читаво друштво,

---

⁹ Закон је усвојен далеке 1933. године, током *Велике депресије*, а после више покушаја коначно је укинут у Америчком конгресу 1999. године. Назив је добио по конгресменима који су га иницирали.

укључујући и најсиромашније, имати користи од таквог економског развоја; то је узроковало значајно смањење пореза на доходак (укидање прогресивности пореза), пореза на профит корпорација, (укључујући и појаву „пореских рајева“ са ниским пореским стопама у које је „бежао“ крупни капитал) и смањење пореских стопа на имовину. Пракса је, нажалост, показала да политика „преливања“ није дала резултате. Смањено је опорезивање богатих и порастао је удео профита у укупном доходу, што је довело искључиво до пораста богатства најбогатијих, а не и до бржег раста привреде, нити до повећаног инвестирања и раста животног стандарда.

Један од најважнијих теоријских и емпиријских аргумената који потврђује дугорочни пад агрегатне тражње услед пада надница и потрошње везан је Кејнзов концепт граничне склоности потрошњи. Будући да је гранична склоност потрошњи код сиромашнијих појединца виша, а код богаијих појединца нижа (богаији појединци када доходак и богатство расте, већи део тог прираста – граничног дохотка, одвајају у штедњу, а не у потрошњу), то има две крупне макроекономске последице:

- а) Смањује потрошњу као највећу компоненту агрегатне тражње, па самим тиме обара БДП и повећава незапосленост;
- б) Смањује граничну склоност потрошњи која је најважнија одредница мултипликатора агрегатне тражње; ако је мултипликатор нижи, аутоматски је нижи и ефекат подстицаја агрегатне тражње на раст бруто домаћег производа.

Тако је дугорочно смањење производње услед смањења агрегатне тражње, потрошње и надница и пораста неједнакости, на неки начин постало „темперна бомба“ уграђена у сам механизам капиталистичке привреде, а коју не могу да надоместе снаге на страни агрегатне понуде које подстицајно утичу на раст. Прерасподела у корист богатих смањује економске подстицаје за раст, успорава светску привреду и уводи је у фазу *Хансенове секуларне* (дугорочне) *стагнације*. То потврђује и чињеница да је просечна стопа раста капиталистичке привреде у периоду 1980–2020. година тек негде 1,8% и знатно је спорија у односу на ранији период када су агрегатна тражња и ниво надница били виши.

Теоријски модел агрегатне тражње

У време када су САД и свет полако излазили из Велике депресије, енглески економиста Кејнс написао је књигу *Општа теорија запослености, камате и новца* која се сматра најзначајнијом економском књигом 20. века. Овај рад означио је почетак макроекономије као нове теоријске дисциплине и почетак примене макроекономске политике за управљање привредним циклусима и економским токовима. Централна идеја Кејнса је да се путем управљања агрегатном тражњом, као једном од две главне тржишне силе, може управљати читавом економијом, нарочито уколико се налази у условима рецесије. Нећемо улазити у детаљан приказ теоријског модела, али ћемо ипак морати да дамо основне елементе ове теорије да бисмо разумели и објаснили модерне ефекте фискалне и монетарне политике у условима Велике рецесије и COVID кризе.

Пре свега, треба поћи од приказа бруто домаћег производа – БДП (ГДП) који се може приказати на два начина:

По методу издатака:

$$Y = C + I + G \quad (1)$$

По методу доходака:

$$Y = \Sigma(W + i + R + pf) \quad (2)$$

БДП је тако (израз 1) збир потрошње (C), инвестиција (I) и државних издатака (G који обухватају државну потрошњу за плате, инвестиције, текуће издатке). Ово је домаћа тражња у условима затворене економије. Ако се изразу (1) додају и економски односи са светом (X – M), где је X – извоз, а M – увоз, њихов однос постаје NX, нето-извоз који може бити позитиван (када је извоз већи од увоза) и негативан (када је увоз већи од извоза) (то је израз 3). У том случају имамо следећи идентитет:

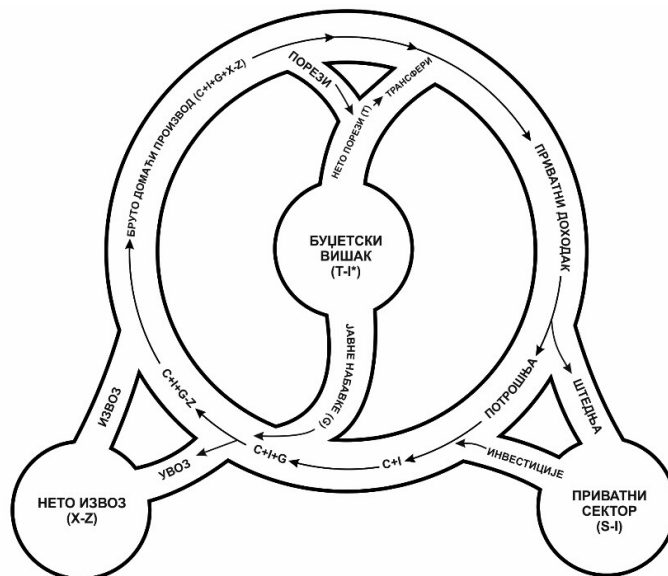
$$Y = C + I + G + (X - M), \quad NX = (X - M) \quad (3)$$

Ово је израз који се односи на формирање БДП-а у отвореној привреди, при чему увозна компонента улази у домаћу тражњу, а извозна компонента улази у инострану тражњу за домаћим производима. Тако ове четири компоненте чине основне делове агрегатне тражње (C, I, G, NX), а треба нагласити да се C односи на приватну потрошњу и да се I односи на приватне инвестиције. То су саставни делови агрегатне тражње којима се може управљати путем монетарне и фискалне политике.

Када је реч о дохоцима (израз 2), у питању су факторски дохоци рада (W), капитала (i), земље (R) и предузетништва (pf) као четири основна фактора производње. На основу кружног тока привреде, познато је да је збир издатака једнак збиру факторских доходака, а оба су једнака износу БДП-а. Овде напомињемо да су факторски дохоци извор свих облика потрошње: приватне, државне, инвестиционе и извозно-увозне и да су они основа агрегатне тражње. Такође, треба приметити, да је потрошња најважнија компонента издатака (чини и више од 60% БДП), као што је факторски доходак од рада (W), највећа компонента у оквиру факторских доходака. Зато је и јасно да ће дугорочно смањење надница доводити до опадања потрошње, а да ће до то резултирати у смањењу агрегатне тражње и БДП-а.

Сада ћемо после ових разјашњења кратко приказати шематски модел инјекције-повлачења који разврстава кључне макроекономске величине на основу тога да ли доприносе расту агрегатне тражње (инјекције) или смањењу агрегатне тражње (повлачења):

Графикон 1: Кружни ток дохотка у привреди

Извор: М. Бурда, Ч. Виплош, Макроекономија, Београд: Центар за либерално економске студије, 2004. стр. 27.

Као што се графички може видети у инјекције спадају: I , G , X , док у повлачења спадају S (шtedња), T (порези) и M . Будући да сума инјекција на једној страни, и повлачења на другој страни, треба да буду у равнотежи, то можемо исписати неколико основних идентитета:

$$C + I + G + (X - M) = C + S + T \quad (4)$$

$$I + G + (X - M) = S + T \quad (5)$$

$$I + G + X = S + T + M \quad (6)$$

$$(G - T) + (X - M) = (S - I) \quad (7)$$

Израз (7) је најважнији макроекономски идентитет макроекономије који дефинише њено буџетско ограничење. Наиме, будући да се БДП може дефинисати и као збир агрегатне потрошње и агрегатне шtedње:

$$Y = C + S, S = I, Y = C + I, AS = C + S, AD = C + I, \quad (8)$$

Можемо закључити да је за равнотежу привреде као целине најважнија равнотежа шtedње и инвестиција на нивоу укупне привреде, јер једнакост $S = I$ повлачи једнакост агрегатне тражње и агрегатне понуде, односно равнотежни ниво бруто домаћег производа (израз 8).

Вратимо се на израз (7). Наиме, уколико су шtedња и инвестиције међусобно једнаки, значи да ће држава обезбедити инвестиционе потребе на домаћем тржишту капитала и да ће буџет као однос државних издатака и пореза бити у равнотежи. У том случају, у равнотежи је и нето извоз – NX и нема потребе за приливом имовине и капитала из иностранства (у облику страних директних инвестиција – ФДИ, или раста спољног дуга у облику кредита). Ако постоји инвестициони гeп – мањак домаће шtedње (што је за земљу као Србија правило), онда долази до буџетске неравнотеже: $G > T$ и држава се мора задужити на међународном тржишту капитала. Тада је $X < M$ и $NX < 0$, што значи да се дефицит буџета и мањак домаће шtedње покрива вишком ФДИ и растом спољног задуживања. Оба механизма користи и Србија. Ово је изузетно важно да бисмо разумели последице задуживања у околностима када држава мора да води експанзивну фискалну политику у рецесији. Даћемо још једну напомену која разликује домаћу агрегатну тражњу – *аггрегацију* од бруто домаћег производа (Y). Наиме, домаћа тражња је:

$$AD = C + I + G + M \quad (9)$$

а бруто домаћи производ је:

$$Y = C + I + G + X \quad (10)$$

Када је $X = M$ тада је и $Y = AD$; уколико је $M > X$ значи да више трошимо и тада морамо да увозимо (то је инвестициони геп, $I < S$, мањак домаће акумулације, вишак апсорпције у односу на домаћу производњу). Ако је $X > M$, тада имамо вишак домаће штедње, вишак БДП-а у односу на домаћу агрегатну тражњу – апсорпцију, извоз је већи од увоза и имамо суфицит у економским односима са иностранством.

Да би се даље разумео кејнзијански модел управљања агрегатном тражњом, даћемо још неколико битних напомена:

За разлику од неокласике, Кејнс сматра да тржишне привреде законито могу доћи у кризу (рецесија, депресија) услед недовољне агрегатне тражње;

У рецесији је агрегатна понуда мања од агрегатне тражње, постоји недовољна искоришћеност капацитета, стварни БДП је мањи од могућег и постоји невољна незапосленост;

Невољна незапосленост је друга битна разлика од неокласичне школе и значи да појединци не могу да нађу посао услед недовољне агрегатне тражње; обарање надница као класични механизам отказује због ригидности надница и спорог прилагођавања тржишта радне снаге;

Ако је привреда у стању мањка агрегатне тражње онда се мора подстаћи њен раст да би се повећала искоришћеност капацитета (опале залихе) и да би порасла продаја која води расту факторских доходака, производње, запослености, инвестиција и БДП-а;

Будући да се привреда налази у стању песимизма са *замком ликвидности* и неспремношћу на инвестирање, једина снага која може подстаћи тржишну силу агрегатне тражње је држава!

Тако државна интервенција постаје моћна полуга којом се подстиче привредни раст, за разлику од уверења класичног и неокласичног либерализма да држава треба да има минималну улогу у привредном животу;

Основни инструмент државе за утицај на привреду постаје економска политика у облику две (три) основне компоненте: 1) фискална политика, 2) монетарна политика, 3) политика економских односа са иностранством.

Да бисмо даље разумели модел управљања агрегатном тражњом, објаснићемо још два битна елемента овог модела, а то су гранична склоност потрошњи (и штедњи) и појам мултипликатора агрегатне тражње. Ми знамо

да наши читаоци познају основе макроекономије и овде ћемо изнети само оне елементе који су битни за разумевање целине овог поглавља и актуелних кретања у економској теорији и економској политици.¹⁰

На основу функције потрошње облика:

$$C = a + bY \quad (11)$$

где је b = гранична склоност потрошњи (MPC) или први извод функције потрошње $f(C)$ која се може написати и у облику:

$$dC/dY = b \quad (12)$$

а у верзији са пореском стопом t и као:

$$MPC = b(1 - t), \text{ а порезу } T \text{ су: } T = tY \quad (13)$$

Може се у неколико једноставних трансформација добити и израз за фискални мултипликатор. Наиме, како је прираст БДП-а једнак производу прираста аутономних издатака (A)¹¹ и реципрочне вредности граничне склоности штедњи ($1/1-MPC$) можемо написати:

$$dY = (1/1-MPC) * dA \quad (14)$$

одакле је:

$$dY/dA = 1/1-MPC \quad (15)$$

и то је израз за фискални мултипликатор (израз15) који се може рашчланили на пет врста мултипликатора: мултипликатор потрошње, инвестиција, државних издатака, извоза и увоза. Његова економска интерпретација је једноставна: он показује за колико процената ће порасте БДП ако једна од компоненти агрегатне тражње порасте за 1%. Математички је јасно да је мултипликатор увек већи од 1, јер је гранична склоност потрошњи увек мања од 1, што показује да раст агрегатне тражње увек доприноси расту БДП-а за више од 1, односно агрегатна тражња је ефикасна у повећању домаћег производа. Економска интерпретација мултипликатора заснива се на чињеници да агрегатна тражња у једној грани, ако порасте, изазива ланчани ефекат у низу других грана, подстичући тако раст укупне производње и запослености који има синергијски ефекат и већи је од почетног раста тражње. Уколико се у анализу укључи гранична

---

¹⁰ Дobar приказ кејнзијанског модела дат је у: А. Прашчевић, *Макроекономија – принципи и анализа*, приручник, Београд: Економски факултет, 2004.

¹¹ У кејнзијанским моделима *аутономни издаци* су онај део издатака који не зависи од расположивог дохотка.

склоност увозу и пореска стопа, лако је показати да се мултипликаторски ефекат агрегатне тражње смањује. Примера ради, у случају укључења пореске стопе, мултипликатор M_p постаје:

$$M_p = 1/1-b (1-t) \quad (16)$$

а тада је кориговани мултипликатор увођењем пореза мањи од обичног мултипликатора $1/1-b$.

Овде долазимо до неколико важних закључака:

Подстицање агрегатне тражње је економски ефикасно јер води већем расту БДП-а;

Порези и увоз спадају у повлачења и смањују агрегатну тражњу, па њихово увођење у анализу кроз пореску стопу и граничну склоност увозу умањује ефекат мултипликатора.

Економска политика у кејнзијанском моделу

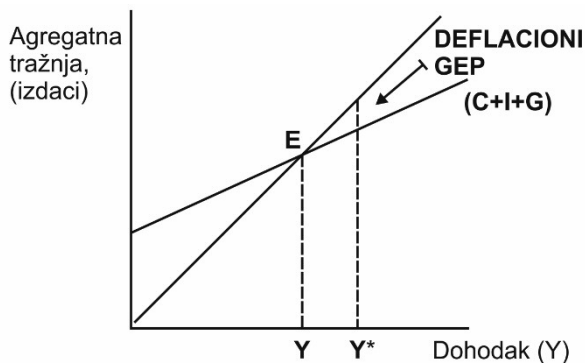
У макроекономској теорији постоје два основна типа привредне неравнотеже – привредних циклуса.

- 1) **Рецесија и депресија** као њен дубљи облик када је $AS > AD$
- 2) **Инфлација**, бум или просперитет када је $AS < AD$.

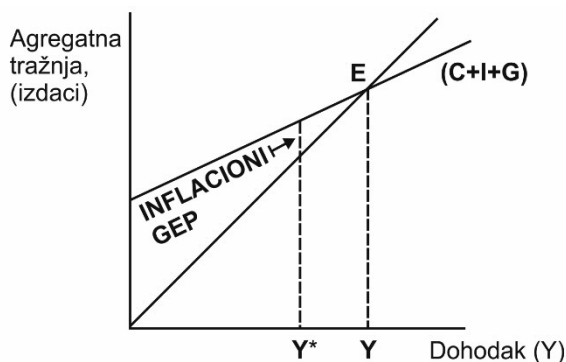
Током рецесије долази до смањивања потрошње, инвестиција, државних издатака, производње, нивоа цена, запослености, понуде новца, каматне стопе и до раста залиха, а током инфлације, по правилу, све побројане величине крећу се у супротном смеру. Узроци рецесија могу да буду вишеструки, али се све манифестују у паду агрегатне тражње, као што и раст агрегатне тражње изнад нивоа потенцијалног БДП-а води ка расту цена и инфлацији тражње. Поред шокова на страни агрегатне тражње, могу постојати и шокови на страни агрегатне понуде (нафтна криза 1974. године, почетна фаза COVID пандемије 2020. године), као и технолошки шокови познати у теорији реалних пословних циклуса.

На графикону 45 степени – *Хансеново 45-то степено кејнзијанство*, могу се приказати *рецесиони гел* (мањак агрегатне тражње на линији пуне запослености – Y^* у односу на линију од 45 степени која представља равнотежи доходак – пуну запосленост, графикон 2) и *инфлациони гел* (вишак агрегатне тражње на линији пуне запослености, графикон 3):

Графикон 2: Дефлациони геп

Графикон 3: Инфлациони геп

Као што се на основу слике може видети, али и из нумеричког дела модела, основни циљ у рецесији је повећати агрегатну тражњу која затим подстиче раст производње, запослености и БДП-а и извлачи привреду из рецесије (и сече линију 45 степени на нивоу Y^*). Ову секвенцу додатно подстиче ефекат мултипликатора:

Раст AD → раст запослености → раст производње → раст БДП

Графички, то се приказује померањем линије AD навише и изједначавањем са Y на нивоу пуне запослености.

Да би се то постигло, користи се **експанзивна економска политика** коју покреће држава путем фискалне и монетарне политике. Фискална политика

има две своје компоненте: а) политику јавних расхода (G), и б) пореску политику (T). Препоруке кејнзијанске политике су врло једноставне:

- Повећати државне издатке, нарочито инвестиције у инфраструктуру, јер имају највећи мултипликаторски ефекат на раст Y;
- Смањити пореске стопе (повећавају расположиви доходак и мултипликатор агрегатне тражње) и ниво пореза.
- Када је реч о монетарној политици у рецесији треба оборити каматне стопе и повећати понуду новца, тј. водити експанзивну монетарну политику и повећати доступност кредита.

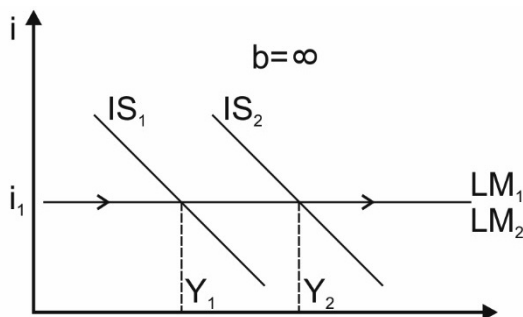
Посебност кејнзијанске економске политике су тзв. *уграђени* – *аутоматски стабилизатори*, као што су: а) пореске стопе које у случају раста дохотка повећавају пореске одбитке, а у случају пада дохотка смањују пореске одбитке; б) некада у случају инфлације пореске стопе расту по аутоматизму, а смањују се у случају рецесије; ц) социјални издаци као облик јавних расхода који расту у рецесији, а смањују се у инфлацији. Они дејствују аутоматски и контрациклично па у рецесији повећавају расположиви доходак и потрошњу, а у инфлацији их смањују.

Треба истаћи неколико посебно важних напомена када је реч о кејнзијанској економској политици:

1. експанзивна фискална политика у рецесији ефикаснија је од монетарне политике због феномена *замке ликвидности* када чак ни ниске каматне стопе, ни доступност кредита, не могу да подстакну раст због психолошке замке великог неповерења. У том случају само политика јавних расхода и јавних радова (велики инфраструктурни радови за које новозапослени добијају новац) коју спроводи држава, могу да подстакну раст AD; зато је улога државе у неравнотежи од пресудног значаја.
2. У оквиру фискалне политике, ефикаснија је политика јавних расхода, јер има већи мултипликаторски ефекат (пореска стопа делом умањује M_p), а и брже дејствује, јер се порези мењају одлуком парламента и потребан је одређени временски помак да почну да дејствују;
3. У случају инфлације води се рестриктивна монетарна и фискална политика, а сви инструменти и мере економске политике крећу се у супротном смеру од рецесије.

Поред стандардног кејнзијанског модела, ефекти експанзивне и контракционе економске политике могу се показати и у оквиру **AS-AD модела**, а нарочито у оквиру **IS-LM модела** као најпопуларнијег аналитичког апарата тзв. *неокласичне синтезе*. IS-LM модел је приказ опште привредне равнотеже кејнзијанског типа где постоје два тржишта: а) **тржиште добара** (реални сектор) који изражава IS крива као једнакост штедње и инвестиција (агрегатне понуде и агрегатне тражње), и б) **монетарни сектор**, тржиште новца који изражава LM крива као једнакост понуде и тражње за новцем. Привредна равнотежа успоставља се симултано, у пресеку IS и LM криве када су оба тржишта у равнотежи и када се истовремено одређују равнотежни доходак (Y^*) и равнотежна каматна стопа (i^*). Модел је веома захвалан за приказ експанзивне и рестриктивне фискалне политике и мултипликатора (IS крива) и експанзивне и рестриктивне монетарне политике (LM крива). Ми ћемо га овде искористити да прикажемо *замку ликвидности*:

Графикон 4: Кејнзијански случај – замка ликвидности

Извор: М. Јакшић, Б. Димитријевић, Н. Фабрис, А. Прашчевић, *Савремена макроекономска мисао*, Београд: Чигоја штампа, 2001, стр. 82.

Као што се види, то је ситуација када је LM крива неосетљива на каматну стопу (паралелна са х-осом) и не може утицати на раст Y . То је екстремни случај великог неповерења у инвестирање, и чак ни ниска каматна стопа и јефтине кредити не могу подстаћи раст улагања приватног сектора. Види се да једино државни подстицаји (преко IS криве) могу да покрену привредни раст. То је крунски аргумент за неефикасност монетарне политике који је много пута потврђен у пракси, као и током Велике рецесије 2008. године и током COVID кризе 2020. године.

Рецесија стога услед државне интервенције доводи до раста AD, C, I, G, до прерасподеле дохотка (расте MPC), до повећања социјалних издатака, државних инвестиција, смањења пореских стопа и пореза, повећања социјалних трансфера и других издатака, укључујући и готовинске трансфере. У монетарној политици се смањују каматне стопе и повећава новчана маса и ниво кредита. У инфлацији се примењују мере које воде ка смањењу G, C, I, расту T и пореских стопа, смањењу трансфера, повећању каматних стопа и рестрикцији новчане масе и кредита.

Различити теоријски модели за излазак из кризе

До 1971. године међународни економски систем почивао је на договору из Бретон Вудса, који је подразумевао да је цена долара фиксирана за злато а да су све друге валуте фиксиране за вредност долара. Међутим, услед рата у Вијетнаму и повећане емисије долара, Влада САД није више била у стању да одржи фиксну цену долара према злату и дошло је до две девалвације долара, услед чега се послератни бретонвудски систем валутне стабилности распао. Од тада, свет је погодило више од 120 различитих криза међу којима можемо набројати: дужничке и инфлационе кризе земаља Латинске Америке у периоду 1979–1982. година, валутну кризу земаља Далеког истока 1997. (Малезија, Сингапур, Тајланд, Јужна Кореја, Јапан, Индонезија), „текила кризу” у Мексику 1994, економску кризу у Аргентини 2001. године, кризу у Русији 1999. „мехур” на тржишту информационих технологија у САД 2001, Велику рецесију из 2008. године која је погодила читав свет и коначно COVID кризу 2020. Како истичу Рогоф и Рајнхард,¹² ове кризе могу се разврстати у пет основних типова криза:

- а) Банкарске кризе;
- б) Слом валуте услед шпекулативних напада;
- в) Кризе спољног дуга;
- г) Кризе унутрашњег дуга;
- д) Појаву високе инфлације.

---

¹² К. Рејнхарт, & К. Рогоф, *Овог пута је другачије: осам векова финансијске неразборитости*, Београд: Службени гласник, 2011.

Поред рецесије и инфлације, почетком 70-их година појавила се и стагфлација као нови тип криза, са истовременом појавом инфлације и смањења привредне активности која је отежала примену стандардних кејнзијанских лекова.

Будући да је кејнзијанска парадигма у економској теорији и политици напуштена током 70-их година прошлог века, да се то поклопило са напуштањем система фиксних девизних курсева и угроженом стабилношћу међународних финансија, поставља се питање које је методе економска наука примењивала у обрачуна са новонасталим финансијским, валутним, банкарским и фискалним кризама. У основи, примењују се два примарна типа економских политика.

Либералистичка економска политика која се јавља у два модалитета:

- а) на основу неокласичног теоријског модела,
- б) на основу монетаристичког теоријског модела.

Интервенционистичка економска политика:

- а) Њена основна верзија је кејнзијанизам,
- б) Под-опција кејнзијанизма (мада се јавља и у верзији неокласике) је девалвација домаће валуте и пораст међународне конкурентности.

Неокласична школа полази од флексибилности реалних надница на тржишту рада и сматра да тржишни механизам може аутоматски да покрене процесе раста AD и успостављања привредне равнотеже. Секвенца изласка из кризе је следећа:

пад реалних надница → смањење трошкова рада → пораст понуде рада у производној функцији → раст обима производње, запослености и БДП.¹³

Модел се може представити графички и системом једначина,¹⁴ што ми овом приликом нећемо чинити. Количина новца утиче само на ниво цена, постоји дихотомија номиналног и реалног сектора, цене немају реалне учинке, већ само количине и нема *новчане илузије*. Камата на тржишту капитала, штедња и инвестиције се пасивно прилагођавају. Привреда је увек у равнотежи, а наднице су еластичне у кретању надолу. Постоји веровање

---

¹³ Б. Димитријевић, И. Ловре, *Кејнзијанска политика подстицања агрегатне тражње и политика штедње као модели економске политике за излазак из кризе*, 2015.

¹⁴ Б. Димитријевић, И. Ловре, *Ibid.*, 2015.

да су довољно ниске наднице кључ за покретање антицикличне секвенце и ово је у теорији познати процес тзв. интерне девалвације. Раст надница истовремено ће учинити и извоз конкурентнијим јер снижава трошкове производње и тако додатно подстиче извоз као битну компоненту агрегатне тражње, утичући на повећање међународне тражње. Остаје питање да ли је могуће оборити реалне наднице у депресији и каква је функција флексибилног тржишта рада које ствара појачану несигурност радника и *резервну армију рада*.

Почетком 80-их година превагу у ММФ-у, СТО, али и код најутицајнијих међународних економиста, односи *Чикашка школа – монетаризам*, која верује у слободно тржиште, критикује државну интервенцију кејнзијанског типа истичући у први план *ефекат истискивања* као доказ неефикасности фискалне политике (поништава се мултипликаторско дејство агрегатне тражње). Поред тога, Фридман уместо кејнзијанске функције потрошње која зависи од текућег нивоа дохотка истиче потрошњу као функцију перманентног-дугорочног дохотка, чиме додатно умањује значај AD и постулира стабилну функцију тражње за новцем, што значи да примарну улогу у управљању рецесијом добија монетарна политика. Природна стопа незапослености на тржишту радне снаге значи да новчана илузија не постоји у дугом року и да AD нема дугорочни ефекат на реалне агрегате на које могу утицати само фактори на страни понуде. Инфлација је већи проблем од незапослености и зато се краткорочно треба усредсредити на ниво цена и монетарну политику кроз примену правила константне дугорочне стопе монетарног раста (Фридманово правило), која треба приближно да прати стопу раста реалног БДП-а.

Кејнзијански модел смо већ упознали, али ћемо овде приказати кејнзијанску секвенцу изласка из кризе. Како је кључни проблем незапосленост, а њен узрок недовољна AD, основна полуга – инструмент изласка из кризе је државни интервенционизам за подстицање AD путем фискалне политике, а делимично и монетарне политике. Такође, могуће је подстаћи граничну склоност потрошњи (прерасподелом дохотка у корист сиромашнијих слојева друштва) и граничну склоност инвестирању путем обарања каматних стопа. Тако је кејнзијанска секвенца:

раст G, I, C, X, T_p пад T → раст AD → раст понуде рада → раст Y, Z

Ниво запослености је функција дохотка и индиректно зависи од каматне стопе, штедње, инвестиција и потрошње који могу покренути агеатну

тражњу и повећати тражњу за радном снагом. Мултипликатор јавних издатака је већи него порески мултипликатор зато што читав износ иде у потрошњу, док у другом случају раст дохотка услед смањења пореза не мора у целости да оде у потрошњу, већ један део тог прираста дохотка може да оде у штедњу. Такође, мултипликатор уравнотеженог буџета смањује граничну склоност потрошњи ($1/1-b(1-t)$), због укључивања пореске стопе и он је такође мањи од мултипликатора јавних издатака. Познати *парадокс штедљивости* је аргумент којим Кејнз показује да у рецесији не треба подстицати штедњу (кроз раст T , пад G и смањење BD), јер је то политика која увек успорава раст Y и отежава излазак из рецесије! Ово су веома важне и врло актуелне напомене, што ћемо касније показати.

Овде дајемо још једну вредну напомену. Наиме, буџетски мултипликатор можемо приказати и као следећи израз:

$$(\Delta BD / \Delta G) < 1 \quad (17)$$

Из овог израза можемо извући једну важну напомену за економску политику: из формуле је јасно да када опада G , тада BD (буџетски дефицит) опада за мањи износ него G , а у случају да G расте, тада BD расте спорије. То значи да G има већи ефекат на раст Y него на раст BD и да раст државних издатака у рецесији доводи, по правилу, до смањења удела BD у бруто домаћем производу, као и до смањења удела јавног дуга (PD) у БДП-у! Ово се управо дешава током 2021. године у Србији!¹⁵

Што се тиче питања да ли треба користи фискалну или монетарну политику, најбоља је њихова међусобна комбинација, јер раст каматних стопа услед експанзивне фискалне политике може бити неутралисан експанзивном монетарном политиком, тако да ће доћи само до раста Y . То се веома ефектно може графички приказати у IS-LM моделу.

Механизам изласка из кризе на основу девалвације домаће валуте (*екстерна девалвација*), доводи до раста извоза и смањења увоза и тиме подстиче раст домаћег БДП-а услед раста иностране тражње. Наиме, девалвација има двоструко позитиван ефекат: а) извоз чини јефтинијим, а увоз скупљим, б) смањује трошкове радне снаге (мерено валутним износом)

¹⁵ BD у Србији је 2020. износио око 9% БДП-а, а у 2021. треба да буде око 6,9% БДП-а. Упркос снажном расту BD , удео јавног дуга у БДП-у (PD/Y) није битно порастао и током 2021. неће прећи износ од 58%. Видети детаљније у: *Фискална стратегија за 2021. годину са пројекцијама за 2022. и 2023. годину*, Београд, 2021.

и додатно подстиче међународну ценовну конкурентност домаће привреде. Ово је истовремено налик неокласичном механизму у коме долази до смањења реалних надница што омогућава раст запослености и производње на домаћем тржишту. Ми овде имамо посла са три ефекта.

- 1) *Ефекат Пигуа* – који се заснива на смањењу цена (радне снаге, роба) који доводи до раста богатства и тако подстиче потрошњу, агрегатну тражњу и раст БДП-а;
- 2) *Ефекат Кејнза* – при коме смањење каматних стопа доводи до раста инвестиција, АД и БДП-а;
- 3) *Мандел-Флемингов ефекат* – при коме девалвација, тачније депресијација домаће валуте услед експанзивне монетарне политике у рецесији, доводи до раста извоза, АД и БДП-а. Као што је познато, Мандел-Флемингов модел је IS-LM модел проширен за случај отворене привреде са фиксним и флексибилним девизним курсом. Он анализира ефекте монетарне и фискалне политике за малу отворену привреду као што је српска у условима једнакости домаће каматне стопе и каматне стопе на међународном тржишту капитала. Основна поука је да би НБС у условима флексибилног девизног курса могла да води активнију монетарну политику која би имала реалне ефекте на раст производње и запослености.

Емпиријска истраживања у вези са економском политиком

Већ смо нагласили да узроци рецесија могу бити на страни АД – шокови агрегатне тражње и на страни АС – шокови агрегатне понуде. Шокове на страни АД већ смо анализирали. Типичне манифестације кризе услед мањка агрегатне тражње су:

- пад C , I , G , Z , раст залиха и незапослености;
- у рецесији узрокованој падом АД нема раста цена, односно цене и номинални БДП крећу се у истим смеровима;
- јавља се *замка ликвидности* и монетарна политика постаје неефикасна;
- стварни Y мањи је од потенцијално могућег (Y^*), тј. постоји неискоришћеност капацитета;

шокови на страни AD доводе до пада Y привремено – у кратком року (овај аргумент нарочито истиче Бланшар у својим емпиријским истраживањима).

Шокови на страни агрегатне понуде имају следеће манифестације:

узроковани су повећањем трошкова производње (рада, капитала, сировина-нафте);

застојем у технолошким променама;

падом продуктивности рада;

променама у производној функцији (рад, капитал, технички прогрес);

смањењем доступности природних фактора, растом цена;

цене и номинални БДП често иду у супротним смеровима што доводи до појаве стагфлације;

шокови на страни Y су трајнијег – дугорочног карактера;

могу да доведу до прекида у ланцима снабдевања.

Стога, ако кратко анализирамо Велику рецесију из 2008. године можемо рећи да је њен доминантни узрок на страни пада агрегатне тражње, јер су сви кључни параметри испољили циклични карактер, није дошло до раста цена, појавила се замка ликвидности (у привреди ЕУ после програма *квантитативних олакшица*),¹⁶ постојала је неискоришћеност капацитета и пад Y био је привременог карактера. COVID криза из 2020. имала је у привреди САД и ЕУ елементе шокова на страни AD (први квартал) и шокова на страни AS (други квартал услед прекида ланца снабдевања), о чему постоји детаљна емпиријска студија ММФ истраживача Бекаерта, Егнстрома и Ермолова.¹⁷ Ове констатације су важне, зато што дијагноза о узроцима рецесије намеће и доминантни тип политике као одговор. Рецесија претежно узрокована шоком на страни AD намеће кејнзијански тип политике

---

¹⁶ *Програм квантитативних олакшица* у ЕУ, односио се на емитовање велике количине новца у европске банке од стране Европске централне банке, на основу откупа хартија од вредности. Ради се о више хиљада милијарди евра. Идеја је била повећати ликвидност банака, ојачати банкарску активу и подстаћи кредитну активност и привредни раст. У стварности, само мали део новца отишао је на подстицај привреди, па ЕУ има врло ниску стопу раста и дуг период опоравка из кризе.

¹⁷ *Aggregate Demand and Aggregate Supply Effects of Covid-19: A Real-time Analysis*, Washington, 2020.

као најбољи одговор, што се и десило у САД а делимично и у ЕУ на почетку Велике рецесије, као и у COVID кризи 2020. у привредама САД и Европске уније. У периоду 2008–2010. дошло је до примене кејнзијанске политике подстицања АД, најпре путем експанзивне фискалне политике, али је после 2010. превладала логика штедње (знамо да се то не препоручује у условима рецесије и недовољне искоришћености капацитета), што је знатно успорило раст БДП-а, продужило рецесију и период изласка из кризе. Ову политику изузетно оштро су у својим књигама критиковали нобеловци Стиглиц и Кругман!¹⁸ Већ у рецесији из 2020. и САД и ЕУ примењују изузетно експанзивну кејнзијанску политику подстицања агрегатне тражње са добрим ефектима на раст БДП-а и превладавање кризе. Србија је Велику рецесију почела политиком штедње и снижења надница (неокласични модел), да би после успешне фискалне консолидације спороведене у периоду 2014–2017. година, у COVID рецесију ушла са врло експанзивном политиком подстицања АД која је резултирала најмањим падом БДП-а у Европи током 2019. (свега 1%) и можда највећим растом БДП-а у Европи у 2020. години (очекује се раст више од 7%). Овако висок раст управо приписујемо политици подстицања АД, мултипликаторском ефекту фискалне политике, порасту I у инфраструктуру и здравство и додели једнократне новчане помоћи која је макар и делимично, на кратак рок, допринела смањењу неједнакости у друштву. Тако социјалне разлике нису повећане, а у знатној мери сачувана су радна места, производња и живот малих и средњих предузећа, као и неких неразмењивих привредних грана (сектори услужних делатности).

Какве су мере економске политике примењене током Велике рецесије у САД, Јапану, ЕУ, Србији и који су били њихови ефекти?

САД су практично убризгале огромну количину новца (више од 2.000 милијарди долара) за спашавање посрнулог банкарског сектора. У мањој мери су помогле грађанима чије су се цене некретнина стрмоглавиле и који више нису били у стању да отплаћују своје хипотекарне кредите. Осим тога, реформисале су и консолидовале банкарски и финансијски сектор, неке банке су докапитализоване, неке национализоване, откупљена је ризична и контаминирана актива, побољшана ликвидност, побољшана регулатива у области рачуноводствене и ревизорске контроле. У области монетарне

---

¹⁸ Видети Џ. Стиглиц, *Слободан пад. Америка, слободна тржишта и слом светске привреде*, 2013; *Велика подела*, 2015; П. Кругман, *Повратак економије депресије и светска криза 2008, 2010*; П. Кругман, *Окончајте ову депресију. Одмах*, 2012.

политике драматично су смањене каматне стопе и повећани кредити за ликвидност. Фискална компонента економске политике кретала се у складу са кејнзијанским препорукама кроз *Амерички програм за реинвестирање и опоравак* вредан 820 милијарди долара. То је значило пораст јавних инвестиција (у инфраструктуру), веће издатке за социјалне програме и потрошњу, смањење пореза за средњу класу и привреду.¹⁹

На другој страни Атлантика, Европска унија више је тежила политици штедње путем *Фискалног договора* (2011. година), где су највећи значај имале мере као што су јачање фискалне дисциплине и одговорности, смањење PD и BD, замрзавање плата у јавном сектору, отпуштање радника и пораст незапослености. Кроз програм квантитативног прилагођавања већина новца завршила је у банкама, хартијама од вредности и кроз фиктивни раст банкарских актива, а не у пораст AD и потрошње обичних грађана. Могу се презентовати и детаљније табеле,²⁰ али се намећу следећи закључци:

- САД су имале веома изражен BD који се кретао између 11% и 8% БДП-а током периода 2009–2011. година; премда је дошло до осетнијег раста незапослености БДП је врло брзо изашао из зоне рецесије, што је без сумње била последица примене снажних кејнзијанских подстицаја у правцу раста AD; тако, може се приметити да удео PD у БДП-у није значајније порастао, првенствено услед чињенице да је спречен већи пад БДП-а;
- На другој страни су земље ЕУ: Немачка и Данска као релативно стабилне економије имале су умерен BD, релативно мали пад БДП-а, али осетни раст удела јавног дуга у БДП-у који се у Немачкој попео са 65% на око 82%. Земље као што су Грчка, Шпанија, Италија, Португалија, забележиле су драматичан пораст BD, изузетно велики раст незапослености и изузетно значајан раст удела PD у БДП-у (Грчка, Ирска Италија). Шведска и Данска, будући да нису чланице еврозоне имале су знатно мање економске проблеме;
- Огромне проблеме које су имале Грчка, Шпанија, Португалија, Ирска, Италија били су последица политике штедње (не спроводити штедњу у

---

¹⁹ Б. Димитријевић, И. Ловре, *Кејнзијанска политика подстицања агрегатне тражње и политика штедње као модели економске политике за излазак из кризе*, 2015.

²⁰ Б. Димитријевић, И. Ловре, *Ibid.*, 2015.

рецесији!). Упркос штедњи, ВД и јавни дуг су расли, као што је расла и незапосленост;

- Програм квантитативног прилагођавања у коме је преко *Европске централне банке* убачено више од 2.000 милијарди евра, није донео значајнији раст БДП-а. Такође, каматна стопа иако је смањена није значајније подстакла раст. То је манифестација замке ликвидности у пракси, која још једном потврђује невероватну виталност кејнзијанске теорије;
- Најбржи опоравак имала је привреда САД која је следила управо кејнзијанске мере у већем обиму и фискалне подстицаје, за разлику од ЕУ која се више држала неолибералне доктрине комбинујући неklasичне (пад надница, пораст штедње) и монетаристичке препоруке (пораст понуде новца и ниже каматне стопе). Тако је монетарна политика у рецесији још једном показала своју мању ефикасност у односу на фискалну политику.

О. Бланшар (у то време главни економиста ММФ-а), израчунао је да је негативни мултипликатор јавних расхода износи чак 1,7, што значи да је пад G за 1% доводио до пада БДП-а за чак 1,7%. Истовремено, пад G и БДП-а додатно је смањивао јавне приходе повећавајући ВД и удео PD у бруто домаћем производу и тако убрзавао спиралу раста задужености и смањења БДП-а. Због припадности заједничкој валути, земље ЕУ које су имале проблеме са падом БДП-а и растом незапослености нису могле да прибегну девалвацији која би подстакла раст AD , извоза и погурала БДП, што је додатно продубило рецесију и повећало економску и политичку кризу унутар Европске уније.

Ако се погледају кључни параметри за Србију у периоду 2007–2013. година, може се видети да је дошло до осетног пада БДП-а, а затим врло спорог раста уз веома висок пораст незапослености. Значајно су опали јавни приходи и порастао ВД, а веома значајно је порастао удео јавног дуга у БДП-у (са 33% – 2008. године, на чак 66% – 2013. године, што значи да је удвостручен!). Изостале су класичне мере кејнзијанског типа, влада се пасивно прилагођавала проблемима и тако није дошло до раста БДП-а, док су на другој страни фискални индикатори значајно погоршани. То је касније наметнуло потребу фискалне консолидације (2014–2017), што је уз поуке које смо извукли у Великој рецесији омогућило да током COVID кризе применимо снажан пакет фискалних подстицаја кејнзијанског типа који је дао много боље резултате у погледу кретања БДП-а и запослености, а није уопште угрозио кључне фискалне индикаторе везане за одрживост јавних финансија.

Економска политика владе САД у периоду 2008–2020. када су избиле две рецесије великог обима, најбоље се може сагледати из извештаја Конгресног истраживачког центра,²¹ који детаљно анализира мере, како са аналитичког тако и са емпиријског нивоа и даје драгоцене информације о фискалној политици, њеним ефектима, мерама и макроекономским ефектима. Тако је услед пада АД, што је за последицу имало пад надница, запослености, јавних инвестиција и профита у привреди САД, влада почела да спроводи мере фискалног и монетарног карактера. У фискалној политици влада је реаговала, како на страни расхода тако и на страни прихода. Дошло је раста државних издатака: јавне инвестиције, трансфери повећана куповина роба и услуга, а на приходној страни до смањења пореза на доходак грађана и снижавања одређених пореских стопа у складу са препорукама кејнзијанске теорије. Тако се ВД кретао навише и наниже о чему сведоче следећи подаци:

Табела 1: Удео буџетског дефицита у БДП-у САД

Година	Износ у %
2007–2009	1% БДП
2010	раст на 10%
2015	пад на 2%
2020	раст на 15%

Извор: Congressional Research Service, *The U.S. Income Distribution: Trends and Issues*, Washington, 2021.

ВД од близу 15% ГДП-а највећи је после Другог светског рата и показује да је у COVID кризи влада реаговала изразито експанзивном фискалном политиком. Међу мерама из 2019. године треба истаћи давање готовог новца за грађане (као у Србији), мере социјалне политике, мере за смањење незапослености, као и мере за мала и средња предузећа која су била највише погођена пандемијом. Влада није поновила грешку из 2011. када

²¹ Congressional Research Service, *The U.S. Income Distribution: Trends and Issues*, Washington, 2021, <https://crsreports.congress.gov>; постоји читаву серију публикација које редовно објављује ово стручно независно конгресно тело задужено за праћење фискалне политике у САД; аналогна институција у Србији је Фискални савет.

је после почетног раста AD услед фискалне експанзије, дошло до политике штедње и смањења издатака, што је водило поновном успоравању раста привреде и поништило почетне позитивне ефекте на раст БДП-а и смањење незапослености. Аналитичари су посебно истицали три кључна осетљива питања у примени економске политике од које зависе ефекти фискалне политике:

- 1) кретање каматне стопе;
- 2) односе на релацији курс долара – биланс текућих трансакција;
- 3) кретање инфлације.

Могући раст каматних стопа неповољно се одражава на прилив страног капитала, обара инвестициону активност (која снажно гура раст БДП-а у рецесији) кроз „ефекат истискивања“, смањује тражњу за трајним потрошним добрима што је важна компонента AD. Раст јавног дуга у дужем периоду води ка расту каматних стопа, а то обара I, C, AD. Стога је битна координација са ФЕД-ом – монетарна политика која треба да спречи раст каматних стопа. Истовремено, ФЕД је, као и већина централних банака богатијих земаља, променио приоритете монетарне политике, па је поред традиционалног нагласка на инфлацију почео да истиче и смањење незапослености као битан циљ монетарне политике.²² Доказ да је све време на сцени типични шок на страни AD је и чињеница да упркос огромној фискалној и монетарној експанзији у САД, инфлација није прелазила 2% и била је минимална током читавог овог периода. На другој страни, „прејак долар“ водио је ка погоршању биланса текућих трансакција услед смањења извоза и погоршавао учинак на БДП, повећавајући спољни дуг САД који ионако премашује ниво БДП-а. Анализе су показале да раст јавног дуга у бруто домаћем производу за 10% дугорочно води до пада ГДП-а по становнику за око 0,2%. Аутори студија у оквиру Конгресног одбора показали су да је мултипликатор јавних расхода значајан и да пад јавних издатака за 1% обара БДП за 1,55% (дејствује и у супротном смеру код пада G), док је утицај пореског мултипликатора знатно мањи, јер раст пореза за 1% обара БДП тек за 0,23%. То је такође потврда тачности кејнзијанске теорије. Емпиријске анализе су показале и значајан позитиван утицај аутоматских стабилизатора који су током раста БДП-а водили ка расту

---

²² Таква политика Народне банке Србије била би јерес коју вероватно не би дозволили ММФ и друге међународне институције.

пореза и паду издатака (што смањује BD), а смањење издатака за незапосленост додатно умањује BD и удео јавног дуга (PD) у БДП-у.

Добру анализу глобалних кретања и фискалне политике после 2011. нарочито поредећи Источну Азију и САД, дала је Ј. Јелен, (касније председавајућа ФЕД-а и штићеница Џ. Стиглица). Она је критиковала глобални пад AD после 2011. године уз врло ниску каматну стопу и превелику бригу владе САД за ниво BD. Јелен је посебно истицала висок ниво незапослености у САД, низак раст БДП-а и спорији раст потрошње као основне полуге агрегатне тражње. Посебно је апострофирала пад инвестиционе активности у грађевинарству, даљи пад цена некретнина, пад кредитне активности и пораст задужености домаћинстава. У фискалној политици САД нарочито се залагала за пораст издатака у социјална давања, пензије, образовање и здравство (инвестирање у људски капитал и смањење неједнакости), али и генерално за раст AD, G, PD и смањење пореза током периода после Велике рецесије. Све време кризе Источна Азија је била добар пример са високим уделом потрошње у ГДП-у (63% у развијеним земљама Азије), око 55% у остатку Азије и свега 33% у Кини. С друге стране, Кина води политику високог нивоа инвестиција – чак 45% ГДП-а, великих улагања у инфраструктуру, потцењеног јуана, што подстиче извоз и чини да биланс текућих трансакција има суфицит. Земље Азије, укључујући Кину, подстичу раст AD, извоза, потрошње и имају кључни допринос у превазилажење светске финансијске кризе. Изразито експанзивна монетарна политика (кредитна улога централне банке у Кини, Јапану, Кореји), чини да БДП најбрже расте у Источној Азији. Нарочито су добра улагања у сиромашније регионе, што је типично за кинески развој.

Почетком 80-их година долази до све бржег раста продуктивности рада у односу на ниво надница, што води преливању дохотка у корист богатијих слојева становништва. То је комбиновано са смањењем пореза на доходак за појединце са вишим нивоом примања и смањењем пореских стопа на профит корпорација. Реганова логика била је *политика преливања* са аргументацијом да ће порески подстицаји за богате појединце и компаније позитивно утицати на раст читаве привреде.

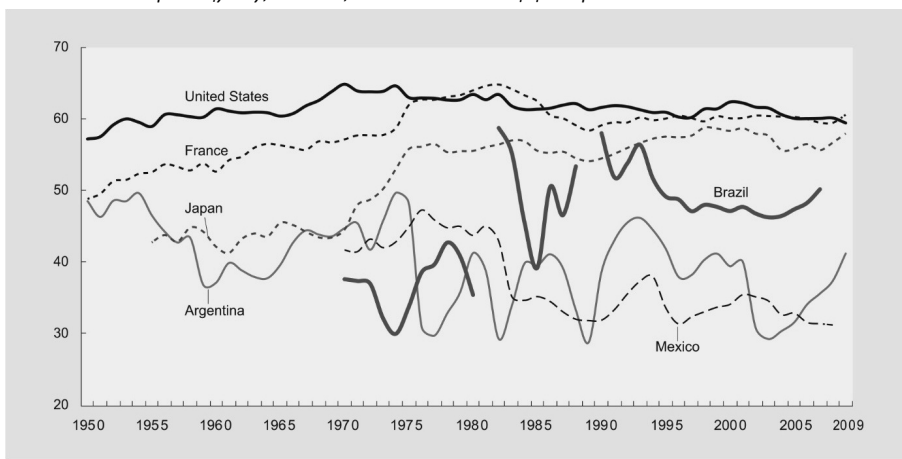
Следећи познату Кенедијеву метафору да „плима подиже све чамце“, веровало се како ће у случају да „крене“ крупном капиталу и богатима БДП да расте за све, да ће се отворати нова радна места и да ће свима бити боље. Ово уверење емпирија никада није потврдила, већ га је у пракси одбацила! Међутим, политика раста извоза и пораста међународне конкурентности,

заснивала се на стратегији ниских надница које треба да подстакну привредни раст вођен ниским надницама и растом извоза. Тако је прво код земаља Источне Азије кренула таква политика (Јужна Кореја, Кина, Тајланд, Вијетнам, Индонезија), онда су је постепено прихватале и остале земље Трећег света у Латинској Америци, Африци, па и земљама Европе, укључујући Србију. Отпочела је својеврсна „трка до дна“ у којој је свака земља настојала да покрене политику ниских надница и пораста међународне конкурентности.

Капитална студија УН²³ анализира је овакву политику уз бројну емпиријску аргументацију и економетријску анализу са основним закључком да је то довело да дугорочног пада AD и бруто домаћег производа на нивоу светске привреде као целине!

Погледајмо следећи графикон:

Графикон 5: Удео примања од рада у БДП-у за Аргентину, Бразил, Француску, Јапан, Мексико и САД: период 1990–2009

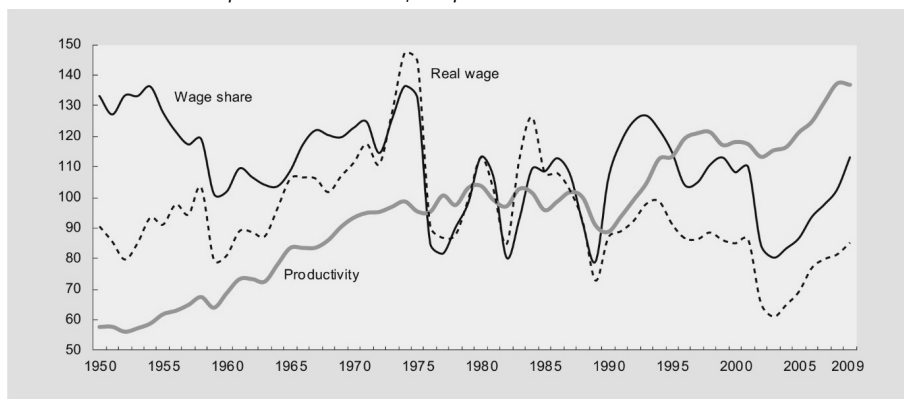
Извор: J. Lindenboim, D. Kennedy, J. M. Graña, *Share of Labour Compensation and Aggregate Demand – Discussion Towards a Growth Strategy*, UNCTAD Discussion Papers, No. 203, United Nations, September 2011, стр. 3.

²³ J. Lindenboim, D. Kennedy, J. M. Graña, *Share of Labour Compensation and Aggregate Demand – Discussion Towards a Growth Strategy*, UNCTAD Discussion papers, No. 203, United Nations, September 2011.

На графикону је приказан удео надница у бруто домаћем производу за период 1950–2010. година за шест земаља (САД, Француска, Јапан, Аргентина, Мексико и Бразил), који показује да од почетка 80-их година удео надница опада у САД и Француској, а такође у Мексику и Аргентини, док тај пад у Бразилу следи после 1990. године.

Аутори студије израчунавају удео рада у дохотку наводећи методологију коју користе,²⁴ а на графиконима које нећемо презентовати показују значајан и континуирани раст продуктивности рада почев од 1970. у свих шест посматраних земаља. На следећим графиконима приказано је кретање реалних надница у истом периоду (1970–2009) за Аргентину, Француску, Јапан, САД, Мексико и Бразил. Може се видети оно што потврђује и слика коју смо приказали. Раст продуктивности рада није праћен растом реалних надница, услед чега долази до смањивања удела надница у БДП-у у оквиру функционалне расподеле дохотка. Ово је истовремено убедљив емпиријски доказ о глобалном смањењу потрошње (засноване на надницама), па самим тиме и глобалне агрегатне тражње. Веома илустративан је графикон који приказујемо за Аргентину у периоду 1950–2009. година.

Графикон 6: Удео примања од рада у БДП-у, продуктивност и реалне наднице: Аргентина 1950–2009

Извор: J. Lindenboim, D. Kennedy, J. M. Graña, *Share of Labour Compensation and Aggregate Demand – Discussion Towards a Growth Strategy*, UNCTAD Discussion Papers, No. 203, United Nations, September 2011, стр. 11

²⁴ United Nations, *Share of Labour Compensation and Aggregate Demand – Discussion Towards a Growth Strategy*, 2011.

Као што се може видети, док продуктивност расте реалне надница и удео надница у ГДП-у опадају, нарочито после 1975. године. Погоршање релација посебно се истиче после 1990. године, а индекс који мери ниво удела надница пада са 130 на 110, док индекс продуктивности рада расте са нивоа 60 на ниво 140! Слична тенденција важи за Бразил и Мексико, док у развијеним земљама – Јапан, САД, Француска, раст реалних надница у периоду 1980–2009. износи тек 20%, а продуктивност рада у истом периоду расте више од 50%. Слични графикони о кретању продуктивности, реалних надница и удела надница у ГДП-у за САД, Јапан и Француску потврђују тенденције у земљама Латинске Америке, донекле са изузетком умереног раста реалних надница.

Аутори поред анализе функционалне расподеле дохотка, прате и кретања на расходној страни БДП-а – најважније компоненте агрегатне тражње. Наиме, прати се веза приватне потрошње (C_p) и надница и бруто фиксних инвестиција и оперативног вишка (апроксимација нивоа профита). Презентацијом података и графикана могу се извести два, за нашу анализу, изузетно важна закључка:

- 1) Постоји геп између бржег раста потрошње и споријег раста надница ($C_p > W$);
- 2) Геп између оперативног вишка и бруто инвестиција ($OV > I_b$).

Први резултат упућује на закључак да се виши ниво потрошње надокнађује повећаним задуживањем, што је типична појава за свих шест земаља која ће временом ескалирати у финансијску нестабилност и рецесију из 2007–2008. године. Други резултат је на први поглед нелогичан, јер би у складу са неокласичном теоријом и „ефектом преливања” раст профита требало да доведе до појачаног инвестирања, али се то није десило, већ се тај профит прелио у приходе и богатство најбогатијих појединца, што потврђују кретања везана за глобални пораст светске неједнакости. Тако се пад надница и смањење једнакости приказују као две стране исте медаље, као „закон спојених судова” и сугеришу да је промоција *Новог светског поретка* паралелно са крахом централно-планског социјализма био организован подухват у циљу огромне редистрибуције светског богатства у корист уског слоја најбогатије елите! То потврђују и други графикони и подаци:

- Расте удео потрошње богатих (подаци изван надница);
- Раст профита није донео раст бруто инвестиција (зато је и дошло до раста потрошње богатих);
- Удео надница у приватној потрошњи стагнира;
- Нарочито од 1980. године приватна потрошња расте, али реалне наднице падају (у развијеним земљама Запада);
- Иако профит расте, ниво бруто инвестиција у развијеним земљама Запада стагнира;
- Изузетак је донекле Мексико где раст профита води расту бруто инвестиција услед чињенице да приватна потрошња стагнира.

Основни закључци (на примеру Аргентине) потврђују да постоје два периода. До средине 70-их када је на сцени била политика увозне супституције, и од почетка 80-их када креће неолиберална парадигма. У првом периоду расту реалне наднице и њихов удео у БДП-у као што расте и ниво бруто инвестирања. У другом периоду креће трговинска либерализација (Вашингтонски договор), политика прецењеног курса, пораст спољног дуга, *План convertibility*²⁵ који је имао катастрофалне учинке на привреду (2001. година), када значајно падају реалне наднице и ниво бруто инвестирања у привреду. Током 2000-их, ситуација се делимично побољшава напуштањем препорука ММФ-а и неолибералних рецепата.

Једна друга студија (под покровитељством ИЛО),²⁶ анализира сличну стратегију оријентисану на смањење реалних надница, али уз класификовање два основна типа раста:

- 1) раста вођеног порастом домаће потрошње и надница;
- 2) раста вођеног повећањем извоза и профита.

Већина земаља свој раст заснива на расту потрошње (приватне и државне), односно домаће агрегатне тражње и тада се каже да је вођена растом надница. Раст вођен профитом заснива се на чињеници да је бржи

²⁵ *План convertibility* је био стабилизациони програм који је Аргентина спроводила заједно са ММФ-ом у покушају да заустави хиперинфлацију у периоду 1992–2001. година. Заснивао се на *Валутном одбору* између долара и пезоса. После почетних успеха, програм је доживео крах са масовним банкротством домаћих банака.

²⁶ О. Onaran, G. Galanis, *Is aggregate demand wage-led or profit led? National and global effects*, 2012.

раст продуктивности и профита на рачун надница што подстиче међународну конкурентност, раст извоза и међународну тражњу која је већа од домаће тражње. Тада је утицај раста профита на нето извоз довољно велики да буде противтежа расту домаће тражње.

Мањи број земаља има раст вођен профитом. У целини узев, привреда света вођена је растом потрошње и надница. Примера ради, то је случај са САД, Јапаном, Немачком, Француском, Италијом, Канадом, Великом Британијом и Европском унијом као целином. Међу развијеним земљама само су Канада и Аустралија вођене растом профита. Код новоразвијених земаља Турска и Кореја су вођене растом надница, а раст заснован на инвестирању – профитно вођен преовладава код већине других земаља: Кина, Индија, Јужна Африка, Мексико, Аргентина. То је логично, јер ове земље више теже да стратегијом нижих надница повећају своју конкурентност и извоз, као и да привуку стране директне инвестиције. Код развијених земаља, удео извоза у БДП-у је мањи (потрошња је главна компонента АД са уделом изнад 60%), па је и утицај нето извоза мали у односу на значајан пад удела надница у укупном дохотку. Тај пад не може бити надокнађен извозом, већ само порастом задужености домаћинства, што за последицу има раст финансијске нестабилности и стварање „мехурова“ који изазивају рецесије мањег или већег интензитета. Стога пад надница, с једне стране, обара АД па дугорочно обара и успорава раст БДП-а (тај раст је два и по пута мањи у периоду 1980–2010. него у периоду 1945–1975) а, с друге стране, повећава задуженост приватног сектора и узрокује перманентне кризе, рецесије и нестабилности. Такође, економска логика каже да ако сви воде „трку до дна“ и смањују наднице, онда АД пада и код новоразвијених земаља чији је раст вођен профитом. Ако сви обарају наднице у намери да повећају конкурентност, нико не може стећи конкурентну предност па „трка до дна“ поништава свачију предност у извозу. На добитку могу бити само велике транснационалне корпорације и крупни капитал, а што се и потврђује све драматичнијим растом глобалне неједнакости.

Емпиријска истраживања показују да раст удела профита за 1% у укупном дохотку доводи до пада БДП-а за 0,36% у 13 анализираних земаља вођених растом потрошње, од којих смо већину поменули. БДП опада чак и у земљама које су профитно вођене, а поред раста неједнакости други глобални ефекат је пад увозних цена. Анализе показују да расту само Кина, Аустралија и Јужна Африка, упркос паду надница, али и оне знатно спорије него да примењују другачију стратегију.

Студија предлаже врло радикалан закључак да треба прекинути стратегију смањивања надница и постићи међународни договор – **координацију усмерену на постепени раст надница**. Ако све земље, као у теорији игара, буду следиле такву политику, резултат ће бити глобални раст агрегатне тражње и бруто домаћег производа заснован на расту такве тражње. Ево неких најважнијих закључака:

- 1) За земље чији је раст вођен потрошњом, раст удела профита дугорочно је штетан за раст и повећање БДП-а;
- 2) У свим земљама Европске уније опада удео надница у БДП-у, али се јавља и феномен секуларне стагнације. Ако би Европска унија применила политику координације надница, резултат би могао да буде бржи раст дохотка и запослености!
- 3) Раст надница води расту агрегатне тражње и смањењу неједнакости, а оба фактора додатно подстичу раст БДП-а. То важи за развијене земље и за новоиндустријализоване економије (оне вођене потрошњом и оне вођене инвестицијама);
- 4) Пад надница активира секвенцу смањења куповне моћи радника, пада граничне склоности потрошњи, обарања агрегатне тражње и инвестиција. Само Кина и Немачка успевају да избегну смањење AD услед изузетно велике извозне активности.
- 5) Постепени раст задужености домаћинстава као противтежа смањењу надница, довео је до Велике рецесије која је имала огромне трошкове у паду ГДП-а и расту незапослености. Политика штедње, која је касније наметнута, додатно је оборила наднице и погоршала изгледе за раст.
- 6) Међународна координација у политици надница значи глобални раст потрошње, агрегатне тражње, дохотка, запослености и повећање глобалне једнакости. Пораст глобалне једнакости је, сам по себи, кључни фактор изласка из кризе и раста БДП-а.
- 7) Пораст надница повлачи за собом реформу тржишта рада, пораст преговарачке моћи синдиката и радника, боље радно законодавство, већу социјалну сигурност, јачи нагласак на јавна добра, повећање минималних надница, јачање институције колективног преговарања.
- 8) Веома поучан је и закључак да пораст AD може подстаћи и раст AS и оних политика које воде ка симултаном расту агрегатне понуде (технолошке промене, индустријска ефикасност, одрживи раст услед већег улагања у људски капитал). Пораст радне снаге и раст надница,

без сумње, може подстаћи раст продуктивности рада, а то последично може довести до раста јавних инвестиција, индустрије, улагања у истраживање и развој, трансфер технологије. Коначно, могуће је усмерити извоз ка робама које имају мању еластичност с обзиром на цене (виши степен прераде, најмодернија технологија).

Генерално, када је реч о потрошњи као елементу агрегатне тражње, треба рећи да има мање флукуације него инвестиције и да спорије пада без обзира на фазу привредне активности, тачније остаје на постојаном нивоу чак и у рецесији. Из тога се може извући закључак да је бржи раст БДП-а по изласку из рецесије, пре свега, последица раста инвестиција (као што је сада случај у Србији). Спорији раст БДП-а упућује на закључак да је потрошња важнији фактор раста. Такође, ако удео потрошње у БДП-у расте током времена, тада је раст дохотка вођен растом потрошње. Исто тако, однос C/Y током рецесије пада спорије, него однос I/Y . Уколико се пак потрошња одржава не захваљујући расту надница него расту кредита, знамо да то у будућности повећава вероватноћу избијања финансијских криза и зато су оне много чешће у времену после 1980. године. Постоје три разлога за раст потрошње: 1) *раст надница* (економски најздравији), 2) *раст кредита* (повећава дуг и нестабилност), 3) *раст цена кућа* (може да води у „мехур“ на тржишту некретнина који опет повећава вероватноћу избијања кризе). Током времена раст нивоа трошкова кредита смањује раст БДП-а. Неке анализе су показале²⁷ да раст цена кућа у САД за 8% води расту потрошње за 1%. Ако је удео власника кућа у портфолију имовине на нивоу читаве привреде већи, већи је и утицај цена кућа на агрегатну тражњу и раст БДП-а. У условима ниских каматних стопа (данас у свету, у ЕУ, Србији), улагање у некретнине јавља се као важан облик пласирања приватне штедње (у Србији где је финансијско тржиште плитко то је и доминантан облик), па то ствара шпекулативне мехурове на тржишту некретнина. Њих је могуће утврдити тако што је *цена стана у случају прецењених некретнина виша од двадесетогодишње ренте за такав стан*. У том случају имамо потенцијални ризик који може повећати финансијску нестабилност у будућности. Према подацима, у чије детаље овде нећемо улазити, то је управо сада случај са ценама некретнина у Београду.²⁸

²⁷ L. R. Weinstock, *Fiscal Policy: Economic Effects*, Congressional Research Service, 2020.

²⁸ Цене некретнина у Београду су изнад двадесетогодишњих кирија, што указује на постојање мехура на тржишту некретнина. Градња станова и њихово издавање јавља се као облик приносног пласирања средстава у околностима када је каматна стопа

У овом контексту веома је корисно приказати следећу релацију између потрошње и задуживања:

(18)

Нето раст дуга = $G > T \rightarrow$ дуг_g, или

$C >$ дохотка $\rightarrow$ дуг_p

У ова два случаја дуг се јавља или као **јавни дуг**, или као **приватни дуг** у другом случају, али ако оптерети банке као током рецесије 2008. може се лако претворити у јавни дуг који ће отплаћивати читаво друштво.

Поред стандардних узрока који доводе до раста AD (w, T, G, i), расту агрегатне тражње погодује и финансијска стабилност, раст поверења у економски систем, депресијација домаће валуте, пораст цена кућа. Управо ово су били фактори који су током 80-их погодовали расту британске привреде. Пред Велику рецесију у САД 2008. године, у расту БДП-а од 2,6% фактори на страни тражње су имали следећи допринос:²⁹ потрошња = 1,4%, инвестиције = 0,3%, државни издаци = 0,7%, нето извоз = 0,2%. Продубљивању кризе после 2008. године водио је низ повезаних фактора: пад цена кућа, обустава кредита од стране банака, пад поверења у финансијски систем, раст цена нафте на светском тржишту, продубљивање глобалне рецесије која је имала бумеранг ефекат.

Бројна емпиријска истраживања настоје да израчунају ефекат мултипликатора, што у пракси није једноставно због низа фактора који смањују или поништавају мултипликаторски ефекат кључних елемената агрегатне тражње. Важне су следеће напомене:

- Ефекат мултипликатора већи је ако је привреда у фази рецесије;
- Износ и утицај потрошње зависи од фазе пословног циклуса;
- Већи мултипликаторски ефекат имају инвестиције од потрошње;
- Утицај мултипликатора умањује инфлацију, кретања у билансу текућих трансакција (увоз, промене пореских стопа, пораст камате).

на штедњу блиска нули. Подаци са тржишта некретнина показују интензивну кредитну активност банака у продаји станова, али се више од 60% станова купује за готов новац. Цене станова расту последњих година, а као купци станова јављају се странци, Срби у дијаспори, запослени са добрим примањима (информатичари). Нарочито интензивно се гради у центру и на скупим и атрактивним локацијама.

²⁹ L. R. Weinstock, *Fiscal Policy: Economic Effects*, 2020.

Наводимо пример једног емпиријског истраживања за привреду САД које је показало следећу вредности мултипликатора:³⁰

Табела 2: Вредност мултипликатора за привреду САД

Врста мултипликатора	Износ
M_p за јавне инвестиције	1,59
G (за државне издатке)	1,55
T_r (за трансфере)	1,30
T (за порезе)	(od 0,23 do 0,61)

Извор: L. R. Weinstock, *Fiscal Policy: Economic Effects*, Washington; Congressional Research, Service, 2020.

Знамо да ако је $M_p > 1$ онда је мултипликатор економски ефикасан, јер раст I_g за 1% повећава БДП за 1,59%. Резултати су у складу са теоријским очекивањима, јер највећи утицај имају инвестиције. Ово потврђује искуство Србије где Министарство финансија у својој *Фискалној стратегији*³¹ потврђује највећи позитиван утицај јавних инвестиција на раст БДП-а. Јасно је да велики утицај имају државни расходи, али и трансфери, претежно социјалног карактера, што је тачно у Србији ако имамо у виду раст БДП-а услед раста I_g , G и T_r . Резултати емпиријских истраживања такође потврђују став *Фискалног савета Србије*³² да су бољи циљани таргети (за оне са нижим примањима), него општи трансфери, уколико за ту селективност постоје административни услови (социјалне карте).³³ Презентоваћемо још

³⁰ L. R. Weinstock, *Ibid.*, 2020.

³¹ *Фискална стратегија за 2021. годину са пројекцијама за 2022. и 2023. годину*, 2021.

³² Извештај о раду Фискалног савета за 2020, март 2021. године

³³ Социјална карта садржи јединствену евиденцију о имовини, примањима, приходима и социјалним примањима сваког појединца и читавих породица, укључујући њихове међусобне везе, економске односе и приходно-имовинску повезаност. Она се чува у јединственом регистру и служи као основа социјалне и пореске политике државе. Србија се обавезала да систем социјалних карата уведе до краја 2021. године, што би олакшало таргетираност појединих мера везаних за јавне издатке, порезе и мере социјалне заштите.

неке резултате емпиријских истраживања³⁴ који су поучни за нашу анализу у вези са агрегатном тражњом:

Гранична склоност потрошњи из надница већа је него гранична склоност потрошњи из профита;

Гранична склоност потрошњи на релацији село–град (различита услед различитог нивоа стандарда села и града,) статистички је значајна у Индији и Јужној Африци, али у већини других земаља није;

Раст удела профита у расподели дохотка не утиче значајније на ниво I_p (приватне инвестиције), што знамо и из приказа ранијих истраживања; ово не важи једино за Кину која има удео инвестиција већи од 40% у БДП-у! Такође, раст јавних инвестиција утиче позитивно и на раст приватних инвестиција, нарочито у Кини, Кореји и Индији;

У земљама Источне Азије велики значај на раст I_p имају индустријске политике: контрола капитала и каматних стопа (нарочито после кризе из 1997), контрола ФДИ, кредитна алокација, субвенције, технолошка подршка, инфраструктурне инвестиције;

У том контексту, успех Кореје заснован је на индустријским политикама и мерама као што су: договор око нивоа надница, високе инвестиције, улагање у образовање и инфраструктуру, офанзиван извоз, раст продуктивности, улагања у иновације, истраживање и развој;

Занимљиво је да је коефицијент еластичности инвестирања, с обзиром на промену удела профита у расподели, готово свуда веома низак: 0,299% у ЕУ, 0,376% у Немачкој, 0,120% у Великој Британији, што се слаже са ранијим налазима да прерасподела дохотка не иде у корист развоја, већ у повећање богатства најбогатијих;

Коначно, дугорочно експанзивна фискална политика није добра: доводи до раста PD и удела PD у БДП-у, повећава каматне стопе и трошкове сервисирања дуга, смањује кредитни рејтинг и поверење инвеститора, води ка „ефекту истискивања“. Ово је важна поука за креаторе економске политике, јер показује да са експанзијом AD треба престати када је стварни Y близак Y^* (пуна искоришћеност капацитета). Тада треба прећи на политике и факторе који подстичу раст на страни агрегатне понуде и производне функције (технолошки прогрес).

---

³⁴ L. R. Weinstock, Ibid., 2020.

Занимљиво истраживање када је реч о утицају мултипликатора спровео је Деркасз на примеру привреде Пољске.³⁵ Овде се може видети сва комплексност економије и сложеност оваквог типа истраживања због низа испреплетених фактора који често неутралишу једни друге. Има се у виду чињеница да је привреда у рецесији (недовољне I, недовољна искоришћеност капацитета), да постоје „цурења” која умању утицај мултипликатора (T, S, M), да су три основна мултипликатора: фискални (G), инвестициони и извозни. Методолошки је посебно корисна подела увоза на три компоненте: 1) потрошна добра, 2) капитална добра, 3) интермедијарна (сировинска) добра. Расту Y доприносе друга и трећа компонента увоза, а прва смањује утицај мултипликатора. Декомпозиција ових фактора веома је сложена и показује комплексност економије и њене емпиријске анализе. Ако је:

$$c_p = C/Y, s_p = S/Y, T_n - \text{нето порези, а } t_n = T_n/Y \quad (19)$$

Можемо написати да је:

$$c_p = (1 - t_n - s_p) \quad (20)$$

Ако се увоз састоји од три компоненте:

$$M = M_{DZ} + M_{DI} + M_{DK} \quad (21)$$

Онда је то збир увозне потрошње, интермедијарног увоза и увоза капиталних добара. Тако M_{DZ} апсорбује приватна потрошња, а M_{DI} апсорбује инвестициона потрошња (i_p). Промена бруто домаћег производа зависи од фискалног, инвестиционог и извозног мултипликатора који се израчунавају за привреду Немачке, Француске и Пољске. Треба напоменути опет да је c_p умањен за вредност граничне склоности увозу. Аутор је израчунао вредност фискалног мултипликатора који се за три земље креће у распону од 1,26 до 1,63 и економски је ефикасан (>1), док се мултипликатор инвестиција креће од 0,45 до 1,8 и вредност мултипликатора извоза иде од 1,42 до 1,69. „Цурења” (T_n, S, M), смањују утицај мултипликатора на агрегатну тражњу, а тај утицај смањује и део увоза који иде на потрошну робу (M_{DZ}). Аутор закључује да су мултипликатори дугорочно важни за стабилност привреде.

Постоји неколико занимљивих емпиријских студија за привреду Пакистана,³⁶ који детаљно анализирају утицај агрегатне тражње и њених

³⁵ A. J. Derkacz, *Autonomous Expenditure Multipliers and Gross Value Added*, 2020.

³⁶ E. Kharroubi, E. Kohlscheen, *Consumption-led expansions*, 2017; M. Rashid, S. Sadiq, *The Relationship between government expenditure and poverty: A cointegration analysis*, 2010; A. Rabnawaz, R. M. S. Jafar, *Impact of public Investment on Economic Growth*, 2016.

составних делова на раст БДП-а и уравнотежење привреде. У случају Пакистана битан утицај на раст АД имају дознаке радника у иностранству, доходак у пољопривреди и наднице у јавном сектору. У овоме постоји велика сличност са привредом Србије. Инфлациони геп јавља се у случају раста цена и тада је $AD > AC$, док у случају недовољне искоришћености капацитета и раста незапослености постоји рецесиони геп. У случају Пакистана шокови на страни агрегатне понуде јављају се услед пада у производњи енергије и огромних поплава, док се 2009. привреда суочавала са стагфлацијом.³⁷ Удео најважнијих компоненети АД је следећи: потрошња од 62% до 75%; државни издаци од 10% до 17,4%, инвестиције од 10% до 21%. Из приложених табела се јасно види да је штедња битна за ниво инвестиција (ниска штедња – ниске инвестиције), да већи утицај на раст АД имају државна потрошња и инвестиције него лична потрошња (слично је у Србији), а ниво домаћих и страних инвестиција веома зависи од поверења у економску политику и привредни систем.

Друго емпиријско истраживање,³⁸ рађено за период 1976–2010. година, потврђује да јавни издаци (G) имају значајан утицај на раст БДП-а, а да дугорочно експанзивна фискална политика (то смо већ раније напоменули) има негативан утицај на раст, јер повећава BD и удео PD у БДП-у. Раст BD и PD доводи и до раста инфлације, истискивања приватних инвестиција и повећања каматних стопа. Интерни дефицит ($G > T$), води ка расту каматних стопа, а екстерни дефицит ($M > X$), води ка депресијацији домаће валуте и може имати инфлаторне последице. На другој страни, издаци усмерени на образовање, здравство и инфраструктуру (пример Србије) значајно подстичу раст БДП-а.

Под посебну лупу стављају се програми структурног прилагођавања које намеће ММФ: то је политика штедње, раст пореза, неселективни пад издатака, смањење јавних инвестиција, замрзавање плата, укидање субвениција. Постоји читав низ закључака који могу бити поучни и за економску политику у Србији.³⁹

---

³⁷ Овде се потенцијални БДП – Y^* дефинише као нелинеарни тренд стварног раста Y .

³⁸ M. Rashid, S. Sadiq, *The Relationship between government expenditure and poverty: A cointegration analysis*, 2010.

³⁹ M. Rashid, S. Sadiq, *The Relationship between government expenditure and poverty: A cointegration analysis*, 2010; A. Rabnawaz, R. M. S. Jafar, *Impact of Public Investment on Economic Growth*, 2016.

Неселективно смањење јавних издатака повећава сиромаштво и штетно је за БДП; важи и обрнуто, мада раст ВД у дужем периоду подстиче раст инфлације; постоји јака емпиријска веза буџетског дефицита и инфлације;

Већи ефекат на смањење сиромаштва има раст расхода, него смањење пореза;

Замрзавање надница и трговинска либерализација повећавају сиромаштво и неједнакост; такође, неједнакост расте услед раста инфлације;

Прираст дознака повећава потрошњу и АД;

Пораст улагања у људски капитал (образовање, здравство), инфраструктуру, смањује незапосленост и неједнакост у друштву;

Смањење неједнакости позитивно се одражава на раст БДП-а;

Чувени *Вагнеров закон* који показује да у дугом року долази до раста јавних издатака и њиховог удела у БДП-у, потврђује се на примеру фискалних параметара Пакистана;

Постоји узајамно узрочна и позитивна веза јавних инвестиција и раста БДП-а: раст I_g подстиче раст Y и обрнуто; улагања у војну индустрију, будући да су често повезана са увозом наоружања, немају значајан ефекат на раст Y ; неке јавне инвестиције могу значајно повећати увоз и тако смањити ефекат на раст Y ;

Добро регулисан и растући финансијски сектор има позитиван утицај на раст Y ;

Највећи утицај на раст Y имају улагања у образовање, инфраструктуру и здравство.

Вреди напоменути да једна друга студија (Khan-Rajnhart из 1990)⁴⁰ показује да већи утицај на раст Y имају приватне, него јавне инвестиције. Ово је теза са којом се може полемисати.

Насупрот веровању да је извоз основни покретач раста Кине, једна добро опремљена емпиријска студија (Wong-Chan)⁴¹ показује да је у периоду

---

⁴⁰ Рад је наведен према: A. Rabnawaz, R. M. S. Jafar, *Impact of Public Investment on Economic Growth*, 2016.

⁴¹ J. Wong, S. Chan, *Why China's economy can sustain high performance: an analysis of its source of growth*: 2003.

од 1978. домаћа агрегатна тражња кључни узрок раста кинеске привреде! А подсећања ради, наводимо да се просечни раст кинеске привреде кретао све време у распону од 8,5% просечно годишње до 8,8% годишње и да је наставио висок раст чак и после Велике рецесије и пандемије COVID-а. Највећи допринос расту даје висока стопа штедње која достиже невероватних 30% до 40% БДП-а! Овако висока стопа штедње генерише раст инвестиција по стопи од 22% просечно годишње. То води ка изузетно великим јавним инвестицијама посебно у инфраструктуру и логистику. Тек затим, извоз на другом месту даје свој значајан допринос кинеском расту. Ово је нарочито дошло до изражаја у политици Кине после 2008. када је прокламован циљ ослонца на домаћу тражњу да би се избегла „замка средње развијености“ и стагнација раста која из тога може проистећи.⁴² Емпиријска истраживања за период 1980–2001. година показују да 2/3 раста Y дугујемо расту потрошње, а допринос извоза је тек око 1%. Илустрације ради, у 2001. години чак 50% кинеског извоза односи се на стране компаније које послују у Кини, а чак 50% извоза зависи од увоза, па је удео домаће производње у извозу мањи него што се званично мисли. Ипак, мора се признати да удео спољне трговине у кинеском БДП-у расте са 15% 1982. на чак 48% у 2000. години. Данас је тај податак сигурно знатно већи. Стога се може закључити да одлучујући утицај на раст БДП има домаћа тражња (извоз је као што знамо део иностране тражње, али увећава БДП).

На завршетку овог прегледа карактеристичних емпиријских истраживања, посветићемо мало пажње и анализи ситуације у Србији. Прво, Србија је кризу 2008. дочекала неспремна, није смањила потрошњу, а није применила ни типичне кејнзијанске рецепте за излазак из рецесије. Резултат је био пад БДП-а раст BD и нарочито раст јавног дуга. Нити смо контролисали јавни дуг, нити смо успели да покренемо раст. Затим је уследила политика штедње, а онда *фискална консолидација*. После успешне фискалне консолидације (2014–2017. година), Србија је могла током кризе пандемије да примени кејнзијанске мере, да повећа BD и да омогући прво мали пад БДП-а (тек око 1%) у 2020. и затим висок раст који ће у 2021. највероватније премашити 6% раста БДП. Примењене су мере високих јавних инвестиција, раста државних издатака (нарочито у здравство) и трансфера социјалним корисницима, додељен је и готов новац као помоћ,

---

⁴² J. Wong, S. Chan, *Why China's economy can sustain high performance: an analysis of its source of growth*: 2003.

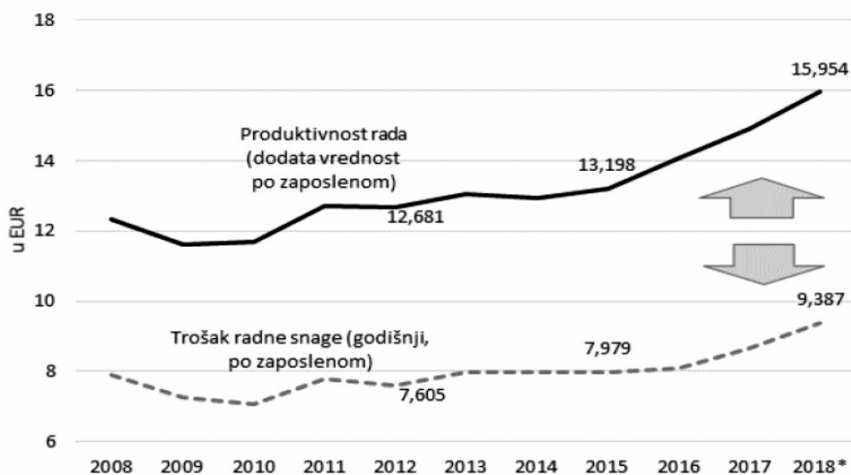
помоћ незапосленима (по први пут), плате и пензије нису замрзаване, него је дошло чак и до извесног повећања. Дата је и кредитна гаранција, нарочито малим и средњим предузећима за задуживање, одложен је значајан део пореских обавеза, а кроз фискалну помоћ спречена су масовна отпуштања услед смањења обима посла. Потрошња, инвестиције, јавни издаци и трансфери омогућили су врло благ пад БДП-а, а затим и раст током 2021. године и то један од већих у Европи. Тако су мере за подстицај АД дале добре резултате, али је читав пакет креирао атмосферу у којој грађани верују да ће доћи до смањивања неједнакости што је, само по себи, „погурало” раст БДП-а. Владу свакако треба охрабрити, нарочито да истраје са мерама које путем политике расхода, пореске и социјалне политике, воде ка расту надница, смањењу неједнакости и сиромаштва, јер ће то додатно створити социјалну кохезију и мотивацију за даљи раст БДП-а.

У читавом периоду после политичких промена из 2005. Србија је водила политику ниских надница, мањих социјалних трансфера, пропорционалног или чак регресивног пореског система (у потрошњи), што је резултирало смањивањем агрегатне тражње. Ипак, постојала је значајна увозна компонента (све време је био висок дефицит текућег рачуна), али је у увозу доминирао део намењен потрошњи који, као што смо видели, не утиче значајно на раст и смањује мултипликатор. Мањак домаће потрошње надокнађиван је значајним задуживањем код банака за куповину станова, робе широке потрошње, трајних потрошних добара и аутомобила. Премда је банкарски систем у Србији био много здравији (него у САД и ЕУ), рецесија из 2008. значајно је погодила српску привреду и заједно са погрешним мерама економске политике учинила да тек од 2018–2019. имамо прави раст који води привреду у добром смеру. Иван Николић у МАП-у⁴³ понудио нам је убедљиву аргументацију о кретању продуктивности рада и јединичним трошковима рада у Србији. То илуструје следећи графикон урађен на основу прорачуна аутора:

---

⁴³ И. Николић, „Актуелности у економској политици”, МАТ, бр. 298, новембар 2019.

Графикон 7: Продуктивност и трошкови радне снаге за предузећа у Србији: 2008–2018

Извор: И. Николић, „Актуелности у економској политици”, МАТ, бр. 298, новембар 2019, стр. 17.

Као што се види, продуктивност у Србији (почев од 2008) расте значајно брже него трошкови рада по запосленом, а удео трошкова рада у производњи опада током времена. Ово је нарочито изражено у прерађивачком сектору индустрије који игра значајну улогу у српском извозу. Удео трошкова рада у укупној вредности производње тако је 2017. износио 11,8% и нижи је од истих у земљама Централне и Источне Европе са којима се често поредимо. Истовремено, ти трошкови у Европској унији као целини учествују са скоро 17%, што је знатно више од нивоа у Србији. Продуктивност у Србији у односу на трошкове рада за последњих десет година расте чак 2,4 пута брже и ствара огромне резерве у приходима предузећа чак и уколико влада посегне за политиком раста минималних надница и надница у јавном и приватном сектору генерално. Аутор истиче да код предузећа која су у власништву странаца трошкови рада учествују тек око 10%, а вредност индикатора продуктивности премашује износ 220. Једна друга табела показује да на 100 евра плате Србија даје скоро 191 евро нове вредности, што је знатно изнад европског просека који се креће у нивоу од 154. То значи да се у Србији веома исплати радити ако у то укључимо и субвенције које се

дају за запошљавање нових радника, а радна снага је релативно квалитетна и са ниским трошковима. С друге стране, влада је покренула политику раста зарада у јавном сектору (који је повремено ишао и изнад раста БДП-а), посебно у здравству у покушају да заустави одлив радне снаге, нарочито квалификоване и висококвалификоване радне снаге, следећи тако праксу других земаља ЕУ које имају сличан проблем попут Пољске, Мађарске и Румуније. Горан Катић, истраживач у Републичком заводу за статистику, у једном кратком раду⁴⁴ изашао је са занимљивом тезом да раст надница у јавном сектору „гура“ раст надница и у приватном сектору и остатку привреде, и то је поткрепио економетријском анализом временских серија у којој је анализирао узрочно-последичне везе између ових варијабли. Премда има доста критичара политике владе у вези са платама у јавном сектору, чини се да ова политика подстиче раст укупних надница, укључујући и корекције минималних зарада, а може ићи у правцу дугорочнијег раста надница у оквиру шире политике међународне координације надница о којој смо говорили у ранијем делу текста. Иако је у Србији раст био вођен инвестицијама и извозом, а не потрошњом, потрошња има највећи удео у агрегатној тражњи,⁴⁵ па има простора да се растом надница и праведнијом прерасподелом дохотка и смањењем неједнакости додатно подстакне раст БДП-а.

Постоји значајан простор и потреба за реформом социјалних трансфера и пореза који би водили ка смањењу неједнакости, расту БДП-а и повећању социјалне кохезије у друштву. Примера ради, а о томе ћемо тек говорити, земље ЕУ имају висок *Гини коефицијент*⁴⁶ мерен тржишним критеријумима,

⁴⁴ Г. Катић, „Ефекат раста зарада у јавном сектору на раст зарада у приватном сектору”, МАТ, бр. 298.

⁴⁵ Из *Фискалне стратегије* за период 2021–2023. може се видети процена да највећи допринос расту БДП-а имају инвестиције, а да лична потрошња највећим процентом учествује у укупној агрегатној тражњи (више од 67% у 2019. години).

⁴⁶ *Гини коефицијент* је позната мера неједнакости у расподели дохотка који има своју графичку и алгебарску интерпретацију. Графички је то однос између површине под кривом неједнакости и линијом од 45 степени и површине троугла који се заклапа са линијом од 45 степени. Алгебарски се израчунава на основу формуле:

$$Gini = \frac{\sum_{j=1}^N \sum_{k=1}^N |y_j - y_k| P_j P_k}{2 \check{Y} (\sum_{i=1}^N P_i)^2}$$

али после корекције у форми трансфера и пореске политике та неједнакост се значајно смањује. О мерама у овој области говорићемо у делу књиге који се бави питањима неједнакости и политика које воде у правцу њеног смањења.

Проблем глобализације и потреба реформе међународног економског поретка

У технолошком, економском и културолошком смислу, **глобализација** је неизбежан процес који има своје позитивне стране: бржа комуникација, нижи трошкови, повезивање различитих људи и култура, убрзанији развој економских односа, развој туризма, саобраћаја, брже повезивање људи. У негативном смислу, глобализација тежи стварању централизоване контроле над светом путем међународних мултилатералних организација, наметања једног обрасца економских и политичких односа, брисања нација, држава, аутентичних и специфичних култура и концентрације светског богатства у рукама мале, добро организоване и релативно скривене елите. Видљиви аспекти глобализације су Нови светски поредак, неолиберална агенда, злоупотреба људских права, стварање супердржава каква је Европска унија, рушење влада која не одговарају интересима међународних корпорација.

У Бретон Вудсу у САД, створен је ММФ заједно са Светском банком по моделу Харија Декстера Вајта, америчког министра финансија, а одбачен је алтернативни предлог чувеног Кејнза. Кејнзов предлог био је релативно једноставан. ММФ треба да даје финансијске зајмове државама које имају платнобилансне тешкоће, а да се од држава које имају суфицит наплаћује камата, из које би се делимично финансирали проблеми земаља са дефицитом. ММФ би био једна врста међународне клириншке уније у којој би сви били заинтересовани да платни биланси буду у равнотежи. ММФ не

при чему је $\check{Y}$, просечни доходак пондерисан уделом становништва по формули:

$$\check{Y} = \frac{\sum_{i=1}^N y_i P_i}{\sum_{i=1}^N P_i}$$

при чему је y_i доходак одређене земље, P_i је и-ти део популације земље, y_j и y_k су доходи који припадају одређеним децилима (горњих и доњих 10%), а P_j и P_k су удели становништва који се односе на одређене дециле и који пондеришу нивое дохотка. Гини коефицијент се креће између 0 и 1. Ако је ближи нули значи да неједнакост опада. Земље чији је Гини изнад 0,30 имају релативно висок ниво неједнакости.

би био институција која кроз програме структурног прилагођавања намеће земљама у развоју економску и политичку агенду која одговара глобалним интересима богатих земаља и њихових корпорација, већ би се старао о ликвидности земаља на светском нивоу и расту глобалне запослености. Вајтов предлог који је прихваћен ишао је управо у том правцу и ММФ се временом претворио у „светског финансијског полицајца” или, како каже Небојша Катић, „цивилизованог утеривача дугова” чији је једини циљ да земље дужници врате кредите без стварног осећаја за проблеме економије дужничких земаља. Када се 1971. распао систем фиксних девизних курсева свет је ушао у период финансијске нестабилности, а после 1978. земље у развоју погодила је велика дужничка криза и веома брз раст каматних стопа. Ово се поклопило са победом Фридмановог неолиберализма који је изједначио економске слободе са слободним тржиштем и слободном међународном трговином. Почетком 90-их година формулисан је Вашингтонски консензус, који је послужио и као идеолошка платформа и образац економске политике за транзицију бивших социјалистичких земаља у капитализам, и за структурна прилагођавања земаља Трећег света које су биле у дуговима, високој инфлацији и кризама.

Велика грешка транзиције била је шок терапија, а не градуализам и она је произвела огромне трошкове у виду пада БДП-а и производње, раста незапослености, укидања социјалних и образовних програма које је финансирала држава, пораста неједнакости и других социјалних и политичких трошкова. Политика ММФ-а после 70-их година ишла је у правцу помоћи која је била политички и економски условљена реформама које су често биле на штету самих земаља, а у корист земаља поверилаца и моћних међународних корпорација. Ти програми структурног прилагођавања наметали су земљама у платнобилансним тешкоћама политике штедње, смањивање јавних издатака за образовање, здравство и јавне инвестиције, укидање или драстично смањење субвенција, често са огромним растом незапослености и падом БДП-а, напуштање социјалних програма и трансфера који су појачавали беду у земљама Трећег света, обавезну приватизацију (која је доводила до багателне продаје и прерасподеле ресурса у корист компанија богатих земаља или домаћих олигарха – компрадора), пребрзу трговинску и нарочито финансијску либерализацију, укључујући напуштање контроле капитала. Шок терапије, које су наметали програми ММФ-а, по правилу су биле неуспешне, а ММФ је превише био фокусиран на финансијске (фискалне, монетарне) индикаторе а не на

показатеље реалне економије (раст, наднице, запосленост, технолошки прогрес). Можемо навести три класична случаја погрешних политика ММФ-а, а има их на десетине (Русија, Етиопија, читав низ земаља Латинске Америке – Бразил, Мексико, Чиле, Аргентина више пута, Азије, Африке):

- 1) Криза земаља Источне Азије из 1997;
- 2) Случај Аргентине из 2001. године;
- 3) Грчка дужничка криза после 2008. године када је ММФ био део тзв. *Велике тројке* (ММФ, Европска комисија, Европска централна банка).

Ови случајеви су детаљно описани у Стиглицовим књигама па се нећемо много задржавати на њима, али ћемо ипак навести неке аргументе: програми ММФ-а директно су продубили кризу земаља Источне Азије, јер нису спречили шпекулативне атакe на домаће валуте и бекство капитала у условима финансијске либерализације. Већина ових земаља (Јужна Кореја, Јапан, Индонезија, Тајланд, Сингапур, Тајван, Малезија) није се ни до данас сасвим опоравила. Захтеви ММФ-а у Аргентини 2001. године имали су политички карактер, програм је био лоше дизајниран и продубио је кризу после *Плана convertibility*, а недавање зајма јер нису испуњени строги захтеви и услови плана директно је Аргентину довела до колапса. Ова два случаја учинила су да ММФ скоро потпуно изгуби међународни углед и кредибилитет и своје програме могао је да наметне још једино силом моћних земаља које су стајале иза њега (САД, земље ЕУ, Група 7). У случају грчке кризе, мере ригорозне штедње и уцене Грчке са драстичним смањивањем многих социјалних програма и издатака енормно су повећали социјалне трошкове и незапосленост. Право решење било је делимични отпис грчких дугова и мере окренуте више ка расту АД, за шта богате земље Запада нису биле спремне.

Под притиском угледних економиста, земаља Трећег света, растуће мултиполарности, праксе Кине (*Азијска развојна банка*, давање кредита по ниским каматама и без политичког условљавања, флексибилна пракса рефинансирања и репрограмирања дугова), али и под теретом растућих неуспеха, ММФ је после кризе из 2008. делимично променио своју праксу. О томе сведочи сјајан мастер рад талентованог економисте Родригеза и читаоце упућујемо на његов садржај који се може наћи на интернету.⁴⁷

---

⁴⁷ C. Rodriguez, *The Case of the International Monetary Fund and the 2008 Global Financial Crisis*, 2017.

После 2007. године покренуте су реформе у политици зајмова ММФ-а, па су се јавили кредитни аранжмани који се одобравају у року од 72 сата без већих условљавања и са нагласком на две теме: 1) раст БДП-а, 2) смањење неједнакости, што је огроман позитиван искорак у политици ММФ-а. У периоду 2008–2009. нагласак је био на кејнзијанској политици (као и у кризи пандемије), мада се 2010. вратио на политику штедње. Стручни део ММФ-а тежи управо овим приоритетима што се види и по садржају анализа које објављују. Међутим, постоји сукоб са оним делом ММФ-а који има стварну моћ и који доноси одлуке под притиском кредитора и главних акционара.

Главне тензије у могућој реформи ММФ-а односе се на сукоб између кредитора и финансијера са дужницима и унутар ММФ-а између стручног дела који креира политике и политичког дела који доноси одлуке. Стога је ММФ на прекретници да напусти неолибералне политике и реформише се. Али, за то нема унутрашњу снагу. Већи део међународне заједнице жели фер глобализацију, праведније односе, напуштање политике финансијске дерегулације и неједнакости.

Постоје бројни изазови за ММФ: а) слабост услед недостатка политичке моћи; б) притисак кредитора и носилаца главних квота да нагласак и даље буде на враћању дугова и структурним условљавањима у духу неолиберализма; ц) појава конкурентских институција – *Азијска инвестициона банка (AIIB)*, *BRIC*, *Нова развојна банка (NDB)*, *кинеска иницијатива „Појас и пут“*, мултилатерализам са јачањем Русије и Кине. Конфликт између политике континуитета и реалних потреба да се одржи финансијска стабилност на новим фер основама, могу довести до маргинализације његове улоге и демонтаже мисије и утицаја.

Када је глобализација почела да се убрзава, међународне институције, водеће земље (Г7, ЕУ), најутицајнији светски политичари, велике међународне корпорације, пласирали су лажи да ће трговинска либерализација, дерегулација, приватизација, довести до побољшања животног стандарда и смањења неједнакости у свету, да ће убрзати равномернији међународни раст и развој. То се није десило! Наднице у Америци стагнирају већ 35 година, светска неједнакост (донекле са изузетком Кине) се повећала, Гини коефицијент расте у већини земаља, порез на доходак грађана у САД смањен је са 70% на 40%, а такође и у низу других земаља, порез на профит корпорација пао је чак на 2% у многим земљама, појавили су се порески рајеви где богате корпорације избегавају

плаћање пореза, покренута је „трка до дна“ у снижавању надница, проширио се феномен *outsourcinga* где велике корпорације премештају производњу у зоне са ниским надницама, малим профитима, ниским стандардима заштите на раду, појачана је експлоатација, робовски, па чак и дечји рад је у порасту,⁴⁸ међународне корпорације туже сиромашне државе које намећу здравствене и еколошке стандарде (случај Чиле против Филип Мориса), трговинска либерализација одвија се на штету сиромашних земаља, а богате земље заузврат штите своју индустрију и пољопривреду (пракса САД). Добитници глобализације су велике корпорације, богата елита и западне земље, а губитни су радници и сиромашне земље. Вајс и Лобо су написали сјајну студију – *Црна књига корпорација* која наводи бројне злоупотребе и праксу међународних корпорација у земљама Трећег света које, суочене са недостатком капитала, желе по сваку цену да привуку стране директне инвестиције. Када богате корпорације дођу намећу сурову пљачку сиромашних земаља, а онда се као гусарски бродови, или скакавци који опустоше једно подручје, селе на нове обале које нуде још повољније услове, још веће изабљивање локалне радне снаге и још веће профите.

У светским размерама, глобализација доводи до успоравања раста БДП-а, повећања незапослености, већих ризика и финансијске нестабилности (бекство капитала 1997. у Источној Азији изазвало је валутни и економски колапс тамошњих привреда). Раст камата, политика јачег долара, повећавају трговински дефицит САД, стварају међународну нестабилност, намећу неправедне инвестиционе споразуме, претерано и монополски штите права интелектуалне својине и патенте (нарочито у области здравства, што доводи до повећане смртности у трећим земљама), подривају владавину међународног права у бројним арбитражама за које сиромашне земље немају новац, воде ка стварању пореских рајева и путем трансферних цена систематски избегавају плаћање пореза (ради се о стотинама милијарди долара), доводе до енормне редистрибуције богатства у корист богате елите, развијених земаља и моћних корпорација.

Да бисмо схватили размере и праву природу досадашње праксе глобализације наводимо неке илустративне примере у вези са транснационалним корпорацијама:

---

⁴⁸ К. В. Лобо, Х. Вајс, *Црна књига корпорација*, Београд, 2016.

Мање од 2% светских корпорација контролише чак 80% светског промета; израчунато је да 85 најбогатијих људи на планети има имовину вредну имовини 50% светске популације; око 60% ових корпорација је из Европе и САД и имају око 800 хиљада „ћерки фирми” које често служе за избегавање плаћања пореза;

Њихова пракса је изабљивање људи, уништавање животне средине, коришћење изузетно јефтине, дечје и робовске радне снаге. У Обали Слоноваче око 15.000 деце раде као робови, а 200.000 деце у лошим условима, у Бисерној реци на истоку Кине има 4.000 фабрика са милион и по жена које раде у полуробовским условима. Често се ради за 50 центи на сат као рецимо у Индонезији, а од продаје „Зариних” (*Zara*) мајица (чија израда кошта око 1,5 долара, а продаје се за 30 евра) радници добијају око 2 цента по мајици;

У фармацеутској индустрији постоје преваре, лажни лекови, непотпуно информисање о последицама појединих лекова, погрешно лечење и кршење етичких принципа здравства. Несрећни случајеви радника су чести, а мале су одштете за повреде на раду. У многим случајевима (пример Амазоније) форсира се еколошки „прљава” производња која наноси огромну штету животној средини;

Бројне пореске оазе служе за избегавање плаћања пореза (Кипар, Малта, Ирска, Луксембург, егзотична острва, државе-градови у Европи и другим деловима света). Већина корпорација у Немачкој платила је порез на свега 0,64% свог промета, ТНК плаћају само шестину пореза који плаћају знатно сиромашније домаће фирме, (компаније попут Мајкрософта, Унилевера, Орбиса) избегавају пореске обавезе и по више милијарди долара годишње;

Међународно право је често у служби ТНК и врло често изнад права националних држава у којима раде: арбитраже после тужби, по правилу, завршавају се у њихову корист, оне спречавају забрану штетних реклама, више еколошке стандарде, права потрошача. Врло често, лобирањем, заустављају доношење закона који им нису у корист (фармако индустрија),⁴⁹

---

⁴⁹ Одлуком америчког Конгреса компаније у фармацеутској индустрији које производе вакцине ослобођене су одговорности за последице вакцинације. Одлука је донета током 90-их година, после низа приговора и бројних примера из праксе везаних за недовољну безбедност модерних вакцина.

користе преварне рекламе и креирају законе у своју корист. За њих често раде домаћи политичари, међународне институције (ММФ, СТО), већина медија је у њиховом власништву или под њиховом контролом; О стварној моћи корпорација говори и књига Џефрија Група *Корпоратизам*,⁵⁰ у којој аутор илуструје да корпорације обликују готово сваки делић живота западних грађана, а рекли бисмо и осталих земаља света. Аутор чак говори о корпоративизму као облику фашизма у коме постоји спој крупног капитала и држава које су међусобно срасле у некој врсти „отете“ или „заробљене“ државе којом је као канцер завладао паразитски корпоративни систем;

Читав низ престижних међународних корпорација (светски познати брендови) оптужене су за изабљивање радне снаге, корупцију, избегавање пореза, неетички маркетинг, продају штетних производа, кршење људских права, отимање земље, нарушавање животне средине, употребу штетних хемикалија, производњу генетски модификоване хране, лошу заштиту на раду и смртне случајеве радника, мале плате, ниске цене, кршење демократије, међународног права и људских права, дечји рад, индустријско шпијунирање, елиминацију синдиката.

Сукоби се заоштравају, а свет се суочава са избором: 1) већа једнакост и фер глобализација уз реформу међународних економских односа и институција, 2) нови протекционизам који је у порасту (економски рат Кине и САД), 3) наставак неолибералног концепта економске политике који води ка расту неједнакости и повећању светских сукоба уз могућност избијања револуција, глобалних ратова и огромних људских патњи и жртава. Који су могући правци реформе међународне економије? Како успоставити фер глобализацију и праведније међународне институције?

Стиглиц, Кругман, Амартија Сен, Милановић, Тирол, Чанг и бројни други угледни међународни економисти и нобеловци нуде читав низ предлога за побољшање односа, од којих се неки полако (често и силом прилика) чак и усвајају:

- 1) Правична и фер глобализација која није циљ већ средство за пораст животног стандарда и смањење сиромаштва и неједнакости;

---

⁵⁰ Џ. Груп, *Корпоратизам*, 2012.

- 2) Већа опорезивање капитала и високих доходака. Предлог самита Г7 из Енглеске (2021) за јединствену пореску стопу на профит корпорација како би се избегли порески рајеви је, чини се, корак у одличном смеру;
- 3) Боља глобална управа и потенцирање међународних јавних добара (животна средина);
- 4) Већа једнакост и значајнија социјална димензија глобализације;
- 5) Праведнији односи у одлучивању унутар кључних међународних мултилатералних институција (ММФ, СБ, СТО, ЕУ, ЕЦБ);
- 6) Већа улагања у образовање, здравство, социјалне издатке, јавне расходе;
- 7) Увођење *Борда за финансијску стабилност*; праведнија помоћ у реструктурирању сиромашнијих и земаља које западну у економске проблеме;
- 8) Подршка индустријским политикама и међународна координација да би се спречио даљи пад надница;
- 9) Подршка програмима за раст запослености и боље пензијско осигурање;
- 10) Јача међународна економска координација (климатске промене, финансијска регулатива, контрола ТНК);
- 11) Бољи рачуноводствени и ревизорски стандарди да би се избегле злоупотребе у финансијском извештавању, плаћању пореза. Ово укључује и реформу рејтинг агенција.

Посебна тема у оквиру негативних аспеката глобализације је криза и судбина Европске уније. У вези са овом темом нарочито треба консултовати Стиглицову књигу *Евро*,⁵¹ која у фокусу има **монетарну унију** насталу стварањем евра, и за коју Стиглиц сматра да је од почетка погрешан концепт који је проузороковао кризу унутар ЕУ и отежава њено прилагођавање у условима криза и рецесија. Наиме, за стварање евра нису постојали економски ни политички услови, јер јединствена валута тражи јединствену државу која има своју унифицирану фискалну политику, социјалну политику и јединствено тржиште рада. Будући да је ЕУ, ипак, само економска интеграција и савез држава, недостатак ових политика чини да је евро конципиран за богатије државе и богатију класу унутар ЕУ, а да су услед тога мање развијене земље Уније рањивије на шокове, што је нарочито показала криза 2008. године. Постојање евра спречава екстерну девалвацију валуте

---

⁵¹ Џ. Стиглиц, *Евро. Како заједничка валута угрожава будућност Европе*, 2016.

која би у случају Шпаније, Италије, Ирске, Грчке омогућила раст извоза и БДП-а и ублажила раст незапослености који је у Шпанији и Грчкој био и већи од 25%! Овако је девалвација изостала, а снижење надница (интерна девалвација) је скупљи и спорији пут. То је узроковало продужење кризе унутар Уније и веома спор излазак из кризе, а придодата му је политика штедње после 2011. године, коју је зарад својих интереса форсирала Немачка. Европска централна банка била је фокусирана претежно на инфлацију, а не и на незапосленост, а огроман новац „упумпан“ кроз квантитативне олакшице (више од 2.000 милијарди евра), уз екстремно ниску (нулту) каматну стопу, није погурао привредни раст који је у ЕУ врло спор (испод 2% у просеку). Ово је класичан пример *замке ликвидности* када је монетарна политика неефикасна, а јединствена фискална политика на нивоу ЕУ не постоји. Тако је кејнзијанска теорија још једном демонстрирала своју истинитост.

Илустрације ради, раст БДП-а у периоду 2003–2013. био је у САД 10% (што је још увек мало), у Европи изван еврозоне 8,1%, а унутар еврозоне свега 0,6%. Практично, то је деценија у којој БДП стагнира, па многи економисти сматрају да је еврозона ушла у период Хансенове дугорочне – секуларне стагнације. Европска централна банка била је више у функцији финансијских тржишта, а непостојање банкарске уније на нивоу ЕУ, отежало је прилагођавање рецесији и излазак из кризе. Многе земље (Шпанија, Грчка) ушле су у кризу јавног дуга спасавајући велике приватне банке („сувише велике да би пропале“), које су се коцкале новцем грађана на тржишту некретнина. Као губитници јавили су се обични грађани, радници, мали пољопривредници, власници малих и средњих предузећа, а неједнакост унутар ЕУ се повећала. Када се појавила криза, капитал је из мање сигурних банака и мање сигурних земаља (Шпанија) побегао ка Немачкој, а висок немачки суфицит подједнако је штетан за остатак Европе, као и дугови сиромашнијих земаља Европске уније. Истовремено, напуштање евра је сувише ризичан и скуп подухват на који политичке, економске елите, а чини се ни већина грађана, нису спремни због неизвесног исхода са враћањем домаћих валута.

Тако Европску унију оптерећује спор привредни раст, висок ниво јавног дуга (у Италији, Португалији, Грчкој, знатно преко 120% БДП-а), висока незапосленост у појединим земљама, изостанак фискалних и финансијских реформи, веома мала солидарност унутар Европске уније, низак ниво демократичности који отежава договор и чини ЕУ супердржавом богатих у

којој нема консензуса, нити поверења у заједнички пројекат. Дефлација са замком ликвидности додатно отежава излазак из рецесије и убрзанији раст. Унутар ЕУ јавља се слабост институција и смањење међународне конкурентности, нарочито у односу на САД и Кину. Занимљиво је, и није изненађујуће, да бољи раст бележе земље које нису чланице еврозоне: Велика Британија (која више није ни чланица ЕУ), Шведска и земље Централне и Источне Европе које нису чланице еврозоне (Мађарска, Пољска). Шта је судбина ЕУ, који су правци њене трансформације?

Прво – унутар ЕУ све више јача сукоб између глобалиста (богатије земље Уније) и суверениста (предњаче Мађарска Виктора Орбана и Пољска Качинског). Такође, постоји сукоб на релацији богатије–сиромашније земље ЕУ где изостаје европска солидарност (лепо се то видело на примеру кризе COVID-а), и због немогућности девалвације евра отежава се опоравак после рецесија. Известан сукоб геополитичког карактера постоји и на релацији оних земаља које су за умеренији одговор према Русији (Немачка, Француска) и оних које су за „тврђу” политику (Пољска, Холандија, балтичке државе);

Друго – отворени сукоб у Унији настао је поводом избегличке кризе, при чему су сиромашније земље против имиграције (предњачи Мађарска), а богатије земље су склоније имиграцији (чувена политика Ангеле Меркел);

У економском смислу, евро у дужем року не може опстати уколико се не формира фискална унија, банкарска унија и јединствено тржиште рада, а за то не постоји политичка воља. Евро је у дугорочној кризи, а Шпанија, Италија, Грчка, озбиљно размишљају о враћању на своје пређашње валуте. Велика Британија је ослабила Унију својим изласком, а сличне претње постоје код Мађарске, Пољске (не прихватају централистичке одлуке Брисела), Италије и чак латентно Француске (у случају победе Марин Лепен). Економски, Унија би морала бити федерација, али је то политички немогуће, нарочито после одбацивања Устава Европске уније на референдумима у Француској, Холандији, Ирској.

Треће – ЕУ нема снагу за даљу политичку и економску централизацију. То показује и неуспели покушај реформи које је покренуо француски председник Макрон, не може постати глобална супердржава како су замишљали њени творци „из сенке”. ЕУ је ближа Де Головом концепту савеза суверених држава од Есторила до Владивостока (укључујући и Русију), али то спречавају САД које су геополитички господар европских земаља. Стога је реалније да ће доћи до неке врсте прекомпозиције на

концентричне кругове или више колосека при чему ће у првом кругу бити најбогатије земље ЕУ које прихватају највише стандарде заједништва, све до четвртог круга, где ће на периферији бити најсиромашније земље. Није искључено да после низа егзита и пропасти евра ЕУ, каква је сада, престане да постоји.

Истовремено са кризом глобализма и Европске уније коју је појачала Велика рецесија из 2008. свет је суочен и са постепеним јачањем протекционизма који је отпочео и пре 2007. године најавом мултиполарног света који се већ помаљао иза кулиса америчке доминације. Период од 1980. до 2008. сматра се „златним добом” либерализма у међународној трговини. То се поклопило са политикама Вашингтонског консензуса, транзицијом социјалистичких земаља у тржишну привреду, победом неолиберализма, формирањем Светске трговинске организације и успостављањем Новог светског поретка у чијем су центру биле САД. Европска унија је прерасла у монетарну унију са елементима супер државе, јачали су регионални аранжмани о слободној трговини, уследио је огроман прилив страног капитала, формирање НАФТЕ (јединствено тржиште Мексика, Канаде и САД). Дошло је до снажне политичке, технолошке и економске либерализације и глобализације. Број земаља покривених уговорима о слободној трговини порастао је са 16 у 1989. на чак 171 земљу 2009. године, а удео светске популације која учествује у отвореној економији са 25% на 90%. Обим спољне трговине у свету нарастао је седам пута, а у САД више од 30 пута.

Међутим, после кризе из 2007. убрзани су и појачани процеси **новог протекционизма**. Ово се поклопило са мултиполарношћу, јачањем Русије (војно и геополитички), а Кине и Индије економски. Појавио се БРИКС – Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужна Африка, чије су политике нагињале протекционизму. Сама економска криза ојачала је модел државне интервенције, веће контроле капитала, појачане финансијске регулације, пада у обиму међународне трговине и страних директних инвестиција. Растући захтеви за реформом ММФ-а, СБ, СТО, ЕУ ишли су у правцу веће једнакости и равноправности мање развијених земаља где ће слободна трговина имати другоразредну улогу у односу на питања равномернијег развоја и смањивања сиромаштва. До застоја је дошло још 2001. у оквиру *Доха рунде* преговора у СТО ради даље либерализације и због растућег неповерења у СТО. САД се током Трампове ере повукла из лидерства, а Кина и друге земље нису биле спремне да попуне тако настали вакуум. Групу Г8

напустила је Русија, Г7 и Г20 нису оствариле значајније успехе у међународној координацији економских политика током Трампове ере, САД су напустиле глобални споразум о климатским променама, а обустављен је и даљи рад на постизању *Трансатлантског и Транспацифичког споразума о слободној трговини*, као што је раскинут низ међународних договора у области политике, контроле наоружања и контроле атомске енергије. Протекционистичке мере јачају од 2006. године у форми индустријских политика, трговинских рестрикција, промоције домаће технологије, у домену техничких стандарда и заштите животне средине (*зелени протекционистички стандарди*). Повећавају се субвенције за авио-индустрију, а током пандемије за аутомобилску индустрију и сектор услуга (саобраћај, логистика, туризам, трговина, мала и средња предузећа). Развија се финансијски меркантилизам, заштита домаћих банака, национализација и подржављење банака, бројне мере нецаринске контроле (лиценце, квоте, количинска ограничења, процедуралне препреке, таксе, атести о пореклу робе), кршење права интелектуалне својине, технички и безбедности стандарди за увоз хране. Велика рецесија и COVID-криза обориле су БДП, ФДИ, обим спољне трговине, ниво финансијских трансакција. Јакe протекционистичке мере од 2008. године па надаље, спроводе Кина, Индија, Русија, Бразил, па и ЕУ у односу на САД током владе председника Трампа и према Кини у односу на пројекат *Пут свиле – Појас и пут*. Најновији ударац слободној трговини има царински рат који је започет између САД и Кине, као две доминантне светске економије, и он се постепено прелива и на друга подручја економије, на геополитичку сферу и трку у наоружању. Нови председник САД Бајден као да наставља Трампову политику у односима са Кином, па свету прети не само „нови хладни рат” са Русијом, већ и „хладни економски рат” са Кином. Свакако, мултиполарност у економским и политичким односима и јачање протекционизма биће константа светске економије у наредних 10–15 година.

Посебна тема везана је за **кризу неолиберализма у економској теорији и економској политици** и потребу напуштања ове парадигме. То се већ десило у Великој рецесији и пандемији када се опет посегло за кејнзијанским подстицајима, а Вашингтонски договор напушта и ММФ (политике раста, смањење неједнакости), па и најбогатије државе света. На самиту Г7 у Лондону 2021. године оне су позвале на успостављање јединствене пореске стопе на профит корпорација у циљу прекида праксе избегавања пореских обавеза и нестанка „пореских рајева”, што, ако се

усвоји, води ка смањењу неједнакости у свету. Као што су многи критичари неолиберализма показали:

Тржишта по правилу нису ефикасна, ни конкурентна, информације су насавршене и непотпуне;

Доминирају олигополи, монополистичка конкуренција и монополи као тржишне структуре;

Привредни субјекти нису рационални, већ често доминира паника и неизвесност, тржишни исходи нису стабилни и ефикасни;

Постоје јавна добра и бројне екстерналије у којима тржишта отказују у односу на државу;

Дерегулисана финансијска тржишта без контроле капитала, по правилу, воде у кризе и нестабилности;

Толико хваљена независност централних банака може да обори привредни раст и повећа незапосленост у односу на перформансе привреда у којима су централне банке мање независне (Кина, Индија) и настоје да допринесу расту БДП-а и запослености;

Раст, врло чест, не мора да буде стабилан (ако је заснован на задуживању), а не мора да буде ни добар за већину друштва (ако користи од раста присваја само мала класа богатих појединца или земаља);

У погрешним моделима тржишта понуда и тражња су увек једнаке, а претпоставке о постојању тржишта пуне конкурентности не постоје нигде у пракси.

У својим занимљивим књигама – *23 ствари које вам не кажу о капитализму и Економија: упутство за употребу*, корејски економиста Чанг, који иначе ради као професор политичке економије на Универзитету у Кембриџу, на неконвенционалан начин критиковао је неокласичну и неолибералну економију, разбијајући многе предрасуде које постоје у теорији у вези са капитализмом, али и са економском теоријом и политиком. Чанг нас упозорава да *слободна тржишта не постоје*, да међународна трговина није правична, да је већина руководилаца преплаћена и да неокласична теорија о менаџерским накнадама на тржишту рада није тачна, да су индустрија и производња и даље важне, да се сиромашне земље нису развијале на неолибералним политикама, већ на значајној улози државе, да међународни поредак треба да фаворизује мање развијене земље, да треба

умањити значај финансијских тржишта, да свака стабилност није добра, као ни сваки раст, (јер може припасти богатима и корпорацијама) и да инфлација, ако подстиче раст, није тако лоша. Нарочито су драгоцене упозорења на слабости неокласичне школе у којима су прецењени људска рационалност и себичност, превелика је оријентација на размену а на штету производње и расподеле, фокус је на појединцу, индивидуи, иако нобеловац Сајмон⁵² истиче друштвени и организациони аспект појединца и већу улогу економских организација на рачун појединаца. Врло често тржишта нису ефикасна, а државна интервенција може да донесе добре резултате за читаво друштво и појединце унутар њега. Финансијска тржишта и стране директне инвестиције најбоље резултате дају тек уз јаку државну регулативу. Бихевиористичка школа, чији је главни представник Херберт Сајмон, управо истиче ограничену рационалност појединца, улогу здравог разума и стручног мишљења, значај економске организације, важност алтруизма, емоција, праведности, лојалности.

У једном ранијем раду анализирали смо детаљно недостатке неолибералне и неокласичне школе у теорији, економској политици и научној методологији.⁵³ Не можемо на овом месту детаљније улазити у критику неолиберализма, али ћемо поновити неке оцене јер су важне за контекст глобализације, светске неједнакости и потребе за реформом међународног економског поретка.

Прво – економија се временом претворила у хрматистику чији је основни циљ трговина, корист, профит, зарада, себични мотив као основни циљ привредне активности, док примарно значење има у виду економију као науку и вештину за управљање привредом и домаћинством у циљу задовољења људских потреба; временом су профит, корист и богаћење постали апсолутни циљеви економије, а солидарност, алтруизам, милосрђе су нестали из економског и обичног живота људи.

---

⁵² Херберт Сајмон, амерички политиколог, психолог и економиста. Објавио више од 1000 утицајних радова. Нобелову награду за економију добио 1978. године. Бавио се питањима когнитивне психологије, ограничене рационалности и бихевиористичке економије.

⁵³ Б. Димитријевић, *Велика рецесија и неуспех економског либерализма. Предлози за нову економију*, 2014.

Друго – постоји тежња да економија буде егзактна наука у којој доминирају математичко-економетријски модели, а све подлеже мерењу, емпирији и квантитативној верификацији. Тако се економија претвара у неку врсту природне науке у којој је све објективно и нема места за вредносне судове, морал, правду, једнакост и благостање. У условима детерминистичке науке све се заснива на оптимизацији и најефикаснијој употреби ресурса којима се одређује циљна функција (максимална корисност или максимални профит), а теме везане за расподелу, смањење неједнакости, социјалну правду, имају трећеразредни значај.

Треће – либералистичка економска теорија и политика служе као средство које треба да оправда експлоатацију сиромашних слојева и држава, а затим да задржи *status quo* привилегованог положаја богатих класа и држава. Економија се тако претвара у лажну науку и идеологију у којој економске теорије не одговарају емпирији и стварности, већ служе као оправдање за експлоатацију и класне разлике.

Четврто – водеће земље Запада (В. Британија, САД) прешле су на политику слободне трговине тек када су осигурале међународну економску доминацију. До тада су водиле веома протекционистичку економску политику, а ни данас слободно конкурентно тржиште не постоји у САД, земљама ЕУ, Јапану, већ доминирају олигополи, ТНК и ограничена конкуренција;

Пето – менаџери великих фирми не руководе се теоријом граничне корисности у формирању цена већ следе *mark-up модел* (трошкови + профитна маржа), врло често нису ни упознати са овим моделом. Ово је проблем тзв. *неокласичне контрверзе*; корпоративни облик управљања је у кризи, јер доводи до нереално високих плата, оријентације акционарских друштава на кратак рок и нерационалног понашања које максимизира бонусе појединаца и тржишну вредност акција; у таквим околностима често изостаје дугорочно инвестирање.

Шесто – Ероу и Дебре (нобеловци) показали су да Валрасова теорија опште привредне равнотеже важи само у врло рестриктивним условима који не постоје нигде у стварности: да тржишта морају бити конкурентна, да нема екстерних ефеката и јавних добара, да је могућност позајмљивања кредита и капитала неограничена, да тржишни актери располажу савршеним информацијама (сетимо се Акерлофа и модела асиметричних информација).⁵⁴ Тржишта нису савршена и без државне регулације доводе до криза и нестабилности, јер њима управљају себични, похлепни,

користољубиви људи склони манипулацији и ирационалним одлукама (видели смо то у кризи из 2008. године). Кризе су законитост тржишних привреда и зато је неопходна снажна државна регулатива;

Седмо – ставови у вези са тржиштем рада су нетачни и апологетски. Теорија флексибилног тржишта рада нема упориште у економским законима, већ одговара троцкистичким поставкама политичког волунтаризма и идеологије експлоатације. То је оправдање за стварање вишкова незапослених који ће вршити стални притисак на тржишту рада у правцу смањивања надница. На тржиштима у оквиру тражње доминирају психолошки фактори, нерационалне одлуке појединаца, паника, вештачко стварање потреба, манипулативни маркетинг, укуси и преференције иза којих не стоје реалне економске снаге. Тако се цене врло често не заснивају на трошковима као објективном мерилу, већ на субјективним ставовима и вештачким несташицама које доводе до велике редистрибуције богатства. Тиме се стварају шпекулативни мехурови на тржишту некретнина, код информатичке технологије, код цена нафте и других ресурса. У формирању цена нема објективних економских закона и мерила, већ често ирационалног понашања и психологије подложне манипулацији и превари;

Осмо – само је мали број економиста упозоравао на предстојећу кризу (Рубини, Кругман, Стиглиц), као и поједини еконофизичари. Нобеловац Лукас је сматрао да су кризе далеко иза нас, јер имамо способност предвиђања у управљања кризама, Фридман и Хајек су веровали у непогрешивост тржишта и саморегулације. Многи нобеловци награђени су за теоријске радове који су далеко од емпирије и стварности – Мертон и Скоулс, који су награђени Нобеловом наградом за моделе финансијског одлучивања, банкротирали су на челу својих инвестиционих фондова. Неолиберална економија је постала врста дедуктивно-аксиоматске теорије удаљена од стварности са замишљеним идеализованим и идеологизованим светом утопије који постоји у уџбеницима и професорским кабинетима. Упркос томе, ове теорије и даље доминирају у уџбеницима и водећим економским факултетима света;

Девето – Франческо Гуала је у сјајној књизи *Филозофија економије*⁵⁵ подвргао методологију економских наука (нарочито квантитативну) сјајној

---

⁵⁴ G. Akerlof, "The Market for 'Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism", Quarterly Journal of Economics, 84 (3), 1970.

⁵⁵ Ф. Гуала, *Филозофија економије*, 2011.

и убедљивој критици. Он је критиковао метод редукционизма у економији (метод апстракције) и апсолутизам претпоставки о рационалном појединцу, слободном тржишту и методолошком индивидуализму. Овај редукционизам подсећа на теорије Фројда и Дарвина, економски империјализам (Бекер, Чикашка школа) покушава све да објасни на основу економских модела, укључујући стварање породице, понуду и тражњу за женама, вредновање људског живота итд. Економетријски модели често се подешавају док не дају смислене резултате до граница које одударају од стварности и расположивих података. Поставке економетријских модела често не одговарају стварности и чињеницама, па је смањена њихова моћ предвиђања. Узгред, економисти квантитативци нису предвидели Велику рецесију – боље резултате у предвиђању дали су економски историчари и институционалисти.

Десето – историчар Мек Клокски у књизи *The rethoric of economics*⁵⁶ веома оштро критикује неолибералистичку економску теорију тврдећи да постоји раскорак између економске свакодневице и научне реторике економиста, да су економска теорија и пракса подвојене, да је економија подељена на теорију без чињеница и чињенице без теорије, да неке теоријске претпоставке економије више личе на објављену веру него на науку, да су предвиђања у економији практично немогућа, а да је Кејнзова теорија постигла велики успех и тачност упркос чињеници да је лишена строгих математичких формула и економетријско-емпиријске провере њених хипотеза.

У таквим околностима кад су последице тржишта несавршене информације, екстерналије, неједнакост, негативна селекција, морални hazard, погрешни подстицај, висока незапосленост,⁵⁷ берзанске шпекулације, хипертрофирани финансијски сектор, мехурови на тржиштима и напади панике, економске кризе и рецесије, неопходна је појачана регулаторна и интервенционистичка улога државе – за већу социјалну сигурност и заштиту, за смањење светске неједнакости, за стабилан одржив раст и повећање запослености, за промоцију иновација и развоја, за враћање поверења и солидарности, за стварање система међународних

---

⁵⁶ D. N. McClockey, "The Rethoric of economics", Journal of Economic Literature, June 1983.

⁵⁷ О томе детаљно пише француски нобеловац Тирол у књизи *Економија за опште добро*, 2019.

финансијских резерви (у оквиру реформе ММФ-а) да би се предупредило настајање криза, за пораст агрегатне тражње на светском нивоу, за равнотежу тржишта и државе као у случају Кине, за регулацију финансијског сектора и банака, као и монопола и екстерналија, за нову индустријску и развојну политику, као и за активнију заштиту и очување животне средине.

За економску теорију али и за економску политику, укључујући и предлоге конкретних решења које тражи пракса, биће велики изазов читав низ економских питања, проблема и тема који се отварају пред истраживачима и креаторима економије у 21. веку, али и у актуелном времену. Наводимо само неке од кључних тема, а неке смо делимично и обрадили у овом делу књиге:

- 1) Питање односа тржишта и државе и улоге државе с обзиром на тржишне несавршености;
- 2) Изазови климатских промена и заштите животне средине;
- 3) Глобализација и промена међународних економских односа у правцу веће једнакости и равноправности;
- 4) Реформа финансија и боља регулација;
- 5) Политике за смањење незапослености;
- 6) Управљање иновацијама и њихов развој;
- 7) Регулација монопола, јавних добара, екстерналија;
- 8) Растући значај дигитализације;
- 9) Проблеми методологије у економској теорији и политици.

Многа од ових питања покренута су и њима се дуги низ година бави нобеловац Жан Тирол, наводећи неке од тема и решења у обимној књизи *Економија за опште добро*. Примера ради, у контексту еколошке политике посебно се истиче проблем „слепог путника“, односно чињеница да у међународним релацијама многе државе желе да користе погодности заштите животне средине, али нису спремни да у њих инвестирају. Зато и Стиглиц предлаже увођење међународних јавних добара каква је животна средина за чије ће одржавање сразмерно бити одговорне све земље света. Нека од решења већ увелико функционишу, а предлаже их и Тирол: порез на емисију угљен-диоксида (остављамо сада по страни питање да ли глобално загревање уопште постоји), нарочито за земље које добијају енергију претежно из фосилних горива (што је случај и са Србијом). Ово питање може наметнути велике трошкове еколошког прилагођавања за

сиромашније земље и опет направити јаз у међународним односима. Ту су и предлози *Зелене агенде* и *Зеленог фонда* за примену еколошких стандарда и *зелене инвестиције* ка којима све више тежи и Србија, преносиве дозволе за штетне емисије гасова које већ функционишу унутар ЕУ на тржишном принципу, проблеми отпадних вода, чврстог отпада, канализационе мреже и низа питања који захтевају улагања вредна стотине милијарди евра.

Тирол се детаљно бави питањима високе и дуготрајне незапослености, лоших јавних политика које производе високу незапосленост (он је против сигурности радних места, што је иначе правило у Француској), питања флексибилности тржишта рада и његове реформе која треба значајно да повећа број запослених, теме везане за обуку радне снаге и низ других нерешених питања у овој области. Посебна пажња посвећена је области финансија и њихове регулације. С правом се истиче да област финансија има велики значај за економски развој, а нарочито за смањење ризика путем кредитних, каматних и девизних свопова. Србија је захваљујући девизном свопу смањила спољни дуг у доларима и тако уштедела одређена финансијска средства. Тирол, попут Стиглица, анализира злоупотребе финансијских тржишта до којих је дошло путем штетне улоге деривата, секјуритизације и берзанских шпекулација. Он истиче хипертрофираност финансијских тржишта, појаву мехурова на финансијским и тржиштима некретнина, поставља питање ефикасности тржишта, истиче потребу за комплементарним деловањем државе и тржишта, као и потребу за бољом регулацијом финансијских тржишта. У том контексту, криза из 2008. године посебно је истакла потребу за новим регулаторним окружењем, а довела у питање садашњу позицију рејтинг агенција које су се прописно обрукале у кризи, као и напуштање система награђивања моћних менаџера банака као пример система погрешних подстицаја у економији.

Од огромног значаја су питања која се односе на индустријску политику и конкурентност, гранску политику и селективност индустријских политика, мала и средња предузећа, регулацију монопола, друштвену одговорност корпорација (иза чега се често крије покушај неприхватања законске регулативе од стране државе), подстицајне мере регулације, улогу назависних тела која морају бити независна и од извршне власти, иновације и ефикасност. Тирол истиче да је један од главних проблема ЕУ ниска конкурентност, али и недовољна солидарност

између земаља и залаже се за побољшану верзију Мастрихта као главни правац реформе Уније.⁵⁸

Посебно драгоцено подручје које се отвара и на коме економисти у будућности морају дати свој теоријски допринос и предложити важна регулаторна решења односи се на *дигиталну економију* која све више постаје технолошка стварност. Знамо да је ово један од приоритета Владе Србије. Овде се јавља читав низ тема и питања везаних за истраживање и потребу давања решења: дигиталне платформе и развој двостраних тржишта на којима се истовремено срећу купци и продавци, право конкуренције, поверење и заштита личних података (спречавање злоупотреба), питање власништва над подацима, развој нових дигиталних занимања, крај сталних запослења и рада од куће, развој онлајн куповине и смањење складишних простора, проблем опорезивања дигиталне индустрије, смањење радних места и решења за ублажавање овог проблема, питања иновација у индустрији информатичке технологије, заштита интелектуалне својине у овој области, развој институција и заштита патената, стандардизација технологије, развој и регулисање финансијских, софтверских и институционалних иновација у дигиталној економији.

Велико поглавље о проблемима агрегатне тражње, глобализације и другим питањима завршавамо темом неједнакости која је уједно почетак наредног поглавља, али ћемо се у овом прелазном делу бавити неким питањима која се преклапају између глобализације, недовољне агрегатне тражње и неједнакости.

Пре свега, треба схватити да **раст неједнакости**, до кога је дошло у свету последњих 40 година, **није неизбежан** и свет може брже да се развија уз мање неједнакости. То је прво питање које читаоци треба да схвате. Постоје многе земље у којима неједнакост није расла или се чак смањивала за знатан део становништва. То су Кина, Сингапур, Маурицијус, скандинавске земље у дугом периоду своје послератне историје, Словачка као земља највеће једнакости у Централној и Источној Европи. Неједнакост се испољава у два главна подручја: 1) **неједнакост у приходима** (повећава се смањењем пореских стопа за грађане са вишим примањима); 2)

---

⁵⁸ Овај покушај је доживео неуспех преко иницијативе Макрона, а чини се да је Тирол био његов саветник у овом и неким другим подухватима које француска јавност није прихватила.

неједнакост у имовини, која је још израженија него неједнакост у приходима. Оне намећу потребу реформе система социјалних трансфера и пореске политике, а искуство многих европских земаља показује да је *тржишни Гини* знатно већи него *стварни Гини*, јер процес корекција неједнакости путем трансфера и пореске политике знатно умањује првобитну неједнакост коју доноси тржиште. Глобалне тенденције су пораст ренте, цене имовине и станова, раст капиталне добити, лош положај деце и сиромаштво деце, смањење могућности избора за сиромашне у образовању и напредовању на друштвеној лествици успеха и вишег стандарда, смањење пореза за богате на имовину, експанзија монопола који повећавају редистрибуцију дохотка и богатства, све већа концентрација богатства у рукама 1% најбогатијих, високе наднице и надокнаде за запослене у финансијском сектору, понуда новца од стране централних банака која је у функцији банака и финансијских тржишта, а не привреде и малих и средњих предузећа. У књизи *Велика подела*⁵⁹ Стиглиц се нарочито детаљно и оштро бави питањима неједнакости, истичући да је то питање политичког избора и да може бити успешно решено и предлаже бројна применљива решења у фискалној политици, пореској и политици јавних расхода, у социјалној политици, образовању, здравству и развојној политици. Трагање за рентом (*rent seeking*) је доминантна пракса богатих а не доноси раст БДП-а. Нижа гранична склоност потрошњи богатих којима припада све већи део „колача” обара глобалну агрегатну тражњу и успорава раст, поткопава социјалну кохезију и друштвено поверење у државу, институције и политику, ствара утисак да су банке „убиле” привреду САД, али и других богатих земаља. Програми за смањење сиромаштва, реформа социјалне и пореске политике (повећање пореза на доходак, имовину, капиталну добит), увођење јединственог пореза на профит корпорација и нестанак „пореских рајева”, само су нека од питања којима ћемо се бавити у наставку, укључујући и предлоге неких конкретних решења за привреду Србије у завршном поглављу овог дела књиге.

---

⁵⁹ Џ. Стиглиц, *Велика подела*, 2015.

2.

ГЛОБАЛНА НЕЈЕДНАКОСТ И КАКО ЈЕ ПОБЕДИТИ

У овом поглављу детаљније ћемо се бавити питањима глобалне неједнакости, мада смо ову тему делимично обрађивали и у претходном делу о смањењу агрегатне тражње, будући да се ради о комплементарним проблемима. У основи, поглавље има четири основна дела: прво – чињенице у вези са растом неједнакости; друго – узроци раста неједнакости; треће – последице неједнакости и веза неједнакости и раста; четврто – како смањити неједнакост – могуће мере економске политике.

Емпиријски подаци о неједнакости – дијагноза

Најзначајнији допринос питањима раста светске неједнакости, укључујући анализу узрока и мера како ту неједнакост ублажити, дао је француски економиста Пикети у свом бестселеру *Капитал за двадесет први век*. Књига је, разуме се, изазвала контроверзе, бројне критике, похвале и оспоравања, што је разумљиво с обзиром на исцрпну, убедљиву и разорну критику савременог капитализма и његових последица коју је књига донела. Пикети је анализирао врло дугорочне временске серије о кретању дохотка, капитала, ренте и различитих облика дохотка од рада и капитала, функционалној расподели дохотка, односу дохотка, капитала, ренте, богатства, профита и приноса на капитал и имовину, нивоа надница, стопе раста привреде и стопе раста становништва. Поједине временске серије дуже су од 200 година, што указује на тежину истраживачког напора али раду даје већи кредибилитет и специфичну тежину. Неке од аргумената у овом поглављу износићемо следећи Пикетијеву, а затим Стиглицову аргументацију и резултате истраживања. Наравно, расте број радова истраживача у оквиру ММФ-а, ОЕЦД-а и других институција који се врло успешно емпиријски баве питањима истраживања неједнакости, а огроман утицај и популарност имају и радови Бранка Милановића,⁶⁰ који је уз

---

⁶⁰ Видети најпре Б. Милановић, *Одвојени светови. Мерење међународне и глобалне неједнакости*, 2006. Милановић је у међувремену објавио још неколико књига и

Пикетија постао један од најутицајнијих и најугледнијих светских истраживача проблема неједнакости и раста, узрока и начина за решење проблема.

У периоду од 300 година, светска неједнакост формирала је облик У-криве, са периодима високе неједнакости, њеног смањења и поновног раста, следећи периоде дивергенције (повећања) и конвергенције (смањења разлика у богатству и дохотку). У *првом периоду* 1700–1914. светска неједнакост била је изузетно висока; у *другом периоду* 1918–1980. неједнакост је смањена, а у *трећем периоду* 1980–2012. (и данас) светска неједнакост поново расте. Доминантни фактори у расту и смањењу неједнакости су претежно политичке природе, тако да су три фактора допринела смањењу неједнакости у другом периоду (1918–1980): 1) два светска рата која су збрисала имовину многих богатих појединаца и породица; 2) Велика депресија и примена кејнзијанске државно-интервенционистичке политике класног консензуса праћеног растом надница, запослености и БДП-а; 3) успех СССР-а и других социјалистичких земаља у расподели и порасту животног стандарда који је натерао богате капиталистичке земље да, у мањој или већој мери, примене модел *државе благостања* чији је најразвијенији облик шведско-скандинавски облик капитализма. Кад кажемо да су политички фактори кључни у кретању неједнакости, мислимо на следеће: тржиште законито производи разлике које су све веће у расподели богатства, имовине и дохотка, па је неопходна корективна улога државе у циљу смањења тих неједнакости. За примену такве политике неопходна је политичка воља владајућих елита без које ће неједнакости само расти.

Просечна стопа раста привреда развијених западних земаља до 1945. била је мања од 2%, затим се значајно убрзала у периоду до 1980. (око 4% просечно), да би у периоду 1980–2012. опет у просеку пала на 1,8% годишње. Двадесет први век биће период споријег раста, док ће раст светске популације по проценама бити још спорији (око 0,2% просечно од 2050. до 2100. године) (Пикети).⁶¹ О великим светским разликама у нивоу надница говори следећи податак: просечна глобална надница је 600–800

чланака на сличне теме, али овом приликом нећемо детаљније оптерећивати читаоца наводећи ове изворе.

⁶¹ Т. Piketi, *Kapital u XXI veku*, 2015.

евра, у Европи и САД креће се око 2.500–3.000 евра, а у Субсахарској Африци износи око 150–200 евра.

У анализи светске неједнакости треба пратити: 1) функционалну расподелу дохотка – удео рада и капитала у националном дохотку; 2а) национално богатство као збир приватног и јавног богатства, с једне стране, и 2б) домаћег и нето-страног капитала, с друге стране; 3) однос између капитала и дохотка; 4) кретања стопе раста БДП-а, профитне стопе и стопе штедње; 5) промене Гини коефицијента и односа имовине, капитала и дохотка најбогатијих и најсиромашнијих појединца; 6) тржишни Гини и Гини које мери расположиви доходак (после пореске политике и трансфера); 7) динамику имовине и наслеђеног богатства најбогатијих чланова друштва.

Пикети је израчунао односе капитала и националног дохотка за више развијених западних земаља, па је тако у Француској однос приватног и јавног капитала 95% према 5%, а однос капитала и националног дохотка је 600% или 6:1 (β). Тај однос био је виши у периоду 1870–1910. и износио је 7:1 за Немачку, Француску и Велику Британију. За САД однос је био 3:1 у периоду 1910–1970, а затим 2010. године расте на 6:1. Такође, у свим земљама расте удео приватног капитала у укупном капиталу на рачун јавног капитала. Један други показатељ говори о учешћу факторског дохотка од капитала у укупном дохотку (у оквиру производне функције) и показује да тај удео износи 35–40% у 19. веку, 20–25% средином 20. века и поново расте на 30% почетком 21. века. Трећи показатељ о уделу оних са највећим дохотком од рада и капитала показује да 10% богатих са највећим дохотком од рада добија 25–30% укупног дохотка од рада, а 10% оних са максималним дохотком од капитала учествује у укупном богатству између 50% и 90%. Око 50% становништва поседује 5–10% богатства, а 10% становништва између 50% и 90% богатства. Очигледно, већа концентрација неједнакости присутна је код богатства и капитала, него у случају доходака од рада. У САД, која од развијених земаља има најизраженију неједнакост, удео 10% најбогатијих у националном дохотку расте са 32% 1970. године на 48% у 2010. години, а у тих 10% највећи је удео 1% најбогатијих. У Француској у периоду 1810–2010. удео 10% најбогатијих кретао се од 60% до 80% у богатству, а 1% најбогатијих креће се од 25% до 45%.

У укупном богатству доминантан утицај има наслеђено богатство и оно 1970. чини 45% укупног богатства, затим 2010. године расте на 65%, а прогнозе наговештавају да ће до 2090. године чинити 85–90% укупног богатства. Наследство чини 20–25% националног дохотка у Француској у

периоду 1829–1900, затим 1970. опада на 5% и расте на 15% у 2010. години. Можемо видети да се периоди највећег привредног раста поклапају са смањењем неједнакости, а раст концентрације богатства доводи до успоравања раста у свим земљама Запада.

У студији ИЛО наводи се да је у периоду 1979–2007. чак 50% раста дохотка присвојио само 1% најбогатијих становника. У Европи је та неједнакост нешто нижа, ако је за утеху, јер 10% најбогатијих становника присваја 35% дохотка. Када је реч о Гини коефицијенту, истраживања у земљама ОЕЦД-а показала су да је од почетка 1980-их до избијања кризе он порастао за 10%, што је веома велики износ. Највећи раст забележен је управо међу скандинавским земљама. Данска, Шведска, Норвешка (али и код Шпаније), што значи да је дошло до приличне „демонтаже” државе *благостања* која је била симбол скандинавске успешности и стабилности. Просек свих земаља ОЕЦД-а, у емпиријском истраживању које наводимо, показао је сличне резултате као у САД: 50% раста дохотка присваја 1% најбогатијих чланова друштва.

Детаљна студија (Бастагли)⁶² бави се последицама неједнакости и нарочито детаљно истражује кретање Гини коефицијента као основног показатеља неједнакости. Неке од тих карактеристика илуструје табела и графикон који прати Гини разврстан у шест група земаља.

Аутори праве разлику између тржишног Гини и оног који се рачуна на основу расположивог дохотка (Y_d) који остаје после опорезивања и фискалних трансфера и он је, наравно, знатно нижи. Наводимо неке основне резултате истраживања:

После 1980. уследио је оштар раст дохотка за најбогатије, а 2010. године свега 0,5% најбогатијих има 35% удела у суми светских надница;

Гини у Латинској Америци је веома висок и износи 45%, а у Европској унији (после корекција) износи 34%;

У периоду 1985–2005. Гини је за 25 земаља ОЕЦД-а, захваљујући значајним трансферима, опао за 15 поена, иако основни – тржишни Гини расте; овај пад мањи је у САД, Кореји, В. Британији зато што су ту редистрибутивни ефекти фискалне политике мањи. Редистрибутивни ефекат се смањује од средине 90-их година и зато Гини расте за 3% у

---

⁶² F. Bastagli, D. Coady, S. Gupta, Income Inequality and Fiscal Policy, IMF, 2012.

односу на претходни период, и графикон 10 показује Гини по ОЕЦД земљама за 2008. годину;

Ефекат фискалне прерасподеле знатно је мањи у Латинској Америци и мање развијеним земљама о чему ћемо посебно говорити;

У периоду 1990–2014, на узорку од 133 земље, показано је да Гини расте са 38% на 42%. Гини расте за развијене земље, док код земаља у развоју негде расте а негде стагнира; Гини расте за Кину и Индију (графикон 11);⁶³

По регионима Гини расте за земље Европске уније, САД и Азију, а опада у Африци. Такође, у Латинској Америци не расте, мада је изузетно висок, а Гини последњих десет година опада код земаља које су завршиле процес транзиције;

Занимљиво је да код земаља које имају висок индекс хуманог развоја расте тржишни Гини (Шведска, Данска, Финска), а код земаља са нижим индексом хуманог развоја Гини опада (Турска, Мексико, Чиле), док стагнира код земаља са умереним нивоом индекса хуманог развоја (*HDI – human development index*)⁶⁴ (видети графикон 9).⁶⁵

Кретање расположивог дохотка и Гини показатеља по земљама илуструје табела 3⁶⁶ и неколико графикана (графикон 8 који показује пад расположивог дохотка) које смо већ делимично описали:

---

⁶³ S. R. Basy, Do data Show Divergence? *Reviating Global Income Inequality Trend*, 2017.

⁶⁴ *HDI – human development index* је шири показатељ нивоа економске развијености од БДП-а. Добија се као збир БДП *per capita*, очекиване дужине живота и просечне дужине школовања. Даје другачији редослед земаља у односу на БДП.

⁶⁵ *Growth and Income Inequality: Trends and Policy Implications*, ОЕЦД, Април 2015. Такође видети: S. R. Basy, *Ibid.*, графикон 8, 2107.

⁶⁶ F. Bastagli, D. Coady, S. Gupta, *Ibid.*, 2012.

Табела 3: Гини коефицијент за развијене земље и земље у развоју:
1980–2010

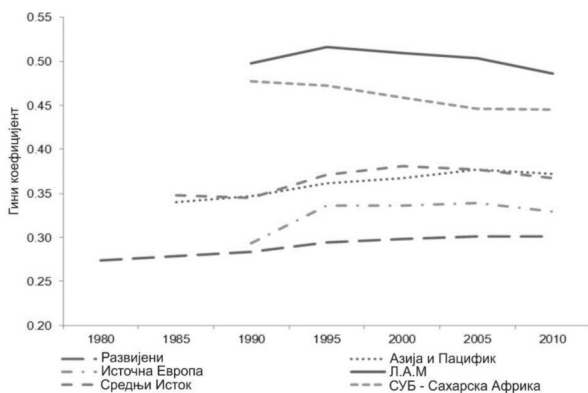
ЗЕМЉА	1980	1990	2000	2010
Развијене	27.3	23.4	29.8	30.1
Аустралија	20.1	30.4	31.8	33.4
Аустрија	22.7	25.2	25.7	27.2
Канада	20.4	20.1	31.5	31.9
Данска	25.4	23.6	22.5	25.0
Финска	20.9	21.0	24.6	25.1
Француска	29.1	20.7	27.0	30.3
Немачка	24.4	25.0	26.6	32.1
Грчка	34.9	34.9	33.3	32.0
Јапан	30.0	31.0	34.0	32.9
Норвешка	22.3	23.1	25.0	24.0
Шпанија	31.3	30.3	33.6	34.7
Шведска	19.7	22.9	25.2	24.4
Швајцарска	30.9	30.7	20.0	27.2
Велика Британија	27.0	33.6	34.7	33.5
Сједињене Америчке Државе	30.1	33.0	36.0	30.6
Азија и Пацифик	36.0	35.8	37.8	36.6
Кина	29.0	32.0	39.0	42.0
Индија		32.0	32.0	33.0
Реп. Кореја				
Малезија		46.0	43.5	46.0
Малдиви			63.0	
Филипини		44.0	46.0	43.0
Сингапур			42.0	
Вијетнам		36.0	36.0	36.0

ЗЕМЉА	1980	1990	2000	2010
Источна Европа		29.4	33.6	33.0
Албанија		29.4	33.6	33.0
Белорусија		35.0	37.0	34.0
Босна и Херцеговина		23.0	30.0	27.0
Бугарска		28.0	28.0	36.0
Хрватска		23.0	34.0	37.2
Реп. Чешка		23.0	31.0	30.5
Немачка		37.0	41.0	41.0
Северна Македонија		22.0	32.0	36.6
Црна Гора		24.0	39.0	33.0
Пољска				30.0
Румунија		27.4	23.9	33.1
Русија				
Србија		39.5	43.4	43.4
Словенија		18.9		
Турска		25.0	24.9	26.0
Украјина		43.0	43.0	39.0
Л.А.М		49.7	51.0	46.6
Аргентина	37.6	44.2	48.3	42.0
Боливија		50.9	56.1	54.0
Бразил	55.3	58.8	57.0	52.0
Колумбија		43.3	55.3	54.4
Костарика		42.2	43.9	43.0
Мексико		51.0	52.0	43.0
Уругвај		40.4	42.1	43.0
Венецуела		39.9	41.3	36.3
Средњи Исток		34.5	35.1	36.7
Алжир		40.0		
Египат		32.0	33.0	31.0
Иран		44.0	44.0	33.0
Израел			39.0	
Пакистан		33.0	33.0	30.0

ЗЕМЉА	1980	1990	2000	2010
Субсахарска Африка		47.7	45.9	44.5
Ангола			59.0	
Бурунди		33.0	42.0	33.0
Централноафричка Република		61.0	49.7	56.0
Конго				
Обала Слоноваче		37.0	44.0	42.0
Етиопија	32.0	37.3	30.0	30.0
Кенија		57.0	45.0	43.0
Мадагаскар	47.0	46.3	42.0	44.0
Намибија		74.0	69.0	64.0
Нигерија		45.0	45.0	49.0
Сенегал		54.0	41.0	39.0
Јужна Африка		57.0	58.0	63.0
Танзанија		34.0	35.0	33.0
Замбија		50.0	53.0	51.0

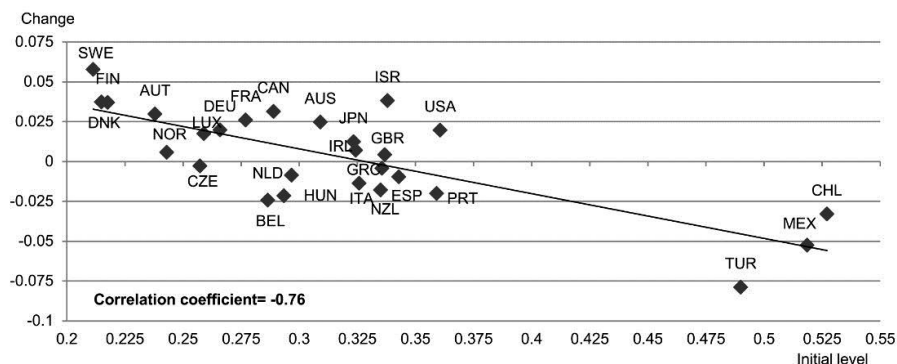
Извор: F. Bastagli, D. Coady, S. Gupta, *Income Inequality and Fiscal Policy*, IMF Staff Discussion Note, 2012, стр. 25–27.

Графикон 8: Трендови у неједнакости расположивог дохотка: 1980–2010

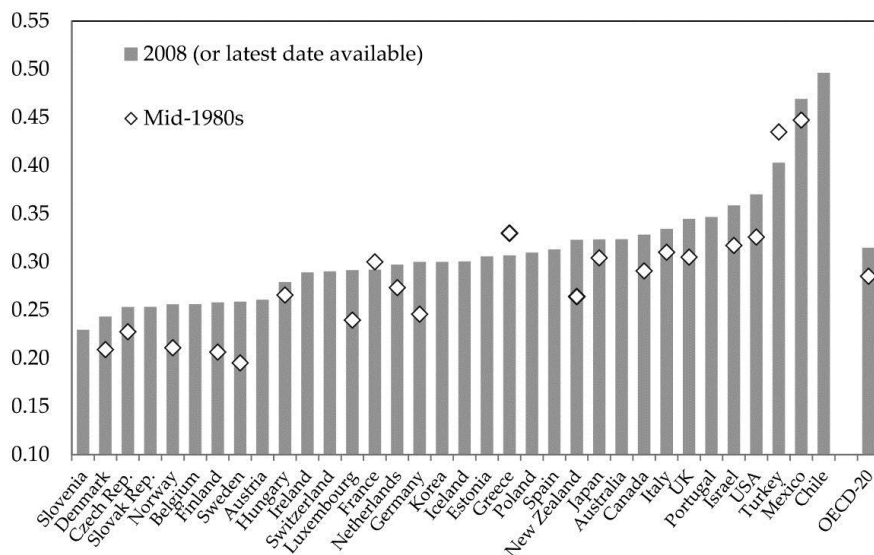
Извор: F. Bastagli, D. Coady, S. Gupta, *Income Inequality and Fiscal Policy*, IMF, 2012, стр. 7.

Графикон 9: ОЕЦД промене Гини коефицијента од средине 1990. до 2011.

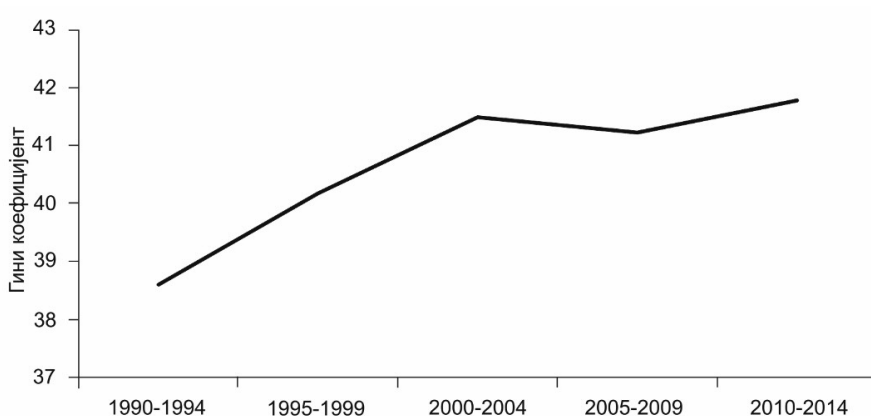
Извор: OECD, *Growth and Income Inequality: Trends and Policy Implications*, OECD Economics Department, Policy Note no. 26, April 2015, стр. 4.

Графикон 10: Гини коефицијент за ОЕЦД земље: 2008

Извор: J. Stiglitz, "Inequality and Economic Growth", *The Political Quarterly*, Vol. 86, Issue S1, (July 2016), стр. 138.

Графикон 11: Гини коефицијент (тржишни доходак)
за светску популацију: 1990–2014

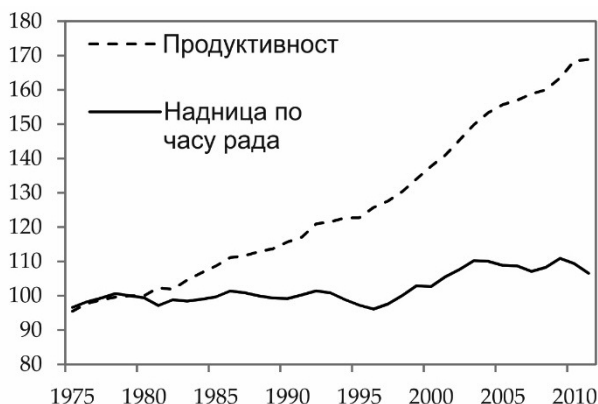
Извор: S. R. Basu, *Do Data Show Divergence? Revisiting Global Income Inequality Trend*, Working Paper Series, WP/17/03, UN ESCAP, October 2017, стр. 18.

Наводимо још неке податке које се могу наћи код Стиглица.⁶⁷ Он посматра период 1989–2013. и наводи да се за свега 0,1% најбогатијих у САД удео у доходу повећао са 3,4% на 9,5%. Једна петина најсиромашнијих радника у САД у том периоду је повећала обим својих радних сати за 22% у напору да одржи релативно исти ниво потрошње услед пада реалних надница. Мерено према медијани, наднице су порасле свега 5%, док је у истом периоду продуктивност порасла чак 74,5%! Разлике у богатству су, како смо нагласили, још упечатљивије: 1% најбогатијих држао је 2013. око 35% укупног америчког богатства, а породица *Walton* са богатством од 145 милијарди долара имала је колико и 1.782,000 обичних америчких породица. Просечна породица из 1% богатих има 225 пута веће богатство него просечна америчка породица. Ситуација је много гора у САД ако се узму у обзир и расне разлике, јер је пад дохода и богатства просечне црначке породице чак три пута већи. Раскорак у надницама и

⁶⁷ J. Stiglitz, "Inequality and Economic Growth", 2016. У књизи *Велика подела*, Стиглиц наводи и следеће податке за САД: 50 милиона људи прима бонове за храну и исто толико људи нема никакву здравствену заштиту; 18 милиона људи је без крова над главом; 42 хиљаде фабрика је затворено – у Чикагу, Детроиту, Мичигену, Њу Џерзију, Питсбургу; чак 2,3 милиона људи је у затворима, што је, вероватно, светски рекорд.

продуктивности у периоду 1975–2010. година за привреду САД убедљиво илуструје графикон 12.

Графикон 12: Наднице и продуктивност у САД: 1975–2013

Извор: J. Stiglitz, "Inequality and Economic Growth", *The Political Quarterly*, Vol. 86, Issue S1, (July 2016), стр. 136.

Стиглиц наводи да је за 25 година Гини коефицијент порастао 22% у Немачкој, 13% у Канади, 13% у В. Британији и да је растао у свим земљама које су следиле амерички модел капитализма. У истом периоду Гини је у САД порастао за више од 20%. Удео дохотка најбогатијег 1% у В. Британији порастао је са 5,7% 1978. на 14,7% (више него два пута), а удео у богатству у истом периоду порастао је са 22,6% на 28%. Тако се Гини креће до 0,25 за групу земаља какве су: Словенија, Данска, Чешка, Словачка, Норвешка; од 0,30 до 0,35 износи за следеће земље: Француска, Немачка, Холандија, Јапан, Канада, Аустралија (то је већ веома висок ниво неједнакости), а у трећој групи земаља преко 0,35 су САД, Турска, Мексико, Израел, Чиле.

Објашњење и узроци неједнакости

У свом капиталном делу (*Капитал за XXI век*), Пикети даје два фундаментална закона које сматра основним узроцима раста неједнакости

који се испољавају током економске историје света: **први закон каже да стопа приноса- r расте знатно брже од стопе раста привреде- g односно $g > r$.**

Овај емпиријски закон је уочен у периоду од скоро триста година у веома дугим временским серијама, тако је просечна стопа раста 5%, а расте и на 8% и више, а просечна стопа раста БДП-а је 1% до 2%. Тако се ствара константни геп јер дохоци и имовина богатих расту у складу са растом приноса, а дохоци и наднице сиромашнијих слојева расту у складу са растом БДП-а. Овде је занимљиво приметити да ако је просечна стопа приноса 5%, онда је потребно 20 година за капитализацију имовине путем ренте. То значи да 240 станарина треба да се поклопи са тржишном вредношћу стана. Ово је важна методолошка напомена јер може указивати на појаву мехурова – прецењености имовине на појединим тржиштима. То објашњава и Жан Тирол у већ цитираној књизи. Уколико је цена стана (или хартија од вредности) виша од капитализоване ренте (или приноса) за период од 20 година (или 10 година уколико је стопа приноса 10%), ради се о прецењености конкретног облика имовине. Константни раст приноса изнад нивоа привредног раста повећава разлике у богатству током времена, а овај емпиријски закон може бити промењен само интервенцијом државе која је увек политичке природе. Овај закон може се изразити формулом:

$$\alpha = r * \beta \quad (22)$$

при чему је α удео дохотка од капитала у укупном дохотку, r је стопа приноса, а β је однос капитала и дохотка. Кад год расте β и r , повећава се и удео дохотка од капитала у укупном дохотку и то је стална тенденција капиталистичких привреда.

Други фундаментални емпиријски закон може се изразити једноставном формулом:

$$\beta = s / g \quad (23)$$

и значи да је однос капитала и дохотка одређен односом између стопе штедње – s и стопе раста производње – g .

Уколико стопа штедње расте брже од стопе раста производње (ГДП), а то је правило, расте и ниво капитала, а самим тиме расте и показатељ α који мери удео дохотка од капитала у националном дохотку. Формула се може кориговати за n – стопу прираштаја становништва која се додаје у имениоцу и донекле успорава раст капитала у односу на доходак. Будући да богати појединци присвајају резултате приноса (профита, ренте, камате) и да пораст стопе штедње (која је већа код богатих) повећава удео капитала,

тенденција коју намеће тржиште и динамика капитализма увек иде на штету класе са нижим примањима чији удео у расподели пресудно зависи од темпа раста БДП-а. Зато се чини логичним да тамо где БДП расте више, некад чак и на нивоу раста приноса (Кина), долази до смањења неједнакости чак и без значајнијег уплива државе. **Марксов закон експлоатације** по коме радна снага у свом радном времену ствара вредност већу од сопствене неопходне за издржавање радника (и да тај вишак присваја капиталиста), а који није никада доказан подацима, замењен је емпиријским законом у коме се вишак присваја на основу већих приноса од имовине у односу на стопу раста привреде у целини. Ипак, у основи се опет ради о некој форми експлоатације и присвајања вишка.

Највидљивији израз првог фундаменталног закона Пикетија је однос између кретања надница и продуктивности: наднице расту у складу са БДП-ом (некада чак и спорије од раста БДП-а), а продуктивност је у складу са растом приноса на капитал и то је само други израз за исто правило које је Пикети уочио. Низ таквих емпиријских доказа постоји и ми смо их већ презентовали.⁶⁸ Ово су само узроци и манифестације раста неједнакости доступни из анализе података. **А шта су дубински узроци које истражује политичка економија?** *То је пораст моћи најбогатијег слоја владајуће класе и топ менаџера који, служећи се монополем власти, моћи и својине, после глобалног пораза социјализма и радника, почињу да врше редистрибуцију дохотка и богатства и присвајају све већи и већи део економски створеног колача.*

Ево још неких економских разлога за раст неједнакости:

У складу са наметнутим Вашингтонским консензусом, трговинска либерализација и смањење царина у међународним економским односима резултирају растом конкурентности и падом надница;

Међународна трговинска либерализација доводи до разлике између развијенијих земаља које имају вишу конкурентност и мање развијених земаља;

---

⁶⁸ Пикети наводи да је Шведска у периоду од 1970. до 1980. године била пример земље са ниском неједнакошћу јер је Гини износио свега 0,19, као што су САД пример земље са високом неједнакошћу јер Гини 2010. износи 0,36. Он даје и податак да је Гини који мери неједнакост у дохотку у распону од 0,26 до 0,49 (зависно од земље), а да је Гини који мери неједнакост у капиталу знатно виши и креће се у интервалу од 0,33 до 0,73!

Технолошке промене које су све брже и интензивније повећавају потребу за боље квалификованим радницима, а смањују потребу за мање квалификованом радном снагом и то повећава разлике у надницама, као и разлике у доходу и богатству најбогатијих и најсиромашнијих. Такође, разлику између ниско и високо квалификованих радника намеће и промена привредне структуре која повећава удео услуга на рачун индустрије и пољопривреде, што је типично за развијеније земље, и повећава удео капитално-интензивних у односу на радно-интензивне гране;

Структурне промене које се испољавају преласком из села у град, такође су фактор пораста неједнакости. Истовремено, расте и регионална неједнакост између различитих делова света и између мање и више развијених региона унутар појединих земаља;

Реформе тржишта рада у правцу веће флексибилности смањују моћ синдиката и преговарачку снагу радника, па се промене у правцу нижих надница, несигурности посла и прековременог рада намећу лакше и са мање отпора. То додатно повећава друштвену и економску неједнакост;

Пораст неједнакости изазивају технолошке иновације, раст финансијских тржишта и банкарског сектора, дерегулација у овој области; они доводе до пораста задужености домаћинстава, трансфера новца у финансијски сектор, пораста награда и плата за запослене у финансијама и преласка најквалификованије радне снаге у овај сектор;

Приватизација до које је дошло код земаља у транзицији, али и код развијених земаља, довела је до велике редистрибуције богатства и имовине, стварања мале касте тајкуна и олигарха који су се брзо обогатили без икаквог труда и заслуга;

Дигитализација, рад од куће као последица пандемије, појава роботизоване радне снаге и аутоматизација, растући утицај идеологије *трансхуманизма*⁶⁹ додатно доприносе повећању вишкова радне снаге

---

⁶⁹ Међународни филозофски покрет који је 1990. у Калифорнији основао Макс Мор. Залаже се за технолошко превазилажење људске несавршености, претварање људи у неку врсту робота – постхумних бића и за дехуманизацију човека. Назив је популарисао утицајни енглески биолог Ђулијан Хаксли у свом раду из 1957. Један од кључних саветника француских председника, Жак Атали, сматра се данас веома утицајним заступником ове филозофије.

и порасту незапослености који, сам по себи, онда изазива пораст неједнакости;

Фискална консолидација коју после дужничке кризе, по правилу, намеће ММФ, доводи до смањења социјалних трансфера и издатака за сиромашне, обара средства намењена образовању, здравству, инфраструктури, повећава порезе и често замрзава плате у јавном сектору и то су додатни фактори који макар привремено узрокују значајан раст незапослености. Неке рачунице показују да фискална консолидација траје по правилу три године и за то време обара ВД за 5% и више, али у исто време обара БДП и повећава незапосленост;⁷⁰

Велика рецесија и COVID криза додатно повећавају неједнакост јер расте незапосленост, смањују се плате и социјални издаци, а урушавају се и нестају бројна мала и средња предузећа која су главна подршка приходима средње класе и основна препрека даљем расту неједнакости;

Стиглиц, Чанг и други економисти показали су да неокласична теорија не може да објасни тако висока примања менаџера и пораст факторских доходака; ова теорија служи само као идеолошко оправдање све већег богатства; Рикардова очекивања о расту ренте била су тачна (мада је Рикардо имао у виду друге узроке), а прогнозе Симона Кузњеца⁷¹ да ће капиталистички раст формирати звонасту криву кретања капитала чији удео у БДП-у треба временом да пада на рачун раста удела од рада, нису издржале пробу времена;

Појавили су се нови фактори прерасподеле дохотка у корист владајуће класе, као што су експлоатација радника, дискриминација (мање развијених земаља) и корист од наметања монополске и олигополске моћи. Већу неједнакост намећу бројне институционалне промене: реформе тржишта рада, пореске политике, индустријских односа, финансијских тржишта;

---

⁷⁰ *Income inequality and labour income share in G20 countries: Trends, Impacts and Causes*, ILO, IMF, OECD, The World Bank, 2015.

⁷¹ С. Кузњец, добитник Нобелове награде за економију 1971. године, утицајни светски економиста. Бавио се емпиријским и историјским истраживањима привредног раста и предвидео тзв. *Кузњецову криву* која се није показала тачном током времена.

Ојачала је класа богатих као и капитализам наследника – **патримонијални капитализам**. Један део богатих, паразитски настројених, нарочито на финансијским тржиштима, све време троши у потрази за вишом рентом (разлике у цени некретнина, трговина фјучерсима, опцијама, дериватима, секјуритизација, стварање шпекулативних мехурова на девизним, каматним и ценовним разликама), доводе до раста неједнакости на основу делатности које ни на који начин не доприносе порасту БДП-а и укупног друштвеног благостања, већ само прерасподељују исти колач на неједнаке делове и на рачун оних који су најсиромашнији и најмање моћни;

Нарочито расту примања извршних директора великих компанија и банака која немају никакво покриће у резултатима. Штавише, настављају се чак и у годинама када фирме послују са значајним губицима.⁷² Тако је долазило до раста удела имовине у БДП-у, стагнарања надница и раста приноса на капитал. Монетарна политика која је смањивала каматне стопе поговодала је расту богатства, такође и ниска стопа инфлације, а пораст инвестирања у фиктивне хартије од вредности смањило је продуктивне инвестиције у реалну економију;

Све политичке и институционалне промене ишле су у сусрет расту богатства: реформа пореске политике и смањење пореских захвата на имовину, прихода од капитала, наследство и више дохотке. Реформе тржишта рада у правцу веће флексибилности, слабија регулација и нарасла моћ монопола, а нарочито мултинационалних компанија. Политика коју су водиле међународне институције и интеграције као што су ММФ, СБ, СТО, ЕУ. Централне банке су се фокусирале на ниску инфлацију, мале каматне стопе и потпуну дерегулацију финансијског сектора. Фискална консолидација и штедња разградиле су државу благостања и смањиле издатке и социјална давања за сиромашније. Здравствене и образовне услуге (нарочито у САД, али и у Европи) значајно су поскупеле,⁷³ а приватизација је довела до енормног богаћења тајкунске касте;

Како смо већ навели, богате западне земље претвориле су се у друштва суперрентијера и суперменаџера, у доминирајући рентијерски и патримонијални – наследни капитализам. Амерички сан распршио се као мехур од сапунице, јер наслеђено богатство доминира као фактор новог богатства, а не предузетништво (о коме је тако лепо писао Шумпетер) и талентовани, креативни појединци који често крећу са дна

друштвене лествице, вертикална проходност је нестала. Само најбогатији могу да заврше најпрестижније факултете, а то онда репродукује социјалне и класне разлике. Будући да су богати све старији, богатство стари, што додатно смањује предузетничке потенцијале и мотивацију богатих. Данас наслеђено богатство чини и више од 70% укупног богатства;

Нестала је друштвена мобилност – што је доходак родитеља већи то је уписан јачи универзитет. Сиромашни не могу да изађу из студентских дугова,⁷⁴ а могу да рачунају само на ниже плаћене послове, јер су завршили мање престижне факултете. Фасцинантно је да стопа приноса водећих америчких универзитета иде на 8–10% и на то не плаћају порез. Ови универзитети (*Јејл, Станфорд, Харвард, Принстон, МИТ, Колумбија, Чикаго, Беркли – Ајви лига, Великих 7* и остатак), претворили су се у праве рентијерске богаташке тврђаве.

Шта су економске, социјалне, политичке последице неједнакости, коју цену плаћамо за раст неједнакости, зашто је и да ли је то лоше?

Последице неједнакости

Прво – већина истраживања показује да се неједнакост **негативно одражава на раст**, да смањује, успорава раст и повећава економску нестабилност у дужем року. Већ смо нагласили да није добар сваки, већ само дугорочно стабилан раст (који није последица раста задуживања) и само онај раст у чијим благодетима ужива већина припадника друштва, а не само најбогатији. У исто време, прерасподела у корист богатих смањује граничну склоност потрошњи изазивајући хроничну слабост агрегатне тражње, нестабилност и могућу честу појаву криза, рецесија и депресија.

Друго – **неједнакост повећава незапосленост** у дугом року и смањује животни стандард већине грађана. У нарочито неповољан положај долазе најсиромашнији који су иначе већ угрожени својом позицијом у друштвеној и економској расподели, нарочито брине растуће сиромаштво деце и неравноправност да се у старту под једнаким могућностима обезбеди каријера и коришћење друштвених ресурса у образовању, здравству, инфраструктури, технологији и задовољењу потреба.

Треће – мањи издаци за образовање, здравство, инвестиције у инфраструктуру и друге намене, у истраживање и развој, смањују улагања

у људски капитал који у производној функцији у модерном времену постаје кључни фактор раста на страни агрегатне понуде. Мања агрегатна тражња такође смањује стварање радних места као кључни фактор смањења неједнакости.

Четврто – расте неједнакост у могућностима, код деце, између богатих и сиромашних (чак и ако су међу сиромашнима најталентованији). Све чешће је угрожено елементарно здравље и храна за децу и најсиромашније – дугорочно, то су фактори који смањују раст, да не улазимо сада у моралне и социјалне аспекте неједнакости.

Пето – већа неједнакост, нижи ниво БДП-а, мањи приходи, виша незапосленост, смањују и попуњеност пензионих фондова и угрожавају, не само онај део пензија који је резултат међугенерациске солидарности и који треба да одржи њихов релативни стандард (**Бизмарков принцип**),⁷⁵ већ и повећавају апсолутни ниво сиромаштва супротно принципу по коме свако има право на основну пензију из разлога елементарне хуманости и опстанка оних који више не могу да раде (**Бевериџов принцип**).⁷⁶ Ово је изузетно важно социјално и морално, па и политичко питање.

Шесто – укидање битних институција социјалне државе као највеће тековине 20. века (у образовању, здравству, пензијској и социјалној сигурности), угрожава саме темеље друштва, поткопава поверење, осећај правде, солидарности и друштвене кохезије. То дугорочно обара мотивацију за рад, смањује ниво продуктивности и учинка и представља невидљиви фактор у производној функцији (резидуал) који може повећати или оборити ниво производње, запослености и БДП-а. **Губитак социјалне**

---

⁷² Просечна накнада коју су у периоду 2000–2008. добијали менаџери *Lehman Brothers-a* била је годишње око 1,0 милијарди долара, а менаџери *Bear Stearns-a* добијали су око 1,4 милијарде долара годишње, чак и у години у којој ће нестати током Велике рецесије.

⁷³ О томе детаљно пише Стиглиц у својим бројним књигама као што су: *Економија јавног сектора*, *Велика подела*, *Слободан пад*. Трошкови америчког здравственог система су међу највећима у свету, а здравствене услуге, нарочито приватног сектора, веома скупе.

⁷⁴ Џ. Стиглиц, *Велика подела*, 2015.

⁷⁵ Назив добио по немачком канцелару Бизмарку, који је по увођењу пензионог система установио овај принцип.

⁷⁶ Назив добио по енглеском економисти Бевериџу који се залагао за овај принцип.

кохезије смањује и политичку кохезију, па повећава ниво политичке нестабилности, подстиче штрајкове, побуне, демонстрације, повећава друштвене трошкове, а може иницирати и долазак на власт аутократских и насилничких режима и револуционарних преврата који доносе смрт, патње и глад за многе грађане.⁷⁷

Седмо – висока и растућа неједнакост може погоршати ефикасност у алокацији ресурса, умањити ефекте фискалне политике у рецесији (утицај мултипликатора), дугорочно оборити продуктивност рада, смањити социјалну покретљивост и мобилност радне снаге, погоршати социјалне индикаторе и смањити ниво људског капитала, отежати могућност напредовања у каријери; нарочито негативне последице може имати неједнакост која расте у зависности од расе (случај САД), вере и нације (то би било веома неповољно за верски и национално мешовите средине), пола (већа незапосленост, нижа примања и дискриминација жена). Већа политичка нестабилност и мања социјална кохезија, повећавају стопу криминала у друштву, као и проценат ухапшених и осуђених.

Осмо – виша неједнакост подстиче пораст задуживања домаћинстава (и прековремени рад), што узрокује трајну финансијску нестабилност која је изазвала Велику рецесију 2008. године, низ других локалних и регионалних нестабилности и перманентни притисак у правцу рецесија, инфлација или стагфлација.

Од највећег значаја је открити природу везе између неједнакости и раста, јер је то темељно економско питање које отвара низ других последица у сфери социјалних, етичких и политичких питања. Нарочито су овој централној теми у последњих 10–15 година велику пажњу посветили истраживачи ММФ-а и ОЕЦД-а, али и других истраживачких институција. У бројној и растућој литератури, све већа пажња у емпиријским и теоријским радовима посвећује се питањима као што: *trade-off* ефикасности и једнакости, истраживања од којих нека указују на негативну корелацију раста и неједнакости или пак на позитивну корелацију раста и неједнакости, везу криминала и неједнакости, утицај растуће неједнакости

---

⁷⁷ Р. Вилкинсон, и К. Пикет у књизи, *Ниво духа, Зашто друштва у којима је више једнакости увек функционишу боље?*, 2009, посебно истичу да раст неједнакости повећава стопу смртности одојчади, даје лошије успехе у школи, повећава малолетничку трудноћу и гојазност, узрокује раст менталних болести, смањује очекивани животни век и даје више стопу затворских казни и убиства.

на образовање и настанак финансијских криза, ефекте редистрибуције на смањење неједнакости, на јавне инвестиције и доступност јавних услуга и низ других питања.

Будући да се они са нижим надницама више задужују, а они са вишим дохоцима више штеде, решење је раст просечних надница што ће покренути агрегатну тражњу и смањити задуживање као могући узрок финансијских криза. Емпиријска истраживања у ММФ-у⁷⁸ убедљиво показују да већа једнакост тежи да повећа раст и да у дужем периоду смањи флукуације БДП-а и тако раст учини стабилнијим. Тако смањење неједнакости за 10% повећава период стабилности за читавих 50%, а смањење Гини индикатор (на примеру Бразила такође продужава период финансијске стабилности).

У ранијим политикама ММФ се више фокусирао на раст, а мање на питање неједнакости, мада током времена мање инсистира на структурним променама, условљавањима и фискалној консолидацији. Осим смањења неједнакости, расту погодује веће улагање у образовање, инфраструктуру, истраживање и иновације, макроекономска стабилност, развијене институције, оријентација на извозни сектор и блага депресијација девизног курса.

Решења за смањење неједнакости – предлог мера економске политике

Инклузивни раст који смањује неједнакост је могућ, а како смо видели највећи ауторитети на овом пољу (Стиглиц, Пикети, Тирол, Саез), тврде да је то питање политичког избора које не смемо препустити стихији нерегулисаног тржишта. Држава у томе може да одигра пресудну улогу, у првом реду, путем фискалне политике. У оквиру фискалне политике, на примеру Гини индикатора пре и после фискалне редистрибуције, може се видети **моћ фискалне политике** да и за више од 15 поена, коригује и смањи Гини, па самим тиме и економску неједнакост. Треба нагласити да већу моћ има политика јавних расхода, зато што делује брже и читав трансфер

---

⁷⁸ A. G. Berg, J. D. Ostry, Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin? IMF, 2011.

намењен сиромашнима може отићи на потрошњу, док су промене пореза спорије. Редистрибуција може укључити пораст социјалних трансфера (за незапослене, за пензионере са минималним пензијама, за дечје додатке, за породице са више деце), веће издатке за јавне инвестиције и јавне услуге, за повећање доступности образовања и здравства (неке услуге могу бити бесплатне, а неке делимично субвенционисане), за више трансфера готовог новца у виду једнократне или трајне помоћи сиромашној деци, старима без икаквих примања и најсиромашнијим члановима друштва.

Јавни издаци могу генерално бити уложени за мултипликативни ефекат раста агрегатне тражње и на тај начин смањити стопу незапослености и сиромаштва. Могућа је боља таргетираност социјалних трансфера како би у што већем износу отишла онима којима је најпотребнија, уз истовремено смањивање оних издатака који мање доприносе расту (издаци за војску и наоружање из увоза када то заиста није неопходно, прекомерни раст плата у јавном сектору). На пореској страни могуће је применити читав арсенал пореских мера: пораст граничних стопа на доходак грађана, већа прогресивност пореза на имовину, на доходак од капитала и наследство, већи и јединствени светски порез на профит корпорација. Пикети чак предлаже једнократни конфискаторски порез на прекомерне дохотке менаџера, веома прогресиван порез на капитал и наследство и стопе пореза на доходак од 80 и више процената, што је била пракса после Другог светског рата у многим капиталистичким земљама. Овде долази и повећани порез на нафту којим би се могао узети део прихода богатих у корист најсиромашнијих земаља света.

Важан сегмент реформе односио би се на већу равноправност међународног економског поретка, другачију политику либерализације и реформу ММФ-а и СТО о чему смо већ раније писали. Треба смањити пореску евазију, нарочито најбогатијих корпорација коју врше путем трансферних цена и лажне корпоративне одговорности, повећати пореску основицу и смањити пореску евазију и сиву економију у земљама Трећег света, појачати пореску администрацију и фискалну одговорност и дисциплину, већи нагласак дати директним порезима, јер су индиректни порези (ВАТ, царине, акцизе), регресивни и више погађају сиромашне, подстаћи улагања у заштиту животне средине и пореске мере које кажњавају неодговорне у овој области који праве значајне негативне екстерналије.

Неопходно је **напустити политику флексибилног тржишта рада**, повећати минималне наднице, делимично повећати број стално запослених и сигурност радног места, примењивати активне политике тржишта рада, повећати улагања у образовање као противтежу технолошким променама које смањују радна места и плате радника са најнижим квалификацијама. Ако се има у виду да је пад надница оборио глобални раст за најмање 5%, треба применити политику међународне координације надница да би се спречио њихов даљи пад који обара агрегатну тражњу и БДП.

Укинути високе бонусе и накнаде за извршне директоре у банкама и великим корпорацијама и повећати њихову одговорност, побољшати квалитет корпоративног управљања, стриктно регулисати финансијски сектор и умањивати ефекат тржишних мехурова, кроз опорезивање и другим мерама смањити подстицаје за тражење ренте и паразитски капитализам, подстаћи иновације и улагања у истраживање и развој, поштрити политику регулације у случају монополског и олигополског понашања и кажњавати праксу дискриминације, смањити злоупотребе у области заштите патената и права интелектуалне својине. Да закључимо: **потребно је више трансфера и издатака, прогресивније опорезивање, веће наднице и праведнија регулација.**

3.

ПРЕДЛОЗИ МЕРА ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ ЗА СРБИЈУ

ПРВО – Дијагноза стања

Србија се налази у рецесији која је узрокована проблемима на страни агрегатне тражње. Недостатак агрегатне тражње је кључни проблем привреда у Европи, САД и свету са изузетком растућих економија (Кина, Индија).

Аргументи: цене су углавном стабилне, БДП пада, а каматне стопе су ниске и упркос томе не подстичу привредни раст. То је типична „*замка ликвидности*“ о којој је говорио Кејнз. Све три појаве су карактеристичне за пад агрегатне тражње. Генерално, продуктивност расте брже од тражње и то ствара вишак запослених и вишак производа.

Зашто је Србија у 2020. имала тако мали пад БДП-а, знатно мањи од земаља ЕУ? Због одлично дизајнираних мера усмерених на подстицај агрегатној тражњи. Са таквим мерама треба наставити и у 2021. години.⁷⁹

ДРУГО – које мере препоручују кејнзијанци?

Шта је лек за тренутну болест:

- 1) Подстицање свих компоненти агрегатне тражње: лична потрошња, државне инвестиције, раст извоза. У условима рецесије, штедња може подстаћи пад БДП-а и зато није добра политика. Приватна штедња добра је у условима пуне искоришћености капацитета.
- 2) Инвестиције имају кључни значај и то:
  - Инвестиције у инфраструктуру, реални сектор и радно интензивна јавна улагања;
  - **Инвестиције у образовање – најважније!!**
  - Инвестиције у здравство;

---

⁷⁹ Што влада и чини док закључујемо свој прилог књизи, јер се очекује стопа раста од готово 7% БДП-а у 2021. години.

- Инвестиције у технологију, иновације и развој.

Ове инвестиције имају и на краћи, а нарочито на дужи рок, велики мултипликаторски ефекат на раст агрегатне тражње и БДП-а. Ми живимо у времену трансформације привредне структуре од производних ка услужним делатностима, а кључне услужне делатности постају образовање, здравство, туризам и саобраћајне услуге.

Одличне су мере умереног раста плата у јавном сектору, давања минималаца и подстицаја личне потрошње која у кратком року највише доприноси расту агрегатне тражње, а агрегатна тражња подстиче раст БДП-а! Мере би могле да буду селективније и усмерене ка категоријама становништва са најнижим примањима, пензионерима, незапосленима и примаоцима социјалне помоћи, јер они имају највећу склоност потрошњи. Такође, проширити политику „аутоматских стабилизатора“ које Влада и министарство већ примењују. Ако буду урађене „социјалне карте“ помоћи ће селективности убудуће.

Одличне резултате дале су гарантне шеме за кредите привреди и то треба наставити! Банке треба подстаћи да дају кредите за МСП: а) МСП су најугроженија, б) значајно утичу на запошљавање, ц) најтеже долазе до кредита; д) највише их има у неразмењивим секторима (услуге), који су погођени кризом: туризам, хотелијерство, превозници, саобраћај.

МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА: Овде треба да се умеша и НБС која може да преузме гаранције за ове кредите, или да уместо буџета рефинансира кредите банкама које корисници кредита не врате (уз минималне каматне стопе и претварање тих кредита у дугорочне обавезе са тенденцијом отписа). То би растеретило буџет и на „мала врата“ увело бесплатан новац НБС који не ствара јавни дуг и нема тренутно инфлаторне последице.

Две ствари нам се неће касније поновити: а) **ниска инфлација**, и б) **енормно ниске каматне стопе**. То треба искористити у овој фази за рефинансирање дуга и смањење каматних стопа (што министарство ради), за мањи терет задуживања и укључивање НБС у процес финансијске подршке привреди. Привреди – нарочито МСП-у недостаје кредитна подршка! Она је један од кључева брзог раста!! Размотрити могућност да се код новог задуживања (државе, чак и привреде), каматна стопа у случају да расте, везује за раст БДП-а, чиме би се повећала и одговорност поверилаца за резултате дужника!

Треба размислити да НБС уведе горњи праг за кредитирање станова и некретнина и доњи праг за кредитирање МСП; то би могло да смањи цене станова и повећа привредну активност.

Многе земље користе средства својих народних банака, јер циљеви нису само ниска инфлација и финансијска стабилност, већ и одржање запослености и подстицај привредном расту: САД, В. Британија, Кина, Јапан, чак и Европска централна банка кроз програм *квантитативног прилагођавања*. Могући сценарио укључења НБС у ту подршку у Србији могло би да буде оснивање развојне банке или ако је то дуг процес, коришћење једне од преосталих државних банака да емитује обвезнице које би откупљивала НБС, а тим новцем давала кредите привреди. Такође, НБС може да учествује једним делом и у финансирању кредита за инфраструктурне инвестиције. **У условима ниске инфлације, мале брзине обрта новца и ниских каматних стопа, тај новац не би деловао инфлаторно под условом да не иде на повећање плата него искључиво на улагање у инвестиције и раст производње! Ова напомена је изузетно важна!!** (САД су емитовале више од 3.000 милијарди долара).

НАПОМЕНА: Србија нема велики ВД, као што нема ни велики јавни дуг и не треба да фетишизује буџетску равнотежу. Има простора за експанзивну фискалну политику која ће допринети расту БДП-а. Бржи раст БДП-а довешће до већих пореза и уравнотежења удела РД у друштвеном производу. Динамички, привреда и фискална стабилност неће бити угрожене уколико стопе раста БДП-а буду изнад 6%. САД је у кризи после 2008. водила израженију експанзивну фискалну политику од ЕУ и зато је имала мањи пад БДП-а и бржи излазак из кризе. Примера ради, у периоду 2006–2013. године БДП је у ЕУ порастао само 0,8%, у земљама изван Европе 8,1%, а у САД 10%. Може се навести још много примера који показују да политика подстицања тражње у рецесији ради у корист БДП-а и оживљавања привреде.

ТРЕЋЕ – без раста извоза нема дугорочнијег привредног раста! То је основа тзв. *Источноазијског економског чуда* (Јужна Кореја, Сингапур, Тајван, Кина).

Дугорочно – потребан је раст конкурентности и нова индустријска политика која би развила аутентично домаће кластере за извоз у секторима где имамо компаративне и конкурентске предности.

Краткорочно – постепено отворити питање девизног курса који може изузетно да подстакне раст извоза. Наравно, то намеће питање учешћа јавног дуга у БДП-у, могуће инфлације, као и просечних плата изражених у еврима (што је битан сегмент политике), али изузетно подстиче конкурентност и раст! Пажљивим миксом са монетарном и фискалном политиком, може подстаћи раст без негативних ефеката на инфлацију, јавни дуг и животни стандард.

ЧЕТВРТО – растућа неједнакост је светски економски проблем број два, поред ниске агрегатне тражње: смањује агрегатну тражњу, обара раст, смањује социјалну кохезију, мотивацију и осећај правде, негативно утиче на друштвени консензус, смањује степен поверења у друштво.

Србија је земља у којој неједнакост примања и могућности расте, мада је значајно мања него у САД, Русији, В. Британији. Илустрације ради, Грчка је током кризе за четири године повећала Гини коефицијент, за чак 5%, што је много. Постоје бројни позитивни примери у којима земље са мањом неједнакошћу остварују већи раст и социјалну кохезију – Кина, скандинавске земље, Сингапур, чак Маурицијус!

Које су могуће мере за смањење неједнакости:

Прво – пореска политика: пораст прогресивности пореза на укупан приход грађана, раст пореза на капиталну добит, раст пореза на имовину и наследство (увођење прогресивнијих стопа); ово би становништво и гласачи поздравили! Подједнако опорезивање рада и капитала било би позитивно за добробит појединаца и друштва. Економска теорија познаје једнократне порезе на имовину и капиталну добит који имају изразито прогресиван карактер. Истовремено, издували би се мехурови на тржишту некретнина, смањиле би се цене станова, кроз дестимулисање банака да дају кредите само за потрошњу (становништву) и кроз веће опорезивање станова и имовине коју имају богати.

Друго – треба обесхрабрити *трагање за рентом* које подиже цену имовине и богатство појединца, врши само прераспodelу „колача“, а не доприноси привредном расту.

Треће – треба опорезивати појачано све што је лоше: порези за заштиту животне средине; друго начело је опорезивати фиксне, нееластичне факторе као што су земља, некретнине, имовина, високи приходи. Они имају карактер *чисте економске ренте* и неће смањити своју понуду упркос расту пореских стопа. Ову меру би становништво такође поздравило, а имала би

и солидан фискални ефекат. Потребни су порези на прираст имовине, већи порези на луксуз и порези на наследство богатих. Добра комбинација експанзивне политике расхода и раста пореза за богате може да доведе до оптималног *мултипликатора уравнотеженог буџета*.

Четврто – посебни фискални подстицаји за младе и талентоване код студирања, запошљавања, виших плата. Тако би се смањило једним делом и одлив младих и талентованих из земље, веће улагање у образовање било би од највећег значаја.

Пето – појачано антимонополско законодавство које би одузимало од оних који стичу богатство својим привилегованим тржишним положајем.

Шесто – већа контрола трансферних цена путем којих се одлива профит великих корпорација и страних фирми које раде у Србији.

Седмо – стално смањивати сиромаштво деце и максимално повећати доступност образовних и здравствених услуга за сву децу и за сиромашне грађане у циљу веће вертикалне промоције (код нас је она знатно већа него у рецимо САД, В. Британији). Широка мрежа социјалне заштите, социјалне помоћи, школарина, помоћи транзиционим губитницима (радницима) и сиромашнима, може подстаћи раст.

ЗАКЉУЧАК: Идеја је да се у првој фази подстакне раст АД здруженим деловањем фискалне и монетарне политике, а да се затим покрене **снажна развојна политика** чије ће компоненте бити индустријска политика, девизни курс, подстицај извозу, пораст конкуренције и конкурентности, као и смањење неједнакости, у којој кључну улогу треба да има фискална (пореска) политика.

Када је **о неједнакости у Србији реч**, треба констатовати да је она веома висока и према Анкети о дохотку и животном стандарду оно износи 0,38–0,39 што је ниво знатно изнад просека Европске уније. Ниво је поготово изнад нивоа земаља Централне и Источне Европе са којима се Србија често пореди, јер нижи Гини имају рецимо Словачка, Чешка, Словенија, Хрватска. Ово је Гини коефицијент измерен после фискалних корекција и трансфера. Док се тржишни Гини у Европи смањи за чак 17%, у Србији после трансфера опада тек за 11%. Такође,⁸⁰ просечни доходак 20% најбогатијих у Србији био

---

⁸⁰ Видети: М. Арандаренко, *Смањење неједнакости и промоција једнаких могућности у социјалној политици и запошљавању*, октобар 2018.

је девет пута већи од просечног дохотка 20% оних са најнижим примањима. Ако поредимо највишу и најнижу пензију у Србији долазимо опет до односа 10:1 и он указује на високу неједнакост у овој области. Треба нагласити и да је обухват пензија у Србији мањи него у ЕУ (око 93% мушкараца) и знатно мањи када су у питању жене (свега 79% жена старијих од 65 година). Кад томе додамо како се у Србији крећу просечне наднице у односу на кретање продуктивности рада, можемо закључити да постоји огроман простор за смањивање неједнакости и да ће то бити важно питање економске и социјалне политике у будућности Србије. Међу најугроженије категорије становништва спадају пензионери са најнижим примањима, породични и пољопривредни пензионери, неформално запослени, samozапослени и запослени који имају низак интензитет рада; у овај круг улазе и лица која живе изван урбаних насеља, Роми, деца, поготово у породицама са више чланова, особе са инвалидитетом.

Премда смо већ предложили неке мере, навешћемо још неке од могућности које стоје на располагању држави. Највећи значај по издашности имају индиректни порези који су врло регресивни и више погађају сиромашне грађане. С друге стране, порез на доходак грађана је практично пропорционалан, уз високе стопе доприноса за пензијско осигурање. Стога је неопходно да порез на доходак иде у правцу прогресивности, а да порасту и пореске стопе за порез на добит корпорација, порез на имовину и порез на наслеђе. Опорезивање рада је превисоко, као и ефективна стопа доприноса за пензије (једна од виших у Европи, делимично и због лошег односа осигураници–издржавана лица). То отвара простор да се у скоројјој будућности смање ови доприноси, као и опорезивање рада. Тим пре, што најновији подаци показују да Фонд ПИО у будућности може да обезбеди алиментирање обавеза из сопствених средстава без буџетских трансфера. Када је реч о пензијском систему, сигурно постоји потреба да се пензије компримују, да се смањи разлика између најнижих и највиших пензија, да се повећају минималне пензије, можда и кроз систем њихове брже индексације у односу на остале пензије. Занимљив предлог износи Арандаренко,⁸¹ јер сматра да потенцијални вишак средстава у Фонду ПИО, или дотације из буџета треба усмерити управо за побољшање положаја оних са најнижим пензијама у Србији (породичне, минималне пензије) и нарочито пољопривредника пензионера који дотирају Фонд (из

---

⁸¹ М. Арандаренко, Ibid., 2018. година.

индиректних пореза), а минимално учествују у пензијама по том основу. Идеја је да се поред међугенерациске солидарности, која по Бизмарковом принципу тежи да одржи релативни стандард пензионера, води рачуна и о унутаргенерациској солидарности и апсолутном сиромаштву. Раст минималних и најнижих пензија, без сумње, имао би значајан ефекат на смањење сиромаштва. У области заштите породица са децом прво је неопходно **подстаћи стопу рађања**, јер су демографска кретања у Србији врло неповољна. Ту се може креирати читав низ мера од већих накнада за рађање деце, преко виших дечјих додатака и то за свако рођено дете, јер су дечји додаци у Србији врло ниски. Поред тога, треба увести порески кредит (врста пореске олакшице) за издржавана лица, што Србија тренутно нема (осим за врло мали број грађана). Имајући у виду чињеницу да је порески систем у Србији са више од 40% учешћа прихода у БДП-у релативно издашан и бољи него у многим земљама Трећег света, постоји потреба да се изврши целовита реформа пореског система и система доприноса како би се смањила неједнакост и додатно подстакао привредни раст, а то је, чини се, приоритет економске политике. Као оквир могу послужити решења која постоје у пореским системима скандинавских земаља, али и Словачке, Чешке, Словеније.

Већ смо нагласили да Србија у 2021. години треба полако да оконча политику подстицања агрегатне тражње, мада AD треба да буде на високом нивоу, и да се окрене политикама на страни агрегатне понуде. Први разлог је тај што претерано експанзивна фискална (и донекле монетарна политика) може да подстакне инфлацију, али и пораст јавног дуга, а други разлог је што ми морамо да се окренемо политикама које ће дугорочно повећавати раст БДП-а по стопама изнад 6% годишње, а не политикама које ће смањивати јаз стварног и потенцијалног БДП-а (раст AD). Снажан и динамичан развој, чини се, јесте и приоритет српске политике и креатора економске политике. Стога ћемо анализирати елементе битне за **развојну политику Србије** у будућности.

Неки од најзначајнијих фактора убрзаног привредног раста које су користиле успешне земље могу се сажети у следеће: брза и ефикасна примена технолошких достигнућа у привредном развоју, пораст унутрашње и међународне конкурентности, активна и снажна државна интервенција која подстиче индустријске политике и привредни развој, динамичан раст спољне трговине и извоза. Постоје бројни примери земаља од којих се могу прикупити искуства и учити на њиховом успеху: током 19. века и почетком

20. века то су В. Британија, САД и Немачка. У другој половини 20. века то су *Азијски тигрови*: Јапан, Јужна Кореја, Сингапур, Тајван, у новије време то су Кина, Индија, а у Европи донекле Турска и Пољска. Ако бисмо хтели да направимо синтезу њихових успешних политика, она би се сажела у неколико кључних: **примена нових технологија, релативно јефтина и образована радна снага, убрзан раст извоза, активна улога државе, снажне индустријске политике и висока стопа штедње и инвестирања.**

Подсетићемо се у најкраћем неких основних тема у теорији привредног развоја. Поћи ћемо од базичне анализе производне функције:

$$Q = A f(K, L, N, H) \quad (24)$$

Симболи имају следеће значење: **Q** – аутпут, **A** – продуктивност технологије, **K** – количина капитала, **L** – количина рада, **N** – расположивост природних ресурса, **H** – количина људског капитала.

Производна функција са два фактора – радом и капиталом, при чему параметар α мери удео капитала у аутпуту, где рад, капитал и аутпут расту по истој пропорцији, постала је позната као Коб-Дагласова производна функција облика:

$$Q = f(K, L) = AK^\alpha L^{1-\alpha} \quad (25)$$

Како наводи Менкју, истраживања су показала да је за период 1948–1992. коефицијент α у привреди САД износио око 0,3 што значи да је удео капитала у стварању укупног БДП-а око 30%, а удео рада око 70%, ако у њега укључимо и утицај резидуала – техничког прогреса, који је садржан у параметру **A**.

У моделима раста кејнзијанског типа какав је *Харод-Домаров модел*, најзначајнији фактори привредног раста су: висока стопа штедње коју прати висока стопа инвестирања, примена нових технологија и продуктивност рада. У неокласичним моделима раста чија је теоријска основа *Солоу модел*, највећи значај има фактор звани **резидуал**, иза кога се крије технолошки прогрес чија су основа примена нове технологије и високо образована радна снага. Стопа штедње такође игра веома важну улогу. Нека релевантна емпиријска истраживања су тако показала да је у привреди САД за период 1929–1982. година, допринос рада и капитала тек око 15%, а допринос резидуала чак 85% и да је декомпонован тако да половину доприноса даје технолошки фактор, а половину доприноса висок и растући ниво образовања.⁸²

⁸² Б. Димитријевић, *Модел реиндустријализације Србије – одговор на светску економску кризу*, 2012.

Поред познатог *Рикардовог модела компаративних предности*, праву научну револуцију у ову област унео је *Портеров модел конкурентских предности* који је на прво место ставио тзв. **ланац вредности** од кључног значаја за унутрашњу и спољну конкурентност земље:

Ланац вредности произвођача → ланац вредности предузећа → ланац вредности трговинских посредника → ланац вредности купаца.

У *Портеровом моделу* стварају се **кластери-гроздови** домаћих произвођача који су конкурентни на иностраном тржишту, а затим се стварају крупније конкурентске групације тзв. **дијаманти** који већ чине озбиљну снагу једне привреде у извозу. То је била пракса Италије, Кореје, Шведске, Швајцарске, Јапана и низа других земаља. У стварању кластера и дијаманата важан је државни подстицај инвестицијама, иновацијама и технолошкој модернизацији, развоју фактора производње и снажној домаћој тражњи.

Будући да смо већ говорили о моделима ММФ-а и СБ овде ћемо кратко и показати шта је њихова основа, и зашто модели ММФ-а суштински нису добри за Србију. *Модел Светске банке је тзв. модел три јаза*. Већ смо га анализирали у контексту агрегатне тражње и модела инјекције-повлачења:

$$I + G + (X - M) = S + T \quad (26)$$

$$(X - M) = (S - I) + (T - G) \quad (27)$$

Тако постоје три кључна односа: између штедње и инвестиција (S и I), а затим између буџетских прихода и расхода (G и T) и извоза и увоза (X и M). Мањак штедње у односу на инвестиције доводи до мањка у буџету и тада је неопходна акумулација из увоза да би се обезбедила недостајућа средства за развој. То је и случај Србије. Довољан ниво штедње може да генерише висок ниво инвестиција за развој без великог дефицита буџета и текућег биланса. Стога у условима подстицања агрегатне понуде, раст домаће штедње и акумулације постаје примарни фактор развоја, а висока стопа штедње одиграла је веома велику улогу у развоју Немачке, Јапана и Кине.

Модели ММФ-а дизајнирани су као модели стабилизације у кратком року и макроекономског прилагођавања (монетарна, фискална и политика девизног курса). Нагласак је увек на способности земље да отплаћује спољни дуг и да поседује довољан ниво ликвидности. У моделу се подешавају монетарна, фискална и политика девизног курса у циљу успостављања равнотеже. Кад земља уђе у проблем дугова, нагласак је на фискалној

косолидацији, политици штедње, рестриктивнијој монетарној политици и структурним реформама. Оваква политика смањује могућност раста у дугом року, а примарни циљ је враћање дугова и стабилност у кратком року. Зато ни програми ММФ-а не погодују земљи која има амбиције за бржим развојем и дугорочно високим стопама раста каква је Србија.

Анализа протеклог периода (до 2015. године и почетка фискалне консолидације) показује да је Србија имала неколико крупних грешака у својој развојној политици: 1) **погрешна економска политика** ослоњена на Вашингтонски договор; 2) **погрешан модел приватизације** који је уништио домаћу индустрију, повећао економске неједнакости и онемогућио снажан развој; 3) недостатак стратегије привредног развоја и развојне политике; 4) недовољан ниво инвестиција који није прелазио 15% БДП-а, за разлику од земаља Централне и Источне Европе у којима се кретао између 20% и 25% БДП-а; 5) изузетно низак ниво улагања у научноистраживачки развој који се кретао у минорном распону од 0,23 до 0,36% БДП-а. За то време многе развијене земље улагале су много више: Словенија 1,7%, Немачка 2,5%, Јапан чак 3,4%, Шведска 3,8%, а Израел читавих 4,8% БДП-а!

Пикети је написао да политика развоја која смањује јаз са развијеним земљама и која „прави разлику” треба да се ослони на домаће инвестиције и домаћи развој, улагање у образовање, контролу капитала, али и међународну отвореност и коначно **да производи оно што производе и богати**. То је порука Денија Родрика (ММФ-овог истраживача),⁸³ али и кореанског економисте Чанга.⁸⁴ Студија случаја економског успеха Јужне Кореје и Кине показују да су фактори успеха брза и ефикасна примена техничко-технолошких достигнућа, раст извоза и спољне трговине, високе домаће инвестиције и штедња, успешна и активна државна интервенција, улагање у образовање, науку и иновације. Ту су такође важну улогу одиграли индустријска политика, кредити за развој, протекционизам, подстицајна политика девизног курса, контрола капитала и субвенције домаћем сектору.

---

⁸³ D. Rodrik, *Growth After the Crisis*, chapter 7, 2009.

⁸⁴ Ха Џун Чанг, *23 ствари које вам не кажу о капитализму*, 2013; Ха Џун Чанг, *Економија: упутство за употребу*, 2019. Чанг наводи да је у периоду 1945–1975. просечна стопа раста ГДП-а у Европи била 4,1%, у Јапану око 8%, у Кини после 1979. године 8–9%, а у Индији у новије време чак 12%. Фактори раста су: пад неједнакости, селективне индустријске политике, држава благостања, пад неједнакости, социјални мир, стабилан девизни курс, раст агрегатне тражње, индикативно планирање.

Искуство *чебола*, малих породичних фирми, које су одиграле велику улогу у развоју Кореје, може бити посебно занимљиво и поучно за Србију.

У оквиру различитих модела привредног развоја Србија треба да одбаци ММФ модел, неолиберални модел, али и модел неоколонијалне зависности и погрешне парадигме (где је главна улога домаћих тајкуна, компрадора и страног капитала) и да се угледа на модерне моделе какви су *модел технолошких промена* (представник Ромеро) и *модел развоја људског капитала* (Шулц). У једном свом ранијем раду који се бавио темом развоја, поводом ових ендогених теорија раста већ смо записали:⁸⁵ „Ове теорије настоје да узроке дугорочног раста и различит темпо раста земаља објасне пре свега Солоу резидуалом, унутар кога су одлучујући развој и улагање у технолошке промене, људски капитал, високо образовање, креативно предузетништво, знање и научно-истраживачки рад. Ту је и успешна имплементација „*четврте индустријске револуције*” која је везана за информатичку технологију, телекомуникације, биоелектронику, нанотехнологију и услужни сектор, те интернационализација и глобализација најдинамичнијих привредних грана код нових, успешно индустријализованих земаља. Једна од најизразитијих теорија у оквиру ове класификације је **теорија развоја људског капитала** (Шулц), по којој је стопа раста БДП-а директно зависна од инвестиција у образовање, а побољшање квалитета становништва и повећање нивоа знања јесу најважнији чиниоци привредног развоја. Примери Кине, Кореје и Индије, без сумње, пружају аргументе за овај закључак теорије. Коначно, неке од ендогених теорија посебно наглашавају значај институционалних чинилаца, као што су уређени својински односи, стабилно и стимулативно пословно окружење, ефикасна и компетитивна влада и јавни сектор који узети заједно подржавају развој”.

У оквиру различитих класификација (УН, ММФ, СБ), Србија је земља са дохотком између 4 и 10 хиљада долара, третира се као економија у развоју која је завршила период транзиције и која, будући политички и војно несврстана, спада у Трећи свет. Основни циљеви привредног развоја Србије треба да буду:

Дугорочан и стабилан раст БДП-а;

---

⁸⁵ Б. Димитријевић, М. Џелетовић, *Основни елементи стратегије развоја Србије као мале отворене економије*, 2017, стр. 7.

Смањење незапослености, раст животног стандарда, смањење економских и социјалних неједнакости;

Пораст реалних плата и очекиване дужине живота;

Пораст међународне конкурентности српске привреде и раст извоза;

Побољшање техничко-технолошког нивоа привреде и модернизација индустрије;

Веће улагање у образовање, науку и истраживање;

Позитиван природни прираштај и повећање броја становника Србије.

У оквиру **Стратегије привредног развоја**, Србији је потребна „детелина са четири листа” која се графички може приказати на следећи начин:

Графикон 13: Елементи стратегије привредног развоја

Извор: Б. Димитријевић, М. Џелетовић, Основни елементи стратегије развоја Србије као мале отворене економије, прихваћен реферат за Научни скуп „Стратегија развоја и економске сарадње малих земаља у условима глобализације и регионалних интеграција”, САНУ и АНУРС, Бања Лука, Зборник, 2017, стр. 19.

То је Стратегија раста конкурентности чији је централни део раст извоза, скуп индустријских политика, план унапређења науке, технологије, истраживања, развоја и иновација и, коначно, балансиране макроекономске политике које подстичу раст и подржавају друге развојне политике.

Те политике могу се уклопити у нову архитектуру међународних односа која подразумева равнотежу државе и тржишта, нагласак на раст и једнакост, напуштање америчког неолибералног тржишног фундаментализма, већу једнакост у домаћој и светској привреди, раст инвестиција, плата, укупне тражње и извоза, реформу међународних финансија и међународних мултилатералних економских институција и напуштање глобализма као симбола неједнакости, неоколонијализма и насилног наметања економских и политичких рецепата.

ЛИТЕРАТУРА

- Akerlof, G., "The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism" *Quarterly Journal of Economics* 84(3) (August 1970), pp. 488–500.
- Bastagli, F., Coady, D., Gupta, S., *Income Inequality and Fiscal Policy*, IMF Staff Discussion Note, 2012.
- Basu, S. R., "Do Data Show Divergence? Revisiting Global Income Inequality Trend", *Working Paper Series, WP/17/03*, UN ESCAP (October 2017).
- Bekaert, G., Engstrom, E., Ermolov, A., *Aggregate Demand and Aggregate Supply Effects of COVID-19: A Real-time Analysis*, Washington, 2020. <https://doi.org/10.17016/FEDS.2020.049>
- Berg, A. G., Ostry, J. D., *Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?*, IMF Staff Discussion Note, 2011.
- Congressional Research Service, *The U. S. Income Distribution: Trends and Issues*, Washington, <https://crsreports.congress.gov, R44705>, 2021.
- Derkacz, A. J., "Autonomous Expenditure Multipliers and Gross Value Added", *Journal of Risk and Financial Management* vol. 13(9) (September 2020), pp. 1–18.
- Income inequality and labour income share in G20 countries: Trends, Impacts and Causes*, ILO, IMF, OECD, The World Bank, September 2015.

- Kharroubi, E., Kohlscheen, E., "Consumption-led expansions" *BIS Quarterly Review*, (March 2017), pp. 25–37.
- Kireyev, A., *Inclusive Growth: Decomposition, Incidence, and Policies – Lessons for Asia*, ADBI Working Paper Series, Tokyo, 2017.
- Kireyev, A., Leonidov, A., *Operationalizing Inclusive Growth: Per-Percentile Diagnostics to Inform Redistribution Policies*, IMF Working Paper, WP/20/50, 2020.
- Lindenboim, J., Kennedy, D., Graña, J. M., *Share of Labour Compensation and Aggregate Demand – Discussion Towards a Growth Strategy*, UNCTAD Discussion Papers, No. 203, United Nations, September 2011.
- Mc Closkey, D. N., "The rethoric of economics", *Journal of Economic Literature*, Vol. 21, No. 2, June 1983, pp. 481–517.
- Moss, D., Thaker, A., Rudnick, H., *Inequality and Decision Making: Imagining a New Line of Inquiry*, Harvard Business School, 13-099, 2013.
- Nikhil, R., Schmitz, L., *The IMF and the social dimensions of growth: A content analysis of recent Article IV surveillance reports 2014–2015*, ILO, Employment Working Paper No. 202, Geneva, 2015.
- OECD, *Growth and Income Inequality: Trends and Policy Implications*, OECD Economics Department, Policy Note no. 26, April 2015.
- Onaran, O., Galanis, G., *Is aggregate demand wage-led or profit led? National and global effects*, ILO, Conditions of Work and Employment Series No. 40, Geneva, 2012.
- Piketi, T., *Капитал у XXI веку*, Нови Сад: Академска књига, 2015.
- Porter, M. E., *The Competitive Advantage of Nations*. London: The Macmillan Press, 1990.
- Rabnawaz, A., Jafar, R. M. S., *Impact of Public Investment on Economic Growth*, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70377/> MPRA Paper No. 70377, 2016.
- Rashid, M., Sadiq, S., "The relationship between government expenditure and poverty: A cointegration analysis", *Romanian journal of Fiscal Policy*, Vol. 1, Iss, 1, Bucharest, (2010).
- Rejnhart, K. & Rogof, K., *Овог пута је другачије: осам векова финансијске неразборитости*, Београд: Службени гласник, 2011.
- Rodriguez, C., *The Case of the International Monetary Fund and the 2008 Global Financial Crisis*, 2017, <https://www.e-ir.info/2017/11/29>.

- Rodrik, D., "Growth After the Crisis", chapter 7, pp. 125–150. CEPR. *Discussion Papers*, 2009/9. Turkish Economic Association, 2009.
- Roubini N., *Is Stagflation Coming*, Project Syndicate, April 14, 2021. <https://prosyn.org/S5zMYJH>
- Smith, B. P. & Max-Neef, M., *Раскринкана економија. Од моћи и похлепе до суосјећања и заједничког добра*, Загреб: Извори, 2012.
- Stiglitz, J., "Inequality and Economic Growth", *The Political Quarterly*, Vol. 86, Issue S1, (July 2016), pp. 134–155.
- Weinstock, L. R., *Fiscal Policy: Economic Effects*, CBO, An Update to the Budget Outlook: 2020 to 2030, Washington; Congressional Research, Service, 2020.
- Wilkinson, R., & Pickett, K., *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, London: Allen Lane, 2009.
- Wong, J., Chan, S., *Why China`s economy can sustain high performance: an analysis of its source of growth*, Asia Programme Working Paper, No. 6, London: Royal Institute of International Affairs, 2003.
- Yellen, J. L., *Aggregate Demand and the Global Economic Recovery*, opening remarks, Asia Policy Conference, Asia`s Role in the Post-Crisis Global Economy, 2012.
- Арандаренко, М., *Смањење неједнакости и промоција једнаких могућности у социјалној политици и запошљавању*, за састанак Заједничког консултативног комитета ЕУ–Србија, Београд, октобар 2018.
- Груп, Џ., *Корпоратизам*, Београд: Admiral Books, 2012.
- Гуала, Ф., *Филозофија економије*, Београд: ЦИД, 2011.
- Димитријевић, Б., *Економија*, Београд: Београдска пословна школа, 2018.
- Димитријевић, Б., *Велика рецесија и неуспех економског либерализма. Предлози за нову економију* реферат за пето Саветовање *Велика рецесија и криза неолибералне економије*, Зборник Универзитета Едуконс, књига 5, Сремска Каменица, мај 2014. година.
- Димитријевић, Б., Ловре, И., *Кејнзијанска политика подстицања агрегатне тражње и политика штедње као модели економске политике за излазак из кризе*, реферат за шесто Саветовање *Штедња, или потрошња, рецесија, или опоравак*, Зборник Универзитета Едуконс, књига 6, Сремска Каменица, мај 2015. година.

- Димитријевић, Б., *Модел реиндустријализације Србије – одговор на светску економску кризу*, реферат на Саветовању *Други талас економске кризе – утицај на привреду Србије*, Зборник Универзитета Едуконс, књига 3, Сремска Каменица, мај 2012. година.
- Димитријевић, Б., Фабрис, Н., Владушић, Љ., Радовић, М. & Јандрић, М., *Економска политика. Регионални аспекти*. Београд: Економски факултет, Центар за издавачку делатност, 2016.
- Димитријевић, Б., Џелетовић, М., *Основни елементи стратегије развоја Србије као мале отворене економије*, прихваћен реферат за научни скуп *Стратегија развоја и економске сарадње малих земаља у условима глобализације и регионалних интеграција*, САНУ и АНУРС, Бања Лука, Зборник, 2017.
- Јакшић, М., Димитријевић, Б., Фабрис, Н., Прашћевић, А., *Савремена макроекономска мисао*, Београд: Чигоја штампа, 2001.
- Катић, Г., „Ефекат раста зарада у јавном сектору на раст зарада у приватном сектору”, *МАТ*, бр. 298. (Новембар 2019).
- Катић, Н., блог, www.nkatic.wordpress.com
- Кругман, П., *Окончајте ову депресију. Одмах*, Смедерево: Хеликс / Београд: Интеркомерц, 2012.
- Кругман, П., *Повратак економије депресије и светска криза 2008*, Смедерево: Хеликс, 2010.
- Лобо, К. В., Вајс, Х., *Црна књига корпорација*, Београд: Лагуна, 2016.
- Милановић, Б., *Одвојени светови. Мерење међународне и глобалне неједнакости*. Београд: Фонд Уједињених нација за развој (UNDP), 2006.
- Николић, И., „Актуелности у економској политици”, *МАТ*, бр. 298 (Новембар, 2019).
- Прашчевић, А., *Макроекономија – принципи и анализа*, приручник, Београд: Економски факултет, 2004.
- Република Србија, Влада, *Фискална стратегија за 2021. годину са пројекцијама за 2022. и 2023. годину*, Београд, 2021.
- Република Србија, *Фискални савет: Извештај о раду Фискалног савета за 2020. годину*, Београд, Март 2021.
- Стиглиц, Џ., *Велика подела*, Нови Сад: Академска књига, 2015.

- Стиглиц, Џ., *Глобализација и њене противречности*, Београд; MIBA Books, 2011.
- Стиглиц, Џ., *Евро. Како заједничка валута угрожава будућност Европе*, Нови Сад: Академска књига, 2016.
- Стиглиц, Џ., *Економија јавног сектора*, Београд: Економски факултет, 2004.
- Стиглиц, Џ., *Слободан пад. Америка, слободна тржишта и слом светске привреде*, Нови Сад: Академска књига, 2013.
- Тиrol, Ж., *Економија за опште добро*, Нови Сад: Академска књига, 2019.
- Фискални савет, *Економске могућности и друштвене потребе за реформом пореза на доходак грађана*, Материјал за јавну расправу, Београд, Април 2021.
- Чанг, Ха Џун, *23 ствари које вам не кажу о капитализму*, Београд: Мали врт, 2013.
- Чанг, Ха Џун, *Економија: упутство за употребу*, Београд: Мали врт, 2019.

Белешка о аутору Проф. др Бојан Димитријевић, редован професор

Рођен 11.11.1963. године на Руднику (Горњи Милановац). Основну и средњу школу завршио у Свилајнцу, а Економски факултет у Београду уписао 1983. године. Дипломирао 1987. године на смеру Банкарство, са просечном оценом 9,60. До фебруара 1989. године (15 месеци) радио у спољнотрговинској фирми „Југометал“.

Последипломске студије на Економском факултету у Београду уписао 1987. године на смеру Општа теоријска економија (макроекономија). Студије завршио са просечном оценом 9,88, а магистрирао са темом „Теоријске основе Филипс-Окуновог модела и могућност примене на југословенску привреду“. Докторирао на Економском факултету 1996. са темом „Хиперинфлација – теорија и економска политика“.

Од 1992. до 1996. сарадник у Економском институту у Центру за макроекономска истраживања. Један од учесника у изради Стабилизационог програма професора Аврамовића из 1994. године. Од јануара до априла 1996. године боравио на *London School of Economics* и похађао семинар о реформама у источној Европи. Током 1997. године био члан тима Г17 у изради Програма радикалних економских реформи.

Од 1997. до 2000. године потпредседник владе града Београда за привреду и финансије, а био је коминистар финансија у Влади Републике Србије. Био је учесник *Global Conference on Capital Markets Development at the Sub-national Level*, која је током 2000. године одржана у организацији *The World Bank*. У периоду 2001–2002. година, у име Економског факултета, радио као члан Експертског тима за макроекономију у Саветодавном центру за економска и правна питања (СЦЕПП), који је основала Европска унија у Београду. У периоду 2004–2007. година, био је посланик у Народној Скупштини Републике Србије, а затим министар у Влади, задужен за ресор трговине и туризма. У том својству био је учесник бројних скупова међународног и домаћег карактера, на којима је репрезентовао економску

политику и системске мере Владе у области трговине, туризма и привреде у целини, а нарочито Стратегију развоја трговине Србије, коју је Влада Србије усвојила 2003. и Стратегију развоја туризма, коју је Влада Србије усвојила 2004. године.

Наставу на предмету Развој и савремена економска мисао на Економском факултету у Београду изводио од 1989. године до 2007. године. Од 2003. до 2007. године, изводио и наставу на предмету Теорија и анализа економске политике. У оквиру последипломских студија, које је организовала Катедра за економску теорију и анализу, водио предмет Економика локалне самоуправе. Поред тога, изводио је наставу и на Војној академији у Београду у периоду 1999–2001. Био је повремено предавач на Београдској отвореној школи, као и на другим другим факултетима и институцијама у Србији. Био је предавач и на Специјалистичком курсу Управљање у јавном сектору (у организацији Економског факултета), на предмету Економика јавних предузећа. Наставу је изводио и на предмету Економска историја, као и на предмету Фискални менаџмент на последипломском курсу Економског факултета. Његов рад са студентима, провокативност, отвореност, ангажованост и ерудиција, цењени су код студената.

Учесник је многих округлих столова, медијских и телевизијских наступа, а дао је бројне интервјуе, разговоре као и публицистичке чланке за дневне и недељне новине политичког или стручно-економског профила. Учествовао на бројним економским конференцијама, конгресима, округлим столовима и презентацијама (домаћег и међународног карактера). Објавио више од педесет стручних радова из области макроекономије, историје економске мисли, економске политике, монетарне политике, транзиције и економије Европске уније. Аутор је или коаутор осам књига из области економије.

Специјалиста је за подручје макроекономије, економске политике, економике јавног сектора, а предавао је из области развоја економске мисли, економике европских интеграција и микроэкономије.

У периоду 2002–2003. година био је директор Научно-истраживачког центра Економског факултета (НИЦЕФ) са којим је успешно реализовао низ пројеката, како у области фундаменталних економских истраживања, макроекономских пројеката тако и у области примењених и консултантских истраживања за потребе привреде. Радио и као консултант за потребе Владе, министарстава, привреде и других организација и институција.

Од 2007. до 2016. године био је запослен је на Факултету за услужни бизнис Универзитета Едуконс у Новом Саду, у звању редовног професора. Декан факултета био је у периоду 2007–2013. година. Предавао је Макроекономију на основним студијама, Економику јавног сектора на мастер студијама и Економску анализу на докторским студијама.

У сарадњи са проф. др Драганом Суботићем покренуо теоријски часопис *Пословна економија* при Универзитету Едуконс из Сремске Каменице и часопис је на листи Министарства науке. Био је руководилац и организатор научног скупа са међународним учешћем на Универзитету Едуконс у периоду 2009–2014. година.

Током 2012. године изабран је за члана Националног савета Владе Републике Србије за привредни опоравак којим је председавао Председник Владе Србије. У оквиру Националног савета, заједно са проф. др Д. Ђуричином, био аутор Програма за привредни опоравак Србије. Био је члан Управног одбора СИЕПЕ; председник УО Чачанске банке. Био је председник УО „МТС“ банке и запослен је као професор на Београдској пословној школи – високој школи струковних студија од фебруара 2016. године.

Био је члан је Научног друштва економиста Србије. Члан је Економског одбора Друштвеног одељења САНУ. Скупштина Србије изабрала га је 2020. године за члана Фискалног савета Србије. Говори енглески, служи се руским.

Део трећи

Проф. др Рајко Буквић, др Драган Петровић

МИГРАНТСКИ ПРИТИСАК НА ЕВРОПУ,
СТАЊЕ, ЕКОНОМСКИ ФАКТОРИ УТИЦАЈА
И ПЕРСПЕКТИВЕ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Неизвесности и изазови који стоје пред Србијом (у сличној ситуацији се налази и читав регион) у савременим геоекономским процесима, имају извесних подударности с процесима и кризом у којој се налази читав светска привреда. С једне стране, не постоји универзално прихваћен економски модел – концепција како међу стручњацима у савременом свету тако и у већини јавних мњења савремених друштава. Тек нешто другачија је ситуација везана за политичаре, пошто ту неолиберални модел још увек има извесно првенство. Победа Бајдена на председничким изборима у САД ојачаће позицију не само неолиберала, већ уопште гледано и глобалистичког погледа на свет у водећој западној сили. Иако би се тешко могла ставити једнакост између глобалистичко-мондијалне концепције уређења света (која је у исто време блиска оном што називамо монополарни светски поредак), постоји извесна блискост између тог (глобалистичког) концепта светског поретка и неолибералне економско-социјалне категорије. Земље БРИКС, а пре свега Русија и Кина, носиоци су борбе за мултиполарни светски поредак, у који смо без сумње протеклих година ипак закорачили. У овим земљама се у пракси примењују у исто време хибридне варијанте државног капитализма, веома блиске неокејнзијанизму, али и даље са снажним упливом елемената неолиберализма. У случају Русије у питању је претежно државни капитализам, где у појединим секторима, попут финансија и банкарства, још увек има снажног уплива неомонетаризма, односно неолиберализма. Кина развија хибридни модел који се залаже за претежно либералну спољну трговину, а у исто време на домаћем плану постоји снажна улога државе и елемената редистрибуције средстава, па и социјалних елемената. Иако је Кина у многим сегментима своје економије прихватила тржишне елементе, задржала је знатно централизовану систему од оних на Западу, рачунајући и петогодишње планове.

Неолиберализам као концепт, укључујући и неомонетаризам, још увек је у отвореној или некој од хибридних форми доминантан у значајном делу света. С друге стране, расте утицај неокејнзијанизма, тачније његових бројних

хибридних форми, често допуњен социјалним решењима и у комбинацији с неолибералним концептом (или с неком од других концепција).

Светска економија је у сваком случају у одређеној кризи, фактички без прекида од 2008. године. Највећи проблеми, и у најразвијенијим земљама, су општи пад продуктивности, потом повећавање друштвених неједнакости, где је један од важних узрока спорији раст надница и плата у односу на већ успорени раст продуктивности. Тиме се повећава добитак власника капитала. Друштвене неједнакости се повећавају, и све мањи део становништва најбогатијих располаже с несразмерним друштвеним богатством у односу на сиромашније слојеве. Неолиберализам као доминантан концепт у већини западних земаља само поспешује ове социјалне разлике и неједнакост. С друге стране, неокејнзијанска концепција нуди јасну алтернативу постојећем стању, нарочито ако је додатно разрађена социјална компонента. Многе земље примењују неку од хибридних макроекономских и социјалних концепција које садрже делове из неокејнзијанског, неолибералног, неомонетаристичког и других модела. Корона криза је додатно уздрмала светску економију, и тешко је рећи када ће се пандемија у потпуности завршити пошто се најављују као могући и следећи њени таласи и слични вируси. То се све на вишеструки начин одражава на светску привреду, укључујући и сваку земљу понаособ, с тим да су досад неке земље и регије посебно погођене, како по броју жртава тако и по економским и другим губицима и свеукупним последицама.

Постепени прелазак светског поретка од монополарног, с доминацијом САД, ка мултиполарном, где поред и даље доминирајуће Америке паралелно егзистира више светских сила, евидентан је. Раст Кине у економском виду и из аспекта укупне моћи, те војно-политичка снага Русије, која рачуна и на поседовање енергетских капацитета ресурса светског значаја, слично као и по питању већине пре свега важних руда метала и неметала, те упоредо с њима и других сила у напону (пре свега осталих чланица БРИКС), чини свет све више мултиполарним. Управо земље-континенти, како бисмо могли назвати пре свега Русију, Кину, Индију, Бразил, с колосалним показатељима „тврде моћи“ (величина и квалитет територије, број и структура становништва, природни ресурси, економска моћ, војна моћ), представљају земље које ће током следећих деценија повећавати свој значај у међународним односима, поред наравно и даље моћних САД и у мањој мери још неких других земаља. Кина има огроман капацитет броја своје популације, радно активне, климу рада и стварања, која даје резултате.

То је популација која има посебну самодисциплину и традиционални радни дух, не инсистира на потрошачком елементу. С друге стране, све даље пројекције указују на могућност повећавања БДП-а по глави становника у будућности у Кини, што ће позитивно утицати на куповну моћ и свести могућност рецесије на минималну. Иако је тешко претпоставити да ће се експанзивне стопе раста БДП-а и привреде у Кини наставити на тако високом нивоу и у следећим годинама, посебно деценијама, чак и да оне постану битно ниже, паралелно с растућом куповном моћи многољудне популације, могуће ће бити очувати свеопшти привредни раст и узлет. С друге стране, у Кини су и те како видљиви елементи „прегревања” експанзивног раста њене привреде протеклих деценија. То се огледа у бројним проблемима у екологији, стању преосталих важних природних ресурса (посебно енергетици) и друго.

САД имају своје адуте који им гарантују присуство при самом врху утицаја и економске, па и друге (војне, културно-медијске односно *soft power* моћи). Оне имају колосалне елементе тврде моћи (величина и квалитет територије, број и квалитет становништва, природни ресурси, економска и војна моћ) са којим могу остати у самом врху светских лидера и у следећим деценијама. Мека моћ је можда још импресивнија. Међутим, дошло је до одређеног уздрмавања неких важних постулата америчке моћи, а с друге стране земље конкуренти, пре свега силе БРИКС расту и имају неке од елемената снажније или перспективније од САД. Тако је Кина по демографији, а Русија по природним ресурсима битно испред САД, да споменемо само неке. Бајденова администрација има подршку политике која даје акценат на глобализму. Та концепција се труди да задржи монополарни светски поредак у идеологији глобализма, где ће национални интерес САД бити упакован у мондијалну мантру, дакле као главна полуга мондијалног управљања светом. То у фолклорном смислу неће бити величање „америчке изузетности”, као рецимо код Трампа, али у суштинском смислу кроз мондијалну доктрину саме САД биће полуга управљања светом, те ће њихов национални интерес бити суптилно али евидентно уграђен у глобалне поставке, и реализован још више конкретно у пракси, и то далеко више него код осталих западних фаворизованих сила. Бајден даје акценат на глобалистичком приступу и идеологији чији је истурени представник у Белој кући: акценат на еколошком елементу и испуњавању услова Париског заседања (и ранијих закључака из Рија и Кјота) о смањењу емисије штетних гасова. Да подсетимо да САД до сада нису

испуњавале у пракси преузете обавезе о испуњавању квоте смањења емисије штетних гасова, док ће сада начелно преузети да те обавезе извршавају. Друго, повратак у Светску здравствену организацију након што је Трамп извукао САД одатле. Треће, у енергетском смислу акценат на алтернативним горивима као идеолошком опредељењу, пре свега да би се умањио значај нафте и гаса као важног геополитичког оружја првенствено Русије. Овоме треба додати геополитички акценат на трансатлантском партнерству, односно чвршћем притиску на ЕУ да остане под утицајем атлантске политике и доминације. То све је доста тешко одржати у пракси ако се има у виду евидентан процес лаганог преласка светског поретка ка мултиполаризму, где је један од узрока лагано смањење моћи САД (економске, па и оне друге) и постепено јачање других сила, пре свега БРИКС. Бајденова концепција такође повећава поље сучељавања са Русијом и Кином, али то ће у пракси доста тешко ићи. Слабе су могућности притискати Русију у Европи и, с друге стране, у исто време повећавати притисак на Кину у Пацифичкој регији и делу Азије. То може само да утврди отпоре и формира блок контра глобалистима и конкретно атлантистима. То би у пракси могло да декуражира неке у ЕУ и да доведе у питање и само идеју у пракси трансатлантског савезништва под палицом САД.

Напред описана концепција Бајдена подразумева у економској сфери ослонац на неолиберализам и неомонетаризам, те истицање у први план пројекта Индустрије IV генерације. Пројекат Индустрије IV генерације је свакако облик техницистичког напретка, али он не може бити сам по себи идеологија, односно концепција ослонца једне политике. Технолошки напредак да – то је општеприхваћена вредност. Међутим, стиче се утисак да идеолози не само глобализма (тачније и прецизније мондијализма), који у исто време подржавају монополарни светски поредак (и атлантизам по дефолту), погрешно сматрају да се тај неупитно добар процес, који је у интересу читавог човечанства, може истурити као идеологија против критика да се дистрибуција богатства врши неравноправно и у прилог власника капитала. Односно, да се ставе по страни истраживања да је последњих неколико деценија дошло до успоравања привредног раста и у исто време продуктивности, а да су плате и најамнине расле спорије и од тих показатеља. То дакле значи да власници капитала концентришу и увећавају свој добитак и моћ, чак и у условима застоја привредног раста, на штету огромне већине запослених. Тиме се продубљују социјалне разлике, јер с порастом економске моћи најбогатијих повећава се и њихов утицај у

друштву и политици, између осталог уз помоћ неолиберализма. Неолиберализам омогућава распродају државних добара богатима, укључујући и медије, али и утицај на политичаре и власт. Отуда је Бајденов мандат, а не Трампов, заправо подстицај за конзервативне структуре у светском управљачком систему, у економским и друштвеним односима. То ће неминовно повећати тензије не само у односу са другим светским силама, пре свега са Кином и Русијом, већ и у оквиру самих сила тзв. Центра (по Валерштајновом светском привредном систему), укључујући и САД као најмоћнију силу. Противречности у тим друштвима, попут америчког су у порасту, друштвена стратификација је све стрмија, а имовинске и статусне разлике између најбогатијих и сиромашних се повећавају. Дакле криза у структури друштава самих најразвијенијих земаља света је очигледна и продубљује се. Проблеми САД, и у сличној мери Велике Британије, су и да је значајан део економије у финансијској сфери и услугама (терцијалном сектору), те да је приметан процес деиндустријализације. САД користе и злоупотребљавају чињеницу да је долар светско средство плаћања, па долази до његове хиперемисије, чиме се инфлаторни елементи и америчке економске противречности и криза пребацују на друге земље света. Ниске каматне стопе које се, што се тиче ФЕД-а приближавају последњих година крајњем минимуму, условљавају наизглед повољности за дужнике широм света и релативно повољне кредите. Међутим, имајући у виду рецесију у многим земљама Трећег света, па у извесној мери и земаља у транзицији, дужничка омча комбинована са укупном политиком ММФ-а, а у мањој мери и Светске трговинске организације и Светске банке, утиче додатно на кризу у тим деловима света.

Јасно је да је долар и даље моћна полука САД као светска валута, паралелно с улогом коју има и као национална валута Америке. Већ деценијама долар слаби због претераног штампања са све мањим покрићем. Паритет долара у односу на евро је био 1:1, а сада је 1,36 за један евро. Вредност курса долара је, с једне стране, обарана као последица претеране емисије а, с друге стране, то је користило да би се подстакло извоз америчке привреде. Изузетно ниске каматне стопе у САД, због опасности од инфлације и опште лошег стања привреде, условиће њихов раст и у ближој будућности. Током Ковид-19 пандемије америчка привреда је посебно страдала. У исто време долар губи своју вредност, од марта до краја 2020. године око 13%. Доштампавање велике количине долара, потом куповина од стране ФЕД-а великих количина обвезница утицали су додатно

на пад вредности долара. Кина нуди осетно виши принос за улагање у односу на америчке обвезнице. Иако је јуан наставио да јача извоз Кине се повећава, па је извесно да је она изашла из Ковид-19 пандемије опорављена.¹ Велики проблем америчке привреде је дефицит буџета и платног биланса.

Слабљење позиције долара као светског средства плаћања је видљиво. У том правцу постоји тенденција стварања регионалних валута, које би по угледу на евро истискивале долар из појединих регија, а на светском нивоу га додатно слабило. Тако је Русија најавила могућност обрачуна трговином својих енергената у рубљама. Русија и Кина такође имају намеру да билатералну сарадњу и чак сарадњу читавог БРИКС-а обрачунавају и у некој другој валути. Јуан у оквиру валута за специјална права вучења бележи пораст.² По угледу на Иран који је од 2018. обрачун енергената почео да врши у еврима, говори се да би земље Персијског залива могле да пређу на јуан (петројуан). Земље југоисточне Азије су прешле на обрачун на јуан у међусобној трговини (АСЕАН). Индија је такође била у дилеми да се укључи у овај пројекат трговине са јуаном, али се повукла пред притисцима америчке администрације.³ Пораст каматних стопа у САД, што се чини у извесној мери као неминовност у перспективи, паралелено са падом потражње на тржишту Америке, може довести до великог пада акција, као што је то било у претходним економским кризама тридесетих година 20. века и 2008. Такође, ако би пала међународна потражња за доларима, америчко финансирање из спољних извора могло би да буде смањено, а оно је веома важно и за позицију америчке привреде и, с друге стране, за снабдевање света америчким доларима као светском резервном валутом. Паралелно с тим процесима, постоји опасност повећавања офшор долара на егзотичним

---

¹ Горан Николић, Крај хегемоније долара, јуан постаје нова светска валута, 2. април 2021. <https://www.rts.rs/page/oko/sr/story/3229/ekonomija/4307891/juan-svetska-valuta.html>

² Кина је у јулу 2021. године промовисала своју криптовалуту Е-јуан која је експериментално пре тога коришћена већ пола године у појединим областима ове земље. (Бранко Жујовић, Пекинг озваничио властиту криптовалуту, *Печат*, бр. 674, 23. јул 2021, стр. 45–47.)

³ Гордана Булатовић, Јуан само прети долару, не угрожава његову позицију светске валуте бр. 1, *Бизнис.рс*, 24.3.2021, <https://biznis.rs/vesti/juan-samo-preti-dolaru-ne-ugrozava-njegovu-poziciju-svetske-valute-br-1/>

дестинацијама, који нису под контролом америчких регулатора, што све повећава опасност колапса валутног система какав сада постоји.

Земље БРИКС и Евроазијска економска унија представљају у овом тренутку највидљиве привредне интеграционе облике који су конкуренција досадашњој доминацији САД и Запада. Уколико би се у њиховом кругу формирали алтернативни облици плаћања ван долара, и уколико би пре свега Кина почела постепено да извлачи своја средства из хартија од вредности дуга САД и да их пласира у круг БРИКС, то би убрзало на међународној привредној сцени промену односа снага на штету Америке и даље слабљење долара. Ти процеси паралелно са даљим успоравањем раста привреде САД, која је под озбиљним застојем и услед Ковид-19 пандемије, могли би у будућности довести до преиспитивања постојеће улоге долара као светске валуте. Тешко је очекивати да би се долар могао наћи у скорије време у улози да буде само национална валута САД. Логичније је да ће он остати једна од најзначајнијих, и вероватно најзначајнија, регионална валута, али ће његова улога светске валуте бити полако истискивана из појединих светских региона где ће се јавити алтернативне валуте.

Кина постаје све већи такмац за светску економску хегемонију са САД. Кина је од 2010. постала највећи светски индустријски произвођач, а од 2013. највећи извозник, те има и највиши БДП по куповној моћи, а по тржишним курсевима је реално да престигне САД до краја ове деценије. Треба очекивати да Пут свиле и дигитално коришћење јуана и сличних новчаних кинеских деривата, може све више смањивати доминацију долара као светске резервне валуте.

Земље у транзицији, дакле источне и југоисточне Европе, и поред примена низа мера која су им сугерисана од ММФ-а већ више деценија, сучељавају се са озбиљним економским ограничењима и кризама својих друштава. Нарочито су проблематичне чињенице о преласку највећег дела индустрије, банкарства, а често и природних националних богатстава у стране руке, најчешће мултинационалних компанија и оних у власништву западних земаља. Заједнички посебно изражен проблем је демографска осека, као резултат негативног природног прираштаја, и масовног одласка у печалбу (на дужи или краћи период или чак на стално) у западне и прекоморске земље. Демографска осека источне и југоисточне Европе има и своју додатну компоненту, а то је мигрантски притисак, који највише продира управо преко Балкана (Балканска рута) и из јужне Европе

(Медитеранска рута). Мигрантски притисак у перспективи може имати неколико варијанти. Уколико он остане у контролисаним размерама, што зависи од неколико фактора (да ли ће се наставити сукоби на Блиском истоку, политика власти у Турској по том питању, контрола граница Европе према мигрантском притиску и др.), тај демографски прилив не би био осетан и могао би се апсорбовати и у оним земљама које трпе највећи прилив и интересовање миграната (Немачка, Холандија, Шведска и друго). У привредном смислу мигранти често нису посебно заинтересовани за рад, већ више за примање социјалне помоћи, те сиву економију и чак и криминал. Уколико би мигрантски притисак добио изразиту масовност то би могло додатно негативно да се одрази на економску, али и на политичко-друштвену стабилност у Европи, посебно земљама Уније. Питање стабилности ЕУ, у случају раста мигрантског проблема, додатно је угрожена и недостатком консензуса, како међу самим чланицама Уније толико и због одсуства јединства око тога и у друштвима и политичкој елити већине чланица.

Јасно је да је шок терапија, односно Вашингтонски консензус, скуп макроекономских мера као варијанта неолиберализма и неомонетаризма, оставила лош резултат на економије, али и друштва ових земаља. У политичком смислу, низ земаља источне Европе, примљених у Европску унију, потпали су под снажан утицај САД и НАТО, те примењивали најчешће модел неолибералне економије. Утицај водећих земаља Уније, попут Немачке и Француске, на овим просторима често је био и мањи од утицаја САД и НАТО. Отуда је појам „нова Европа“ коју означавају ове земље у транзицији, и „стара Европа“, коју представљају пре свега Немачка, Француска па и Италија, изван геополитички елеменат раслојавања чланица Уније још од пре две деценије. То је подразумевало да земље тзв. „нове Европе“ буду често ближе политици САД и НАТО према Русији, него према политици коју су водеће силе „старе Европе“ креирале у односима са Москвом.

С друге стране, последњих година долази до нових промена, па је излазак Велике Британије из ЕУ ослабио утицај атлантистичке политике у самој Унији, а ојачао извесне снаге које се залажу за њену еманципацију од утицаја како Вашингтона тако и НАТО. Те тенденције су се ојачале у периоду председничког мандата Доналда Трампа, који је и сам развио специфичан курс САД, где доминација на европском континенту и тзв. „трансатлантско партнерство“ није била примарна одредница политике званичног

Вашингтона. То је све поговало извесној дистанци у званичним политикама САД и, с друге стране, ЕУ и њених чланица. Након доласка Бајдена на место председника САД, поново је један од највећих приоритета „трансатлантско партнерство”. У економском смислу земље ЕУ, посебно Немачка као водећа економска снага, потом Француска па и Италија, имају стратешки интерес сарадње у привредном смислу са Русијом и интеграционим процесима на постсовјетском простору. Томе треба додати веома важну Кину, па и остале земље БРИКС-а. САД су важан економски партнер земљама ЕУ, али потенцијално инсистирање Вашингтона да се умањи и посебно прекине привредна сарадња водећих сила Уније са Русијом или Кином, представља политички притисак против јасног економског интереса. У случају Северног тока II, као и укупне привредне сарадње са Русијом, Немачка је ставила до знања Америци да то не може бити предмет политичке погодбе. Треба очекивати, међутим, да ће САД преко НАТО, затим пресудног свог утицаја у ММФ-у, СТО, Светској банци и другим финансијским и међународним организацијама, вршити притисак на земље ЕУ, али и неке земље у Азији, да се смањи озбиљнија привредна сарадња са Русијом и Кином.

Кина много полаже на Пут свиле, који поморском и копненом везом треба да је повеже са Европом и регијама Блиског и Средњег истока, Централне Азије. Кина има концепт економског продора и, за сада, избегава сукобљавања, посебно продубљавања противречности са центрима моћи попут САД. Дозирани сукоби између Пекинга и Вашингтона у области спољне трговине и економије уопште постоје већ годинама. С друге стране, Кина је важан купац обвезница америчких државних хартија од вредности и поседује велика девизна средства у доларима. Америчко-кинески сукоб који би био подигнут на виши ниво вероватан је у будућности, али се чини да се он због тактичких процена обе стране, посебно кинеске, одгађа за будућност. Кини је важно да настави своју економску експанзију и раст, има колосалну индустријску производњу и оријентацију на извоз. Захваљујући релативно јефтиној а бројној радној снази, рачунајући и стручњаке, Кина производи врло разноврсне производе, укључујући и производе супституте познатих светских западних марки. Кина, с друге стране, купује нарочито по Азији и Африци, а последњих година све више и у Европи, налазишта природних ресурса, индустријске погоне, енергетске изворе, све до изградње инфраструктуре.

Русија са своје стране покушава да изгради квалитетније односе у датим околностима са ЕУ, посебно њеним најважнијим силама (попут Немачке, Француске, Италије – тзв. „стара Европа“). Економске санкције које су земље ЕУ увеле Русији отежавају ту сарадњу, али она и даље постоји у низу области. Отварање Северног тока II велики је успех Русије. С друге стране, продубљивање притиска на Русију од стране САД могло би да проузрокује додатно повезивање Русије и Кине. Изведена категорија те додатне сарадње могао би бити даље проширивање Шангајске организације за сарадњу, те јачање њене кохезије (у сличној мери то се односи и на БРИКС). Русија ће у сваком случају јачати Евроазијску економску унију где, међутим, поред ње нема других значајнијих економских сила. Истина у регионалном смислу економски капацитети Казахстана и Белорусије нису занемарљиви, а ту је и неколико мањих економија (Киргизија, Јерменија, Таџикистан). У том правцу постигнута је синергија више земаља на постсовјетском простору економске сарадње, с тенденцијом даљег ширења. Ипак, ограничење за сада представља одсуство Украјине из ових интеграција имајући у виду њене капацитете, демографске пре свега (економија Украјине је у озбиљном застоју практично у читавом постсовјетском периоду, с врхунцем те кризе последњих година). Украјинска криза је иначе озбиљан проблем у региону, укључујући Русију.

На Балканском полуострву и у Југоисточној Европи, постоје специфичне околности и проблеми, на које се шири европски и светски процеси у економији и политици преламају. Бивша Југославија, Бугарска, Румунија, Албанија, па додајмо и Мађарску (иако није географски на Балкану, али се шире може подвести у југоисточну Европу) биле су социјалистичке земље до почетка деведесетих година. Те земље су, дакле, у протекле три деценије у процесу тзв. „транзиције“. Уз извесне модификације преовладавао је неолиберални и неомонетаристички концепт економско-социјални. Резултати су врло скромни, мада и као такви постоје одступања по посматраним земљама. Словенија је, рецимо, све до 2005. године примењивала нешто друго, заправо хибридни облик са преовлађивањем елемената неокејнзијанског, дакле државног капитализма са јаким социјалним елементима. Србија и Црна Гора су такође до 2000. године имали синтезу социјалистичке економије са елементима државног капитализма (ти елементи су ближи неокејнзијанском моделу него неолибералном). Међутим, у последње две деценије Србија и Црна Гора

примењују углавном неолиберални модел, који је све заједно заокружио економско и демографско стагнирање.

Проблеми српске економије су велики, а један од највећих је деиндустријализација. Индустрија на територији Србије производи данас у номиналним индексима мање од половине производње из 1990. године. У читавом периоду након 2000. године, у случају индустријске производње, у питању је стагнација. Томе треба додати да је један део индустрије на територији Србије у страном власништву. Србија има озбиљну депопулацију. То је делом последица негативног природног прираштаја, а делом миграција у иностранство. Велико је питање колико политика ослонца на стране инвестиције може дати резултат. Значајни бенефити који се дају страним инвестицијама, укључујући и оне по запосленом раднику, могу се учинити домаћем капиталу, потом капиталу српске дијаспоре. Политика централне банке најчешће даје превелике референтне каматне стопе, које вишеструко премашују индекс инфлације. Имајући у обзир да највећи део пословних банака у Србији чине стране банке (после продаје Комерцијалне банке удео домаћих банака у капиталу је нешто око 15%), то су околности које одговарају страним банкама у Србији да подигну своје каматне стопе за давање кредита правним и физичким лицима. Последица је да су кредити који се могу добити од пословних банака у Србији, како за привреду тако и за становништво, изузетно неповољни, иако у исто време последњих неколико година постоји, посебно од пандемије, појачана емисија евра и долара.

Како је по параметрима штедње макроекономије за инвестиције у једној земљи пожељно да оне буду приближно у рангу са домаћом штедњом, то у Србији постоји додатан проблем – а то је слаба мотивисаност за штедњу у банкама. Прво, каматне стопе, посебно на девизе, веома су мале за улагање и штедњу становништва, практично безначајне. У исто време је последњих деценија уздрмано и поверење у банкарски систем, које је претходних деценију-две тек нешто поправљено. У том правцу становништво не улаже посебно у штедњу, пошто је најчешће маргинална корисност капитала виша од стопе камате (то је углавном последица ниске каматне стопе за штедњу становништва и правних лица, а не посебно високе маргиналне корисности капитала). Централна банка има могућност позајмице држави Србији и правним лицима релативно повољнијих од кредита које могу добити од пословних банака и на међународној берзи капитала, али само до 12 месеци, дакле краткорочних. Тиме је одређена одредбом о закону о централној банци, што је једна врста самоограничења.

Чини се да ако би се ова одредба изменила да би се могао побољшати доток новца за потребе привреде и саме државе Србије. Такође, једно од решења би могло бити и оснивање развојне банке, плус покушај јачања домаћег банкарског сектора (до сада је процес ишао у обрнутом правцу). Количина новчане масе у оптицају би такође могла бити већа, заједно са параметрима Н 1, Н 2, Н 3, али изгледа да снажан утицај на финансије има и неомонетаристички концепт, који је паралелно у употреби поред неолибералног.

Куповна моћ становништва у Србији није велика, и томе доприносе и просечне и мање зараде које остварују од иначе субвенционисаних фирми (у власништву странаца) од стране државе које послују овде. Слична је ситуација и са сегментом који чине пензионери који су поднели одређене жртве у својим примањима последњих година. Мале фирме, често породичне и са малим бројем запослених, тешко се носе на тржишту услед бројних оптерећења, вишеструке кризе и конкуренције у виду монополских фирми. Ковид-19 пандемија их је додатно погодила, иако је држава дала низ субвенција да би их подржала. Влада Србије помаже дигитализацију земље у различитим секторима, укључујући привреду. Чине се и напори за увођење Индустрије IV генерације, где постоји прикључак са сличним процесима у земљама региона. Такође, значајан замајац се чини у грађевинарству, као и у капиталним инвестицијама попут изградње ауто-путева, обнове железнице и других путних праваца и средстава.

У делу књиге чији смо аутори, шире су представљени неки од ових процеса. То се посебно односи на стање индустрије у целини. Посебно су разрађене и неке од важних грана индустрије Србије, попут машинске и текстилне. Испраћени су процеси који се воде у оквиру увођења Индустрије IV генерације, потом дигитализације, укључујући део који се односи на привреду земље. Описани су и главни процеси везани за напоре у изградњи ауто-путева и неких других важних путних праваца (коридори). Аграр је сектор привреде који у Србији има изузетне предиспозиције. Обрадили смо неке основне ставке у овом правцу и задржали се на сарадњи која се може остварити са неким перспективним пољопривредним регијама у Русији, на бази компаративних предности.

Мигрантски притисак на Европу, стање, економски фактори утицаја и перспективе

Савремена мигрантска криза представља масовни мигрантски талас избеглица претежно са Блиског и Средњег истока, те Северне и Субсахарске Африке ка Европи, током последњих неколико година. Она се развила у периоду 2013–2014, да би пуни интензитет добила током 2015. године, нарочито тзв. Балканском копненом рутом. Марта 2016. долази до договора између ЕУ и Турске у вези мигрантског притиска, након чега се све до пролећа 2020. године Балканска рута примирује, односно број миграната преко ње остаје далеко мањи у односу на претходно стање. Током пролећа 2020. године долази пак до попуштања на граници између Турске и Грчке. Тачније, Турска пропушта део миграната који су стационирани у њој, упоредно долази до повећавања укупне политичке напетости између Атине и Анкаре, али се ситуација следећих месеци опет смирује. Током читавог периода наставља да делује мигрантска рута Медитераном, где је посебно на удару Италија.

Мигрантска европска криза, у ужем смислу, односи се на период 2015–2016, прецизније од почетка септембра 2015. до марта 2016. године. У овом периоду функционисала је пуним капацитетом тзв. Балканска копнена рута, где је прошло и до милион миграната. Смањење интензитета мигрантског притиска на Европу долази пролећа 2016. године као последица, с једне стране, примиривања Балканске копнене руте а, с друге стране, стицање све пресудније свести у јавном мњењу Европе о неопходности повећавања рестрикција и увођења извесних баријера по мигрантском проблему.

Феномен најновијих миграција у Европу, приближно од 2014. године, миграната са Блиског и Средњег истока, Северне и Субсахарске Африке ка Европи, све до данашњих дана изазива посебну пажњу из више разлога. Овај миграциони талас одликује се масовношћу, неконтролисаношћу, који се у том правцу не може мерити ни са чим сличним у ранијим деценијама. Само порекло масовних миграција из наведених подручја је узроковано већим бројем фактора, а највише су у питању економски, безбедносни, социјални, геополитички разлози и утицај великих сила.

Економски разлози представљају пре свега огромну разлику у богатству и животном стандарду наведених подручја извора миграната и, с друге стране, европских земаља, нарочито богатих чланица ЕУ из западне Европе. Безбедносна нестабилност, немири и ратови на подручјима Блиског и

Средњег истока, те Северне и Субсахарске Африке и, с друге стране, сређене прилике и одсуство већих сукоба на подручју Европе и ЕУ. Ту су и социјални фактори као и религијски, јер највећи број миграната припада муслиманској вероисповести док је, с друге стране, Европа хришћанска али са све мањим утицајем вере, нарочито у Западној Европи. Источна Европа, након рушења Берлинског зида, добрим делом се поново сусреће са буђењем утицаја хришћанства. Хришћански идентитет на источноевропским просторима представља додатан фактор хомогенизације тамошњих друштава у прилог јачања отпора мигрантском притиску. Источна Европа, за разлику од Западне, нема већ од раније формиране заједнице ваневропских народа, још из колонијалних времена, као и придошлице из економских разлога протеклих неколико деценија. Источноевропска друштва, будући и сама економски сиромашнија од западноевропских, имају јачу хомогенизацију становништва контра мигрантског насељавања. Овоме треба додати и мању заинтересованост самих миграната за долазак и насељавање на источноевропским просторима због слабијих економија ових друштава и невеликих социјалних бенефита.

Мигрантска криза је дубоко поделила Европску унију, политичке чиниоце, јавна мњења и друштва у Европи, па и свету. У Европској унији, више него у ранијим искушењима, долази до подела по мигрантском питању. Централа Уније, коју чине администрације у Бриселу и Стразбуру, виши чиновници ван институција самих држава чланица (дакле оно што на неки начин чини надтело ЕУ), заступали су ставове ЕУ званичника по овом питању. С друге стране, када су у питању саме чланице Уније, њихова политичка руководства, све више је временом долазило до одступања управо код оних земаља које су географски биле најизложеније мигрантском притиску. То је долазило до изражаја нарочито код чланица ЕУ на њеним лимесима на јужном правцу Балканске руте, као и уопштено гледано земљама у транзицији или бившим социјалистичким. Тако је дошло до парадокса да тзв. земље „нове Европе”, дакле оне које су накнадно ушле у Унију у периоду након пада Берлинског зида, и које су се дотле показивале изузетно лојалним централама у Бриселу и Стразбуру, управо по питању миграната постепено отказују послушност тим центрима моћи. Тај феномен држања млађих чланица Уније по мигрантском проблему је утолико значајнији ако знамо да је комбинован с повременим неслагањем и политичким сугестијама и од стране најмоћнијих земаља чланица, односно званичницима из Берлина и Париза. До подела није долазило само на

релацији између самих чланица Уније, тачније њихових званичних власти по мигрантском проблему, потом на релацији Брисел—чланице, већ и у оквиру касте политичара, друштава, медија.

Медији су били све подељенији, управо ако пратимо и поделе у политичкој и друштвеној сфери, с напоменом да су они глобалног карактера били врло уздржани у подржавању рестрикција и блокада према продору миграната. Како се ситуација у јавном мњењу мењала у правцу спремности на рестриктивније мере према мигрантском питању и то брже од промена у већини медија по овом питању, добар део медија је временом почео да прати те промене, дакле да полако мења свој однос према феномену. Мењали су се временом и ставови већине политичара на националном нивоу, од начелне спремности да се мигранти приме и пружи им се сва помоћ и подршка, ка одлучнијем ставу да се уведу све рестриктивније мере. На нивоу Уније временом је преовладао став, у жеку мигрантске кризе у јесен 2015, да су рестрикције свакако неопходне али да се одређени број миграната мора пуштати, па су одређене у том правцу и квоте које су морале да испуне појединачно и оне земље које су удаљене од центра мигрантског притиска (попут земаља Вишеградске групе).

Посебно су десно опредељене странке и политичари подржавали све веће рестриктивне мере и ограничења по мигрантском питању, али некада су их у том правцу сустижали и ставови начелно левих групација. У Француској је највећи део странака и политичара заступао све рестриктивније мере, пошто се земља налазила тих година и под напоном терористичких активности углавном исламских екстремних групација. Очигледан је, с друге стране, и бољи резултат на изборима политичара и странака које су заступале по мигрантском питању све рестриктивније ставове и то у низу земаља.

Управо су земље тзв. „нове Европе”, традиционално окренуте (након рушења Берлинског зида) атлантским центрима моћи, попут САД, Британије, НАТО и др. Међутим, по овом питању све већу превагу је имало јавно мњење. С друге стране, важно је и то да председник САД Трамп није подржавао промигрантску политику у начелу, нити је имао спремност да врши притисак по мигрантском питању у Европи. У самим САД тзв. „дубока држава” није пратила у свему политику Трампа, па се може рећи и по питању мигрантске политике и мигрантског проблема у Европи. Утицајне групације, мултинационалне компаније, финансијски системи, моћни појединци (попут Сороша и др.) чак су отворено стајали, на различите

начине, као логистичка подршка мигрантском притиску у Европи. У Британији је друштво више било закупљено питањем реализације Брежита. Тако су земље тзв. „нове Европе”, вероватно више него до тада биле у ситуацији да по мигрантском проблему одлучују у натезању с притисцима и ставовима које су долазили од центра Уније и, с друге стране, притисцима сопственог јавног мњења и својим прокламованим политичким начелима. Медији (који су и сами подељени) нису могли да амортизују све веће незадовољство јавног мњења развојем мигрантске кризе, па је притисак увођењу рестриктивнијих мера према мигрантима бивао све већи. Тиме се може објаснити дисхармонија у ставовима званичника Уније, с једне стране, и политике која се по том питању водила од самих земаља чланица, нарочито са простора Источне и Југоисточне Европе. Италија, а у мањој мери Француска и Шпанија (уз Грчку стално изложену мигрантским таласима) су преко Медитеранске руте, већ низ година, биле и остале изложене мигрантском притиску. Европска унија је повећавала мере контроле Медитерана и помоћи земаљама чланицама Уније на том подручју.

Земље нечланице ЕУ су током епицентра мигрантске кризе, на различите начине, биле условљаване да своју политику према мигрантском проблему прилагоде интересима званичника Уније. То се посебно односи на земље Балкана које су на „европском путу”, међу које спада и Србија. Ове земље се налазе у подређеном положају у односу на званичнике ЕУ и Брисел, који покушавају да им наметну по мигрантском питању политику коју су у пракси, током епицентра мигрантске кризе 2015–2016, одбијали у потпуности да извршавају и суседне чланице Уније. Нарочито су упитни међународни споразуми у вези мигрантског питања, попут Даблинског и Маракешког. Ситуација у земљама нечланицама ЕУ, али које су на „ЕУ путу” попут Србије, по мигрантском питању је прилично недефинисана и магловита. Она се разликује од ситуације у већини земаља Вишеградске групе, чланицама ЕУ, као и чланицама Уније на Балкану. Док у земљама чланицама ЕУ у источној и југоисточној Европи, које су географски посебно изложене Балканском мигрантском рутом, постоје извесне напетости на релацији према Бриселу, на унуташњем плану ситуација је нешто релаксиранија. Ту на унутрашњој сцени постоји простор политички, медијски, као и у друштвеној елити за тражење компромиса између националног интереса који би се некако усагласио и, с друге стране, чланства у Унији и њене званичне политике по мигрантском проблему. Политички представници тих земаља у односу на центар Уније, као и према

највећим земљама Уније попут Немачке и Француске (тзв. „стара Европа“), имају извесне механизме комуникације, размене ставова, договора са осталим чланицама ЕУ (лобирања у парламенту у Стразбуру, центара одлучивања Бриселу и др.), те на крају и могућност која се показала у пракси у овом случају, да изјалове испуњење неких од обавеза и политике коју им је сугерисао Брисел и европски центри моћи по мигрантском питању. Земље Балкана које су непосредно географски изложене мигрантском притиску (2015–2016. посебно а потом у нешто мањем обиму), тј. њихова друштва су исцрпљена, попут Србије, наметнутим неолибералним економско-социјалним моделом са озбиљном демографском девастацијом (негативан природни прираштај и снажан одлив најквалитетнијег дела радне снаге у иностранство, посебно у богате земље ЕУ), презадужене и с распродатим капацитетима индустрије која је значајно смањена и добрим делом у страним рукама. То се готово у потпуности односи и на банковни сектор пословних банака и с наметнутом политиком Централној банци неомонетаристичког концепта. Медијска слика у земљи далеко је од погодне за јавну слободну дебату по кључним питањима, посебно не у вези мигрантског проблема, чак и у правцу примања информација. Консензус у друштву о даљим потезима везаним за мигрантски проблем не постоји, јер није организована ни јавна дебата, размена слободног мишљења, па чак ни адекватно информисање. У том правцу стиче се утисак да су ове земље нечланице Уније на Балкану још у тежем положају према центрима одлучивања Уније од суседних земаља чланица ЕУ. Постоји и уочени интерес Уније да мигрантски талас контролише макар на свом лимесу, па се граничне земље попут Србије излажу додатној опасности да буду место за стационарање и реадмисију миграната. То је утолико опасније ако би се оне попут Србије проглашавале за „сигурне земље“ и уколико би тамо мигранти добили своја прва документа, или уколико би се званичници обавезивали за прихватање и даље транспортовање враћаних квота миграната. Поједностављено речено, иако огромна већина миграната на свом путу кроз Европу, нарочито они који стижу тзв. Балканском копненом рутом, имају за циљ обезбеђење егзистенције преко социјалне помоћи и допунских активности у богатим чланицама Уније, могло би се десити у пракси да остану „заробљени“ – стационарани, привремено или чак веома дуго (трајно?) у транзитним земљама, попут Србије.

Србија се по питању мигрантског притиска налази у више-димензионално специфичном положају. Она има озбиљан сепаратистички

проблем са својом јужном покрајином Косовом и Метохијом. Додатан проблем је и албанска заједница на југу централне Србије попут Прешева и Бујановца. Србија се према приливу миграната (махом муслиманске вероисповести и другог цивилизацијског обрасца и поднебља одакле потичу) односи другачије у односу на земље окружења и читаве Вишеградске групе, иако има муслиманске земље у окружењу, конфликте дужег трајања с њима (Албанци, босански муслимани), и чак муслиманске заједнице на свом тлу (поред Косова и Метохије, Албанце на југу Србије, муслимане, односно Бошњаке у Рашкој области и др.), те вишевековно историјско искуство ратовања и чак делом робовања под Отоманско-турском империјом и др. У том смислу, Србија мора бити врло опрезна у вези мигрантског проблема везаног за међународни контекст и центре моћи. Она би по овом питању требало да има што слободније медије, дијалог унутар свог јавног мњења, друштвене и политичке елите.

Србија има и додатан демографски проблем јер због различитих узрока, добрим делом везаних и за економско-социјалну ситуацију и стање у земљи, има изразито негативан природни прираштај сваке године (минус од око 40.000 људи) те све већи одлив, дакле исељавање или одлазак на привремени рад и тражење егзистенције великог броја људи сваке године, и то најчешће у репродуктивном и стваралачком добу, често високо-образованих. Унутрашње миграције су такође лоше, напуштају се руралне средине и повећава популација у Београду и у мањој мери у још неколико других градова. Постоји такође и сеоба с југа и истока ка северу земље.

Веома би било опасно да се мигрантско питање, које је у исто време због своје важности државно и национално, сведе на део владајуће политичке елите и прикрива од шире јавности. Укључивање стручњака, дакле националне интелигенције, виталног дела друштвене елите који је ван непосредног уплива у политичка кретања и управљање земљом, али располаже знањима и образовањем, било би веома важно постићи по овом и другим државним и националним питањима. Најзад, преко што слободнијих и отворенијих медија представљати јавности праву слику стања у вези мигрантског питања, које је још увек актуелно и може бити актуелно и у будућности, без обзира што је до сада епицентар мигрантске кризе завршен с пролећем 2016, бар када је у питању Балканска копнена рута. Мигрантско питање је у Србији већ постало важно политичко и друштвено питање. Никаквим блокадама медија се оно не може потпуно искључити из сведруштвеног и политичког интересовања. Напротив, прикривањем истине

краткорочно се могу одложити разматрања неких питања, али преко појединих макар и усамљених медија и свакако друштвених мрежа она се као бумеранг враћају владајућим структурама (властима и владајућем делу друштвене елите). Пример су протести грађана због понашања и распоређивања миграната у различитим деловима Балкана, укључујући и Србију. Недовољна информисаност по појединим важним питањима, попут мигрантског питања, или искривљавање стања путем алтернативних медија добија супротан ефекат често: претеривања сваке врсте, у које услед пада кредибилитета званичних медија и владајућих структура могу бити претеривања у супротном правцу, и све већа рањивост на различите дезинформације сасвим супротног ефекта од оних који су пласирали владајуће структуре. Све то може бити допринос хаотизацији стања и продубљивању вишеструке кризе у земљи. Како су земље Балкана, укључујући и Србију, захваљујући прихватању економско-социјалног неолибералног модела (који има некад и колонијални карактер) од стране владајућих политичких и друштвених елита, привредно рањиве и у сталној кризи а друштва нестабилна, мигрантско питање има капацитет да додатно изазове незадовољство и продуби постојеће кризе. Ако мигрантско питање не буде на адекватан начин третирано оно може прерасти у озбиљан проблем, те се у екстремном случају развоја и пратећих околности и те како може сматрати вишеструко опасним за стабилност друштва и политичких прилика. У том правцу научна монографија „Мигрантска криза у Европи 2014–2020”, представља покушај два аутора да скрене пажњу стручној и друштвеној јавности на генезу и развој мигрантског питања. Ово питање никако није окончано са 2016. већ само (привремено?) примирена Балканска копнена рута, и многе противречности и фактори који су покренули ове процесе остају у извесној мери и у следећим годинама.

Посматрани процеси мигрантског притиска ка Европи су свакако важни и за интерес Србије и ми полазимо од тога да се морају на адекватан начин изучити. Према овом феномену се из аспекта српског фактора морамо суптилно односити јер он постоји у сваком случају, има и међународни карактер, али и широке могућности примене различитих мера српске државе и друштва, да се из свега тога прође са што мање негативних последица. У противном, мигрантски проблем може само продубити већ постојеће кризне елементе у Србији и српским просторима, у економској, политичкој, општедруштвеној, демографској, идентитетској, медијској и културној сфери, те опште стање учинити додатно опасним и нестабилним.

Међународна равна и геополитичко залеђе мигрантске кризе чине је активним чиниоцем независно од тога како ће се поставити држава Србија и српски простори у целини, те српско друштво, али ако се као држава и друштво на адекватан начин поставимо по питању ове проблематике, последице и епилог за нас могу бити далеко блажи и повољнији. Стога, поред унутрашње равни веома је важно успоставити на адекватан начин сарадњу са оним снагама у окружењу, Европи и свету које имају благотворнији став по питању даљих мигрантских процеса у интересу државе Србије и српског народа у целини.

Економски и демографски мотиви мигрантског притиска

Економија је важна ставка опредељивања у савременом свету – она фактички задире у сва питања, па тако има значајан утицај и на миграције. Европа је окружена регијама Северне и Субсахарске Африке према југу, и Блиског (и даље Средњег истока) према југоистоку, који су економско далеко неразвијенији и где значајан део популације нема могућности за егзистенцију. Управо нерешена егзистенцијална питања, вишак радне снаге, поспешује добар део популације ових простора на сеобе у потрази за привременим или сталним запослењем. Отуда су богате европске земље, пре свега ЕУ, магнет за околне регије Азије и Африке. Социјална помоћ, држава благодана, ма како ЕУ била у кризи, за гладне регије Трећег света представљају мамац за долазак и покушај одржавања егзистенције. Већини је статус азиланта, мигранта, или чак долазак „на црно” велика шанса за одржавање животне егзистенције у односу на подручја одакле долазе. Иако је често у сплету више фактора, где су посебно важни ратом или кризом захваћена подручја, епидемије, закулисане игре великих сила и чак „владара из сенке”, економски мотиви, често голе егзистенције, били су и свакако ће бити подстицај за миграције. У многим истраживањима јавног мњења, велики број младих и људи у млађој средњој доби жели да емигрира ка бројним земљама света у потрази за бољим послом.⁴

Када су у питању економски мотиви, њих не треба тражити само у мигрантима, који су у потрази за пуком егзистенцијом, спремни на авантуру

---

⁴ Данијел Хајнрих, Европа није главни циљ миграната, 5. јул 2019, <https://www.dw.com/sr/европа-није-главни-циљ-миграната/a-49480049>.

покушаја одласка у Европу, посебно земље ЕУ. Економски интерес постоји и код крупног капитала, да се повећа понуда радне снаге, нарочито оне мање стручне, која би била несразмерно јефтинија од оне на берзи рада. Мултинационалне корпорације на планетарном нивоу поспешују сеобу индустрије и других грана привреде у земље Трећег и Другог света јер су тамо наднице, дакле цене радне снаге и еколошки стандарди, далеко нижи. Међутим, трошкови за транспорт и инфраструктуру, која је у тим земљама далеко слабија него у западноразвијеним, могу се избећи једино у случају да се управо у богате земље ЕУ доведе јефтина радна снага, попут миграната. Отуда је економски фактор распоређен у интересима и широких маса сиромашних земаља Трећег света ка миграцијама а, с друге стране, и у појединим интересним групама првенствено крупног капитала и капитала у целини, пре свега мултинационалне одреднице. Чини се да је англосаксонски капитал потенцијално више заинтересован од континенталног јер њихове земље (САД пре свега, у мањој мери и Британија) нису директне жртве мигрантског притиска попут континентално европских земаља, у случају њиховог улагања управо на европском континенту. С друге стране, земље Европске уније од даљег развоја мигрантске кризе 2015. све су одлучније у одређивању различитих баријера за нови пријем миграната. Они у томе имају подршку становништва које начелно подржава ограничења.⁵ Тај процес није унисон, па се често даје предност висококвалификованој радној снази. Тако рецимо, у Немачкој је у марту 2019. донет опрезан законски оквир у правцу проширења могућности мигрантских путева, посебно за квалификоване раднике.⁶

Демографски фактор је такође важан. Негативан природни прираштај значајног дела европских земаља је евидентан. То се посебно односи на бивше социјалистичке земље источне и југоисточне Европе које су географски и најближе удару мигрантског притиска Балканске руте. Додатан проблем за те земље је и одлив становништва на привремени рад у богатије чланице ЕУ. Када су у питању развијене западноевропске земље код њих је тек нешто боље у просеку стање с природним прираштајем, и он се најчешће креће око нуле (међутим и у том билансу позитиван прираштај имају мањине, односно углавном националне заједнице ваневропског

---

⁵ Оп. цит.

⁶ Оп. цит.

порекла). У овим земљама због развијене привреде, постоји мањак радних места, па је имиграција редовна појава. Та имиграција је углавном из источне Европе, дакле земаља у транзицији. Нарочито је цењена стручна радна снага – инжењери, медицинско особље и др. Имиграција се прихвата у мањој мери и дозирано и са ваневропских подручја, али је ту акценат такође на стручњацима у технологијама, медицинској области и друго.

Међутим, неконтролисана масовна миграција, о којој је реч последњих година из ваневропских подручја Азије и Африке, свакако није пожељна за та друштва из више разлога. Прво, то су углавном слабо квалификоване мушке особе, које су унапред заинтересоване више за социјалну помоћ и паразитски начин живота, чак повезан са сивом и црном економијом (криминал). Многе од њих, чак и случају да добију социјалну помоћ, или неко запослење, баве се паралелно шверцом и сивом економијом као допунским извором прихода, па све до различитих облика криминала. Друго, ту постоје групације непожељних особа, попут крајње опасних области криминала – шверца наркотика, отмица, уцена, оружаних пљачки, па чак до самог тероризма као најопаснијег елемента угрожавања сваког друштва. Како те особе долазе практично без докумената, или само с отиском прстију и приручним папиром коју је издала нека од земаља на тлу Европе у њиховој транзицији даље ка богатим чланицама ЕУ, међу њима се крију (или могу критити) и џихадисти, бивши борци Исила, талибана и сличних формација. У том правцу, дакле чак и развијене земље западне Европе које имају потребу за новим радним местима, прилично невољно посматрају неконтролисане и масовне миграције последњих година из ваневропских регија. Наравно, и у тим друштвима постоје сегменти, групације и појединци, који имају различитог интереса од оваквих масовних и неконтролисаних миграција. Најутицајнији међу њима, најчешће интересне групе мултинационалних компанија и крупног капитала, у доласку масовне јефтине радне снаге виде могућност обарања надница у односу на добро организоване синдикате и радну снагу с којом те земље већ располажу. Овде нећемо говорити о мондијално-глобалистичким центрима моћи, којима одговара подривање Европе, мешање народа и раса, јер су то релативно малобројне групе и утицајни појединци, али с полугама моћи и координацијом на ширим просторима и с несразмерно великим утицајем у медијима и управном систему тих друштава.

Предвиђања даљих процеса везано за мигрантско питање

Неспорно је да ће супротности на релацији богате земље Европске уније и земље сиромашних региона Блиског и Средњег истока, те Северне и Субсахарске Африке, остати и у следећим деценијама. Нема уверљивих показатеља да ће доћи до смањивања ових имовинских разлика, напротив, постоји оправдана претпоставка о њиховом даљем повећавању на штету сиромашних, дакле у овом случају наведених ваневропских региона. У самој Европи разлике између развијених западноевропских чланица ЕУ и упадљиво сиромашнијих друштава земаља у транзицији у највећем ће остати и у следећим деценијама, уз могућност корекције у различитом правцу (неке од земаља у транзицији могу продубити разлике на горе у односу на развијене западноевропске земље, а неке пак нешто тек смањити у оптимистичкој варијанти). За битније смањење оваквог гепа (разлике) веома је битна реиндустријализација источноевропских и балканских земаља, што је прилично мукотрпан процес.

Може се претпоставити, из наведених разлога, да ће мигрантски притисак ка Европи из суседних региона Азије и Африке свакако остати. Тачније, остаће заинтересованост вишка радне снаге као и азиланата с трусних подручја да се стационирају привремено или трајно на тлу Европе (посебно у богатим земљама ЕУ). Логично је да мигрантски притисак, без обзира на интензитет у будућности, буде задржан у оквиру постојећих рута, а то су пре свега Балканска и Медитеранска. Тешко би било замислити да се појави нека нова рута која би имала већи интензитет од било које од ове две. Такође је логично да у оквиру Балканске руте постоје и даље и копнена и поморска. Копнена има веће могућности и веће капацитете, она је за потенцијалне мигранте свакако и мање опасна. Њеним контролисањем (за шта је потребна пре свега политичка воља), могло би се постићи њено пригушивање, као што је већ био случај у пракси од пролећа 2016. до пролећа 2020. године. Балканска поморска рута је везана за грчка егејска острва и обалу, али и ону из јонског правца. Такође, за низ пунктова на јадранској и црноморској обали које припадају Балканском полуострву. Због затварања главног правца Балканске руте постоје и тињаће алтернативне копнене, као и различити облици поморске руте.

Када је у питању Медитеранска рута, постојаће и даље сва три њена облика – западни, средишњи и источни. Заправо, источни правац Медитеранске руте се преплиће с делом Балканске поморске руте. То је у

области Крита, Родоса и даље у акваторији Егејског мора. Да ли ће се у случају притварања, или чак покушаја херметичког затварања Балканске копнене руте, појачати алтернативне руте, укључујући и „капиларне“, дакле оне које немају велики капацитет протока миграната, али би ту они могли да „цуре“. У случају више таквих алтернативних рута то би могао да буде озбиљан супститут притварању главних праваца. С друге стране, због напетости између Грчке и Турске, као и због става ЕУ по том питању, који је све рестриктивнији, што још одлучније представљају земље Вишеградске групе (иначе чланице ЕУ и географски окренуте Балканској рути), тешко је замислити да би у скоријој будућности могла поново да проради с већим капацитетом Балканска копнена рута.

Дакле, ако се слажемо да су контрадикторности које су и ранијих година и чак деценија иницирале мигрантски притисак од околних региона Азије и Африке ка Европи, као што су економска неразвијеност и демографска експлозија, и у будућности реалне, томе треба додати и еквивалент у самој Унији – економски просперитет и демографску осеку, дакле потребу за радном снагом. Сходно наведеним дихотомијама, реално се може очекивати да ће мигрантски прилив бити евидентан, и то вероватно таквих размера да ће далеко премашивати потенцијалну спремност и потребу земаља ЕУ ка дозираном (по броју, односно контролисане структуре образовања и социјалног порекла) приливу радне снаге. Међутим, управо су између других разлога замајац мигрантском буму последњих година давали нестабилност, сукоби на простору наведених региона Азије и Африке. За претпоставити је да ће на Блиском и Средњем истоку, те Северној и Субсахарској Африци (да не идемо даље у дубину Азије и Африке) бити извесних мањих или већих нестабилности, сукоба и напетости, укључујући и унутрашње конфликте, што би могло додатно да мотивише масовније мигрантске кризе, по угледу на период од половине друге деценије 21. века.

Европска унија и поредак у њој супериорни су привредни и социјално, као и безбедносно, наведеним регионима, поготову када поред тога у овима постоје и извесни немири и кризе. На овакву слику не би могла много да утиче ни нека економска криза. С друге стране, неочекиване ситуације које се не би могле лако пројектовати, попут пандемије Ковид-19 током 2020. године, могле би овакве процесе (мигрантски притисак) да успоре, али је тешко поверовати да би их потпуно зауставили, сем на кратак рок.

Поставља се питање, да ли би било могуће да мигранти у будућности пронађу неки други атрактивнији или прихватљивији простор за свој циљ, уместо пута ка средишту Уније. То су свакако САД и у мањој мери велике просперитетне прекоморске земље (попут Канаде, Аустралије, Новог Зеланда, а изузетно и неких од земаља Латинске Америке, затим Јужна Африка, Русија и др.). Међутим, до овако удаљених других континената тешко је стићи, посебно је и готово немогуће да то буду масовни походи, као ови на ЕУ и Европу. Једноставно, на тако далеке дестинације могуће је доћи само авионима, или изузетно сложено и споро бродским превозом. Посебно су авионски летови такви да ту није могућ масован и неконтролисан притисак. Таква путовања су лака за контролу, и на већини се и не може поћи без визе, што отежава или чак онемогућава озбиљнији масовни (неконтролисани и нежељени) мигрантски притисак.

Да ли би се мигрантска путања могла скренути и према Русији и постсовјетском простору? Ако би се тако нешто и десило, таква путања не би ни изблиза могла имати масовност као постојеће руте – Балканска и Медитеранска. Према Русији и постсовјетском простору нису, због географских фактора, могуће руте из Африке, већа само с Блиског и Средњег истока. Међутим, оне су тешко изводљиве у пракси. Прво – зато што Русија не би дозволила неконтролисане и масовне миграције према својој територији. Друго – сама мотивација миграната да иду ка Русији није велика. Мигранти масовно иду у западноевропске земље због социјалне помоћи и друштва које им не би отежавало присуство, због своје подељености, великог уплива глобалистичких елемената у владајуће структуре, што с Русијом углавном није случај. То наравно не значи да ће мањих групних покушаја улаза на територију Русије бити, али је тешко замислимо масовно наступање. Најзад, до јужних граница Русије није могуће директно географски доћи, већ само преко територија других земаља (Закавказје, Централна Азија). Делом је само друкчија ситуација за потенцијалне дестинације миграната осталих земаља постсовјетског простора. То се посебно односи на географски блиске Закавказје и Централну Азију. Међутим, и ту постоје многа ограничења. Поред чињенице да то нису богате земље, оне су повезане најчешће у безбедносне системе с Русијом (а преко ШОС-а и с Кином, Индијом, Пакистаном). Оне које су хришћанске, пре свега Јерменија и Грузија, врло су неповерљиве према мигрантима муслиманске вероисповести.

Када су у питању тако крупне земље Азије, сада већ и са статусом светских сила, као што су Кина и Индија, и ту је веома тешко претпоставити да би се могао усмеравати макар и део мигрантске популације. Географски, то би могли бити мигранти пореклом са Средњег и у мањој мери с Блиског истока. Међутим, ради се о великим земљама, с јаким армијама, системом безбедности и централизованом влашћу. То су земље где је мала могућност толеранције и ослањање на социјалну помоћ на којој би мигранти засновали своју егзистенцију, допуњену сивом економијом, као што је то случај са западноевропским земљама. Нарочито Индија, а и Кина нису пријемчиве за масовни долазак миграната исламске вероисповести. Треба рећи и то да, иако су Кина и Индија по бруто показатељима међу водећим светским силама, оне немају висок стандард по глави становника (нарочито Индија), па би потенцијална одвајања за мигранте била врло упитна, чак и да није свих осталих ограничења.

Јапан и „далекоисточни тигрови” јесу богате земље. Али, оне су географски прилично удаљене, па је долазак до њих практично могућ, као и у случају САД и прекоморских земаља, једино авионом, скопчан са свим ограничењима таквог пута (и опет изузетно бродским превозом). То су богате земље али пренасељене, са скученим простором за живот и изузетним рестрикцијама за улазак у њих, па би и из ових разлога масовна миграција, посебно неконтролисана, била практично немогућа. У том правцу се може претпоставити да остале земље Блиског истока и околних региона Азије, па и Африке, имају моћ да апсорбују и даље значајан део мигрантске популације. То се нарочито односи на богате заливске земље, Турску, па и Пакистан, које су и културно исламске, дакле привлачне за мигрантску популацију с те стране. Климатски, то су слична поднебља одакле долазе мигранти. Међутим, велики број миграната се у досадашњој пракси ипак одлучује (или делом буду усмеравани?) за далеки пут ка Европи.

Из свега овога може се закључити да ће се у перспективи тешко моћи пронаћи за мигранте алтернативна дестинација и циљно усмерење, које би иоле могло да замени привлачност Европе и посебно богатих чланица Уније. Чак и да се неке од напред наведених могућих дестинација активирају озбиљније, то би могло у односу на масу потенцијалних миграната да буде само мали део, и не би битније растретило притисак ка Европи.

У том контексту у перспективи се може очекивати наставак мигрантског притиска ка Европи, пре свега с рубних регија Азије и Африке. Одмах да додамо, неће у перспективи само Блиски и Средњи исток, те Северна и

Субсахарска Африка бити региони одакле ће мигранти тежити да дођу ка Европи. То се у мањој мери односи и на добар део остатка Азије и Африке, само што су из низа разлога најфреквентније управо наведене области. Прво, у питању је географија, ово су географски ближи региони Европи од осталих. Друго, то су политички и друштвено нестабилна подручја, нестабилнија од рецимо Далеког истока.

Могућности да се одређеним мерама „релаксира“, дакле умањи могућност и капацитет будућих мигрантских кретања ка Европи, свакако постоје, нарочито гледано на дуже стазе. Прво – уколико се смири ситуација у тим трусним регионима може се очекивати смањење мигрантског притиска. Јасно је да рецимо из Сирије или Ирака, Либије, долази значајан део миграната, а да су то управо раније релативно просперитетне земље, које су атлантистичком субверзијом и чак директно агресијом од стране САД и савезника доведене у латентно ратно стање и нестабилност. Друго – међународна заједница, посебно западне земље, могле би у оквиру стратешке помоћи, преко органа ОУН, Светске банке и друго помоћи јачање привреде пре свега Субсахарске и Црне Африке, као и других сиромашних региона, како би се смањио степен сиромаштва који подстиче мигрантске таласе. Продаја оружја од стране западних и других центара моћи, чији су полигон за сукобе управо ови региони, морала би се контролисати и макар умањити негативне размере ових процеса и феномена.

Споразум ЕУ са земљама Блиског и Средњег истока, посебно Турском и богатим заливским земљама, да што већи број миграната задрже привремено на својој територији док се сукоби и нестабилности у њиховим матичним земљама не смире, један је од најделотворнијих путева ка смањењу мигрантског притиска ка Европи. Наравно и то је изнуђени и средњорочни потез јер су они најделотворнији и дугорочно ефикасни, наиме смањење и обустављање сукоба и нестабилности у региону, економско јачање тих региона, смањење ауторитарних режима и прогона неистомишљеника, сукоби по верској и расној, националној основи и друго, тренутно тешко доступни. Најзад, репресија и безбедносне мере остају краткорочно елемент заустављања миграната на границама Европе и ЕУ.

За Србију и српске просторе је веома важно да не буду у читавом развоју ситуације жртвовани од ЕУ и светских центара моћи, као тампон зона у изнудици, где би се зауставили мигранти на граници Уније, или чак депортовали као привремени или трајни смештај. Зато је важно да Србија буде демократска земља, са отвореним медијима, где би друштво и јавно

мњење могло да региструје и заустави потенцијалне „трговине“ корумпираних представника власти и компрадорске елите и по овом питању, као што је то делом био случај с Косовом и Метохијом и неким другим питањима (приватизација, макроекономска политика и др.). На овако важним питањима за друштво у пракси се и тестира демократија и слобода медија.

ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ СТРАТЕШКИХ КОРИДОРА СРБИЈЕ

Увод

Међународни транспортни коридори (МТК) веома су сложени технолошки системи, који концентришу транспорт општег коришћења (железнички, аутомобилски, морски, цевоводни) и телекомуникације на генералним правцима. Инфраструктура као основ повезивања и интеграција свакако није нова идеја,⁷ али савремени глобални процеси наметнули су је управо као неизоставни услов обезбеђења брзог обрта капитала и синхронизације протока роба, докумената и новца, односно како се то често истиче – слободног протока капитала, робе и радне снаге, уз очигледну декларативност када је реч о последњем наведеном сегменту. Изградња МТК представља општесветску тенденцију. Транспортне комуникације су „крвни судови“ светске економије. Велике историјске реке, океанске трасе, железнички и аутомобилски путеви, општесветска информациона магистрала формирају комуникациони скелет Земље и чине фундамент међуцивилизационог дијалога.⁸

После пада „гвоздене завесе“ постали су изузетно актуелни проблеми општеевропске транспортне интеграције. Они су били условљени

---

⁷ Украјински геополитичар Владимир Александрович Дергачов истиче немачки пројекат европских коридора из 1930-их. У његовој основи је била нова мрежа ауто-путева, која се од западноевропских разликовала великим брзинама, и која је требало да постане кључ за колонизацију источних територија. Чине је три шестотрачних аутомобилских транспортних коридора, пројектованих у правцима Берлин – Могилев – Уфа и Санкт Петербург (Лењинград) – Могилев – Кијев – Виница – Одеса и Берлин – Виница – Теодорихсхафен (Севастопољ). Планирана је, такође, брза железничка магистрала Минхен – Виница/Жмеринка – Ростов на Дону. (Видети: Владимир Александрович Дергачёв, «Европейские транспортные коридоры». Нацистский проект, <http://dergachev.ru/Russian-encyclopaedia/06/29.html>)

⁸ Владимир Александрович Дергачёв, *Международные экономические отношения*, ЮНИТИ-ДАНА, Москва, 2005.

перспективама за трговину и економију и побољшање саобраћаја између Запада и Истока Европе, које су тиме отворене. Управо зато, током 1990-их година светски лидер изградње међународних транспортних коридора постала је Европска унија. Стратегија развоја МТК била је усмерена на стварање услова за проширење европског тржишта, јер јединствена Европа може да буде изграђена једино на конкурентно способној економији са савременом транспортно-комуникационом инфраструктуром. Без својевремене модернизације транспортне мреже увећавали би се губици од мале брзине протока робе и путника, као и због наношења штете окружењу.

На наведеним принципима одвијало се проширење Европске уније на Исток, где су управо многи аутомобилски и железнички путеви били технички застарели, што је истакнуте потенцијалне губитке чинило веома изгледним. Паневропске конференције о саобраћају, у Прагу 1991, на Криту 1994. и у Хелсинкију 1997, дефинисале су савремене инфраструктурне коридоре, који повезују запад и исток и север и југ континента. На конференцији у Прагу одређен је основни циљ саобраћајне политике ЕУ, и то као дефинисање ефикасног транспортног система који би задовољио потребе корисника, како за превозом тако и за безбедношћу и очувањем животне средине, да би Европа могла успешно да конкурише на светском тржишту. Ради тога, потребно је развити све оне елементе који утичу на успех, а то су: техника, технологија, интероперабилност, интермодалност итд. Допринос саобраћаја овим глобалним тежњама обезбеђује се из три аспекта: 1) јединствене саобраћајне политике, 2) хармонизација стандарда, прописа и закона у свим областима, и 3) изградња интегрисане интероперабилне европске мреже саобраћајница.⁹ На првим двама конференцијама Србија, односно СР Југославија, није учествовала, и коридори кроз њен простор нису разматрани (Србија је изостављена из осам копнених – сувоземних коридора, док је укључена у коридор VII, којег чини река Дунав). На трећој конференцији 1997, претходно дефинисаним тзв. Критским коридорима, додат је и Коридор 10. (Видети слику 1)

---

⁹ Светлана Митровић, Невенка Петровић, Јелена Лазић. Улога саобраћајне инфраструктуре у процесу развоја Југоисточне Европе – случај СЦГ, *Индустрија*, 32, 2004, 4, стр. 20.

Слика 1. Паневропски саобраћајни коридори

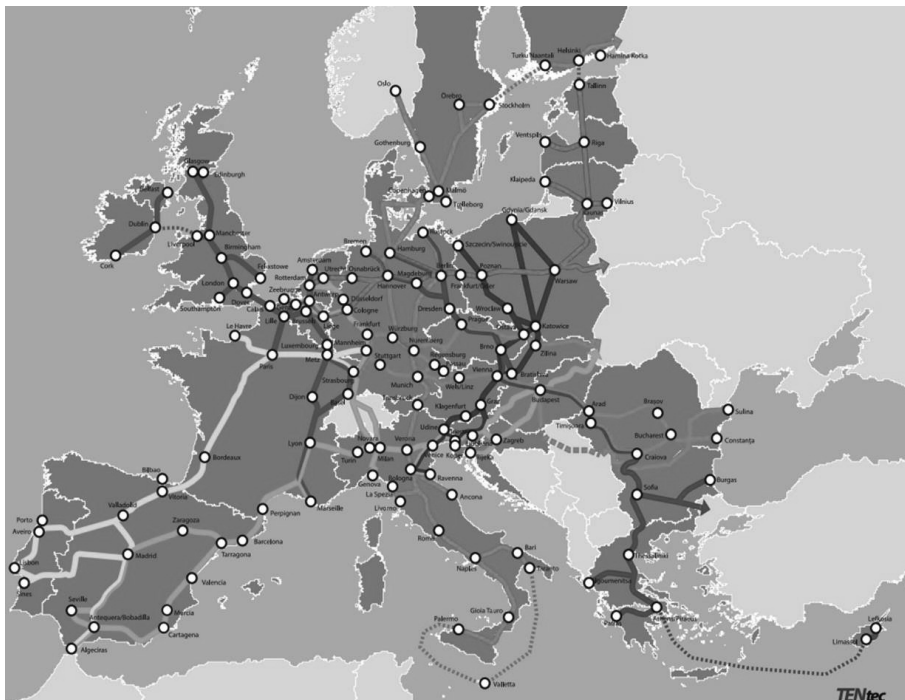

Извор: Национална економија, Београд, 2017, стр. 713.

Реализација пројекта брзих међународних транспортних коридора у циљу формирања јединственог комуникационог скелета Уједињене Европе отпочело је још у време проширивања Заједничког тржишта. До почетка 1990-их у основи је била завршена изградња северне осе (Стокхолм – Копенхаген – Хамбург – Париз – Мадрид – Лисабон) и јужне осе (Лисабон – Барселона – Марсеј – Милан – Трст). Ови МТК укључују изузетно скупе техничке објекте. На пример, транспортни систем који повезује Данску и Шведску укључује један од најдужих на свету аутомобилски и железнички

мост (15 км) кроз мореуз Ересун (Зунд), распон моста (7 км), тунел (4 км) и вештачко острво (4 км). Међутим, источни делови ових МТК нису били повезани, и тек је рушењем источног блока и падом Берлинског зида дошло до услова за њихову изградњу и укључивање у општеевропске коридоре.¹⁰

Слика 2. Трансевропске транспортне мреже 2013.

Извор: Trans-European Transport Network, https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure_en

Као источна оса општеевропског транспортног троугла означен је тада тзв. варјашки пут («из варягов в греки») (као МТК 9) из Хелсинкија у Санкт Петербург, Кијев и даље кроз Молдавију и Румунију до Атине. Међутим, када

¹⁰ Владимир Александрович Дергачёв, Европейские транспортные коридоры. Прощание с эпохой чрезмерного романтизма, 21.05.2015, http://dergachev.ru/geor_events/210515-02.html.

се европска интеграција Русије и Украјине показала као илузија, ЕУ је предузела мере за трансформацију саобраћајне политике. Уместо наведеног МТК 9, сада се фактички пробија нови пут «из варягов в греки», кроз нове чланице ЕУ. Он ће повезивати балтичке луке Хелсинки и Гдањск с црноморским лукама Констанца и Истанбул. Нова источна оса формира се из МТК 1 (део Хелсинки – Талин – Рига – Варшава), МТК 6 (Гдањск – Варшава – Краков – Жилина) и даље се спаја са МТК 4 (део Будимпешта – Констанца).¹¹

ЕУ је крајем 2013. извршила радикалну промену саобраћајне политике, најкрупнију од свог оснивања. Овим променама на нивоу ЕУ сада постоји девет главних коридора у оквиру Трансевропске транспортне мреже (ТЕН-Т) (Видети слику 2) Као што показује слика 2.2, нова политика успоставља девет коридора: два коридора север-југ, три коридора исток-запад и четири дијагонална коридора. Ова нова, модификована, мрежа коридора требало би да трансформише везе истока и запада, да уклони уска грла, да обнови инфраструктуру и да поједностави саобраћај за путнике и предузећа широм ЕУ.¹²

Србија и европски коридори

Иако се често истиче повољан и стратешки значајан положај Србије, на основу дефинисаних коридора, таква оцена мора бити поново разматрана а можда и редефинисана. Од десет паневропских инфраструктурних коридора, наиме, само два пролазе кроз Србију – 7 и 10. При томе, коридор 7 је једини пловни пут од десет паневропских коридора, наравно од изузетног потенцијала и значаја за Србију.

Ипак, Србија је, заправо, окружена паневропским коридорима и њиховим крацима и то: Будимпешта – Арад – Крајова – Софија – Солун (Коридор 4); Арад – Букурешт – Констанца (крак Коридора – 4а); Будимпешта – Шамац – Сарајево – Плоче (крак Коридора – 5с); Валона – Тирана – Скопље – Софија (Коридор 8). Такође, у окружењу Републике Србије налази се Јадранска магистрала, која ће дуж јадранске обале спојити краке Коридора – 5а и 5с (Ријека – Плоче) преко Црне Горе, с Коридором 8 у Валони.

---

¹¹ Оп. цит.

¹² *Национална економија*, Београд, 2017, стр. 718.

Наведени коридори убрзано се граде, а нарочито после 2004, након уласка Бугарске и Румуније у ЕУ. У том смислу обим транзита на још увек незавршеном Коридору 10 може стагнирати, или чак и опадати.¹³

Коридор 10 обухвата железничку и путну мрежу (железнички у дужини 2.528 км, и друмски 2.300 км), а дуж њега планира се и изградња гасоводне инфраструктуре, затим мреже оптичких каблова, као и пратећих садржаја ауто-пута. Он је један од најважнијих паневропских саобраћајних коридора и повезује Аустрију, Мађарску, Словенију, Хрватску, Србију, Бугарску, Македонију и Грчку. Изградњом овог коридора транспортни систем Србије постаје компатибилан с транспортним системом Европске уније. Реализацијом овог коридора долази до општег убрзања транзитног саобраћаја, унапређује се ниво услуга, олакшавају се међународни трговински токови и транспорт путника. Његовим завршетком нови ауто-пут добија позитиван утицај на комерцијалне и трговинске активности у региону што доприноси регионалном развоју и кохезији ширег подручја Балкана. Главни крак Коридора 10 је Салцбург (Аустрија) – Љубљана (Словенија) – Загреб (Хрватска) – Београд (Србија) – Ниш (Србија) – Скопље (Македонија) – Велес (Македонија) – Солун (Грчка).¹⁴

Поред главног, на Коридору 10 постоје још четири крака:¹⁵

- крак А: Грац (Аустрија) – Марибор (Словенија) – Загреб (Хрватска);
- крак Б: Будимпешта (Мађарска) – Нови Сад (Србија) – Београд (Србија);
- крак В: Ниш (Србија) – Димитровград (Србија) – Софија (Бугарска) – Истанбул (Турска) – преко Коридора IV;
- крак Г: Велес (Македонија) – Прилеп (Македонија) – Битољ (Македонија) – Флорина (Грчка) – Игуменица (Грчка).

Већи део трасе Коридора 10 кроз Србију преклапа се с трасом некадашњег, делимично реализованог, Ауто-пута братство и јединство, изузетно важног путног правца у бившој СФР Југославији. Потпуном изградњом Коридора 10 кроз Србију, његова укупна дужина износиће око

---

¹³ *Стратегија развоја железничког, друмског, водног, ваздушног и интермодалног транспорта у Републици Србији од 2008. до 2015. године*, Влада Републике Србије, Београд, 2007, стр. 6.

¹⁴ Коридор 10, <http://www.koridor10.rs/sr/koridor-10>.

¹⁵ Оп. цит.

850 км: од границе са Хрватском до Бубањ Потока око 130 км, од Хоргоша до Прешева око 580 км и од Ниша до Димитровграда око 85 км.

Стратешки документи ЕУ у области саобраћајне инфраструктуре, како смо већ видели, заснивају се не на десет, већ на девет коридора. Стога је за Србију изузетно важно питање судбине Коридора 10 у наредном периоду. Овај путни (друмски и железнички) правац за Србију је од ванредног значаја, али за Европску унију очигледно више није. Један од разлога свакако је вишегодишња међународна изолација Србије (СР Југославије) током 1990-их година. Она је допринела да се више користи Коридор 4, који води преко Бугарске и Румуније. На овој траси једина гранична контрола је у Бугарској (на граници с Турском), тако да је возачи радије користе, иако је овај пут дужи око 300 км у односу на Коридор 10.

Какве ће последице за Србију, али и уопште у контексту међународних и геополитичких односа, имати ова значајна промена у саобраћајној политици ЕУ остаје да се види.

Копнени саобраћај – коридори

У оквиру копненог саобраћаја важан елемент представљају путеви, а међу њима стратешки и шири значај имају ауто-путеви и тзв. брзи путеви. Они имају и шири значај, дакле не само у оквиру унутрашњег транспорта за Србију, већ и за регион и континент.

Државни путеви IА реда који заправо одговарају профилу ауто-пута (ауто-путеви) имају тренутно у Србији укупну дужину од близу 800 км, уз још око 200 км у фази започињања изградње. Према Генералном мастер плану саобраћаја у Србији предвиђено је да сви путеви IА реда буду изграђени у профилу ауто-пута. Такође, предвиђено је и да поједине деонице путева IВ реда у Србији буду надограђене у профил брзог пута. Укупна дужина ауто-путева и брзих путева након изградње свих предвиђених путних праваца била би нешто више од 2.710 километара.

Ауто-путеве одликује сигнализација са зеленом подлогом и белим словима, опште ограничење брзине 130 km/h и постојање зауставне траке. За разлику од ауто-путева, брзе путеве одликује сигнализација са плавом подлогом и белим словима, опште ограничење 100 km/h и непостојање зауставне траке.

Ауто-путева у Србији данас има пет. А1 је ауто-пут који пролази Србијом правцем север-југ, од Хоргоша до Прешева, и његова дужина је око 500 км. То је вероватно и најважнији друмски правац у Србији. Ауто-пут А2 је такође стратешки веома важан, јер је планиран од Београда до границе с Црном Гором. Тренутно је у изградњи правац од Београда до Прељине (близу Чачка), који је делимично завршен. Ауто-пут А3 је заправо део ауто-пута Београд–Загреб, и протеже се кроз Срем до границе са Хрватском на прелазу Батровци. Ауто-пут А4 од Ниша води преко Пирота до границе с Бугарском. Најзад, ауто-пут А5 који од Прељине код Чачка води до близу Крушевца, тренутно је у плану.

Железнички саобраћај у Србији се већ од свог настанка у 19. веку убрзано развијао и железничка мрежа проширивала и згушњавала, што је процес настављан у првој половини 20. века. Међутим, у оба светска рата овај вид саобраћаја посебно је настрадао. Током шездесетих и седамдесетих година 20. века у оквиру СФРЈ долази до модернизације железничке мреже, електрификације и повећавања пруга с дуплим колосеком. За Србију је нарочито значајна пруга Београд–Бар. Међутим, данашње стање железница Србије изискује реновирање и модернизацију. Стратешки Коридори у оквиру српске железнице су међународни Коридор 10 који води од Суботице, преко Београда, Ниша за Македонију и крак за Бугарску, укупне дужине око 770 км. У оквиру овог Коридора 10 стратешки чворови су железничке станице Београд, Суботица, Нови Сад и Ниш. Коридор 11 обухвата пругу од Београда до Бара, такође и пругу од Београда до границе са Румунијом. Модернизација пруга у Србији се делом може урадити из средстава зајма који је за ту сврху одобрила Русија. Такође, уколико се Србија активно укључи у кинески коцепт Пут свиле на Балкану, где је стратешки коридор брза пруга Пиреј–Будимпешта, то би такође значајно унапредило Коридоре у оквиру железничког саобраћаја у Србији.

Водни саобраћај

Србија нема излаз на море, али користи за транспорт неколико лука у окружењу од којих су најважније лука Бар у Црној Гори, а потом и лука Солун. Лука Бар је од традиционалног значаја за Србију, посебно имајући у виду да је Црна Гора била део заједничке државе од 1918. до 2006. године. Железничка пруга Београд–Бар такође има стратешки значај и у правцу

коришћења луке Бар. У окружењу, поред солунске луке, део терета се транспортује преко румунске луке Констанца, где је у том правцу Дунав значајан за транспорт, а такође и бугарске луке Бургас и Варна. Као што је већ истакнуто, у новом концепту европске саобраћајне политике румунска лука Констанца требало би да постане главна источна морска капија ЕУ, као излаз на Црно море, уместо Одесе којој је првобитно била намењена таква позиција и улога.

Кад је у питању речни и каналски саобраћај, претежно се користе водени путеви у северном делу земље, пре свега Дунав, Сава, Велика Морава, Тиса и др. Северни део земље је равничарски и са нижим побрђима, па су и речни и каналски токови у овом делу земље погоднији за коришћење, јер се ради углавном о већим рекама, мирног тока, за разлику од дела земље где преовлађују планине и виша побрђа. Око 600 км водених речних токова се користи за саобраћај. Најважније луке на Дунаву су Београд, Нови Сад, Апатин, Панчево, Смедерево, Неготин. Најважније луке на Сави су Београд, Шабац, Сремска Митровица. На Тиси су највеће луке Сента и Бечеј.

Према Јовану Динићу, економском географу, Дунав има најквалитетнији пловни пут у Србији, којим могу да плове бродови носивости до 1.350 тона, а низводно од Београда и знатно веће тонаже. Изградњом Хидроелектрана Ђердап 1 и 2 знатно су побољшане могућности пловидбе на овом делу Дунава.¹⁶ Пловидба Дунавом, који захваљујући каналу Дунав–Мајна–Рајна, заправо нема ограничења, изузетно је значајна у речном саобраћају Србије. Једино потенцијално ограничење је низак водостај и евентуална појава леда у зимском периоду. Пловидбене могућности Савом су нешто ниже, првенствено због морфологије њеног корита, али су ипак значајне. Слично томе, Тиса има ограничење ниског водостаја током августа и септембра и појаве леда од тридесетак дана зими. Тамиш и Бегеј имају сличне пловидбене прилике и осим каналисаних делова (Тамиш 3 км до Панчева и Бегеј 31 км до Зрењанина), омогућавају пловидбу мањим пловним јединицама.

Уласком Румуније и Бугарске у Европску унију, Дунав је постао „унутрашњи“ водени пут Уније. Преко реке Рајне он је повезан каналима са Северним морем, тако да представља директну водену везу између Северног и Црног мора. Пловидба и мултимодални транспорт су могући на

---

¹⁶ Јован Б. Динић, *Природни потенцијал Србије. Економско-географска анализа и цена*, Економски факултет, Београд, 1997, стр. 142.

дужини од 3.000 км (Ротердам–Констанца), од чега је на Дунаву пловно 2.400 км. О значају Дунава говоре чињенице да у његовом сливу живи око 115 милиона становника и да обухвата простор од око 800 км².

Географски положај и природне карактеристике Србије нуде природне погодности за интензиван водни транспорт, и то захваљујући не само рекама (Дунав, Сава, Тиса), већ и мрежи канала, међу којима се истиче Хидросистем Дунав–Тиса–Дунав (ДТД). Међутим, свој изузетан географски положај и Дунав, односно паневропски „Коридор 7”, Србија до сада није успела да искористи.

Дакле, за пловидбу у Србији може се користити пре свега Дунав (588 км), као и неколико његових притока у Панонској низији. То су Сава (202 км), Тиса (164 км), Тамиш (35 км) и Бегеј (35 км), чему треба додати и око 665 км канала у систему Дунав–Тиса–Дунав. Према Д. Дукићу и Љ. Гавриловићу,¹⁷ од укупне мреже унутрашњих пловних путева у Србији, 1.333 км је пловно за бродове од 1.000 тона носивости, 259 км за бродове до 500 тона носивости и 28,4 км за бродове до 200 тона, односно укупно 1.620 км.

Ваздушни саобраћај

Ваздушни саобраћај, иако најмлађа грана транспорта, у веома кратком времену преузео је од других грана значајну улогу у укупном саобраћајном систему. Остварио је најдинамичнији развој у односу на те друге гране саобраћаја због изузетног научнотехнолошког прогреса и примене резултата унапређења перформанси авиона у доменима брзине, дужине долета и товарне способности. У превозу путника, пре свега на дугим релацијама, ваздушни саобраћај је остварио готово потпуну доминацију, док је на средњим и кратким релацијама у сталном успону.

Србија има дугу традицију развоја ваздушног саобраћаја. Она спада у ред земаља које су од самих почетака овог вида саобраћаја биле активно укључене у његов развој и примену у цивилне и војне сврхе.¹⁸ Ипак,

---

¹⁷ Љиљана Гавриловић и Душан Дукић, *Реке Србије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

¹⁸ 1927. године основано је Друштво за ваздушни саобраћај Аеропут, што представља почетак цивилног саобраћаја у Србији.

последња деценија 20. века била је најтежи период у историји ваздушног саобраћаја Србије. Ембарго међународне заједнице готово у потпуности је зауставио међународни ваздушни саобраћај. После 2000. године српски ваздушни саобраћај поново је постао део међународног. Србија има шест значајних аеродрома и то у Београду – Сурчин и Батајницу, аеродроме у Нишу, Ужицу, Краљеву и Приштини. Поред тога има и два хелидрома и више мањих аеродрома.

Од укупног броја аеродрома (16 асфалтираних, 23 неасфалтирана), само пет је уврштено на листу аеродрома са IATA кодом (Међународна асоцијација за ваздушни превоз – *International Air Transport Association – IATA Airport Code*). То су међународни аеродроми: аеродром „Никола Тесла“ Београд, аеродром „Батајница“ Београд (војни аеродром), аеродром „Константин Велики“ Ниш, аеродром „Поникве“ Ужице (војни аеродром) и аеродром „Слатина“ Приштина. Аеродром у Приштини је од 1999. у надлежности Привремене административне мисије Уједињених нација на Косову (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK*) и НАТО снага.

Кинески савремени стратешки „Пут свиле“ и Балкан

Велики „Пут свиле“ је највећа светска трговинска комуникација на Евроазијском континенту у старом свету и средњем веку. „Пут свиле“ обезбеђивао је не само трговинску, информациону и културну размену, већ је био и гарант мира на границама евроазијских цивилизација.

„Пут свиле“ је рута којом су у давно доба путовали каравани са Блиског до Далеког истока копном, морем и рекама, а почео је да се користи око 100. године пре нове ере за време кинеског Цара Вуа. На подручју Кине био је дуг око 6.000 километара и надовезивао се на Персијски краљевски пут, који је почињао од данашњег иранског града Ектабана, на северозападу Ирана и водио је до Смирне (данашњи Измир) у Турској. У наставку се анализира „нови кинески пут свиле“ из геополитичког аспекта, који поред политичке и геоекономске обухвата и саобраћајну, као и еколошку димензију.

„Нови пут свиле“ представља обнављање старог пута у новим условима, на размеђу векова и миленијума. Неколико кључних момената

и пројеката будило је велике наде у ово обнављање,¹⁹ али оне до сада нису оправдане.

Реализацији овог пројекта у прилог иду значајни геополитички моменти. Након више векова северни Атлантук полако препушта водеће место мегарегији северног Пацифика у области економије, са средиштем на Далеком истоку и посебно Кини. Кина „Новим путем свиле” успоставља директнију везу, саобраћајну али и геоекономску са Европом, укључујући и важну област Подунавља. У том смислу и Србија добија додатну шансу за развој односа с Кином, за повезивање земаља региона и за сопствени развој, нарочито имајући у виду Дунавски пут, путне коридоре који пролазе преко њене територије, као и пројект брзе железнице Пиреј–Будимпешта. Чињеница да је Србија војно неутрална и да није чланица Европске уније у овом погледу добија на значају, јер је Кина по броју становника прва, а по величини територије трећа у свету и сматра се једном од сила у успону.

Управо „Нови кинески пут” свиле иде у наведеном правцу, где смо констатовали константан рад америчког геополитичког притиска и где је Кина извесно рањивија него са источног правца. „Нови кинески пут свиле” ће у сваком случају ојачати кинеску позицију на овом правцу и на тај начин унапредити њену безбедност и геополитичку виталност а, с друге стране, проширити везе и утицај са Европом али и околним просторима (Блиски и Средњи исток, Средња Азија, Северна и Североисточна Африка).

Суштина „Новог кинеског пута” свиле би била у саобраћајном, али и геоекономском повезивању Кине са Европом, имајући у виду и важност овог тржишта за кинеске производе. Продор Кине на европско тржиште, пре свега ЕУ, изузетно је важан фактор, а управо у том правцу Балкан може имати велики значај. Поред тога, у саобраћајном, потом и у геоекономском и у извесној мери и геополитичком смислу значај за кинески пут свиле има и Блиски исток и Средња Азија, па и Средњи исток. Отуда пријем Индије и Пакистана у пуно чланство у Шангајску организацију за сарадњу 2015, потом извесно приближавање и Ирана пуном чланству, као и укупна сарадња коју имају Русија, Кина и Иран у

---

¹⁹ Видети: Владимир Александрович Дергачёв, *Международные экономические отношения*, ЮНИТИ-ДАНА, Москва, 2005, поглавље 15.

вези сукоба у Сирији, показује правце геополитичког деловања ових сила на простору Евроазије.

На Балкану, за Кину је од изванредног значаја изградња брзе железнице у правцу Пиреј–Будимпешта, где Србија добија на важности. Односи Кине и ЕУ се могу посматрати као мање конфликтни, у односу на релације Пекинга и Вашингтона. По професору Благоју Бабићу, у питању су пре свега геоекономске релације, које су мање конфликтне него оне геополитичке. Привредни односи земаља ЕУ и Кине су у сталном узлазу, још од краја седамдесетих година. Земље ЕУ учествују са преко 20% укупног кинеског извоза протеклих година и са близу 13% увоза. Најважнији спољнотрговински партнер од земаља ЕУ са Кином је Немачка, а значајно мањи промет имају Холандија, Британија, Француска, Италија.²⁰ Политички односи ЕУ и Кине нису били превише конфликтни, иако Унија са извесном дистанцом углавном прати главне постулате политике САД према Пекингу, нарочито у случају када је 2008. постављано питање Тибета. Тада је дошло до захлађења билатералних односа ЕУ и Кине, али су ти неспоразуми превазиђени, највише услед значаја који међусобно оба субјекта имају у својим економским односима. Посебно значајан фактор у међусобним односима, у политичкој равни ЕУ и Кине, јесте доследност Брисела да третира Тајван у сваком случају као интегрални део јединствене Кине, што није увек случај са званичним Вашингтоном.²¹ ЕУ нема значајније политичке интересе на Далеком истоку. Такође и Кина и ЕУ теже извесном омеђавању хегемоније САД на глобалној равни, за шта је реално, неупоредиво више заинтересован Пекинг, али и ЕУ, а још више њене водеће земље које теже том циљу. И Кина и ЕУ имају јаких интереса за развој својих економских односа. ЕУ није задовољна својом позицијом „економског џина и политичког патуљка”, док Пекинг на сваки начин тежи развијању односа са свим великим силама, где би се и на тај начин додатно омеђивала америчка глобална моћ и убрзао прелазак светског поретка ка мултиполаризму.

---

²⁰ Благоје Бабић, Односи Кине и ЕУ: геоекономска осовина у развоју, *Међународни проблеми*, 2010, № 3, стр. 438–439.

²¹ Благоје Бабић, Односи Кине и ЕУ: геоекономска осовина у развоју, *Међународни проблеми*, 2010, № 3, стр. 456.

Оба субјекта већ дуже време усавршавају међусобне односе дајући им све већи институционални значај билатералне сарадње.

Када је у питању спољнотрговински биланс Србије и Кине он је приближно два пута по обиму мањи него српско-руски, с тим да је паритет негативног биланса ту изражен готово максимално за Србију, имајући у виду готово безначајан српски извоз у ову велику економску силу.²² У структури српског увоза из Кине доминира електроника, разне машине, одећа.²³

Кина више него друге силе даје акценат на остварењу националног интереса у сопственом региону Далеког истока и околних регија, али с порастом њене моћи расте и њена заинтересованост и утицај и на друге светске регије. Кина, која начелно има позитиван став према Србији, своју шансу види у економском, па и политичком продору и на Блиски исток, југоисточну Европу, па и Европу у целини. На том простору Србија може бити значајна као потенцијални плацдрам за политичко „извиђање” у Европи, односно као једна од ретких земаља која већ није у НАТО или неком другом војном савезу, што би практично искључило могућност логистике и за кинеске потребе. Овоме би могла знатно допринети и чињеница о све тешњој сарадњи Русије и Кине, посебно преко ШОС-а, потом БРИКС, где се српски фактор третира као дугорочно пријатељски са Русијом, и може се додатно чинити повољним за успостављање ближе сарадње и са Кином. У порасту економског значаја Кине и њеним огромним потребама, Србија може наћи свој простор за трговинску и привредну сарадњу, где би се могле очекивати и значајне кинеске инвестиције, посебно у случају да званични

---

²² Извоз Србије у Кину 2017. износио је само 62,0 милиона долара (и поред готово троструког повећања у односу на 2016, односно 2015. годину), а исте године је увезено из ње за скоро 1,8 милијарди долара, или преко двадесет пута више), односно за око 10% више него претходне године, а сличан пораст увоза бележен је и ранијих неколико година). (Видети: <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=73&p=1&pp=2&>). Кина спада међу важне земље одакле Србија увози, са уделом у 2011. од око 8% српског увоза. Русија је прва земља спољнотрговински партнер Србије, њено учешће у српском увозу је 13%. Земље ЕУ заједно најважнији су спољнотрговински партнер Србије, и у српском увозу и у извозу учествују са око 55% у последњих неколико година. <http://217.24.23.17/Privrednasaradnjainostranstvom/tabid/2324/language/sr-Latn-CS/Default.aspx>

²³ Јасмина Црномарковић, Спољнотрговинска робна размена Србије 1989–2009, Трендови, септембар 2010, стр. 13, такође <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=73&p=1&pp=2&>

Београд продуби политичку сарадњу са Пекингом. У том случају српска војна и политичка неутралност била би додатан подстицај да баш Кина продуби вишедимензионалну сарадњу са Србијом.²⁴

Концепт Јужни ток као потенцијални стратешки коридор цевовода и пратеће инфраструктуре

Русија је са око 46.000 милијарди кубних метара гаса и 87 милијарди барела нафте највећи извор фосилне енергије у свету. Преко свог енергетског џина Гаспрома она покрива 18% светских потреба за земним гасом. Зависност Европе, наравно, много је већа: балтичке земље, Финска и Бугарска добијају између 98 и 100% земног гаса из Русије, Словачка и Чешка између 80 и 88%, Пољска и Мађарска око 60%, Италија и Немачка 35% и Аустрија око 42%. Гас не увозе само Холандија, Данска и Норвешка, а Велика Британија, Шпанија и Португал снабдевају се увозом из других извора.²⁵

Руски земни гас у Европу је допреман следећим гасоводима: *Дружба*, изграђен крајем 1960-их, који иде преко Украјине и Словачке до Баумгартена у Источној Аустрији; *Јамал–Европа*, пуштен у експлоатацију 1999, који пролази по територијама Русије, Белорусије, Пољске и Немачке, и *Северни ток*, чија је изградња завршена 2011. и који пролази од руске луке Виборг по дну Балтичког мора до немачког Брајфсвалда. Енергетске потребе Европе, али и одређени економски и политички разлози, довели су до покушаја да се њено снабдевање диверсификује. Досадашњи покушаји у том правцу нису били успешни. Један се односи на планирану изградњу гасовода од Либије до Италије, што је спречено војним нападом на Либију. Други покушај за Србију је много интересантнији и важнији. Односи се на план да се изгради гасовод с југа Русије преко Црног мора до Бугарске, а затим даље, преко Србије и Мађарске, до Баумгартена, где

---

²⁴ У другој половини јуна 2016. након 30 година у Београд је дошао кинески председник. Си Ђинпинг је том приликом обишао смедеревску железару коју је купила кинеска компанија Хестил, открио споменику Конфучију и положио камен темељац кинеског културног центра.

²⁵ Ханес Хофбауер, *Слика непријатеља – Русија: историја једне демонизације*, Албатрос плус, Београд, 2017, стр. 350.

постоје огромна подземна складишта гаса. Овај гасовод, познат као *Јужни ток*, онемогућен је од стране Бугарске, наравно под притиском САД.

Концепт Јужни ток је привремено замрзнут. Ипак због ширих економских, безбедносних и других интереса, како саме Русије да извози своје ресурсе и производе тако и земаља југоисточне и средње Европе да имају несметан и континуиран прилив енергената и у исто време да их добијају на јефтинији начин, његове перспективе нису до краја онемогућене.

У сложеним геополитичким играма САД су и кроз украјинску кризу отвориле пандорину кутију радикализације капацитета неслућених размера. У таквим условима енергетска политика Москви остаје као моћно оруђе, с једне стране у реализацији економских фактора интереса а, с друге стране, због свог огромног значаја и моћно политичко и геополитичко оруђе у савременом свету, који све више поприма мултиполарни карактер и где сама Русија ојачава своју позицију светске силе.

Балкан који је историјски био простор руског утицаја, посебно за оне народе и земље византијског културног обрасца има важно место и у енергетској политици Русије, нарочито везано за могућност остварења неких од варијанти пројекта Јужни ток.²⁶ Систем цевовода Дружба направљен још у совјетско време и био је окренут пре свега средњој и западној Европи, за Балкан је имао само изведене и маргиналне линије повезивања попут рецимо крака који Србију повезује са Мађарском. Мађарска је као земља СЕВ-а имала ту привилегију да има директан систем цевоводног повезивања *Дружбе* који долази преко Украјине. У том смислу, изградња неке од варијанти Јужног тока за земље Балкана имала би директну могућност повезивања са руским и енергентима постсовјетског простора и вишеструке добитке који из тога произилазе: несметан доток енергената, што није сигурно посебно преко територије Украјине од како се развила украјинска криза; јефтиније енергенте него досадашњом трасом; алтернативни правац, односно уместо једног досадашњег постојала би два система цевовода до Србије и балканских земаља; добијање могућности да се у геоекономском и геополитичком систему постане од објекта и

---

²⁶ О геополитици савременог Балкана, од новијих научних монографија издвајамо Душан Пророковић, *Геополитика Србије*, Службени гласник, Геополитика, Београд, 2012; Драган Петровић, *Геополитика Балкана*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014.

субјект, пошто ће део трасе ићи и преко територије балканских земаља укључујући и Србију; додатан економски мотив у виду добијања такси од транспорта енергената; веома важан геополитички добитак у виду појачавања утицаја Русије у региону, као најнаклоњеније од великих сила. Томе треба додати и вероватноћу повећавања могућности повезивања путем овог система ценовода српских земаља, где главна артерија тока иде кроз Србију а краци ка Републици Српској, Косову (географски посматрано са севера на југ, дакле прво ка и преко северног српског дела Косова) и вероватно Црној Гори. Садашње одлагање на неодређено време, и чак стављање по страни пројекта Јужни ток, само је привремена реакција на укупно погоршавање односа између Русије и западних земаља због кризе у Украјини. С друге стране, дуплирање Плавог тока²⁷ – „Турски ток” и његово довођење до Грчке, представља нови важан моменат у реализацији алтернативног правца ценовода, нешто попут Јужног тока 2, с тим да и прва замишљена траса преко Бугарске може да опстане да егзистира макар као допунска и паралелна подваријанта.

У вези с потенцијалном изградњом неке од варијанти ценовода који би Балкан и југоисток Европе (а затим и даље ка централној и чак западној Европи) као кориснике енергената, повезивао с Русијом и постсовјетским простором као изворима енергената, веома је важно да сагледамо потенцијалне трасе. Такође, веома важно је да сагледамо постојеће кризе, нарочито оне које су недавно засноване и извршимо могућу перцепцију даљих збивања. Дакле, децембра 2014. обелодањено је с руске стране да се због компликација на које реализација Јужног тока наилази у пракси у односу на ЕУ администрацију, и конкретно актуелно политичко руководство Бугарске, до даљњег одустаје од замишљеног концепта овог великог енергетског пројекта. С друге стране, објављено је да је постигнут споразум о проширењу постојећег ценовода Плави ток од Русије према Турској, односно да ће он дуплирати свој капацитет, па га у јавности називају и Турски ток. У исто време он ће бити продужен до Грчке, што је врло важна компонента у даљој могућности његовог продужавања преко Македоније, и даље за Србију, што би довело до шансе реализације неке врсте Јужног тока 2.

---

²⁷ Плави ток је гасовод који повезује Русију и Турску преко Црног мора. Пуштен је у експлоатацију 2002. Његова укупна дужина је 1.213 км, а пуни капацитет 16 млрд м³ гаса годишње. У октобру 2014. године донета је одлука о повећању капацитета гасовода до 19 млрд м³ гаса годишње.

Закључна разматрања

Положај Србије у односу на европске (и светске) транспортне коридоре у току последњих неколико година приметно је ослабљен. Фактичком елиминацијом коридора 10 из европске агенде, као и обустављањем Јужног тока и проблемима око обнављања Пута свиле, Србија је очигледно бар привремено удаљена од главних транспортних коридора и токова у Европи. Изградња коридора 11, који се није ни налазио на европској мапи коридора, као и најављеног ауто-пута Тирана – Ниш, по свој прилици биће само слаба супституција за (привремено или трајно) изгубљене позиције. Последице ће бити и економске, али наравно и геополитичке.

У том смислу, оправдано је поставити питање: шта је у овим околностима привремено а шта трајно? У покушају одговора на овакво питање најпре треба рећи да сматрамо да ће „Нови пут свиле”, без обзира на тешкоће, бити успешно реализован. Стога, као отворен можемо истаћи други проблем, проблем реализације Јужног тока, или неког гасовода који би њега у будућности заменио.

Украјинска криза са њеним неизвесним завршетком, грчка финансијска криза али и геополитичко окретање, Орбанова власт у Мађарској, кризна жаришта у Македонији, питање Косова и Метохије, као и низ других отворених питања на Балкану стављају у нови фокус заплета руску геополитику, посебно питање енергетске стратегије. С једне стране, Русија располаже моћним оружјем утицаја по питању енергената, с друге стране, ово питање нема само економски већ и шири општегеополитички елемент и значај, што све заједно усложњава руску енергетску политику.

Русија је, с једне стране, у својој енергетској политици у Европи окренута проширењу система цевовода према Немачкој и северном и централном делу континента, пре свега путем проширења капацитета Северног тока. Када је у питању трећи и четврти крак Северног тока, они ће бити грађени акционарским уговором вредним око 10 милијарди евра.²⁸ У том смислу Србија се налази пред геополитичким изазовом како да се постави по питању енергетске политике. Русија све више схвата важност дуплирања Плавог тока, односно како га неки називају – „Турски ток”, нарочито преко

---

²⁸ Геворг Мирзаян, Ултиматум Европе: Россия закриваєт Украину, Эксперт, 15 января 2015, <http://expert.ru/2015/01/15/mezhdu-turtsiej-i-ukrainoj/>

територије Грчке. Док Русија раније није показивала заинтересованост да учествује у финансирању транше преко Грчке, имајући у виду економску ситуацију ове земље, у последње време Русија показује интерес да се ипак уложе средства за изградњу транше преко грчке територије.²⁹ У Санкт Петербургу је 2015. потписан споразум између Грчке и Русије о изградњи преко грчке територије трасе тзв. Турског тока, где су своје потписе ставили министри енергетике две земље – Новак и Лафазанис. Поред тога, Бугарска је истакла у разговорима са руским представницима да је спремна да се на њеној територији изгради хаб, центар за дистрибуцију гаса, што је већ договорено да буде у оквиру „Турског тока“ изграђено на грчкој територији.

У сваком случају постаје јасно да се изградњом „Турског тока“ преко територије Турске и Грчке, отвара могућност његовог продужења у неком облику Јужног тока 2, хипотетички кроз територију Македоније, што се за сада чини најреалнијом потенцијалном рутом, али (или) и преко територије Бугарске. Бугарска би била интересантна делом због већ понуђене могућности изградње хаба, што није далеко од прихватања изградње читаве руте преко њене територије, или пак само једног крака и с постојећом владом, да не говоримо о повећавању притиска од стране опозиције и на саму постојећу владу да се због изградње „Турског тока“, реактивира нека од варијанти Јужног тока и преко територије Бугарске, за шта ова земља има огромног економског па и геополитичког интереса. Најзад постоји независно од ових варијанти и хипотетичка могућност да се, када већ „Турски ток“ дође у Грчку, одатле један крак продужи и испод Јонског мора за Италију. Суштина је дакле да се реализацијом „Турског тока“ до Грчке, укључивши улазак на територију ове земље, где је Русија показала спремност улагања око две милијарде евра помоћи Грчкој за њену деоницу пројекта, отвара могућност реализације Јужног тока 2, назовимо га тако, где су у првом плану Македонија, затим српски простори, а индиректно остаје у игри и Бугарска.

---

²⁹ Анна Королева, Турецкий поток не остановитъ, Эксперт, 17 июня 2015, <http://expert.ru/2015/06/17/potok-nachnetsya-v-iyule/>

ДИГИТАЛНА ЕКОНОМИЈА И ИНФОРМАЦИОНО ДРУШТВО У СРБИЈИ

Један од изазова пред којима стоје економија и друштво у Србији свакако је дигитализација, која је још пре више година постављена као један од приоритета у развоју. С друге стране, она је истовремено и један од предуслова (могли бисмо рећи – инфраструктура) у покушајима да се Србија укључи у међународну поделу рада у новим условима, односно да заузме место у оквирима светске привреде које јој по капацитетима и условима припада. Где се Србија налази у окружењу у тим новим условима? Постоји ли тзв. дигитални јаз између Србије и развијеног дела света, и ако постоји какве су могућности његовог превазилажења? С каквим се успесима, али такође и проблемима на путу изградње дигиталног, информационог друштва она сусреће, и како се с њима сучељава? У наредним редовима покушаћемо да дамо један сажет, синтетички поглед на ова питања, заснивајући се на излагањима у претходним радовима.³⁰

Увод

Пре неколико деценија, негде у раним 1960-им годинама, отпочела је примена рачунара у пословне сврхе, чиме су створени предуслови да (не само пословни) свет ступи у епоху која се назива дигиталном, а то се означава моментом почетка нове, дигиталне револуције. Њене основне карактеристике налазе се у технологијама које се развијају изузетно брзо,

---

³⁰ Райко М. Буквич, Оценка состояния и перспективы цифровой трансформации экономики Сербии, И Международная научно-практическая конференция «Развитие сервисной деятельности в условиях цифровизации экономики: актуальные проблемы и их решение», 30 апреля 2021 г., «Нижегородский государственный инженерно-экономический университет» Факультет сервиса, Нижний Новгород (Россия); Dragan R. Petrović and Rajko M. Bukvić, Manufacturing and Information Society in Serbia: Current Status and Prospects, 11th International Conference “Economics and Management-Based on New Technologies” EMoNT-2021 20–23 June 2021, Vrnjačka Banja (Serbia).

мењајући при томе не само економију и економске односе, формирањем нових делатности и професија, већ и цео уобичајени начин живота људи. Ипак, вероватно највеће промене захватиле су економију – различите иновационе технологије донеле су многе новине у традиционалан бизнис, доводећи га временом до непрепознавања. Међу њима, пре свега, на себе скреће пажњу развој интернета и мобилних комуникација, с последицама видљивим чак и непрофесионалцима. Током периода који смо, условно, означили као *дигитална епоха* било је више покушаја да се, у многим терминима, дефинише суштина ове нове појаве, почев од економије знања и информатичке економије. Најуспешнијим се, по многим мишљењима, показао појам „дигитална економија”, који је увео канадски економист Дон Тапскот, у књизи написаној 1994. и објављеној следеће године.³¹ Реч је о економији која се заснива на коришћењу информационаих компјутерских технологија, како ју је дефинисао Тапскот, и како се уосталом дефинише и у Оксфордском речнику.³² Наравно, постоје и друге дефиниције дигиталне економије. Тако, она се може детаљније одредити као систем економских, социјалних и културних односа заснованих на коришћењу дигиталних информационо-комуникационих технологија (ИКТ). Слободно можемо рећи да је у савременој фази развоја економије, и друштва у целини, једно од кључних, прворазредних питања за цео свет питање о дигитализацији, посебно дигитализацији економије.

Иако није члан Европске уније, Србија је ипак повезала трансформацију свог друштва и економије с њом. ЕУ је 2000. године поставила циљеве развоја за своје чланове, који су названи „Лисабонском стратегијом”, у којој је, између осталог, изградња дигиталног друштва директно повезана са постојањем и могућношћу приступа ИКТ свим члановима друштва, свим организацијама, укратко – целом друштву. Акценат ЕУ био је управо на ИКТ, на побољшању инфраструктуре и веза. Србија се придружила тим стратешким циљевима. Заједно са другим земљама југоисточне Европе на конференцији „Телекомуникације за развој”, 2002. године у Београду, она

---

³¹ Don Tapscott, *The digital economy: rethinking promise and peril in the age of networked intelligence*, McGraw-Hill, 1995.

³² “An economy which functions primarily by means of digital technology, especially electronic transactions made using the internet” (digital economy, u: Oxford Dictionary on lexico.com, www.lexico.com). Najraniju upotrebu termina ovaj rečnik smešta u 1990. godinu, u: The San Diego Union-Tribune.

је прихватила и потписала међународни споразум „Агенда е-ЈИЕ за развој информационог друштва”, који је постао основни документ за развој информационог друштва у овом делу Европе. Сходно том споразуму Србија је прилагођавала своје наредне планске и друге документе. Ипак, треба рећи да су стратешки правци развоја економије и друштва Србије одређени у великом броју гранских и других докумената, који имају назив „Стратегија”, као и у другим планским и осталим документима. Али, зачудо, међу њима нема уопштавајуће стратегије, која би указивала на генерална опредељења и правце. У таквим условима главне циљеве, механизме и средства за њихово остваривање није једноставно поставити и стога се појављују проблеми координације носилаца свих тих различитих докумената.

У стратешке документе који се односе на дигитализацију економије и друштва могу се убројати: Стратегија развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године, Стратегија развоја широкопојасних мрежа и сервиса у Републици Србији до 2016. године, Стратегија развоја информационих технологија за период од 2017. до 2020. године, и многи други документи (закони и остало). Основни циљ Стратегије развоја информационог друштва из 2010. године био је развој информационог друштва, усмерено ка коришћењу потенцијала информацио-комуникационих технологија ради повећања ефикасности рада, економског раста, веће запослености и побољшању квалитета живота свих грађана Србије. Стратегија је предвидела као импулс развоја информационог друштва следеће: 1) отворени, свима доступан и квалитетан интернет; 2) развијено е-пословање, укључујући: е-управу, е-трговину, е-правосуђе, е-здравство и е-образовање. Пошто је у 2020. истекао рок Стратегије развоја информационог друштва, нова стратегија за период до 2026. године (под називом Стратегија развоја информационог друштва и информационе безбедности 2021–2026) на јавној је расправи, и ускоро она треба да замени претходну.

Оцена дигитализације економије Србије

Проблеми оцене развоја дигиталне трансформације српске економије и друштва у целини усложњавају се, поред свега наведеног, и тиме што за сада нема јединственог одређења овог појма, мада је од прве употребе термина „дигитална економија” прошло више од четврт столећа. У вези с

познијом концепцијом Четврте индустријске револуције, пласираном у Немачкој на СеБИТ изложби (*Centrum für Büroautomation, Information Technology and Telecommunications*) у ХанOVERу 2011. године,³³ као једну од кључних карактеристика дигиталне економије треба истаћи примену информационо-комуникационих технологија. Управо, по одређењу Светске банке, дигитална економија у широком смислу речи је систем економских, социјалних и културних односа заснованих на коришћењу дигиталних информационо-комуникационих технологија.

Државни статистички завод Србије већ деценију и по спроводи регуларна истраживања о примени информационо-комуникационих технологија, при томе и у домаћинствима и у предузећима. Покушајмо да укажемо на неке резултате ових истраживања (искористићемо податке истраживања за 2014. и 2020. годину). Најпре треба истаћи да су показатељи дигитализације и компјутеризације земље, пословања и коришћења од стране становништва, правних и физичких лица ИКТ у Србији последњих година у непрестаном порасту. Сагледаћемо кретање неколико основних показатеља. Прво ћемо приказати стање у домаћинствима, односно индивидуално коришћење ИКТ, а затим у предузећима.

Први резултат показује коришћење интернета у домаћинствима (сл. 3.1). Наравно, то има посредан однос ка комплексу овде разматраних проблема, будући да је већ одавно указано да се природа „дигиталног јаза“ помера много даље од једноставне поделе на „оне који имају“ и „оне који немају“ (приступ интернету).³⁴ Ипак, то је једна од нужних претпоставки за опште увођење савремених технологија у економију и друштво. У целини, овај показатељ у Србији може се оценити као релативно позитиван (иако је стопроцентно коришћење интернета за сада још далеко): само у последњој деценији удвостручио се проценат домаћинстава која користе интернет код куће (са око 40% на преко 80%). Треба истаћи да је по том показатељу Србија далеко испред просека земаља у развоју (46,7%) и готово је изједначена са развијенима (87,0%).³⁵ Треба, међутим, исто тако имати у виду да приступ

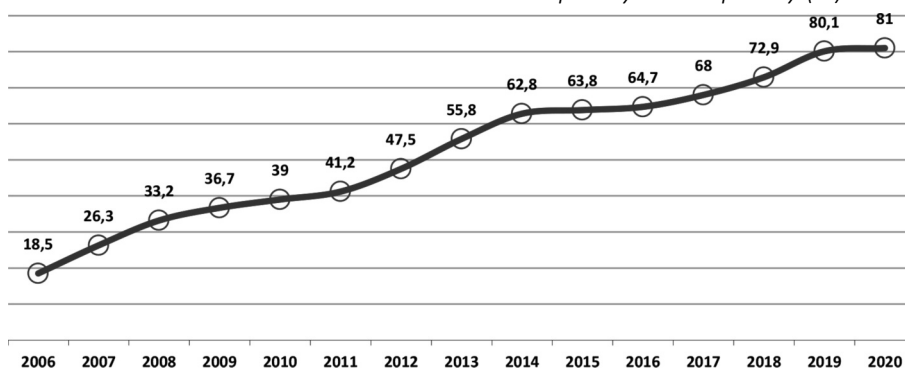
³³ Видети наредно поглавље у овом делу књиге.

³⁴ Видети: Jan van Dijk & Kenneth Hacker, The Digital Divide as a Complex and Dynamic Phenomenon, *The Information Society*, 19, 2003, № 4, pp. 315–326.

³⁵ *Measuring digital development. Facts and figures 2019*, Geneva: International Telecommunication Union, 2019.

не (мора да) значи и коришћење интернета, заправо тај удео је битно мањи (вишечлане породице имају нарочито старије чланове који не користе интернет). У том смислу интересантно је истраживање јавног мњења које је не тако давно спровела *Нова српска политичка мисао* 2018. у Београдском округу (седамнаест општина), које је показало да две трећине анкетираних пензионера „никада не иде на интернет“.³⁶ Пошто је Београдски округ један од најелитнијих у земљи по већини економско-статусних показатеља, а посебно имајући у виду старосну структуру становништва Србије, следи да је слика тог дела популације у Србији још лошија. А самим тиме и општа слика Србије која се односи на овај показатељ.

Слика 3.1. Колико домаћинстава има приступ интернету (%)

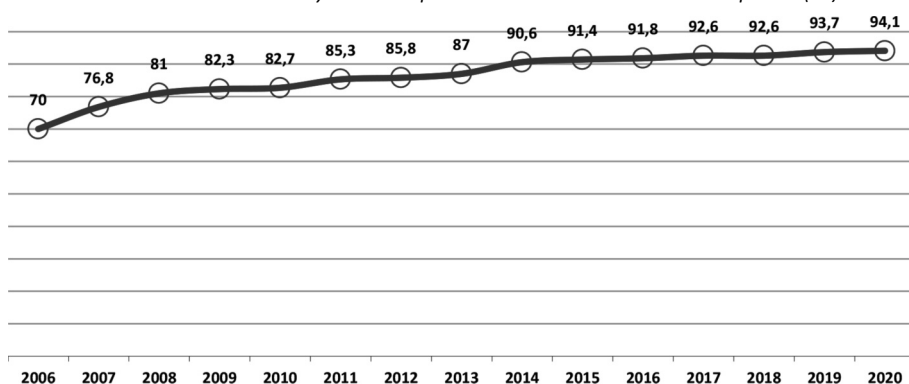
Извор: *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014*, Београд: Републички завод за статистику, 2014; *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Републици Србији, 2020*, Београд: Републички завод за статистику, 2020.

Други резултат који нас интересује односи се на индивидуално коришћење мобилних телефона (сл. 3.2). Овај показатељ је очигледно већи, и сасвим се приближио износу од 100 процената (свега око 6% грађана Србије их не користе). Иако је раст у последњим годинама приметно успорен, ипак изгледа да до потпуног коришћења мобилних телефона не треба дуго чекати.

³⁶ Како гласају пензионери Београда vs. општа популација, НСПМ, 1. март 2018, УРЛ: <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/penzioneri-beograda.html>

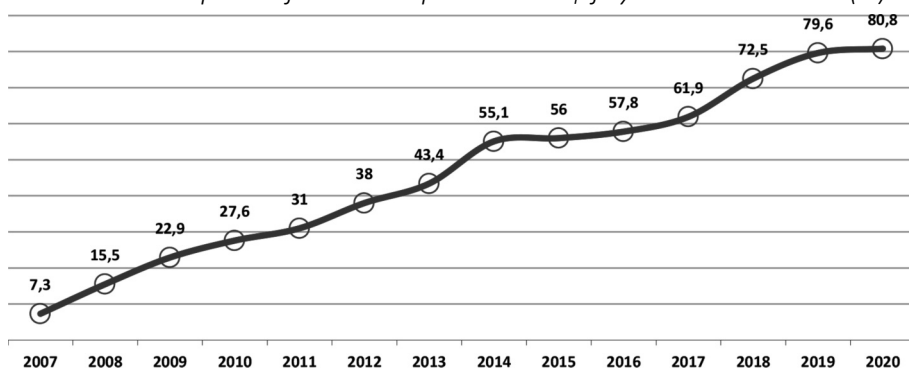
Слика 3.2. Индивидуално коришћење мобилних телефона (%)

Извор: *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014*, Београд: Републички завод за статистику, 2014; *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2020*, Београд: Републички завод за статистику, 2020.

Најзад, на слици 3.3 приказан је удео домаћинстава са широкопојасном интернет конекцијом. И овде се може видети изузетан раст у целом посматраном периоду, иако је он донекле успорен почев од средине друге деценије.

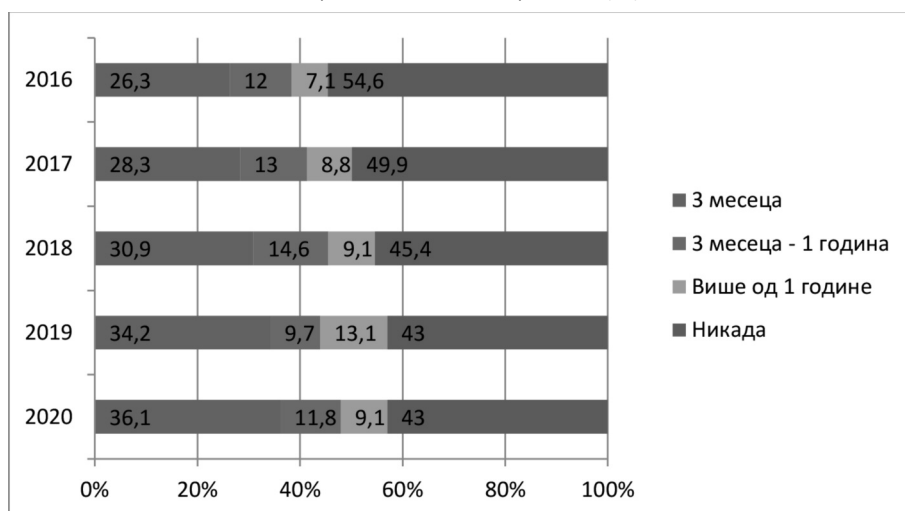
Слика 3.3. Широкопојасна интернет конекција у домаћинствима (%)

Извор: *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014*, Београд: Републички завод за статистику, 2014; *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2020*, Београд: Републички завод за статистику, 2020.

Слика 3.4. показује коришћење интернета за индивидуалне куповине роба/услуга (питање је: Када сте последњи пут (у приватне сврхе) купили/наручили робу или услуге путем интернета?). Наравно, временска структура овог показатеља по приложеној скали помера се у пожељном смеру, али је у целини вредност (број оних који обављају интернет куповине) значајно нижа од вредности претходних показатеља. Ипак, наду улива његов стални раст. У структури производа/услуга који се набављају на овај начин преовлађују одећа и спортски производи и спортска опрема. Јасно, овде посебну улогу има поверење купаца и законска база о њиховој заштити. То, нормално, захтева посебно разматрање, за шта ми сада немамо простора и могућности.

Слика 3.4. Интервал последње индивидуалне куповине роба/услуга посредством интернета (%)

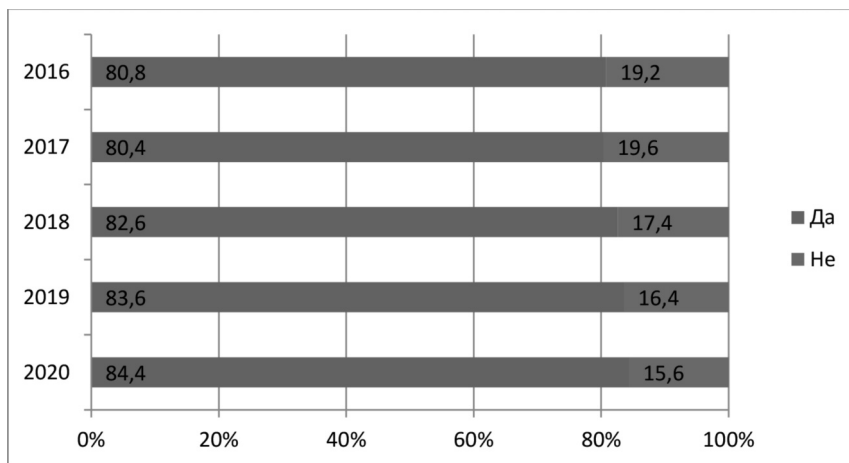

Извор: *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014*, Београд: Републички завод за статистику, 2014; *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija у Републици Србији, 2020*, Београд: Републички завод за статистику, 2020.

Погледајмо сада показатеље који се односе на привреду. Најпре нагласимо да је истраживањем обухваћено нешто више од 1.500 предузећа, али да је одговоре дало 1.270 предузећа. Од тог броја 510 (или нешто преко 40%) припадају прерађивачкој индустрији, тако да можемо са доста поузданости рећи да је највећи део наредних налаза релевантан управо за њу.

На нивоу предузећа истраживања су показала следеће: интернет користе сва предузећа, али наравно не и сви запослени у њима. Широкопојасну интернет конекцију у 2020. има 98,4% предузећа, што је уз мање осцилације ниво који се одржава од 2012. године. С друге стране, само 19,3% предузећа међу запосленима има ИКТ експерте (69,2% великих и 12,1% малих предузећа), што је свакако мало, и не делује охрабрујуће кад је реч о превладавању дигиталног јаза у односу на богате и развијене земље. Такође, око 15% предузећа нема свој веб-сајт (сл. 5), а то се у савременим условима може оценити као недопустиво, пошто се преко њега јавност упознаје са делатношћу фирме, што битно олакшава њено пословање. Ипак, треба нагласити да удео предузећа која немају веб-сајт није тако велик, и што је много важније током времена се смањило. У оквиру услуга које предузећа пружају путем веб-сајта истичу се опис робе или услуга, ценовник (87,6%) и садржај на веб-сајту прилагођен редовним посетиоцима (72,4%), док су остале знатно мање заступљене, укључујући онлајн наручивање или резервисање производа/услуга (28,1%) и праћење или статус поруџбина (14,1%).

Слика 3.5. Удео предузећа са својим веб-сајтом (%)

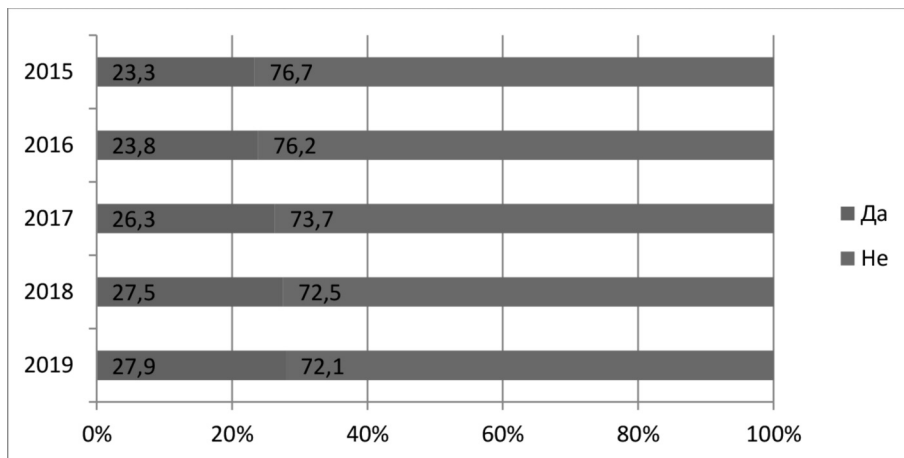
Извор: *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014*, Београд: Републички завод за статистику, 2014; *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Републици Србији, 2020*, Београд: Републички завод за статистику, 2020.

Следећа слика (сл. 3.6) показује удео предузећа која остварују продају својих производа/услуга посредством интернета. Као што се види, тек нешто више од четвртине предузећа продаје своје производе/услуге путем интернета, и пораст у овој области је прилично спор. Још поразнији показатељ је да тек близу 15% великих предузећа послује преко интернета, а удео средњих и мањих је око 30% свих постојећих. Можемо констатовати да је то за сада сасвим недовољно, и истаћи проблем поверења потрошача, као један од вероватних разлога оваквог резултата.

Још јасније него на слици 3.4 овде се показује да се овај аспект дигитализације економије Србије још увек налази на сасвим незадовољавајућем нивоу. О томе какви су узроци таквог резултата у овом статистичком истраживању наравно нема речи, и остаје само да се о томе нагађа. Уопште, може се претпоставити да се поверење према електронској трговини сада налази на доста ниском нивоу. Поред тога, треба узети у обзир и друге резултате, који нису представљени на слици. Тако, на пример, као поразна се показује структура предузећа која су у 2019. продавала путем интернета: 14,7% великих предузећа, 30,2% средњих и 28,1% малих. У сваком случају, ови резултати морају да привуку посебну пажњу истраживача. Нарочито је важно и интересантно питање има ли још неких узрока оваквог лошег резултата, поред поменутог поверења потрошача?

У целини резултати ових истраживања показују се чак и не тако лошим, иако се може уочити да оствареним претпоставкама не одговарају постигнути резултати. Детаљнија анализа могла би да покаже да се посебно јако испољава несагласност између општепризнатог квалитета радне снаге, посебно младих радника, и ових резултата.

Слика 3.6. Удео предузећа која су продавала своје производе/услуге посредством интернета (%)

Извор: *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014*, Београд: Републички завод за статистику, 2014; *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija у Републици Србији, 2020*, Београд: Републички завод за статистику, 2020.

Други сегмент наше оцене односи се на резултате привредне активности у области информационо-комуникационих услуга и информационог друштва (производња компјутера, електронских и оптичких производа, поштанске активности, телекомуникације, компјутерско програмирање, консалтиншке и с њима повезане делатности, информационе сервисне делатности и хазардне игре). Искористићемо доступне податке Привредне коморе Србије за последњих неколико година³⁷ и Предлога Стратегије.³⁸ Укратко ћемо размотрити број запослених, наднице, спољнотрговинску размену, директне стране инвестиције. У четвртном кварталу 2018, 2019. и 2020. године у овој сфери било је запослено

³⁷ Е-билтен I квартал 2020 (јануар–март), Београд: Привредна комора Србије, Удружење за електронске комуникације и информационо друштво; Е-билтен I квартал 2021 (јануар–март), Београд: Привредна комора Србије, Удружење за електронске комуникације и информационо друштво.

³⁸ Предлог стратегије развоја информационог друштва и информационе безбедности 2021–2026 са акционим планом за период 2021–2023, URL: <https://mtt.gov.rs/slider/javna-rasprava-4/?0=cir>

свега 82.535, 88.544 и 96.662 људи, што је чинило 4,0%, 4,2% и 4,4% од укупног броја запослених у Србији (без Косова и Метохије). Највеће просечне зараде у овој делатности остваривали су запослени у рачунарском програмирању, консултантским и с тим повезаним услугама: у јануару 2019, 2020. и 2021. године њихове просечне наднице износиле су 177.861, 199.660 и 240.568 динара, при разменском курсу 1€=118,0416 (јануар 2019), 1€=117,5643 (јануар 2020) и 1€=117,5820 динара (јануар 2021). У истом том месецу 2020. године извоз телекомуникационих, компјутерских, информационих и поштанских услуга донео је приход од 124,6 милиона евра, што представља раст од 25,6 процената према истом месецу 2019. године, а у јануару 2021. 122,5 милиона евра (пад од 1,7% према јануару 2020). На страни увоза укупна вредност телекомуникационих, компјутерских, информационих и поштанских услуга била је у истом месецу 2020. – 43,0 и 2021. – 39,3 милиона евра. У целини остварен је суфицит од 81,6 односно 83,2 милиона евра (у јануару 2020. он је порастао за 25,7% према јануару 2019, а у јануару 2021. за 1,9% у односу на јануар 2020). Према ПКС³⁹ у 2019. ова делатност имала је нето прилив страних директних инвестиција од 212.889 хиљаде евра, а у 2020. години 35.797 хиљада. Сходно подацима наведеним у Предлогу Стратегије⁴⁰ у 2018. години у Србији је било активно 2.349 предузећа у овој сфери. У односу на 2011. годину, када је почела важност претходне Стратегије, то представља раст од готово 700 предузећа. Међу тим предузећима преовлађују програмерска (1.483 или 63%), која представљају најдинамичнију грану српске економије, са око 200 нових предузећа годишње. У Предлогу Стратегије⁴¹ поводом перспектива развоја ове делатности изведен је закључак да Србија представља добру основу за отпочињање бизниса у ИТ индустрији, пошто има квалитетне раднике који, ипак, могу да обезбеде раст домаћих компанија само до одређеног нивоа. С друге стране, странци долазе на

---

³⁹ Е-билтен I квартал 2021 (јануар–март), Београд: Привредна комора Србије, Удружење за електронске комуникације и информационо друштво.

⁴⁰ Предлог стратегије развоја информационог друштва и информационе безбедности 2021–2026 са акционим планом за период 2021–2023, URL: <https://mtt.gov.rs/slider/javna-rasprava-4/?0=cir>

⁴¹ Предлог стратегије развоја информационог друштва и информационе безбедности 2021–2026 са акционим планом за период 2021–2023, URL: <https://mtt.gov.rs/slider/javna-rasprava-4/?0=cir>

тржиште Србије првенствено због квалитетних ИТ кадрова, а све друге изворе раста они обезбеђују ван Србије. Уопште, сектор ИКТ показао се у завршеној деценији као најбрже растући у економији Србије.

Да би се добила потпунија слика ИКТ сектора у Србији потребно је, наравно, размотрити и друге аспекте. Ради тога обратићемо се недавном истраживању белоруских аутора који су анализирали европске земље са малим економијама, којима припада и Србија. Тиме смо дошли до трећег аспекта разматрања актуелне ситуације у ИКТ сектору у Србији. Дакле, следећа разматрања и оцене дати су према веома актуелном чланку двоје белоруских аутора.⁴²

Табела 3.1. Рангирање европских земаља са малом економијом по нивоу развоја дигитализације (2017–2019)

Земља	IDI 2017	DESI 2019	WDCI 2019	DEI 2017	NRI 2019	EGDI 2018	EPART 2018	GCI 2019	GII 2019
Аустрија	21	13	20	19	15	20	45	19	21
Албанија	89	–	–	–	75	74	59	–	83
Белорусија	32	–	–	–	61	38	33	47	72
Белгија	25	9	25	18	20	27	59	20	23
Бугарска	50	27	45	41	49	47	35	34	40
Босна и Херцеговина	83	–	–	–	81	105	125	–	76
Мађарска	48	23	43	32	38	45	69	31	33
Грчка	38	26	53	38	43	35	34	38	41
Данска	4	4	4	4	6	1	1	5	7
Ирска	20	6	19	16	19	22	22	18	12
Исланд	1	–	27	–	21	19	75	–	20

⁴² Galina G. Goloventchik and Anhelina B. Zhyrkevich, Assessment of the digital transformation of European countries with small open economies, Journal of the Belarusian State University Economics, 2020, № 2.

Земља	IDI 2017	DESI 2019	WDCI 2019	DEI 2017	NRI 2019	EGDI 2018	EPART 2018	GCI 2019	GII 2019
Летонија	35	17	36	28	39	57	75	–	34
Литванија	41	14	30	–	31	40	51	28	38
Луксембург	9	6	21	–	11	18	19	16	18
Малта	24	10	–	–	26	30	39	–	27
Молдавија	59	–	–	–	66	69	37	–	58
Норвешка	7	–	9	1	4	14	11	8	19
Португал	44	18	34	24	28	29	30	24	32
С. Македонија	69	–	–	–	65	79	71	–	59
Србија	55	–	–	–	52	49	48	53	57
Словачка	46	21	47	33	35	49	50	32	37
Словенија	33	16	32	29	27	37	48	29	31
Финска	22	1	7	5	7	6	1	7	6
Хрватска	36	20	51	–	44	55	57	39	44
Црна Гора	61	–	–	–	–	58	64	–	45
Чешка	43	19	37	27	30	54	92	25	26
Швајцарска	3	–	5	3	5	15	41	2	1
Шведска	11	2	3	2	1	5	19	3	2
Естонија	17	8	29	21	23	16	27	21	24

Извор: Galina G. Goloventchik and Anhelina B. Zhyrkevich, Assessment of the digital transformation of European countries with small open economies, *Journal of the Belarusian State University Economics*, 2020, № 2.

Земље са малом економијом одређене су међу свим европским земљама на основу критеријума које је предложила професор Ј. Л. Давиденко: величина земље, као правило, не прелази 500.000 км², удео земље у светском БДП-у мањи је од 1%, БДП земље не премашује 5% БДП-а САД, становништво земље је веће од 0,5 милиона, становништво земље не премашује 6% становништва САД, удео извоза премашује глобални

просечни ниво за 30%. На основу ових критеријума Андора, Ватикан, Кипар, Лихтенштајн, Сан Марино и Монако били су искључени из анализе.

За рангирање су коришћени следећи показатељи: ICT development index (IDI)⁴³; Digital economy and society index (DESI)⁴⁴; IMD world digital competitiveness index (WDCI)⁴⁵; Digital evolution index (DEI)⁴⁶; Networked readiness index (NRI)⁴⁷; The UN global e-government development index (EGDI)⁴⁸; E-participation index (EPART)⁴⁹; Global connectivity index (GCI, Huawei)⁵⁰; The global innovation index (GII)⁵¹.

Наведени индекси били су предмет анализа и у литератури у Србији, иако су разматрани засебно. Видети, на пример, рад⁵² у коме се детаљно анализира *Networked Readiness Index (NRI)*, који је предложио Светски економски форум, и положај Србије у 2014. години у односу на чланице Европске уније. Примењена су специфична методолошка решења, која

---

⁴³ M. Woodall & V. Gibson (eds.), *Measuring the information society report. Volume 1*. Geneva: International Telecommunication Union, 2017.

⁴⁴ Digital economy and society index, European Commission. URL: <https://digital-agenda-data.eu/datasets/desi/visualizations>

⁴⁵ IMD world digital competitiveness ranking 2019, IMD World Competitiveness Centre. URL: <https://www.imd.org/contentassets/6b85960f0d1b42a0a07ba59c49e828fb/one-year-change-vertical.pdf>

⁴⁶ *A Digital Agenda for Europe*. Brussels: European Commission, 2010.

⁴⁷ S. Dutta & B. Lanvin (eds.) *The network readiness index 2019: towards a future-ready society*. Washington: Portulans Institute; 2019.

⁴⁸ *United Nations E-Government Survey 2018: Gearing e-government to support transformation towards sustainable and resilient societies*. New York: United Nations; 2018.

⁴⁹ *United Nations E-Government Survey 2018: Gearing e-government to support transformation towards sustainable and resilient societies*. New York: United Nations; 2018.

⁵⁰ Powering intelligent connectivity with global collaboration. Mapping your transformation into a digital economy with GCI 2019 // Huawei. URL: <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/index.html>

⁵¹ S. Dutta, B. Lanvin & S. Wunsch-Vincent (eds.), *Global innovation index 2019: creating healthy lives – the future of medical innovation, 12th edition*. Geneva: Cornell University, INSEAD, WIPO; 2019. Co-published by SC Johnson College of Business, World Intellectual Property Organisation.

⁵² Jasna Soldić-Aleksić and Rade Stankić, A comparative analysis of Serbia and the EU member states in the context of networked readiness index values, *Economic Annals*, Vol. 60, 2015, № 206.

превазилазе интенције нашег рада. У новијем раду Лидије Маџар⁵³ разматра се положај Србије у оквирима дигиталних технологија и посебно иновација, као кључних аспеката целокупног процеса дигитализације. Коришћен је индекс иновација (GII), за 2019. годину, дакле индекс приказан у последњој колони табеле 3.1. Анализиран је положај Србије и земаља југоисточне Европе (остале бивше југословенске републике, Мађарска, Румунија и Бугарска) у оквиру 129 земаља обухваћених одговарајућим налазима Светске организације за интелектуалну својину (World Intellectual Property Organization) у наведеној години. Као што смо већ видели у табели 1, Србија је рангирана на 57. месту и међу земљама ЈИЕ боља је само од Северне Македоније и Босне и Херцеговине. Ако погледамо одговарајућу публикацију за 2020. годину,⁵⁴ можемо видети благи напредак Србије, која је сада рангирана на 53. месту међу 132 анализираних земаља.

Али, посебан интерес морају да изазову покушаји да се створи општи индекс и на основу њега сагледа општи положај (неке) земље у развоју дигиталне економије. Један такав покушај начињен је управо у поменутом чланку белоруских аутора, где је конструисан општи индекс (просечан ранг) за 29 земаља са малом економијом, који је био израчунат према формули:

$$N = \frac{\sum_{i=1}^m \left(\frac{\ln \cdot n}{\ln(i+1)} \cdot e^{\frac{\Delta i}{n}} \right)}{m}$$

где је: i – ранг земље;

n – број земаља;

e – Ојлеров број;

Δi – разлика (диференца) између претходног и текућег ранга;

m – укупан број рангова, у ком земља учествује у текућој години.

⁵³ Лидија Маџар, Значај дигиталних иновација и стање дигиталне привреде у Србији, *Економска политика Србије у 2020. години*, Београд: Економски факултет, 2020.

⁵⁴ *The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation*, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva: Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization, 2020.

Табела 3.2. Ранг европских земаља са малом економијом по нивоу развоја дигитализације

Место	Земља	Индекс	Регион	Место	Земља	Индекс	Регион
1.	Данска	3,82546	Северна	16.	Словенија	1,31665	Јужна
2.	Шведска	3,46908	Северна	17.	Словачка	1,31421	Источна
3.	Швајцарска	3,32653	Западна	18.	Мађарска	1,31130	Источна
4.	Финска	3,19041	Северна	19.	Чешка	1,28329	Источна
5.	Норвешка	2,81022	Северна	20.	Литванија	1,26971	Северна
6.	Исланд	2,44225	Северна	21.	Молдавија	1,26888	Источна
7.	Луксембург	1,77525	Западна	22.	Летонија	1,26360	Северна
8.	Ирска	1,65771	Западна	23.	Бугарска	1,25453	Источна
9.	Естонија	1,50705	Северна	24.	Србија	1,24134	Јужна
10.	Малта	1,47770	Јужна	25.	Хрватска	1,19811	Јужна
11.	Аустрија	1,45211	Западна	26.	Албанија	1,19365	Јужна
12.	Белгија	1,45144	Западна	27.	С. Македонија	1,19249	Јужна
13.	Белорусија	1,39000	Источна	28.	Црна Гора	1,19130	Јужна
14.	Португал	1,38529	Јужна	29.	Босна и Херцеговина	1,09628	Јужна
15.	Грчка	1,32998	Јужна				

Извор: Galina G. Goloventchik and Anhelina B. Zhyrkevich, Assessment of the digital transformation of European countries with small open economies, *Journal of the Belarusian State University, Economics*, 2020, № 2.

Закључак

Србија је ступила на пут изградње дигиталне економије и дигитализације друштва у оквирима својих претензија уласка у Европску унију већ после прихватања „Лисабонске стратегије“, у којој је, између осталог, изградња информационог друштва директно повезана с постојањем и могућношћу приступа ИКТ свим члановима друштва, свим организацијама, другим речима

– целом друштву. Многе претпоставке за равноправно укључење у предстојеће активности и хармонизацију регулаторног окружења са ЕУ, наравно, нису биле испуњене, али ипак је земља представљала добру основу за отпочињање бизниса у ИТ индустрији, пошто је имала квалитетне раднике. Они, међутим, могу да обезбеде раст домаћих компанија само до одређеног нивоа. С друге стране, странци су почели да долазе на тржиште Србије првенствено због квалитетних ИТ кадрова, а све друге изворе раста обезбеђивали су ван Србије. У таквим условима постигнути резултати показали су се за сада не сасвим задовољавајућим, иако су одређене претпоставке за даљу трансформацију остварене.

У потоњем периоду предузет је низ активности ради побољшања позиције Србије у процесима дигитализације. Поменимо, рецимо, да је у Београду у априлу 2019. одржан Дигитални самит Западног Балкана, где су утврђене смернице за сарадњу по питању ИКТ технологија, дигитализације у региону, а све то повезано са сличним процесима у оквиру ЕУ. Програм ширења знања из области дигиталне трансформације „Србија дигитализује” представља инструмент сарадње Републике Србије са партнерским земљама у домену дигиталне трансформације, у циљу јачања капацитета потребних за обављање стручних и техничких послова у циљу пружања подршке имплементацији електронске управе. Циљ Програма је успостављање нових и унапређење постојећих облика партнерстава, заснованих на размени знања и међусобном оснаживању капацитета потребних за дигиталну трансформацију и подршку развоју електронске управе.⁵⁵

У процесу дигитализације Србија добија подршку ЕУ по појединим секторима. Тако се истиче да ће Европска инвестициона банка (ЕИБ) уложити 65 милиона евра у модернизацију основних и средњих школа у Србији за увођење дигиталне опреме и брзе интернет везе, као и изградњу капацитета за обуку 50.000 наставника. У складу с националном образовном стратегијом Србије, ова инвестиција побољшаће дигиталне капацитете школа, а очекује се и да ће отворити до 700 нових радних места.⁵⁶ Треба ипак истаћи да су актуелне реформе у области образовања (при томе, не

---

⁵⁵ Србија дигитализује. Програм ширења знања из области дигиталне трансформације, <https://www.ite.gov.rs/tekst/sr/4287/srbija-digitalizuje.php>

⁵⁶ Дигитализација школа у Србији средствима ЕИБ, УРЛ: <https://europa.rs/digitalizacija-skola-u-srbiji-sredstvima-eib/>

само у Србији) доста контроверзне.⁵⁷ Поред овог подухвата везано за дигитализацију школа постоји план да се са ЕИБ изграде научно-технолошки центри у Београду, Нишу и Новом Саду који ће се бавити и напредним технологијама и дигитализацијом.⁵⁸

У политичким и другим наступима у медијима често се истиче да је дигитализација у Србији већ дала економске резултате, како у привреди директно тако и у уштедама у непривредним областима. Тако је, рецимо, дигитализација у е-управи у администрацији према извештају надлежних представника власти на светском форуму о дигитализацији средином 2021. „уштедела од 2017. године око 180 милиона страница папира“.⁵⁹ Сличне оцене могу се пронаћи и када је реч о сузбијању сиве економије и др. Наравно, овакве политичко-пропагандне иступе потребно је пропустити кроз филтер објективне анализе, и њима се нећемо бавити.

У целини представљени резултати могу се оценити као довољно скромни. Земља се налази, заједно са другим државама насталим на простору СФР Југославије, на не баш завидном месту. Управо стога може се рећи да Србију очигледно ради стварања дигиталне економије (и друштва) у даљем очекује дуг и тежак пут. Постигнутим резултатима у целини не можемо бити задовољни, без обзира на то што се налазимо на нивоу других земаља које су се појавиле на европској мапи после распада Југославије (са изузетком Словеније).

---

⁵⁷ Видети, рецимо: Зоран Чворовић, Јединствени информациони систем просвете као трајна стигматизација, *Стање ствари*, 18. јануар 2020, <https://stanjestvari.com/2020/01/18/zoran-cvorovic-jedinstveni-informacioni-sistem-prosvete-kaao-trajna-stigmatizacija/>

⁵⁸ Како Србија напредује у дигитализацији?, 28.4.2020, URL:<https://www.kamatika.com/analiza/kako-srbija-napreduje-u-digitalizaciji/61497>

⁵⁹ Дигитализација у Србије паметан потез, *Политика*, 14. 04. 2021, <https://www.politika.rs/sr/clanak/476991/Digitalizacija-u-Srbiji-pamet-an-potez>

ИНДУСТРИЈА 4.0 И СРБИЈА

Увод

Привреда се састоји од многих грана које се могу посматрати, између осталог, из аспекта улагања и поврата као једнаке. У нашем ранијем раду⁶⁰ приметили смо и нагласили да савремена макроекономска теорија, тачније – њен главни ток, управо сматра све економске активности једнаким, неутралним. Ово мишљење је, очигледно, засновано на микроекономском приступу, и прихваћено је од макроекономске теорије, с многим и далекосежним последицама. Данашња, мејнстрим или стандардна теорија заборавила је стару економску истину, познату више од неколико векова, из доба ренесансе: економске активности су квалитативно различите. Ова истина је препозната из економског живота првих европских држава-градова у раним вековима појаве модерне економије и описана у првим економским радовима ренесансних и меркантилистичких економиста, као што је Ђовани Ботеро (*Giovanni Botero*). Како су они наглашавали, економска структура државе је од великог значаја, а индустрија је покретачка снага технолошког напретка, покретач економског раста и креатор синергетских ефеката у целој економији, како ју је 1613. године описао италијански меркантилиста Антонио Сера (*Antonio Serra*).⁶¹ Сера је први који је нагласио да су индустрија и пољопривреда подређени различитим принципима, што је било очигледно у Венецији и Напуљу.⁶² Он је први који је описао растуће приносе, назване

---

⁶⁰ Dragan R. Petrović and Rajko M. Bukvić, Metal and Machine Industry in Serbia, 18th International Conference “*Research and Development in Mechanical Industry*”, Vrnjačka Banja, 13–16 September 2018, Proceedings, Ed. Predrag V. Dašić, SaTCIP, Vrnjačka Banja, 2018, pp. 86–93.

⁶¹ Antonio Serra, *Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj*, u: S. Štampar (ur.) *Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća*, Zagreb: „Kultura”, 1952, str. 111–188.

⁶² Antonio Serra, *Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj*, u: S. Štampar (ur.) *Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća*, Zagreb: „Kultura”, 1952, str. 118–120.

по њему „Закон о растућим приносима” (Синијер/Senior/), за разлику од опадајућих приноса, који карактеришу пољопривреду, што је 1768. утврдио Тирго (*Turgot*).⁶³ То је било гледиште класичних економиста у целини, који су били склони да Закон о опадајућим приносима ограничи на пољопривреду, и да му супротставе Закон о растућим приносима у индустрији.

Истина која је била позната у ренесанси била је узрок појаве прве економске политике као резултат запажања: ова, прва промишљена индустријска политика великог обима заснована је на посматрањима онога што је богата европска подручја учинило богатим. Да би постале богате, европске земље попут Енглеске и Француске морале би опонашати и копирати економске структуре Венеције и Холандије, али не нужно и њихову економску политику. Почев од Хенрика VII, економска политика у европским земљама у наредних неколико векова заснивала се на принципу максимизирања сопствених индустријских сектора, док је често, истовремено, наносила штету индустрији других земаља.

Ово знање је било уобичајено током неколико векова, све до најновијег периода владавине парадигме тржишног фундаментализма. Тада је завршено доба које се назива „култ прерађивачке индустрије”, то је била главна тема економске политике, ако не и економске теорије, од краја 15. века до после Другог светског рата. Џон Стјуарт Мил (*John Stuart Mill*), један од најугледнијих енглеских економиста друге половине XIX века, сматра да је ово најозбиљније питање које се може пронаћи у читавом пољу политичке економије. „Питање је важније и фундаменталније од било ког другог; оно укључује читав проблем узрока сиромаштва, у богатој и марљивој заједници: и док ову ствар не разумемо темељно, нема сврхе наставити с нашим истраживањем.”⁶⁴ Међутим, Мил упозорава, ово није општи закон: у случају повећања становништва, потражња за већином производа земље, а посебно за храном, расте у одговарајућој пропорцији, док не постоје тенденције сличне врсте у односу на индустријске производе.

---

⁶³ Anne-Robert-Jacques Turgot, *Observations sur le Mémoire de M. de Saint-Peravy en faveur de l'impôt indirect*, 1786, in: *Oeuvres de Turgot*, Paris: Guillaumin, Tome Premier, 1844, pp. 418–433.

⁶⁴ John Stuart Mill, *Principles of Political Economy. Books I-II*, *Collected Works of John Stuart Mill*, Volume 2, University of Toronto Press – Routledge & Kegan Paul, Toronto – London, 1965, p. 173.

Тенденција је у супротном смеру, али не за све производе: то је вероватна и уобичајена, али не и нужна последица.⁶⁵

Четири индустријске револуције

Током претходних неколико векова главни извор развоја данас развијеног дела света била је управо индустрија, која је генерисала иновације и технолошке промене и у којој је продуктивност рада динамично расла, за разлику од пољопривреде која је, у Зомбартовом смислу, била изван капитализма. Из овог развоја биле су искључене колоније које, упркос свим причама о улози метрополске цивилизације, нису смеле да граде сопствену индустрију. Често је развој производње у колонијама једноставно био забрањен, као на пример у Сједињеним Државама, и то је био један од главних разлога за њихово издвајање. Истовремено, колонијалне силе користиле су економску политику коју не би препоручивале својим колонијама, укључујући протекционизам и наравно развој индустрије. Као резултат таквог развоја, најјаче економије света су природно развиле сопствене јаке индустрије. Процес њихове индустријализације прошао је током претходна више од два века кроз три фазе, или три индустријске револуције, а затим је почетком 21. века дошла четврта (видети слику 4.1).

Индустрија 1.0 (Прва индустријска револуција) подразумева механизацију производње и механичку аутоматизацију система производње. Ова револуција се односи на проналазак и примену парне машине (1764, Џејмс Ват/James Watt), која је изазвала прелазак са ручне на механичку производњу. Што се тиче горива, долази до преласка са дрвета и другог биогорива на угаљ. Индустрија 1.0 започела је у Великој Британији, а проширила се у Западну Европу и Северну Америку у наредних неколико деценија.

Индустрија 2.0 (Друга индустријска револуција) подразумева индустријализацију употребом монтажних линија (AL), производних линија (PL), масовне производње (MP) и производних система уз употребу електричне енергије. Прва индустријска револуција полако је прелазила на Другу у периоду од 1840. до 1870. године, првенствено повећањем

---

⁶⁵ John Stuart Mill, *Principles of Political Economy. Books III-IV*, Collected Works of John Stuart Mill, Volume 3, University of Toronto Press – Routledge & Kegan Paul, Toronto – London, 1965, pp. 712–713.

употребе парног транспорта (железница и бродови) и развојем индустрије на парни погон. Развој стандарда, посебно у земљама које су нагло биле подвргнуте брзом развоју прве индустријске револуције, био је евидентан и највећи у дотадашњој историји.

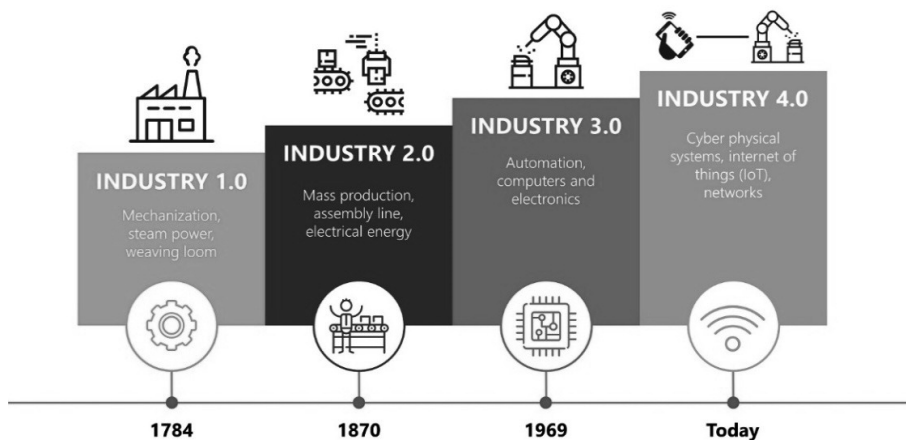
Индустрија 3.0 (Трећа индустријска револуција) подразумева комбинацију рачунарске и електронске аутоматизације производних процеса употребом рачунара и нових технологија. Актуализована је у другој половини 20. века. Усавршавањем масовне производње, која је имала свог претходника почетком века с покретним тракама у фабрикама, она се снажно развија у овом периоду до почетка 21. века. Трећа индустријска револуција повезана је са инсталирањем првих електронских рачунара, првог дигиталног Colossus-а 1943. године и ENIAC-а (електронског нумеричког интегратора и калкулатора) 1946. године,⁶⁶ који су дизајнирани и коришћени у ратним условима за прорачун балистичких табела за америчку војску, и потоњим развојем рачунара и њихових технологија – развој хардвера и софтвера. Остале правце у развоју Индустрије 3.0 види у раду Дашића и Турманидзеа.⁶⁷

---

⁶⁶ Tom Forester, *High-Tech Society: The Story of the Information Technology Revolution*, Cambridge: The MIT Press, 1987, p. 17.

⁶⁷ Предраг Дашић и Раул Турманидзе, Индустрија 4.0: Стварност или предвиђање, 16. Међународна конференција Економско, правно, комуникацијски аспекти земаља Западног Балкана са посебним освртом на БиХ у процесу приступа Европској унији, Интернационални универзитет Травник и Нахичеван универзитет, Травник, 15–16. децембар 2017, *Зборник радова Интернационалног универзитета Травник*, година 7, 2017, № 16, стр. 82–83.

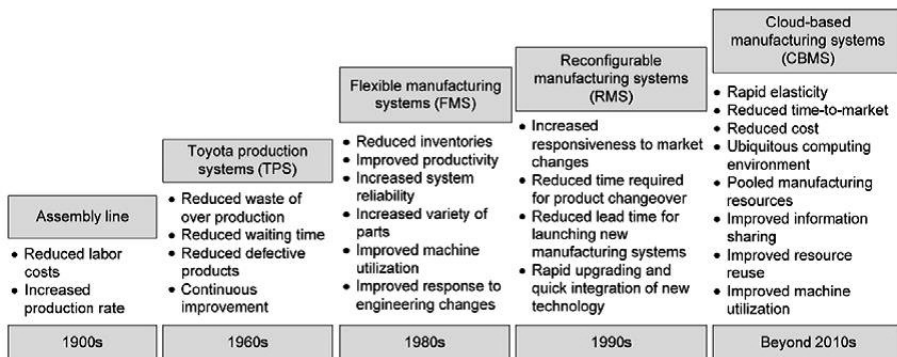
Слика 4.1. Четири индустријске револуције

Извор: <https://yandex.com/images/>

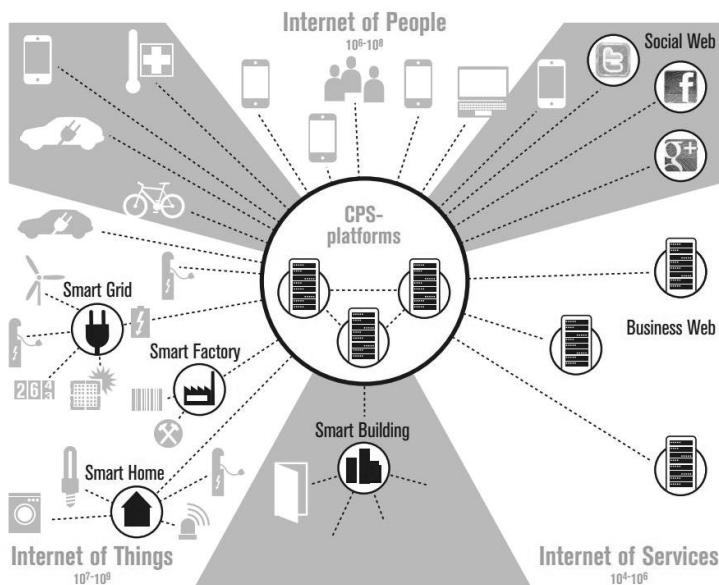
Индустрија 4.0 (Четврта индустријска револуција) је нова генерација дигитализованих постројења заснованих на комбинацији кибер-физичких система (CPS) и дигиталних технологија, с доминацијом новог нематеријалног софтвера и технологија управљања у односу на материјалне. Четврта индустријска револуција може се сматрати наставком техничког, али и ширег цивилизацијског напретка нововековне и модерне историје света. Она је првенствено повезана са настанком и развојем индустрије од друге половине 18. века, али и средстава саобраћаја, затим комуникација, а у модерно доба информационих технологија и сродних технологија. У оквиру Индустрије 4.0, термина који је промовисан на изложби CeBIT (*Centrum für Büroautomation, Informationstechnologie und Telekommunikation*, Центар за канцеларијску аутоматизацију, информационе технологије и телекомуникације) у Хановеру 2011. године, она је постављена као циљ повезивања елемената дизајна, производње и логистике процеса са сајбер-физичким системом, у коме делови система (машине и производи) постају „паметни”, односно добијају могућност самоучења и комуникације.

Слика 4.2. Еволуција различитих типова производних система

Извор: Predrag Dašić i Raul Turmanidze, *Industrija 4.0: Stvarnost ili predviđanje*, *Zbornik radova Internacionalnog univerziteta Travnik*, godina 7, 2017, № 16, стр. 81.

Слика 4.3. Индустрија 4.0 и паметне фабрике као део Интернета људи (IoP), Интернета ствари (IoT) и Интернета услуга (IoS)

Извор: Henning Kagermann et al. *Securing the future of German manufacturing industry: Recommendations for implementing the strategic initiative Industrie 4.0: Final report of the Industrie 4.0 Working Group*, Munich: National Academy of Science and Engineering, 2013.

Трендови савременог развоја индустрије у свету

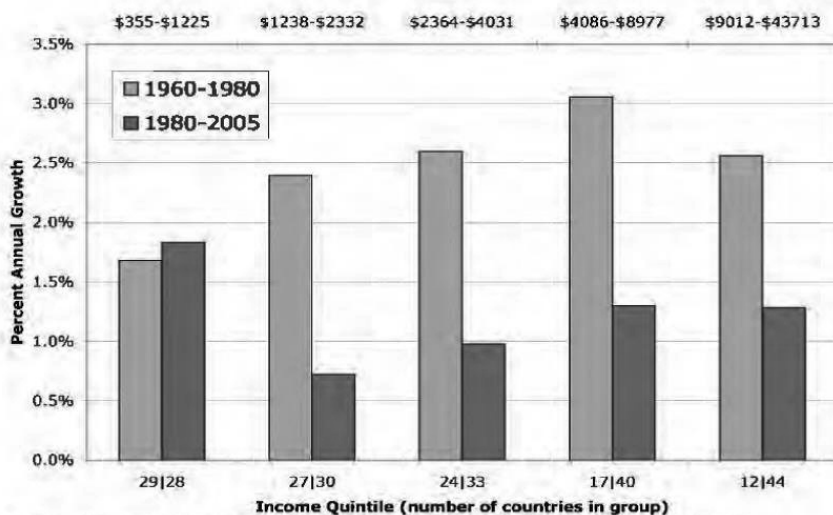
Данас постоје два главна типа економских теорија: теорије засноване на размени и трговини и теорије засноване на производњи. Изузимајући неколико кратких периода преовладавања такозване лесефер идеологије, као и практичне економске политике (1760, 1840. и 1990), засноване на првим врстама теорија, које су се увек завршавале са страшним и тужним последицама, држава је имала активну економску улогу током овог вишевековног периода. Осим тога, важно је нагласити да је антагонизам између државе и тржишта, који је карактеристао 20. век и почетак 21. века, релативно нова појава као што је показано у Рејнертовом раду.⁶⁸ Последња од ових епизода је још увек жива, иако су резултати њене примене, не само у сиромашним земљама, веома тужни. На пример, Вајсброт (*Weisbrot*) и други⁶⁹ посебном методологијом испитали су податке о економском расту (и различите социјалне показатеље), упоређујући период од 25 година (1980–2005) са претходне две деценије (1960–1980). Њихов рад открива да је у периоду од 25 година у земљама с ниским и средњим дохотком дошло до наглог успоравања стопе економског раста, као и до смањења стопе напретка у главним социјалним показатељима, укључујући очекивани животни век и морталитет одојчади и деце. Поређење ова два периода по расту прихода за пет група земаља приказано је на слици 4.4. Као што видимо, чак и у развијеним земљама постоји нагли пад дохотка по глави становника.

---

⁶⁸ Erik S. Reinert, The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, 26, 1999, № 4–5, pp. 268–326.

⁶⁹ Weisbrot Mark, Baker Dean, Rosnick David, *The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress*, DESA Working Paper, № 31, 2006.

Слика 4.4. Просечни годишњи раст по квинтилима дохотка и периодима

Извор: Weisbrodt et al., *The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress*, DESA Working Paper, № 31, 2006, p. 2.

У читавој модерној економској историји развијене земље практично отежавају или онемогућавају развој индустрије у малим и сиромашним земљама. Супротно претходним колонијалним годинама, у савременом свету то чине идеолошким притиском, а уз помоћ међународних финансијских организација, попут ММФ-а и Светске банке, а од 1995. и СТО. Ово „Несвето Тројство” у ствари није само марионета богатих земаља већ је у великој мери од њих контролисано, тако да они осмишљавају и спроводе политику лоших Самарићана коју те земље желе. Методи које користе често су софистицирани и суптилни. На пример, развијене земље подстичу сиромашније земље да усвоје посебне политике постављајући им услов за своју страну помоћ или нудећи им повлашћене трговинске споразуме у замену за „лепо понашање”, што је, наравно, еуфемизам за усвајање неолибералне политике.⁷⁰

⁷⁰ Ха-Џун Чанг, *Лоши самарићани. Богате земље, убоге политике и претња свету у развоју*, Београд: Мали врт, 2016, стр. 58.

Стога не изненађује што је један од кључних ефеката процеса транзиције у бившим социјалистичким и неразвијеним земљама била деиндустријализација, спроведена уз поштовање смерница Вашингтонског консензуса уграђених у економске политике које промовише ММФ. Процес деиндустријализације у последњим деценијама 20. века захватио је и развијене западне земље, у чијој економској структури наставља да се смањује удео запослених у примарном и секундарном сектору, а повећава у терцијарном, док је у њега укључен и квартални, који укључује истраживања, науку, развојне пројекте. Ипак, процес деиндустријализације значајно је утицао на неразвијене земље и земље у транзицији, а стицајем различитих околности (међународне санкције током деведесетих година прошлог века и агресија НАТО пакта 1999. године), економија Србије је била разоренија од осталих (слика 4.5).

Догађаји који су се одвијали углавном у транзиционим и неразвијеним земљама обично се тумаче као резултат неолиберализма. Економске политике засноване на неолибералној доктрини у почетку су преовладале у САД (у доба Регана), затим у Великој Британији (владавина Маргарет Тачер), доносећи доба слободног тржишта, као и његове последице широм света. Љ. Савић, на пример, указује на примену погрешног макро-економског неолибералног модела у Србији након 2000. године, где су стубови економије постали прецењен динар, подстицаји за повећање увоза, ослањање на страна улагања, посебно у сектору услуга, с нагласком на стабилност валуте и цена.⁷¹

Иако је поједностављено, ово тумачење је у великој мери тачно. Идеја која недостаје може се сажети на следећи начин. Прво, утицај економских идеја на стварне економске и друштвене тенденције никада није тако једноставан и једностран. Идеје Друштва Мон Пелерин, као претходника данашњих неолиберала,⁷² заправо су победиле далеко пре тога, али не зато што су се показале бољим и ефикаснијим од алтернатива, већ зато што су у њихов пројекат уложене велике инвестиције и стога је морао победити.

---

⁷¹ Љубодраг Савић, Индустријализација, мит или стварност, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 297–308.

⁷² Видети: Рајко М. Буквић, Други канон и Маршалов план као модел економске политике, у: *Развој малих земаља у условима глобализације*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске и Српска академија наука и уметности, 2019, стр. 117–144.

Након што су победиле, ове идеје су наставиле да буду присутне чак и када су се показале као погрешне и неефикасне.⁷³ Сходно Куигину – чак и кад су мртве. С друге стране, те исте идеје могу се препоручити или чак наметнути, па и занемарити или чак забранити од стране истих ауторитета, што је често био и наставља да буде случај. Права економска историја, која се обично прећуткује или тенденциозно чита, пуна је таквих случајева. На пример, забрана Смитових и Рикардових књига, што је чињеница непозната већини шире јавности. Како је Рејнерт истакао,⁷⁴ из нешто другачијег угла, „богате земље имају тенденцију да намећу сиромашнима теорије које саме никада не користе, нити су их икада користиле”.

На пример, САД су од Реганове ере проповедале слободну трговину за све, што је један од аксиома који се намећу земљама у развоју и онима у транзицији, усвојен од стране међународних финансијских организација, пре свега ММФ-а. Међутим, САД заправо субвенционису и штите своје пољопривреднике и високотехнолошке компаније. САД, као и друге развијене земље, у ствари примењују ову протекционистичку политику деценијама или чак и дуже. Ове теорије подржава, између осталог, Рикардова теорија компаративних предности, која се заснива на размени рада али без узимања у обзир техничког аспекта рада, а такође на претпоставци неокласичне економије да су све економске активности еквивалентне. Случајно или намерно се заборавља да нису све економске активности једнаке, јер индустрија има снажан синергијски ефекат и повећава одрживост привреде и земље у целини. Наравно, најјаче економије света природно имају јаке индустрије, али оне практично отежавају или онемогућавају малим и сиромашним земљама развој индустрије, као што смо горе рекли. Отуда, не чуди што је један од кључних ефеката процеса транзиције у бившим социјалистичким и неразвијеним земљама била деиндустријализација, спроведена поштовањем смерница Вашингтонског консензуса уграђених у економске политике које промовише ММФ.

У САД продуктивност рада расла је у послератном периоду веома различитим стопама раста (видети слику 4.5). Пре 1990. године нема

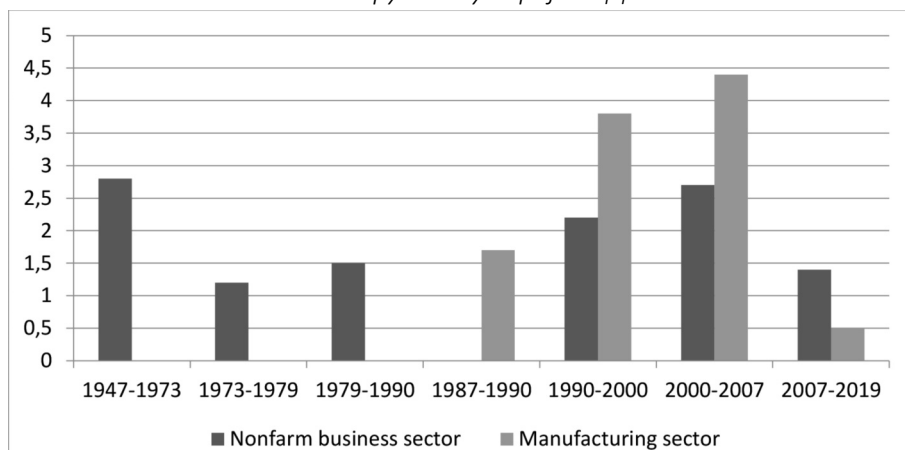
---

⁷³ Видети: Джон Куигин, *Зомби економика. Как мёртвые идеи продолжают блуждать среди нас*, Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2016.

⁷⁴ Реинерт, Ерик С., *Глобална економија. Како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*, Београд: Чикоја штампа, 2006, стр. 10.

упоредних података за непољопривредно пословање и индустрију, али последњих година овог периода раст ових сектора био је готово једнак. Након 1990. раст продуктивности у прерађивачкој индустрији био је далеко већи до 2007. Након 2007. раст у оба сектора значајно се смањио, али је у индустрији био драматично мали.⁷⁵ У овом периоду продуктивност широм света (било да се мери као продуктивност рада или укупна факторска продуктивност) остала је спора, упркос експоненцијалном расту технологије и улагањима у иновације. Исто тако, упркос увођењу нових технолошких иновација, продуктивност се не повећава како се очекивало. Иако у САД више од 50 водећих компанија поседује новчана средства од више од билион америчких долара, продуктивност не расте примерено очекиваним околностима, без обзира на то што се реалне каматне стопе крећу око нуле скоро пет година.⁷⁶ Од 1979. до 2000. године доходак по глави становника у САД је растао у просеку 2,7%, а од 2000. само 0,9%.

Слика 4.5. Промене продуктивности у непољопривредном пословном сектору и индустрији САД

Извор: Labor Productivity and Costs, U.S. Bureau of Labor Statistics, August 14, 2020, <https://www.bls.gov/lpc/prodybar.htm>

⁷⁵ Labor Productivity and Costs, U.S. Bureau of Labor Statistics, August 14, 2020, <https://www.bls.gov/lpc/prodybar.htm>

⁷⁶ Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*, Geneva: World Economic Forum, 2016, pp. 34–35.

Развијени свет (Европа и Америка) суочава се с другим економским проблемима. У 20. веку, од 1900. до 1980. године, 70–80% глобалне производње роба и услуга било је концентрисано у Европи и Америци, које су доминирале остатком света. Али онда је дошло до великог пада, до 2010. њихов удео је опао на отприлике 50%, или приближно на исти ниво као 1860. године. Пикети (*Piketty*) претпоставља да ће он наставити да пада и да ће у неком тренутку пасти на 20–30% у 21. веку и да ће бити у складу са европско-америчким уделом у светској популацији. Пикети, с друге стране, тврди да постоји кашњење у напретку економије када је стопа приноса на уложени капитал већа од стопе економског раста. Европски удео у светској производњи (дохотку) опао је за више од 50% (са око 47% 1913. на 22% 2012), док је њен удео у светском становништву опао у овом периоду са 26% на 10%. Другим речима, водећа позиција коју су ова два региона постигла током индустријске револуције не може се наставити.⁷⁷

Зашто се то дешава? Гордон⁷⁸ и Кауен,⁷⁹ такође у другом смислу Тил и Мастерс,⁸⁰ тумаче ово као резултат опадања стопе иновација и њиховог квалитета. Ефикасност реализованих иновација је очигледно упитна. У том смислу, може се очекивати побољшање од имплементације Индустрије 4.0.

Индустрија у Србији: историјски преглед

На територији данашње Србије одиграла су се три велика таласа индустријализације.⁸¹ Србија није закаснила с почетком развоја своје индустрије у поређењу с другим европским земљама, иако су шансе за индустријализацију биле веома мале: инвестициони капитал практично није био доступан, јер су пољопривредници обрађивали мале, уситњене

---

⁷⁷ Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, London, 2014, pp. 59–61.

⁷⁸ Robert J. Gordon, Is US economic growth over? Faltering innovation confronts the six headwinds. Tech. Rep., NBER Working Paper No. 18315, 2012, National Bureau of Economic Research.

⁷⁹ Tyler Cowen, *The Great Stagnation, How America Ate All the Low-Hanging Fruit of Modern History, Got Sick, and Will (Eventually) Feel Better*. London: Dutton Adult, 2011.

⁸⁰ Peter Thiel & Blake Masters, *Zero to One: Notes on Startups, or How to Build the Future*, New York: Crown Business, 2014.

парцеле, а производња за тржиште била је минимална. Млада српска држава започела је индустријализацију земље 1840-их. Између осталог, изграђена је прва фабрика текстила (Фабрика војничког платна, одеће и ћебади) у Топчидеру (Београд) 1850, пресељена у Ужице 1870. и ликвидирана 1880. године.⁸² Затим је уследило оснивање нових текстилних фабрика: у Параћину (1880) и у Лесковачком крају (1884), који је убрзо постао велики текстилни индустријски центар („Српски Манчестер“). Први талас индустријализације почео је након Берлинског конгреса 1878. године, када је земља призната као потпуно независна и проширила се на јужне регионе. Законодавство Краљевине Србије подстакло је развој индустрије, при чему су решења предложена 1898. била посебно важна. Иако почетак развоја индустрије у Србији пада у деценије које су претходиле 1878. години, може се сматрати да је први талас индустријализације наступио између 1880. и 1912. Период који је почео Царинским ратом (или Свињским ратом), трговинским ратом између Аустроугарског царства и Краљевине Србије 1906. до 1908. био је посебно успешан у том смислу.⁸³ Оснивање нових погона углавном се заснивало на пољопривредним производима или експлоатацији минералних сировина, док је страни капитал заузимао главне гране.

Огромна девастација земље коју је донео Велики рат представљала је застој у развоју индустрије, али други талас индустријализације, који се догодио између два светска рата у Краљевини Југославији, донео је велики напредак, упркос недостатку капитала који је био велики проблем. У овом периоду појавио се велики број фабрика, од којих многе постоје и данас: четири фабрике авиона (Србија је некада извозила авионске моторе у Француску), фабрике камиона (први камион је произведен у Раковици 1938. године), фабрике аутомобила (први аутомобил произведен је у Крагујевцу

---

⁸¹ Петар Б. Петровић, Четврти талас индустријализације: Технолошка димензија и будућност коју не можемо да занемаримо, у: *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2014, стр. 180–182.

⁸² Драгољуб Трајковић, Текстилна индустрија Лесковца и околине 1884–1918, у: *Сто година лесковачке текстилне индустрије (1884–1984)*, Лесковац: Народни музеј, 1984, стр. 9–35.

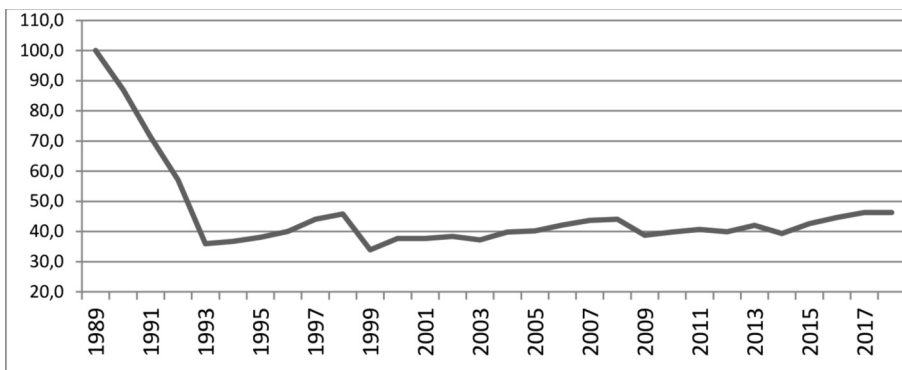
⁸³ Петар Б. Петровић, Четврти талас индустријализације: Технолошка димензија и будућност коју не можемо да занемаримо, у: *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2014, стр. 179–211. Драган Петровић, *Историја индустрије Београда, развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку*, Том I и II, Београд: Српско географско друштво, 2006.

1939. године) и челичане (челичана Сартид у Смедереву била је највећа на Балкану на почетку Другог светског рата, са 900 радника и 19.000 тона челика годишње производње).

Трећи талас индустријализације почео је после Другог светског рата 1945. године и трајао је до 1989. године, а претежно аграрну Србију (Југославију) претворио је у привреду са средњим дохотком. Српска привреда је такође брзо расла, упркос чињеници да су многе велике фабрике пресељене у западне републике. Кључни догађај збио се 1960. године, када је Југославија прешла границу између аграрне и индустријске економије, прелазећи у индустријско друштво. Те године је удео индустрије у БДП-у био већи од удела пољопривреде. Следеће године пољопривредно становништво опало је испод 50%. Завршетак овог таласа индустријализације значио је почетак силазног тренда у индустрији Србије, који траје до наших дана и може се сматрати невиђеним процесом ретрогресије у историји индустријског развоја, као и у новијој економској историји и српској модерној ери у целини.

У овом контексту, посебно је важно узети у обзир тенденције индустријске производње након 1989. године (види слику 4.6). Ако означимо ниво индустријске производње те године са 100, приметимо драматичан пад деведесетих, углавном због распада СФР Југославије, ратова у околним подручјима и санкција наметнутих Србији. Године 1993. ниво производње пао је на чак 35% нивоа из 1989. године. Након тога уследила је консолидација и повећање на око 45% 1998. године. Међутим, као резултат НАТО агресије, дошло је до новог стрмог пада на мање од 35% 1999. и око 38% 2000. године. После 2000, када је политичка ситуација почела да се стабилизује, санкције укинута а земља се вратила међународним трговинским токовима, стопа индустријске производње остала је веома ниска у наредних деценију и по. Осим тога, тек након повећања у последњих неколико година (за 8,4% у 2015, 4,7% у 2016, 3,9% у 2017, и 1,3% у 2018. години), Србија је постигла приближно исти ниво који је имала 1998. године. Стопа запослености у индустријском сектору је такође катастрофална, пала је са 700.000 на 400.000 након 2000. године.

Слика 4.6. Индустијска производња у Србији (1989=100)

Извор: Прорачуни аутора на основу Статистичког годишњака Републике Србије 2010, 2012, 2017.

Сања Јелисавац Трошић истиче индустрију Србије као једину међу земљама у транзицији која још увек није достигла ниво из 1990. године. У ствари, индустријска производња у 2008. години износила је само 50% од нивоа из 1990, а стање се није побољшало до данас.⁸⁴ Све постојеће администрације до сада усвајале су планове и друга документа о опоравку, развоју и реструктурирању индустрије. Стратегија развоја индустрије 2011–2020 предвиђа оживљавање и реструктурирање индустрије, увођење савремених технологија, технолошке промене, промене у профилу индустрије, развој различитих економских активности, померање фокуса активности и технолошки бум.⁸⁵

Љубодраг Савић⁸⁶ наглашава да су бивше социјалистичке земље, а данашње чланице ЕУ, решиле проблем ригидне и неефикасне социјалистичке индустријализације развојем модерне индустрије, засноване

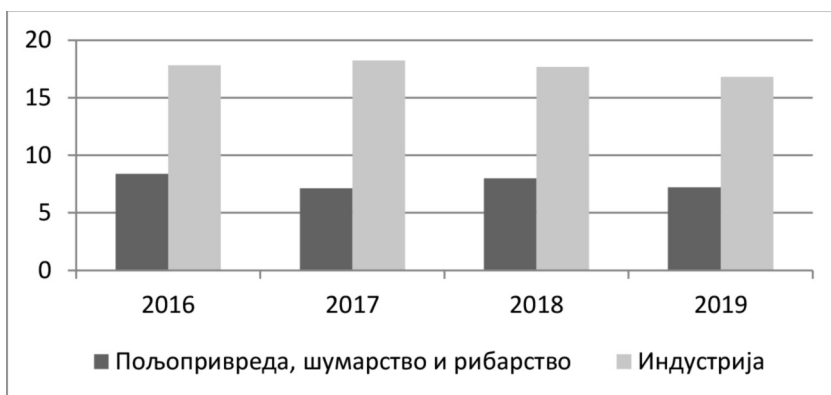
⁸⁴ Sanja Jelisavac Trošić, *Serbia's Sustainable Development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade Organization*. In: Yülek, Murat (ed.) *Industrial Policy and Sustainable Growth*, Springer, Singapore, 2018, pp. 263–284.

⁸⁵ Sanja Jelisavac Trošić, *Serbia's Sustainable Development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade Organization*. In: Yülek, Murat (ed.) *Industrial Policy and Sustainable Growth*, Springer, Singapore, 2018, p. 9.

⁸⁶ Љубодраг Савић, *Индустријализација, мит или стварност*, у: Часлав Оцић (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 299.

на приливу страног капитала и брзо растућем извозу. Та оријентација довела је до тога да индустрија има веће учешће у структури БДП-а. У 2011. години то је било 41% у Румунији, 36% у Чешкој, 35% у Словачкој, 32% у Словенији и 31% у Мађарској. Исте године, удео индустрије у структури БДП-а износио је 40% у Норвешкој, 39% у Јужној Кореји, 37% у Русији, 28% у Немачкој и 26% у Јапану. У протеклих неколико деценија, чак и током економске кризе, Кина је имала двоцифрену стопу раста индустријске производње, што је повећало учешће индустрије у БДП-у, достигавши 47% у 2011. Истовремено, српска индустрија тренутно ствара само 17% БДП-а. Удео прерађивачке индустрије у бруто додатој вредности Србије у последњих неколико година приказано је на слици 4.7. Оно је било око 16% у 2011, да би се у наредним годинама повећало на 18%, али последњих година постоји мали пад. Стратегијом индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године као један од главних циљева постављен је удео индустрије од 22%. Тешко је рећи да ли је ово реалан циљ или не.

Слика 4.7. Бруто додатa вредност пољопривреде и индустрије у Србији, 2016–2019. (% , сталне цене из претходне године)

Извор: Прерачуни аутора на основу Статистичког годишњака Републике Србије 2018, 2020.

Нису само бивше социјалистичке земље препознале важност изградње и подржавања јаке индустрије. Сходно цитираном раду Љ. Савића,⁸⁷ Европска унија се такође окренула ка реиндустријализацији на Лисабонском европском самиту у марту 2000. када је представила амбициозан план да постане најконкурентнија индустријска област на свету до 2010. Нова индустријализација ЕУ заснива се на знању, иновацијама и предузетништву. ЕУ признаје да је потребно напустити „широко распрострањену, али погрешну претпоставку да у информатичким и сервисним друштвима, и на знању заснованој економији, прерађивачка индустрија не игра више кључну улогу“. Овај однос према индустрији задржан је и у документу „Европа 2020“. Узимајући у обзир важност индустрије у економском развоју многих земаља света, сходно Савићу необјашњиво је зашто је Србија у другој фази транзиције одлучила да прихвати економске политике које су водиле до слома индустрије. Он то објашњава као резултат веровања у догму неолибералне доктрине, која тврди да ће тржишне силе („невидљива рука“) произвести пожељне ефекте и да ће слободна конкуренција створити савремену ефикасну привреду, која ће се лако укључити у међународну трговину. Највећа жртва овог приступа била је индустрија, која је од мотора развоја у већем делу периода после Другог светског рата, постала хронични болесник који очекује радикалну и хитну терапију.⁸⁸ Савићев закључак је коректан, али објашњење засновано на „веровању“ свакако би морало да буде боље аргументовано, као што је већ истакнуто приликом разматрања утицаја економских идеја на економску и социјалну стварност. У том смислу, поменућемо чињеницу о којој се обично не говори иако је прилично демаскирајућа – наиме, писмо Вилија Вимера (*Willy Wimmer*) немачком канцелару Шредеру (*Schröder*) из 2000. године.⁸⁹

Професор Петар Петровић такође истиче да српска владајућа елита није довољно подстакла опоравак и јачање индустрије. Угледајући се на Европу, Србија се декларисала као друштво засновано на знању. Али, за разлику од

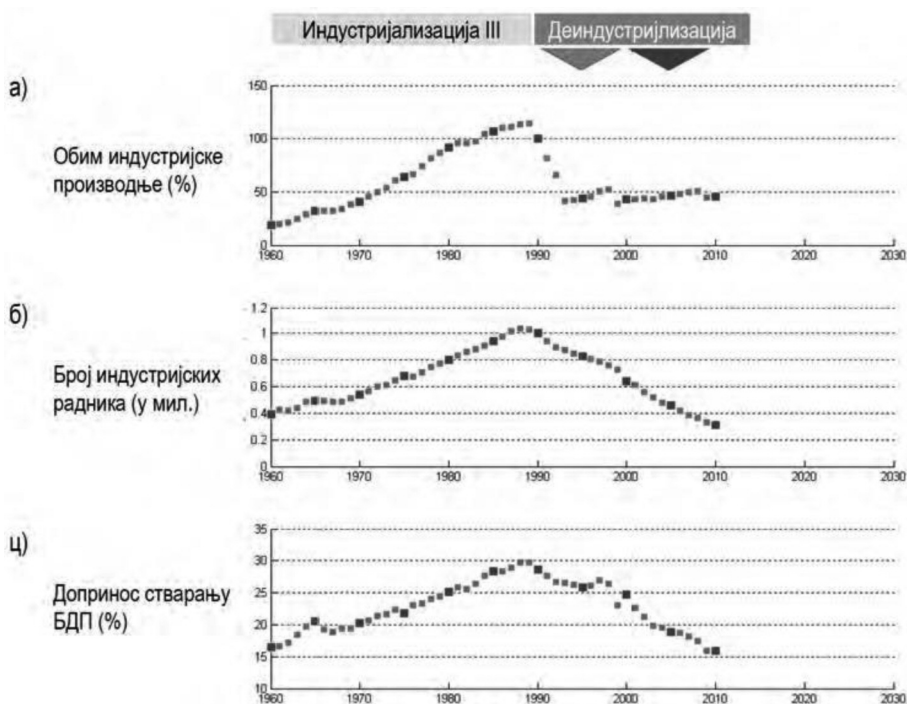
⁸⁷ Љубодраг Савић, *Индустријализација, мит или стварност*, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 299–300.

⁸⁸ Љубодраг Савић, *Индустријализација, мит или стварност*, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 299–300.

⁸⁹ Вили Вимер, Србија трајно искључена из европског развоја, 2. април 2014. (Геополитика бр. 72, март 2014), <https://stanjestvari.com/2014/04/02/vili-vimer-srbija-trajno-iskljucena-iz/>

Европе која је дала приоритет развоју индустрије, Србија тек сада почиње да открива улогу и значај индустрије у развоју модерног друштва. С обзиром на то да је индустријски развој увек био тесно повезан са технолошким развојем, заостајање у развоју и фокусирању на индустрију повећава технолошки јаз између Србије и развијених земаља. После више од 25 година кризе, Србија је изгубила способност да развија и производи високу технологију коју је производила 80-их, па чак и 70-их година 20. века.⁹⁰

Слика 4.8. Индикатори перформанси индустријског развоја Србије у периоду 1960–2010.

Извор: Петар Б. Петровић, Четврти талас индустријализације: Технолошка димензија и будућност коју не можемо да занемаримо, у: *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2014, стр. 184.

⁹⁰ Петар Б. Петровић, Четврти талас индустријализације: Технолошка димензија и будућност коју не можемо да занемаримо, у: *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2014, стр. 183.

Будући да су земље Запада, на челу с Немачком, почетком претходне деценије промовисале Индустрију 4.0, односно нову (четврту) индустријску револуцију, наша земља пролази кроз све већи и тежи задатак (ре)индустријализације и укључивања у ову технолошку револуцију. Да ли смо као друштво дорасли овом задатку и изазову показате не тако далека будућност, али у сваком случају – за то се треба припремити.

Индустрија четврте генерације је веома важан, грандиозан иновативни корак не само у развоју индустрије као другог привредног сектора у целини, већ и као важан технолошки покретач. Њен значај се не може сагледати у целини. Несумњиво, она ће допринети развоју економије, побољшању услова живота у грамама у којима ће се применити индустрија ове генерације и синергијски обезбедити добит за човечанство у целини. С друге стране, међу стручњацима постоје сумње у (пре)расподелу добити и уносност њене примене. Иако постоји сагласност о целокупној добити за економију и друштво од примене софистицираног обрасца Индустрије четврте генерације, мишљења о повећању или умањивању постојећих друштвених разлика као њихов резултат веома се разликују. Другим речима, није познато колико ће се од приноса увођења и примене Индустрије 4.0 повећати продуктивност, а колико капитала. И даље, како ће се то одразити на постојеће друштвене разлике, односно друштвену стратификацију. Међу стручњацима постоје сумње у (ре)расподелу добити и уносност његове примене. Иако постоји сагласност о целокупној добити за економију и друштво од примене софистицираног обрасца Индустрије четврте генерације, мишљења о повећању или умањивању постојећих друштвених разлика су веома различита. Другим речима, није познато колико ће се од приноса због увођења и примене Индустрије 4.0 повећати продуктивност, а колико капитал. И даље, како ће се то одразити на постојеће социјалне разлике, односно социјалну стратификацију.

Дисруптивне технологије и агилно управљање пројектима

Главни инструменти за концепт у Индустрији 4.0 и његове последице су нове, у основи рушилачке технологије. На основу истраживања Светског економског форума и рада неких форума Савета за глобалну агенду, К. Шваб их је груписао у три главне групе (блокове): 1) физичку, 2) дигиталну и 3) биолошку.⁹¹

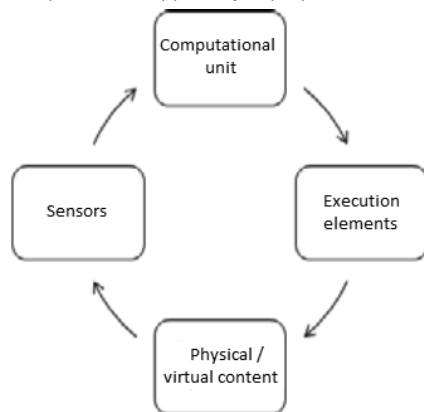
⁹¹ Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*, Geneva: World Economic Forum, 2016, str. 18. i dalje.

У првој групи Шваб истиче четири технолошка мегатренда, које је најлакше уочити због њихове опипљиве природе: аутономна возила, 3Д штампање (адитивна производња), напредна роботика, нови материјали. У области дигиталних технологија истиче се Интернет ствари (IoT), један од главних мостова између физичких и дигиталних апликација. Он се може описати, у свом најједноставнијем облику, као однос између ствари (производа, услуга, места итд.) и људи, омогућен повезаним технологијама и различитим платформама. Ништа мање револуционарне нису технологије у биолошком блоку, посебно у генетици, с процесом дешифровања (људског) генома у првом плану.

Скуп технологија које обезбеђују интеракцију између виртуелног и физичког света назива се сајбер-физички системи, или се за индустрију користи израз „сајбер-физички производни системи” (видети слику 4.9). Сајбер-физички системи су идентификовани као системи у којима рачунски елементи ступају у интеракцију са сензорима који надгледају сајбер физичке индикаторе, и са извршним елементима који врше промене у сајбер-физичком окружењу.⁹²

Слика 9. Архитектура сајбер-физичких система

Извор: Иван Владимирович Тарасов, Технологии Индустрии 4.0: влияние на повышение производительности промышленных компаний, *Стратегические решения и риск-менеджмент*, 2018, № 2 (107), стр. 65.

⁹² Иван Владимирович Тарасов, Технологии Индустрии 4.0: влияние на повышение производительности промышленных компаний, *Стратегические решения и риск-менеджмент*, 2018, № 2 (107), стр. 62–69.

У САД су модерне технологије, посебно четврта генерација, последњих година почеле играти важнију улогу у стварању капитала, а посебно у природи послова. Тако су 1990. три највеће компаније у Детроиту имале тржишну капитализацију од 36 милијарди долара, док су заједно запошљавале око 1,2 милиона радника. Насупрот томе, 2014. године три водеће компаније у Силиконској долини, према недавној процени, запошљавале су око 137.000 радника, са укупном тржишном капитализацијом од 1,09 билиона долара. Али, иако је дигитално доба донело неспорне добитке потрошачима, највећи корисници овог доба нису били радници. Штавише, користи од ових изузетних технолошких достигнућа и развоја нису широко распрострањене, његови највећи корисници били су акционари. Као резултат, многе земље су сведоци значајног опадања удела радне снаге у БДП-у. Не само у Сједињеним Државама, неки квалификовани радници су изузетак, они имају све већи удео у БДП-у, али други не. Наравно, пад удела радне снаге је још значајнији када се искључи мала група ових висококвалификованих радника са високим приходима. Наравно, радници не могу бити оптимисти, мање од 20% америчких радника верује да ће генерација која тренутно ступа у радни контингент имати боље животе од њих самих. Недавни извештај чак предвиђа да ће животни стандард многих домаћинстава с ниским и средњим приходом у Великој Британији вероватно бити нижи до 2020. него што је био 2008.⁹³

Одлагање раста привреде, успоравање стварања нових иновација, као и епизодни проблеми са ширењем постојећег, привилегованог положаја власника капитала, убрзана диференцијација у претходним годинама, све су то били економски проблеми, чак и развијених земаља. Према глобалном светском извештају Credit Suisse Global за 2019. годину, 44% све имовине широм света сада контролише најбогатијих скоро 1% одрасле популације на свету.⁹⁴ Растућа неједнакост више је него економски феномен, то је велики изазов за друштва. Као што су Вилкинсон и Пикет показали, неједнака друштва имају тенденцију да буду насилнија, имају већи број

---

⁹³ Carl Benedikt Frey and Michael Osborne, *Technology at Work. The Future of Innovation and Employment*, Citi GPS: Global Perspectives & Solutions, Oxford Martin School, February 2015, str. 7.

⁹⁴ Anthony Shorrocks, Jim Davies, Rodrigo Lluberas, *Global Wealth Report 2019*, Zürich: Credit Suisse AG Research Institute, 2019.

људи у затвору, доживљавају већи ниво менталних болести и гојазности и имају нижи животни век и нижи ниво поверења.⁹⁵

Пад технолошке динамике развијених земаља може бити један од разлога пада продуктивности и растуће концентрације богатства, али то још не објашњава зашто зараде нису успеле да расту заједно са продуктивношћу. Једно од објашњења је променљива природа иновација. У истраживању које је спроведено у 16 развијених земаља за период од 1971. до 2010. показало се да постоји геп између раста продуктивности и висине надница, односно да више расте продуктивност од надница. Бринјолфсон и МекАфи⁹⁶ указују да је потребно време да се радници навикну на иновационе технологије. С друге стране, код доброг дела запослених постоји страх да ће аутоматизација, компјутеризација, укључујући технологије Индустије IV генерације, многе од њих оставити без посла, или натерати да се реструктурирају.⁹⁷ Дакле, пораст технолошког напретка и нове технологије, иновације, довешће до привредног раста, продуктивности и општег благостања, али постоји могућност да ће све значајнији његов део припасти расту капитала, а не у истој мери и продуктивности и порасту висине зарада. С друге стране, општи привредни пораст свакако ће на различите начине подстаћи и подићи ниво друштвеног богатства, а улога државе у редистрибуцији дохотка ће, између осталог, путем пореза, социјалних мера, утицати да се добитак расподели на шири део заједнице.

Дигитално доба доноси могућности употребе досад невиђених технологија, попут паметних телефона и *World Wide Web*. Одлика нових технологија је све бржа њихова примена у пракси, модификација, дакле стварање низа нових напредних модела у све краћем року, те комерцијализација њихове употребе великим бројем корисника. Тако је за

---

⁹⁵ Richard G. Wilkinson and Kate Pickett, *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, New York: Bloomsbury Press, 2010.

⁹⁶ Erik Brynjolfsson & Andrew McAfee, *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*, New York – London: W. W. Norton & Company, 2014.

⁹⁷ Carl Benedikt Frey and Michael Osborne, *Technology at Work. The Future of Innovation and Employment*, Citi GPS: Global Perspectives & Solutions, Oxford Martin School, February 2015, pp. 10–11.

телефон, након његовог проналаска требало чак 75 година док се стигло до 50 милиона корисника. У случају радија то је било 38 година, а за телевизију свега 13 година. За интернет је било потребно четири године, а за фејсбук три и по да се дође до 50 милиона корисника, док је у случају *Angry birds-a* за то било довољно свега 35 дана. Дигиталне технологије повезују различита знања и омогућавају корисницима, иноваторима, чак и иноваторима аматерима могућности да комбинују претходна открића на иновативне начине. Компаније које воде дигиталну трансформацију су битно профитабилније у односу на компаније које су водиле раније технолошке револуције. На пример, оперативни приход по запосленом у Гуглу (*Google*) приближно је шест пута већи од прихода ИБМ (*IBM*), те око 12 пута од Генерал моторса (*General Motors*).⁹⁸

Теорија и пракса управљања пројектима пружили су нам велики број практично применљивих методологија за ефикасно управљање пројектом. Методологија управљања пројектом представља скуп метода, техника, процедура, најбољих пракси итд. које се користе на пројекту. Обично се заснива на специфичном приступу управљања пројектом, приступу који дефинише скуп принципа и смерница који дефинишу начин на који се управља пројектом. Најпознатије методологије управљања пројектима су: PMI, IPMA, APM, YUPMA, HBS, PRINCE 2 и многе друге.⁹⁹

Индустрија IV генерације повезана је и испреплетана с низом иновација и проналазака чија примена је све масовнија не само у привреди већ и свакодневном животу све ширих маса становништва, укључујући све више и мање развијене земље света. Интернет све више продубљује своју употребу у животу просечног становника у већини земаља света, па поред едукативне, забавне, информативне и комуникативне димензије он постаје и место куповине, читања штампе и др. „Паметне куће” и смарт телефони, аутомобили који се толико усавршавају да постају самоходни, дрони и беспилотне летелице, само су нека од достигнућа која преплићу Индустрију IV генерације са другим гранама привреде, али и практичним животним стилем све ширих маса становништва на планети.

---

⁹⁸ Carl Benedikt Frey and Michael Osborne, *Technology at Work. The Future of Innovation and Employment*, Citi GPS: Global Perspectives & Solutions, Oxford Martin School, February 2015, pp. 13.

⁹⁹ Petar Jovanović and Ivana Berić, Analysis of the Available Project Management Methodologies, *Management* (Belgrade), 23, № 3, (2018), str. 3–13.

Велике наде доноси модел економског раста и општег напретка са могућношћу примене Индустије 4.0 и више иновативних технологија. Пре светске економске кризе, са епицентром у САД и развијеним западним земљама, економски раст је неколико година износио око 5%. Ово је учинило могућним да се брзим растом озбиљно почне смањивати сиромаштво, укључујући земље које немају велики економски раст. Међутим, економска криза успорила је раст, па се очекује бржа примена Индустије 4.0 као велика шанса за убрзање привредног раста, иако смо постали свесни да дохоци неће бити равномерно распоређени, нити на земље и регионе нити међу деловима становништва. Раст привреде након кризе у већини земаља стабилизовао се на око 3% или максимално 3,5%. Међу делом економске елите на Западу појавила се теза о могућности „стогодишњег пада” и говорило се о „секуларној стагнацији”, термину Алвина Хансена из Велике депресије 1930-их. Ову тезу подржавају, између осталог, познати економисти Самерс (*Summers*) и Кругман (*Krugman*). „Секуларна стагнација” описује се као ситуација у којој недостаје тражња, која се не може превазићи чак ни када су каматне стопе блиске нули. Иако је ова идеја контроверзна, она имплицира да глобални раст може додатно да опадне.¹⁰⁰ Сличну могућност је Кејнс (*Keynes*) означио као замку ликвидности 1930-их. Затим је указао да је то могуће, јер су елементи кризе, ситуација у којој ни подстицање економског раста нити ревитализација привреде нису могући чак и у случају пада каматних стопа близу нули. Потом он препоручује могућност повећања новчане масе без директне опасности од инфлације.

Дакле, Индустија 4.0 се види као могућност за убрзање економског развоја, превазилажење застоја у расту продуктивности, које је очигледно у неколико претходних деценија широм света. Наравно, ово не може решити све развојне проблеме, али ће свакако дати могућност за оживљавање економије и раст продуктивности. На овај начин се не би решиле разлике између концентрисаног богатства најбогатијих и све веће заосталости најсиромашнијих слојева становништва, укључујући и најбогатије земље. Истовремено је потребно спроводити социјалну и фискалну политику.

---

¹⁰⁰ О овим процесима видети више у: Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*, Geneva: World Economic Forum, 2016, str. 33.

Закључак

Европска комисија је у априлу 2016. године представила планове и политике подршке дигитализацији, у склопу спровођења Стратегије јединственог дигиталног тржишта. Ту је означено да је развој Индустрије IV генерације приоритет и у том правцу су основани подстицајни фондови, усвојени неки стандарди и предложени нови прописи. Неколико чланица ЕУ усвојило је и посебне стратегије за подршку развој Индустрије IV генерације. Тада је процењено је да ће се до краја 2021. године дигитализацијом повећати годишњи приход европског индустријског сектора за више од 110 милијарди евра. *Günther Oettinger*, комесар за дигиталну економију и друштво ЕУ, залаже се за дигитализацију што већег дела постојеће индустрије, по могућности читаве у будућности. Тако би ЕУ задржала важну позицију у оквиру светске привреде и у будућности. У Европској унији до 2030. године планирају се инвестиције од 1.350 милијарди евра у Индустрију IV генерације у правцу реализације тог циља.¹⁰¹

При формулисању стратегије и даљој имплементацији принципа Индустрије 4.0 у нашој земљи потребно је имати на уму постојеће разлике у степену развијености у различитим земљама одакле, између осталог, проистичу (делимично или чак значајно) различити приступи овом проблему и процесу: у развијеним земљама доминира социјална сфера, а у земљама у развоју економска која је оријентисана на почетак масовне производње. Ове разлике су критички уочили Боговиз и сарадници.¹⁰² У целини, као што можемо видети у Табели 4.2, током формирања Индустрије 4.0 у развијеним земљама доминирају спољни циљеви (глобални маркетинг), док земље у развоју теже унутрашњим циљевима (раст и развој економије). Додатни (пратећи) циљеви формулисања Индустрије 4.0 у развијеним земљама везани су за отварање људских потенцијала, а у земљама у развоју сведени су на модернизацију предузетништва.¹⁰³

---

¹⁰¹ <https://pcpress.rs/industrija-4-0-i-buducnost/>

¹⁰² Aleksei V. Bogoviz, Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries, in: Elena G. Popkova, Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.), *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, pp. 155–164.

¹⁰³ Aleksei V. Bogoviz, Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries,

Табела 4.1. Упоредна анализа формирања Индустије 4.0 у развијеним и земљама у развоју

Критеријуми поређења	Развијене земље	Земље у развоју
Доминација главних циљева формирања Индустије 4.0	Екстерни циљеви (глобални маркетинг)	Интерни циљеви (раст и развој привреде)
Додатни (пратећи) циљеви формирања Индустије 4.0	Отварање људских потенцијала	Модернизација предузетништва
Доминација сфере интереса током формирања Индустије 4.0	Социјална: експанзија индивидуалне производње	Економска: почетак масовне производње
Ниво примене концепта Индустије 4.0	Национална и државна стратегија развоја	Корпоративна, стратегије развоја појединих компанија
Утицај Индустије 4.0 на економију знања	Развој економије знања	Формирање економије знања
Припремљеност социо-економске платформе за формирање Индустије 4.0	Формирано дигитално друштво и дигитална економија	Дигитално друштво и дигитална економија у процесу формирања
Финансијске баријере на путу формирања Индустије 4.0	Не постоје или су мале	Високе
Очекивани резултати	Близу десет година	Близу петнаест година

С друге стране, као што се види у табели 4.2, током формирања Индустије 4.0 у развијеним земљама доминирају спољни циљеви (глобални маркетинг), док земље у развоју теже унутрашњим циљевима (раст и развој економије).¹⁰⁴ Наравно, треба нагласити да су утврђене посебности формирања Индустије 4.0 у развијеним земљама и земљама у развоју прелиминарне, јер је овај процес у развијеним земљама у

in: Elena G. Popkova, Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.), *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, p. 161.

¹⁰⁴ Aleksei V. Bogoviz, Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries, in: Elena G. Popkova, Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.), *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, str. 160.

почетном стању, а у фази припрема за даље успостављање Индустије 4.0 у земљама у развоју.¹⁰⁵

Три битна појма за разумевање економског раста нестала су из економских модела с преовладавањем теорије Адама Смита:¹⁰⁶

1) иновације или нова достигнућа – појам је столеће и по био кључан у економској социологији, од када је Ф. Бејкон 1625. објавио Есеј о иновацијама (*An Essay of Innovation*);¹⁰⁷

2) економски раст као синергијски феномен – схватање да они који деле тржиште са иновативним делатностима постижу виши животни стандард од других; и

3) квалитативна различитост привредних делатности – као носилаца економског раста.

Очигледно, потребно је поново усвојити ове заборављене истине. У том смислу, улога државе у будућем економском развоју не сме се занемарити. Концепт Индустија 4.0 управо имплицира такву улогу државе. За његову реализацију потребно је укључити и поштовати науку и њене напоре да промовише и примени принципе Индустије 4.0, као што су, на пример, напори Машинског факултета у Београду.¹⁰⁸ Нажалост, чини се да Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године у овом смислу не улива довољно поверења. Ако знамо да постоји припрема за Индустију (и друштво) 5.0,¹⁰⁹ то може бити веома упозоравајуће.

---

¹⁰⁵ Aleksei V. Bogoviz, Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries, in: Elena G. Popkova, Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.), *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, str. 163.

¹⁰⁶ Ерик С. Реинерт, *Глобална економија. Како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнију*, Београд: Чигоја штампа, 2006, стр. 26.

¹⁰⁷ Francis Bacon, *Essays of Francis Bacon*. New York: Charles Scribner's Sons, 1908, str. 109–111.

¹⁰⁸ Vidosav D. Majstorović, Dragan Đurđanović, Jun Ni, Radivoje Mitrović, Milivoje Miletić: Novo-industrijalizacija Srbije i industrijska politika – pogled 2020/2030. Dokument Konferencije USA–EU–Japan–Serbia Manufacturing Summit, Belgrade, 31st May – 2nd June, 2016, SERBIA, Beograd, 2016.

¹⁰⁹ Видети, на пример, Skobelev, P. O. & S. Yu Borovik, On the way from Industry 4.0 to Industry 5.0: from digital manufacturing to digital society, *Industry 4.0*, Vol. 2, 2017, № 6, str. 307–311.

МЕТАЛСКА И МАШИНСКА ИНДУСТРИЈА У СРБИЈИ

Увод

Савремена макроекономска теорија све економске активности сматра једнаким, неутралним. Овај очигледан макроекономски приступ прихваћен је од макроекономске теорије, с многим и далекосежним последицама. Ова теорија је заборавила стару економску истину, познату више од неколико векова: економске активности су квалитативно различите. Ова истина је препозната из економског живота првих европских држава-градава у раним вековима појаве модерне економије и описана у првим економским делима ренесансних и меркантилистичких економиста. Они су нагласили да је економска структура државе од великог значаја, те да је индустрија покретачка снага технолошког напретка, покретач економског раста и креатор синергетских ефеката у целој економији, како је 1613. године описао италијански меркантилиста А. Сера.¹¹⁰ Ова истина је била узрок појаве прве економске политике, која је резултат посматрања: ова, прва промишљена индустријска политика великих размера заснована је на опажању онога што је богато европско подручје учинило богатим. Да би постале богате, европске земље, попут Енглеске и Француске, морале би опонашати и копирати економске структуре Венеције и Холандије, али не нужно и њихову економску политику. Почев од Хенрика VII економска политика у европским земљама у неколико наредних векова заснива се на принципу максимизирања сопствених индустријских сектора, док је често, истовремено, наносила штету индустрији других земаља.

Ово знање је било уобичајено током неколико векова, све до најновијег периода владавине парадигме тржишног фундаментализма. Тада је завршена ера названа „култ прерађивачке индустрије“, то је била главна тема економске политике, ако не и економске теорије, од краја 15. века до

---

¹¹⁰ Antonio Serra, *Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj*, S. Štampar (ur.) *Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća*, „Kultura“, Zagreb, 1952, str. 111–188.

после Другог светског рата. Антонио Сера је први који је нагласио да су производња и пољопривреда подређени различитим принципима.¹¹¹ Он је први описао растуће приносе, назване после њега „Закон о растућим приносима” (Синијер), наспрот опадајућим приносима, који карактерише пољопривреду (Тирго).

Џон Стјуарт Мил, један од најутицајнијих енглеских економиста друге половине XIX века, сматра да је ово најозбиљније питање које се може пронаћи у читавом пољу политичке економије. „Питање је важније и фундаменталније од било ког другог; оно укључује читав проблем узрока сиромаштва, у богатој и марљивој заједници: и док ову ствар не разумемо темељно, нема сврхе наставити с нашим истраживањем.”¹¹² Међутим, Мил упозорава, ово није општи закон: у случају повећања становништва, потражња за већином производа земље, а посебно за храном, расте у одговарајућој пропорцији, док не постоје сличне тенденције до произведених предмета. Тенденција је у супротном смеру, али не за све производе: то је вероватна и уобичајена, али не и нужна последица.¹¹³

Нажалост, ова алтернативна економска теорија напуштена је у последњој четвртини 20. века. Данас је главна, мејнстрим теорија („стандардна теорија”) основа за економске политике коју институције Вашингтона захтевају од неразвијених земаља. Али, генерално, не захтевају од богатих земаља. Наиме, након пада Берлинског зида 1989. године и завршетка Хладног рата, земље источне и југоисточне Европе суочиле су се са фундаменталним проблемом: како прећи са планске економије на тржишну. Оне су створиле амбијент у којем би било могуће, без предрасуда и идеолошког оптерећења, разговарати о улози државе у економском развоју. Главна економска мисао, међутим, ометала је правилно разматрање два фундаментално различита економска погледа: производно

---

¹¹¹ Antonio Serra, *Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj*, S. Štampar (ur.) *Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća*, „Kultura”, Zagreb, 1952, str. 118–120.

¹¹² John Stuart Mill, *Principles of Political Economy. Books I-II*, *Collected Works of John Stuart Mill*. Volume 2, University of Toronto Press – Routledge & Kegan Paul, Toronto – London, 1965, p. 173.

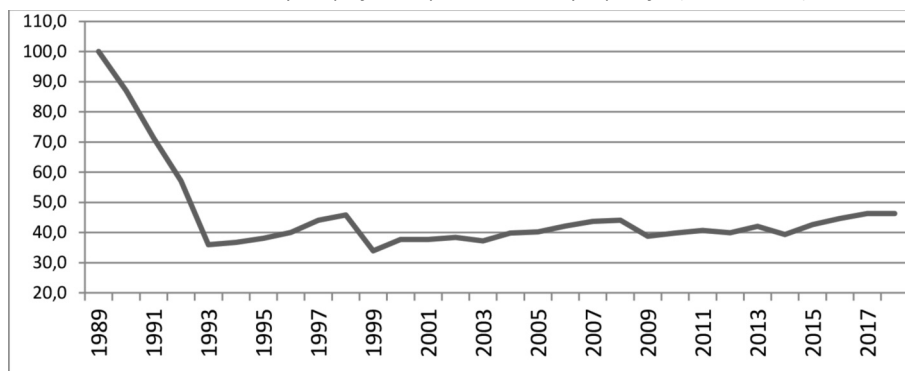
¹¹³ John Stuart Mill, *Principles of Political Economy. Books III-IV*. *Collected Works of John Stuart Mill*. Volume 3, University of Toronto Press – Routledge & Kegan Paul, Toronto – London, 1965, pp. 712–713.

усредсређена и активистичко-идеалистичка (ренесансна) традиција и пасивистичко-материјалистичка традиција Смита, Рикарда и неокласичне економије усредсређена на размену.¹¹⁴

Преглед развоја електропривреде, рудника, метала и металургије

У многим радовима¹¹⁵ тврдило се да то није резултат недостатка капитала, како наводе многи наши аутори, већ резултат погрешне економске политике. Ми овде наглашавамо политике које је промовисао Вашингтонски консензус, или неолиберална агенда. Спровођење политике вашингтонских институција резултира у Србији, између осталог (првенствено, смањењем БДП-а), потпуном деиндустријализацијом (види слику 5.1). Највећи губици, не само у Србији, били су управо у индустрији.

Слика 5.1. Индустријска производња у Србији (1989=100)

Извор: Прорачун аутора на основу Статистичког годишњака Републике Србије 2010, 2012, 2017.

¹¹⁴ Erik S. Reinert, The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, Volume 26, 1999, № 4–5, p. 270.

¹¹⁵ На пример: Рајко М. Буквић, Могу ли дознаке постати извор акумулације?, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 357–366.

Индустријска производња у Србији на почетку велике финансијске и економске кризе 2009. била је на нивоу од 39% у односу на 1989. годину, многе гране су драстично смањиле производњу, а неке су престале да постоје. Након тога, индустријска производња је осцилирала, па је тек након повећања у последње две анализирани године (за 8,4% у 2015. и за 4,7% у 2016) Србија достигла приближно исти ниво који је имала 1998. године, пре НАТО агресије. Уследио је велики пад 1999. године у којој је НАТО бомбардовао Србију (и Црну Гору), а многи индустријски капацитети су уништени. Тај фактор и други током 1990-их (економске санкције, ратови у околним републикама) нису за потцењивање. Међутим, јасно се види драстичан пад индустријске производње. Стопа запослености у индустрији такође је катастрофална – пала је са 700.000 на 400.000 након 2000. године.

За почетак металске и машинске индустрије у Србији узима се 1853. година, када је новоизграђена „Тополивница“ у Крагујевцу успешно произвела свој први топ.¹¹⁶ Ово је био почетак првог таласа, односно примарне индустријализације Србије. Током друге половине 19. века оснивају се многа предузећа металске и машинске индустрије у тадашњој Србији, али и у Војводини која је била део Аустроугарског царства. До почетка Првог светског рата индустрија у целини, укључујући металску и машинску, развија се вишестрано. Између два светска рата у целој данашњој Србији развија се металска и машинска индустрија. Посебно важни центри су Београд, Крагујевац, Ниш и многи центри у Војводини. После Другог светског рата у Србији се дешава повећање индустријских организација и креирају се индустријске зоне.

Главни подсектори ових делатности су: металопрерађивачка индустрија, производња машина, производња транспортних средстава, електричних машина и уређаја, оружја и муниције.

Металски и електро сектор у Србији постигли су економски и технолошки максимум 1980. године. Након тога дошло је до великог успоравања, а након 1985. године до стагнације и смањења производње. Такво стање резултат је санкција, неефикасне приватизације и

---

¹¹⁶ Небојша Ђокић, Почети тополивнице у Крагујевцу, <https://www.mycity-military.com/Stari-srednji-i-novi-vek/Poces-i-Topolivnice-u-Kragujevcu.html>; Петар Петровић, Четврти талас индустријализације, технолошка димензија и будућност коју не можемо да занемаримо, у: Оцић, Часлав (ур.) *Мозуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 179.

реорганизације (реструктурирања), технолошке застарелости, преурађене либерализације, великог удела сиве и црне економије, нестабилности валуте, при чему је курс првенствено усмерен на задовољавање интереса потрошача, високе задужености, и на крају одсуства страних инвестиција или њихове лоше усмерености. Металски и електро сектор су увек концентрисани у близини великих система, с кооперативним кластерима. Одсуство оваквих система и коопераната данас је велика препрека за ревитализацију сектора. Данас је производња метала и машина једна од најважнијих индустрија у српској привреди, са уделом од 6% у њеном БДП-у, и са високо квалификованим запосленима, образованим за достизање европских стандарда.

Предузећа у овој индустрији разликују се по величини и структури, јер се иста индустрија разликује. Велике компаније доминирају на првом нивоу ланца вредности, са великом економијом обима (производња основних метала, примарна металска индустрија), док компаније за прераду и производњу специјализованијих производа од метала припадају малим и средњим предузећима. У секундарној производњи, као што је ливница, пресовање, обрада и премазивање метала, учешће малих и средњих предузећа је 90%.

Металска индустрија је увек била извозно оријентисана, њено учешће у укупном извозу Србије износи 20%. Најважнија тржишта су Италија, Немачка и Босна и Херцеговина. Због споразума о слободној трговини са Русијом порастао је извоз на ово тржиште.

Металопрерада, електропривреда, рудници метала и металургија Србије у 21. веку

Производња

Производња металске и машинске индустрије у Србији у периоду 2001–2012. приказана је у следећој табели (видети табелу 5.1). У базној производњи метала до 2007. године у односу на 2001. регистровано је више него удвостручење физичког обима (229,4%), али је до 2012. забележен велики пад обима и он се скоро вратио на обим производње из 2001. године (105%, па је само 5% повећање за 11 година). У производњи осталих металних производа забележен је константан раст у периоду 2000-их, па је

индекс у 2007. у односу на 2001. износио 127,5%, а од 2012. до 2001. – 150%. У производњи електричних машина и апарата индекс у 2007. години у односу на 2001. износио је 132%, а у 2012. години је постигао 146,9%, уз континуирани раст. Међутим, у производњи других машина и опреме, у машинској индустрији 2007. године забележен је огроман пад у односу на 2001. годину, на само 65,5%, а до 2012. на 57,8%. То значи да је смањење настављено, иако знатно успорено, али је укупна производња готово два пута мања на крају овог 11-годишњег периода. Коначно, у производњи мотора у 2007. години забележен је значајан раст у односу на 2001. годину, са индексом 142,6%, али је као и код базних метала производња смањена до 2012. године на само 100,2%.¹¹⁷

Као што видимо, такође у табели 5.3, финансијска и економска криза била је кључна и довела је до смањења главних перформанси ове индустрије.

Табела 5.1. Индустријска производња у одабраним гранама српске прерађивачке индустрије, 1980–2012 (индекси физичког обима, 2001 = 100)

Индустријски сектор	1980	1989	1998	2007	2012
Индустрија	193	267	121	115,0	103,4
Прехрамбена индустрија	118	129	107	127,1	117,7
Производња дуванских производа	124	107	98	138,2	124,5
Производња текстилних предива и тканина	195	216	107	42,6	23,5
Производња кокса и деривата нафте	128	151	125	152,5	107,5
Производња хемикалија и хемијских производа	68	112	152	248,1	174,9
Производња производа од гуме и пластике	42	50	107	127,0	120,8

¹¹⁷ Ivan Nikolić and Jovan Zubović, Structural Changes in Serbian Industry during Transition, *Industrija*, 41, 2013, 2, str. 75.

Индустријски сектор	1980	1989	1998	2007	2012
Производња производа од неметалних минерала	131	152	106	94,7	70,4
Производња основних метала	112	125	173	229,4	105,0
Производња металних производа, осим машина	285	283	125	127,5	150,1
Производња електричних машина и апарата	683	871	130	132,8	146,9
Производња других машина и опреме	136	161	126	65,5	57,8
Производња моторних возила и приколица	255	361	126	142,6	100,2
Производња намештаја и сличних производа	220	225	100	141,4	83,8

Извор: Ivan Nikolić and Jovan Zubović. Structural Changes in Serbian Industry during Transition, *Industrija*, 41, 2013, 2, стр. 75.

Према подацима Привредне коморе Србије,¹¹⁸ број предузећа у овим делатностима у 2015. години био је 5.263 са 120.932 запослена. Металска и електроиндустрија са 4.747 активних предузећа чини 5,47% свих предузећа, док има 103.615 запослених, што је 10,48% од укупног броја запослених у привреди Србије. Укупан број предузећа у рудницима метала и металургији је 516, запослених 17.317. Удео субјеката металске и електроиндустрије у физичком обиму индустријске производње смањило се са више од 20%, данас на једну половину тог нивоа. Удео производње металских руда и металургије у физичком обиму индустријске производње варира, због осцилација у производњи железа и челика у Смедереву.

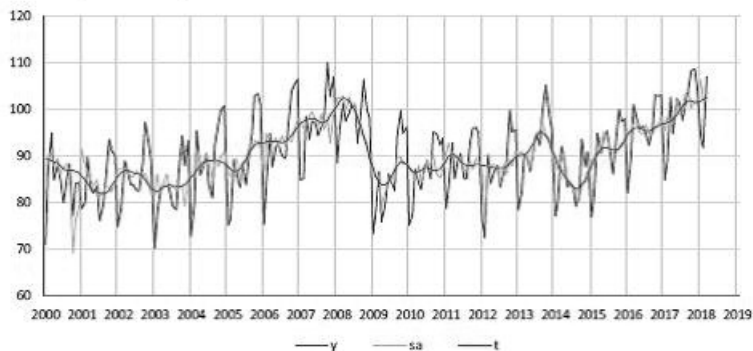
Извоз металске и електроиндустрије у 2015. години износио је 4,706 милијарди долара, односно 10,3% мање него у 2014. Увоз је износио 6,639 милијарди долара, односно 4,8% мање у односу на 2014. годину. Извоз рудника метала и металургије за 2015. износио је 1,34 милијарди долара,

¹¹⁸ Металска, електроиндустрија, рудници метала и металургија, <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx?id=12>

или 11,4% мање него претходне године. Увоз је износио 1,59 милијарди долара, што је за 8,8% мање у односу на 2014. годину.

Слика 5.2: Индекси производње прерађивачке индустрије Србије у 2000–2018.

y – оригинал, sa – са сезонском компонентом, t – тренд циклус компонента, $\emptyset$ 2017 = 100

Извор: *Трендови*, I квартал, Републички завод за статистику, Београд, 2018.

Током 25 година стагнације десила се огромна технолошка ерозија која је уништила основне конкурентне способности српске индустрије. У овом периоду индустријска производња се смањила у односу на 1989. годину за две трећине, број запослених се такође смањило за две трећине, а учешће индустрије у БДП-у је на половини остварене у тој години. Две и по деценије кризног стања српске привреде резултовало је губитком способности за производњу високотехнолошких производа које је производила 1980-их, па чак и 1970-их. У овом периоду многе индустријске и прерађивачке гране драстично су смањиле своју производњу, а неке су готово нестале.¹¹⁹

У наставку текста разматрамо раст металске и машинске индустрије у Србији, након финансијске и економске кризе, односно у периоду 2008–2016.

¹¹⁹ Петар Петровић, Четврти талас индустријализације, технолошка димензија и будућност коју не можемо да занемаримо, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 183–184.

Генерално, индустрија метала и машина делила је судбину српске индустрије. Само су прехранбена индустрија и енергетика, међу свим индустријама, успели да очувају ниво производње од периода до 1990-их. Остале гране су имале велики пад.

Табела 5.2. Индекси индустријске производње по делатностима, 2008–2016 (Претходна година = 100) [6]

Делатност	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Индустрија	101,4	87,4	101,2	102,5	97,8	105,5	93,5	108,3	104,7
Прерађивачка индустрија	101,1	83,9	102,6	99,8	99,1	104,8	98,6	105,3	105,3
Производња основних метала	103,4	71,2	121,1	96,3	53,3	92,2	108,5	120,6	108,8
Производња металних производа, осим машина	109,8	81,4	107,6	108,8	112,6	105,3	75,3	106,8	107,8
Производња рачунара, електронских и оптичких производа	97,1	78,8	71,6	124,2	98,0	55,6	108,6	77,8	114,6
Производња електричне опреме	102,3	89,8	111,7	108,5	99,3	111,2	97,6	102,3	109,1
Производња машина и опреме на другом месту непоменуте	120,5	72,9	88,7	109,1	103,8	65,8	129,0	119,1	98,9
Производња моторних возила и приколица	84,6	60,2	95,3	124,3	116,5	239,3	97,1	95,4	92,4

Делатност	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Производња осталих саобраћајних средстава	155,2	95,2	84,9	54,5	80,2	66,5	96,7	85,1	152,5

Извор: Статистички годишњак Републике Србије 2010, 2012, 2017.

Производња основних метала је у 2012. екстремно и уникатно брзо опала на само око половине производње у претходној години (53,3%), идуће године настављено је смањење у односу на претходну годину, али нешто мање, а у наредне три године постигнут је напредак, али недовољан да се потпуно смањи екстремно смањење у односу на 2012. Производња металних производа (осим машина и опреме) сваке године остварила је изванредан пораст, осим у 2009. и 2014. када су опадања била велика: око једне петине и једне четвртине обима производње. Производња рачунара, електронских и оптичких производа драстично је опала, на скоро половину производње у претходној години у 2013, такође значајно у 2009, 2010. и 2015. години. Производња електричне опреме је у овом периоду осцилирала, али без великих промена. Производња машина и опреме има значајан пад, за око једну трећину производње у 2013. Претходни пад је такође био значајан и трајао је две године – 2009. и 2010. Опоравак у 2014. и 2015. години поново је прекинут 2016. Производња моторних возила, приколица и полуприколица у 2012. забележиле су повећање од 16,5% у односу на претходну годину. У 2013. години регистрован је екстремни раст производње за око 140%. У наредне три године евидентно је извесно смањење обима производње за око 5% годишње. Коначно, производња осталих транспортних средстава забележила је константан пад обима производње у периоду 2009–2015, посебно изражен у 2011. и 2013. години. У 2008. и 2016. забележен је пораст обима производње за више од 50%.

Друге перформансе

Главни учинци металске и електроиндустрије у периоду 2006–2010 приказани су у табели 5.3. Она илуструје утицај финансијске и економске кризе на ову српску индустрију.

Табела 5.3. Главне перформансе металске и електроиндустрије Србије 2006–2010

Индикатори	2006	2007	2008	2009	2010
Остварени приход у милијардама УСД	5,1	6,7	6,4	5,3	5,3
Удео у укупном приходу српске привреде (%)	6,3	6,1	6,1	5,7	5,9
Удео у укупном физичком обиму индустријске производње (%)	9,1	8,7	9,3	9,8	12,5
Број компанија	4.635	4.793	4.999	5.030	5.044
% од укупног броја компанија	5,70	5,74	5,64	4,84	4,57
Број запослених у компанијама	133.828	126.432	128.465	115.224	116.556
% од укупног броја запослених у компанијама	11,98	11,35	11,48	10,89	11,70

Извор: *Metalska, elektroindustrija, rudnici metala i metalurgija*, <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx?id=12>

Ефекти приватизације били су предмет анализе у раду двојице домаћих аутора.¹²⁰ Иако је приватизација делимично покренула реструктурирање предузећа у неким областима прерађивачке индустрије и донела свежи капитал, нове технологије и ново менаџерско знање, ипак резултат тог процеса био је далеко слабији него што се у почетку очекивало. У овој статистичко-економској анализи ефеката приватизације индустрије у Србији на нефинансијски корпоративни сектор у периоду 2002–2007, по гранама, аутори су приметили да је само производња готових металних производа имала врло мале ефекте. Тако су у периоду до 2007. године приватизоване фирме овог сектора оствариле слабију продуктивност рада и јединичну цену рада у односу на приватизована индустријска предузећа у гранама производње неметалних производа, текстила, дувана, енергетике и неким другим гранама индустрије.

Ефекти улагања, реформи и повећања технолошког нивоа модернизације српске прерађивачке индустрије по гранама у периоду 2001–2014.

¹²⁰ Ivan Nikolić and Miladin Kovačević, *The impact of Privatisation – Empirical Analysis and Results in Serbian Industry*, *Industrija*, Belgrade, 42, 2014, 1, str. 80–82.

анализирани су у раду троје аутора.¹²¹ Међу осам анализираних транзиционих земаља (Србија, Бугарска, Румунија, Мађарска, Чешка, Пољска, Словенија, Словачка), Србија је у периоду 2000–2013. имала највећи пад запослености (–14,3) и БДВ (–5,6). Највећу еластичност стопе раста уложеног капитала међу српским производним гранама у периоду 2000–2014. има производња моторних возила, нешто изнад просечне производње производа од основних метала, и око просечне производње електричне опреме и производње металних производа. Најмању еластичност стопе раста уложеног капитала имају индустрија намештаја, дуванска индустрија, индустрија папира и производа од папира, и неке друге. Резултати истраживања у овом раду указују на то да су стопе раста биле веће у оним гранама у којима су реформе биле свеобухватније, брже, интензивније и у целини спроведене ефикасније. Другим речима, инвестиције, проширење и модернизација производње, имплементација нових технологија, резултирају ефектима напретка, израженијим управо у оним гранама, међу којима је производња метала и машинских производа.¹²²

Индустријска политика у Европској унији: неки аспекти

Европска унија се сусреће са извесним застојем у технолошком развоју индустрије у односу на неке друге савремене центре економске моћи, попут Кине, САД, земаља БРИКС-а и многих регионалних економских сила у експанзији. Јефтина радна снага, природни ресурси, мање изражени еколошки стандарди, у многим случајевима експанзиван раст становништва и тржишта, након тога економске интеграције у овим светским регијама, неки су од најважнијих фактора за раст моћи и технолошког развоја ових земаља.

Након деценија изгубљеног развоја, са све мањим приносима,¹²³ развијене земље су промениле своје економске политике. Препознали су

---

¹²¹ Ljubodrag Savić, Gorica Bošković, Vladimir Mičić, Structural changes in manufacturing industry at division level: Serbia and new EU member states, *Industrija*, 43, 2015, 4, str. 25–45.

¹²² Ljubodrag Savić, Gorica Bošković, Vladimir Mičić, Structural changes in manufacturing industry at division level: Serbia and new EU member states, *Industrija*, 43, 2015, 4, str. 36–37.

¹²³ Videti: Mark Weisbrot, Baker Dean, Rosnick David, The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress, DESA Working Paper, № 31, 2006.

улогу и важност горе наведених фактора и ставили иновације на свој дневни ред. У том правцу Европска унија је такође прихватила многе документе. Након низа трансформација, индустријска политика ЕУ поново је иновирана 2014. године Стратегијама за паметну специјализацију,¹²⁴ коју је Савет Европске уније усвојио у децембру 2013. године и усвојила Европска комисија. У овом документу уведена је хоризонтална индустријска политика. Стратегије имају пет циљева: 1) Оне фокусирају политику подршке и улагања на кључне националне/регионалне приоритете, изазове и потребе за развојем заснованим на знању; 2) оне надограђују снаге сваке земље/региона, конкурентске предности и потенцијал за изврност; 3) оне подржавају технолошке иновације и иновације засноване на пракси и имају за циљ подстицање улагања приватног сектора; 4) оне у потпуности укључују заинтересоване стране и подстичу иновације и експериментисање; 5) оне су засноване на доказима и укључују здраве системе праћења и евалуације. Приоритет за изградњу конкурентских предности је подстицање „хоризонталних” напора региона, стварања иновација, истраживања и развоја, повезаних с локалним предностима и предиспозицијама за развој традиционалних индустрија, укључујући производњу метала и машина. То је комбинација напредних технологија и локалних компетенција традиционалних индустрија, где би требало користити инструменте предвиђене за концептуални развој индустрије ЕУ Хоризонт 2020. Из тог разлога Европска комисија развија секторске акционе планове и акте који подржавају кључне индустријске секторе, укључујући бродоградњу, хемијску индустрију, производњу метала и машина, аутомобилску индустрију, текстилну индустрију, индустрију наоружања и неке друге гране. Посебне акције усмерене су на секторе са геостратешким импликацијама и високим степеном јавне интервенције, попут индустрије наоружања, неких грана металске и машинске индустрије, енергетике, аерокосмичке индустрије итд.¹²⁵

Веома је важно да развијене земље, пре свега Европа, индустријски развој увек повезују с технолошким развојем.¹²⁶ Технолошки развој је кључ

---

¹²⁴ *National/Regional Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3 strategies), Cohesion Policy 2014–2020*, European Commission, 2014.

¹²⁵ Ljubodrag Savić i Milena Lutovac, Novi koncept industrijske politike u EU, *Ekonomске идеје и пракса*, Економски факултет, Београд, бр. 25, јун 2017, стр. 15.

¹²⁶ Engelbert Westkämper, *Towards the Re-Industrialization of Europe, A Concept for Manufacturing for 2030*, Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg, 2014.

индустријализације. Први корак је развој одабраних индустријских грана, заснованих на потребама домаће потрошње и иностране тражње. За постизање зацртаних циљева неопходан је шири друштвени оквир, за њих је потребно провести реформе образовања, тржишта рада, јавних предузећа, пензијског система и свеобухватну пореску реформу.

Закључна разматрања

Након Европске уније, Србија се декларисала као друштво засновано на знању. Насупрот Европи која је у овом контексту развој индустрије ставила у прави стратешки фокус, Србија је у позицији да поново открива улогу и значај индустрије за развој модерне економије и савременог друштва.

У Стратегији и политици развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године¹²⁷ процењено је да ће тржишни систем и приватно власништво бити гаранција за успех опоравка индустрије. Напредак се очекује пре свега у оним деловима индустрије који су високо технолошки захтевни а то су, између осталог, производња машина и опреме, производња саобраћајних средстава и електронска индустрија.¹²⁸

Јасно је да је Србија у великом назадовању и стагнацији готово целе индустрије, укључујући производњу метала и машина. Будући концепт развоја мора рачунати с могућностима сопствених политика подршке на макро нивоу, али с друге стране могућностима сарадње са Европском унијом, без обзира на стварне шансе да се постигне чланство у ЕУ. Независно од тога, Србија има могућности сарадње, укључујући развој индустрије, са Русијом, Кином и другим земљама које су присутне у нашем региону. Кинески пут свиле велика је развојна шанса за Србију, која није чланица ЕУ и НАТО. Ово такође може бити њена предност, када узмемо у обзир сарадњу са Русијом (и другим, незападним земљама). Посебни трговински споразум са Русијом се не користи довољно.

---

¹²⁷ Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije od 2011. do 2020. godine, *Službeni glasnik RS*, broj 55, 27. jul 2011.

¹²⁸ Вођо Драшковић, Slom industrijskog sektora u Srbiji: postoje li šanse za reindustrijalizaciju, u: *Deindustrijalizacija u Srbiji: mogućnosti revitalizacije industrijskog sektora*, Institut ekonomskih nauka; Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Beograd, 2014, str. 125.

За обликовање будућег развоја индустрије у Србији, посебно развоја металске и машинске индустрије, потребно је размотрити проблеме и ограничења за пословање у овој индустрији.¹²⁹ Међутим, главни проблем, специфичан за овај сектор, јесте потреба да се превазиђе технолошки јаз, што је последица вишегодишњег занемаривања односа према производњи и фокусирања економских политика на потрошњу. Привредна комора Србије заједно са Српском академијом наука и уметности ради на стварању и имплементацији пројекта Националних технолошких платформи Србије. Основа за то је пропозиција да је индустријализација економски императив и да захтева нову развојну стратегију и симултане акције целог друштва.

Индустријске гране у металској и електроиндустрији са добрим потенцијалом за будући развој су:

- индустрија моторних возила, приколица и полуприколица;
- информационе технологије;
- електроника;
- електрична опрема у пољопривреди;
- одбрамбена индустрија.

У циљу ревитализације индустрије Републике Србије не треба занемарити стратешки значај инфраструктурног енергетског и транспортног сектора, посебно железнице. Морамо да запамтимо да је укупна дужина железничке мреже у Србији нешто више од 3.800 км, и мада се путнички железнички транспорт скоро занемарује, највиши степен одржавања је неопходан услов за промет роба и сировина кроз територију Србије. Железнички транспорт је, после транспорта пловним путем, најјефтинији облик превоза терета.

У том смислу, интерес се мора односити на нека правна лица из ових сектора, који се изгледа само кроз финансијске извештаје могу означити као „предузећа без будућности”. Међутим, у случају банкрота и ликвидације ових правних лица Србија губи контролу над стратешким секторима, не само у сфери производње већ и у сектору одржавања и сервисирања постојеће инфраструктуре.¹³⁰

---

¹²⁹ Metalska, elektroindustrija, rudnici metala i metalurgija, <http://www.pks.rs/Privreda/Srbije.aspx?id=12>

¹³⁰ Metalska, elektroindustrija, rudnici metala i metalurgija, <http://www.pks.rs/Privreda/Srbije.aspx?id=12>

Међу најважније капацитете, који се недовољно користе, наводимо следеће: производња гвожђа и челика (до 2.500.000 тона годишње); производња топло ваљаних равних производа (до 1.200.000 тона годишње); производња хладно ваљаних равних производа (до 600.000 тона годишње); производња лимених плоча (до 200.000 тона годишње), заварене цеви и хладно обликовани профили (до 55.000 тона годишње); производња вучене жице, производња арматурног челика (око 250.000 т. са маргиналним улагањима до 500.000 т/г), мреже и носачи више од 100.000 тона. Такође постоје добре могућности за улагања у Рударско-топионичарски комплекс Бор, затим у руднике метала за боље коришћење капацитета и финализацију руда и концентрата. Капацитети у ливници нису довољно искоришћени, само 30–40%.¹³¹ Очекујемо да „Сартид” Смедерево и Рударско-топионичарски комплекс Бор (РТБ) реше главне проблеме, и проблеме српске индустрије, са новим стратешким партнерима.

---

¹³¹ Metalska, elektroindustrija, rudnici metala i metalurgija, <http://www.pks.rs/Privreda/Srbije.aspx?id=12>

АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ ТЕКСТИЛНЕ ИНДУСТРИЈЕ У СРБИЈИ

Увод

Текстилна индустрија је грана индустрије која производи предиво, тканине од природних и синтетичких влакана, плетиво, одећу и платно. Производња текстила и одеће једна је од најстаријих индустрија у свету, па тако и у Србији. Првобитно је развијена у Енглеској, која је заправо држала монопол над текстилном индустријом целог света до средине 19. века. Тада је развој ове индустрије почео у другим великим земљама, попут Немачке, САД, Италије и Француске. Развој текстилне индустрије на међународном нивоу зависи од сировинске основе, односно специфичних грана пољопривреде, а у модерно доба од хемијске индустрије, као и међународних економских односа који у историји економије често нису показивали равноправност.

Млада српска држава започела је индустријализацију земље 1840-их година. Између осталог, изграђена је прва фабрика текстила (Фабрика војничког платна, одеће и ћебади) у Топчидеру (Београд) 1850. године, пресељена у Ужице 1870. и ликвидирана 1880. године.¹³² Затим је уследило оснивање нових текстилних фабрика: у Параћину (1880) и у лесковачком крају (1884), који је убрзо постао велики индустријски центар текстила („Српски Манчестер“). Након Првог светског рата и уједињења са Српском Војводином, текстилна индустрија је добила један нови центар, заснован на богатим природним ресурсима. Ова индустрија добила је велики значај након Другог светског рата, у социјалистичкој Југославији. Иако су неке гране биле напуштене (свиларство, на пример), текстилна индустрија постала је једна од најистакнутијих делатности. Постојећа текстилна предузећа су национализована, а многа нова формирана су од стране државе, односно као друштвено власништво. Текстилна индустрија била је веома важна за привреду и друштво Југославије (и Србије). Успешно је пратила светски

---

¹³² Dragoljub Trajković, *Tekstilna industrija Leskovca i okoline 1884–1918, Sto godina leskovačke tekstilne industrije (1884–1984)*, Leskovac: Narodni muzej, 1984.

технолошки развој, запошљавала је огромну масу радника и остваривала велики извоз. Ово је био „златни период“ текстилне индустрије Југославије и Србије. Главни текстилни центри били су, између осталих, Београд, Лесковац (град и јабланички крај – Грделица, Вучје, Лебане, Власотинце), Врање, Ивањица, Параћин, Кула итд. У више од стотину текстилних погона у Србији радило је око 250.000 запослених.

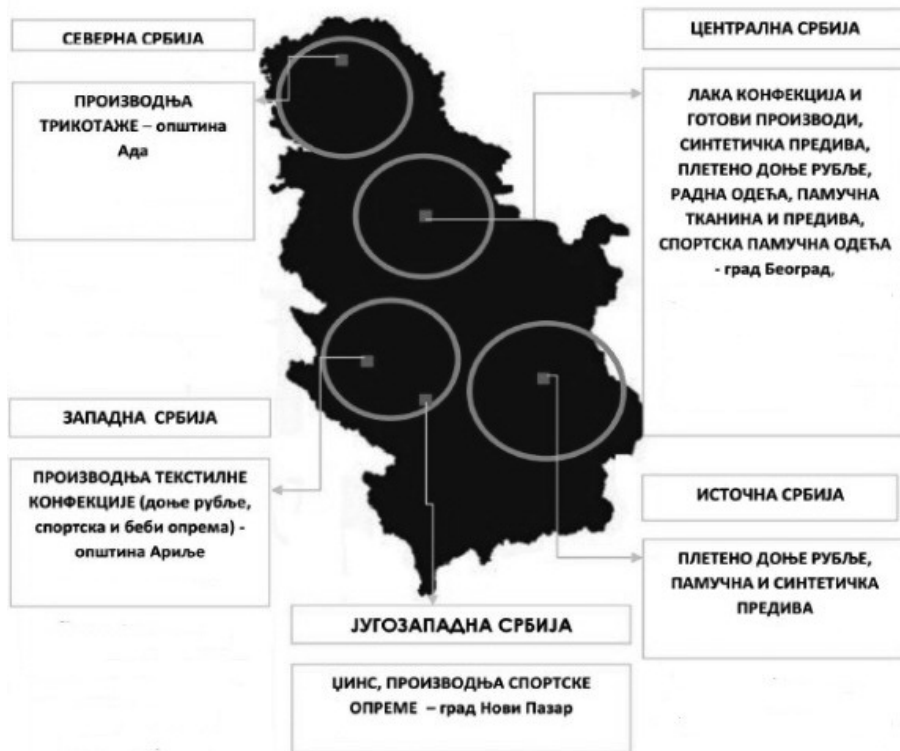
Деиндустријализација 1990-их година и текстилна индустрија Србије

„Златни период“ српске текстилне индустрије окончан је почетком деведесетих година прошлог века, када се Југославија распала. Ратови у бившим југословенским републикама, санкције СБ УН против СР Југославије и процеси либерализације и приватизације током прве половине последње деценије века резултовали су драстичним падом економских активности и БДП-а, посебно у прерађивачкој индустрији. Друга половина деценије донела је споро економско оживљавање, али је потом уследила косовска криза и илегална агресија НАТО земаља на Југославију. У бомбардовању које је трајало 78 дана многи индустријски објекти су срушени, а индустријска производња смањена је на трећину производње крајем 1980-их. Стога су деведесете биле деценија деиндустријализације, која је карактерисала не само српску већ практично све транзиционе економије, и била је очекивани резултат примене препорука Вашингтонског консензуса.¹³³

---

¹³³ Videti: Rajko Bukvić, *Vašingtonski konsenzus i deindustrijalizacija istočne i jugoistočne Evrope*, *Nova srpska politička misao*, Vol. 20, 2012, № 1–2.

Слика 6.1: Зоне постојеће текстилне индустрије у Србији

Извор: Студија и анализа тренутног стања индустрије текстила и одеће у шест (6) пограничних региона Републике Србије у погледу асортимана и расположивих производних капацитета у пограничној области Србија – Бугарска, Лесковац, 2015.

Након политичких промена у октобру 2000. године, влада је дефинитивно усвојила неолибералну економску политику која генерално не може довести до значајног оживљавања индустрије и привреде у целини. (Криминална) приватизација у првој деценији 21. века била је посебно штетна у индустрији и резултовала је њеном потпуном девастацијом. Велике фирме, не само у текстилној индустрији, генерално нису биле занимљиве за инвеститоре, а прилив СДИ је био веома мали. Дакле, опоравак привреде и индустрије био је спор и селективан, јер су само у неким гранама (енергетика, прехранбена индустрија, фармацеутска

индустрија, производња цемента) сачувани капацитети и производња. Текстилна индустрија не припада овим гранама. Процес приватизације у текстилној индустрији донео је неочекиване и необећане ефекте.¹³⁴ Многа велика текстилна предузећа су нестала, а данас могу бити објекти индустријског туризма.¹³⁵ Структура ове индустријске гране значајно се погоршала. За само пет година, између 2003. и 2008, број запослених у текстилној индустрији смањен је за око 50%.¹³⁶ Основа примарне производње, сировине, није ревитализована, а нова текстилна индустрија постала је увозно оријентисана. Места некадашњих индустријских гиганата заузеле су мале и средње фирме, које су основане углавном у старим текстилним центрима. Иако је индустрија постала флексибилнија, мале фирме нису могле бити аутономни покретачи развоја.

Светска економска криза 2008. има велики утицај на индустрију у целини, а такође и на текстилну индустрију Србије. Након кризе, почело је оживљавање српске индустрије, што је приказано у Табели 6.2 иако раст производње није био тако висок. Што се тиче резултата тренутне корона кризе, ми их још не знамо.

Нова текстилна индустрија Србије географски се налази у пет зона (сл. 6.1). Ове зоне су:¹³⁷

- Централна Србија – Београд и регион Београда, производња лаке одеће, синтетичког предива, радне одеће, памучних тканина, спортске одеће и других производа;
- Северна Србија – општина Ада, производња трикотаже;
- Западна Србија – општина Ариље, текстилна одећа (производња доњег рубља, спортске и одеће за бебе);

---

¹³⁴ Videti u: Enes Ćorović, Efekti privatizacije tekstilne industrije Srbije, *Ekonomika*, Vol. 58, 2012, № 3, ili detaljnije: Marija Obradović, *Hronika tranzicionog groblja. Privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989–2012*, Beograd: Nova srpska politička misao, 2017.

¹³⁵ Zoran Ilić, Potencijali razvoja industrijskog turizma u Leskovcu gradu tekstila – „Srpskom Mančesteru”, *Tekstilna industrija*, Vol. 67, 2019, № 1.

¹³⁶ Gordana Petrović, Snežana Urošević, Darjan Karabašević, Mlađan Maksimović. Stanje i perspektive razvoja tekstilne industrije u Srbiji, *Tekstilna industrija*, Vol. 65, 2017, № 3.

¹³⁷ Shodno: *Studija i analiza trenutnog stanja industrije tekstila i odeće u šest (6) pograničnih regiona Republike Srbije u pogledu asortimana i raspoloživih proizvodnih kapaciteta u pograničnoj oblasti Srbija – Bugarska*, Leskovac, 2015.

- Источна Србија – плетено доње рубље, памучно и синтетичко предиво;
- Југозападна Србија – Нови Пазар, спортска одећа и фармерке.

Међу врстама производње, наведена Студија¹³⁸ истиче превагу дорадних послова СМ или СМТ (*Cut, Make and Trim*), где се материјали увозе и додаје се само рад пре ре-експорта. Ово, наравно, није најбољи облик сарадње. Такође, Студија наглашава добар квалитет српске производње која је већ постала добро позната. Иако квалитет није упитан, као што није био раније, ова врста послова генерално показује лош положај наше текстилне индустрије као целине. Друга врста производње, OEM послови (*Original Equipment Manufacturing*), није толико распрострањена. Нешто је боља за структуру и развој текстилне индустрије, као и за привреду у целини. На крају, постоји производња властитих оригиналних марки. Студија показује ове послове само у зони Централне Србије (видети оригиналну слику). То је сигурно сумњиво и не знамо разлоге за то. Међутим, то такође показује положај текстилне индустрије уопште, као и у Србији. Важно је рећи да је текстилна индустрија данас једна од најглобализованијих индустрија у свету.

У транзиционом периоду, српска текстилна индустрија, а посебно индустрија одеће, еволуирале су из домаће, прерађивачке индустрије у сектор оријентисан ка дизајну који послује на глобалном тржишту. Број предузећа се повећао, али то су претежно мала и средња предузећа (у 2017. години Завод за статистику је регистровао 382 и 917 јединица у производњи текстила и конфекције, респективно, али само 10.303 и 28.801 запослених). Као што смо видели, предузећа углавном пружају СМТ услуге, па у таквим околностима нема подстицаја за развој сопствене сировинске основе у земљи.

Тренутно стање производње текстила и одеће

Након турбуленција 1990-их година и процеса приватизације у првој деценији овог века, успостављен је тренутни статус текстилне индустрије Србије. Карактеришу га многа мала, чак и микро предузећа, прекид

---

¹³⁸ *Studija i analiza trenutnog stanja industrije tekstila i odeće u šest (6) pograničnih regiona Republike Srbije u pogledu asortimana i raspoloživih proizvodnih kapaciteta u pograničnoj oblasti Srbija – Bugarska, Leskovac, 2015.*

вертикалне интеграције примарне и финалне производње, недостатак производње сировина, и отуда велика зависност од увоза. Српска предузећа углавном пружају СМ или СМТ услуге, што је још један показатељ лошег положаја и недостатка независности у развојним и пословним политикама.

Садашњи значај ове гране у целој привреди далеко је иза значаја који је имала у доба социјалистичке Југославије. Ово се посебно одражава на број запослених (види Табелу 6.1), иако овде не разматрамо никаква методолошка питања. Тиме би се слика знатно погоршала. Удео броја запослених у текстилној индустрији само је нешто изнад 10 процената свих запослених у прерађивачкој индустрији. За радно-интензивну грану ово је сувише ниско и показује мали значај ове гране у савременој привреди Србије, посебно када се узме у обзир значај текстилне индустрије за женску радну снагу и за привреду неразвијених региона. Стварна стопа запослености у текстилној индустрији, и наравно у свакој другој делатности, много је нижа ако узмемо у обзир да званична статистика сматра запослене раднике који су обавили било који посао у једном месецу, чак и ако је то било само током једног часа.

Табела 6.1. Регистрована запосленост у текстилној индустрији Србије, * годишњи просек

Година	Укупно**	Прерађивачка индустрија	Производња текстила	Производња одевних предмета
2015	1.896.295	380.325	10.040	32.593
2016	1.920.679	393.906	11.480	33.787
2017	1.977.357	417.564	11.829	35.744
2018	2.052.546	444.888	12.679	37.116
2019	2.101.267	459.647	12.417	37.206

** Искључујући регистроване индивидуалне пољопривреднике

Извор: Статистички годишњак Републике Србије 2012, 2016, 2019.

Индекси индустријске производње у последњој деценији приказани су у Табели 6.2. Као што смо нагласили, ову деценију карактерише раст индустријске производње. Међутим, стопе раста нису тако високе, па су чак

у неким годинама биле и негативне. Ово поново показује споро оживљавање индустрије уопште, а посебно текстилне индустрије. Као што видимо, флукутације стопа раста су веома велике, чак и на глобалном нивоу. Не треба очекивати значајно боље резултате у будућности са наставком садашње економске и развојне политике, чак и ако бисмо могли искључити утицај тренутне корона кризе.

Табела 6.2. Индекси индустријске производње у Србији*
(претходна година = 100)

Делатност	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Индустрија укупно	102,5	97,8	105,5	92,7	107,3	105,2	103,9	101,3
Прерађивачка индустрија	99,8	99,1	104,8	95,2	105,7	106,0	106,3	101,9
Производња текстила	88,2	98,1	97,7	81,0	120,5	92,4	113,0	93,5
Производња одевних предмета	104,4	110,4	95,0	98,9	95,8	109,9	101,4	103,0

* Без Косова и Метохије

Извор: Статистички годишњак Републике Србије 2012, 2016, 2019.

Производња индустријских производа (Табела 6.3) генерално показује помак од примарних ка финалним производима. Изузимајући предиво од вештачких и синтетичких влакана, производња прве групе се смањила или престала да постоји. Ово је очигледно главни узрок увозне зависности текстилне индустрије у Србији. Тренутна стопа производње предива је прилично мизерна. Поређења ради, производња памучног предива 1989. године износила је око 40.000 тона. Штавише, предиво од вуне и конопље сада се уопште не производи, док је 1989. производња вуненог предива износила око 13.500 т, а производња пређе од конопље и јуте око 12.500 т. Слично, стопа производње тканина значајно се смањила. За поређење, 1989. године произведено је око 76.000 т памучних тканина и око 33.000 т вунених тканина. Осим ових, произвођене су и друге тканине које се сада не производе (на пример, тканине од конопље и јуте). Количина осталих

производа је такође опала, мада не толико. Детаљније о производњи текстилних производа у Србији током 1980-их и 1990-их видети у студији *Положај и стратегија развоја текстилне индустрије Јабланичког округа*.¹³⁹

Један од највећих проблема текстилне индустрије Србије данас је слаба сировинска основа. Око 90% свих сировина се увози, док је домаћа производња веома оскудна: конопља се производи само у Поморављу и на Косову и Метохији, док се памук производи у Војводини и у Неготинској Крајини, што апсолутно није довољно за развој текстилне индустрије. Стога, један од првих корака у нужној и планираној реиндустријализацији и ревитализацији текстилне индустрије мора бити опоравак њене сировинске основе. Такође, у овом контексту морамо разматрати производњу синтетичких влакана, где је компанија *Вискоза* (Лозница) раније била један од највећих произвођача изван граница Србије. Вискоза је основана 1957. године и била је највећи европски и један од највећих светских произвођача хемијских влакана. Извозила је своје производе у више од 30 земаља.

Табела 6.3. Индустрijски производи у текстилној индустрији Србије*

Производња текстила	2011	2015	2018	Производња одевних предмета	2011	2015	2018
Памучна предива, т	828	754	726	Кожна одећа, 000 комада	10	8	6
Вунена предива, т	24	24	-	Радна одећа, 000 комада	1.021	1.297	1.998
Предива од вештачких или синтетичких филамената, т	-	-	2.294	Остала одећа, 000 комада	2.107	2.824	4.838
Памучне тканине, 000 м ²	6.019	4.727	1.830	Рубље, 000 комада	8.427	21.088	38.852
Вунене тканине, 000 м ²	3	-	-	Чарапе, 000 пари	226.395	235.001	299.926

¹³⁹ *Положај и стратегија развоја текстилне индустрије Јабланичког округа*, Београд: Републички завод за развој, 1998, стр. 25–29.

Производња текстила	2011	2015	2018	Производња одевних предмета	2011	2015	2018
Рубље за домаћинство, 000 м ²	834	589	734				
Теписи и прекривачи за под, 000 м ²	5.437	5.501	5.393				

* Без Косова и Метохије

Извор: Статистички годишњак Републике Србије 2012, 2016, 2019.

У социјалистичкој Југославији текстилна индустрија била је извозно оријентисана и остваривала је значајан приход од извоза. Током 1980-их година раст извоза српске текстилне индустрије био је два пута већи него у целој индустрији, па је чак и у 1990-им она остваривала спољнотрговински суфицит од 400 милиона УСД годишње. У последњој деценији (Табела 6.4) текстилна индустрија је створила спољнотрговински дефицит (осим 2017. године), иако је производња одеће створила суфицит. Удео текстилне индустрије у извозу и увозу Србије износи око 5–6%, што је много мање у извозу него 1980-их и 1990-их: на пример, 1988. и 1989. удео текстилне индустрије у укупном извозу износио је 9,6% и 8,6%, а у укупном увозу 3,5%, односно 4,5% респективно.

Табела 6.4. Извоз и увоз по класификацији делатности у Србији*, 2011–2018, мил. УСД

Делатност	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<i>Извоз</i>								
Укупно	11.779	11.227	14.610	14.845	13.376	14.883	16.997	19.239
Прерађивачка индустрија	10.196	9.709	13.073	13.385	12.075	13.435	15.560	17.759
Производња текстила	114	117	148	174	161	184	224	251
Производња одевних предмета	478	503	601	626	523	593	672	709

Делатност	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<i>Увоз</i>								
Укупно	19.863	18.929	20.550	20.601	17.875	18.899	21.921	25.883
Прерађивачка индустрија	15.534	14.862	15.992	16.210	13.895	14.606	16.585	19.387
Производња текстила	401	394	430	466	423	466	529	573
Производња одевних предмета	314	301	323	358	287	324	350	416
<i>Салдо</i>								
Укупно	-8.084	-7.702	-5.940	-5.756	-4.499	-4.016	-4.924	-6.644
Прерађивачка индустрија	-5.338	-5.153	-2.919	-2.825	-1.820	-1.171	-1.025	-1.628
Производња текстила	-287	-277	-282	-292	-262	-282	-305	-322
Производња одевних предмета	164	202	278	268	236	269	322	293

* Без Косова и Метохије

Извор: Статистички годишњак Републике Србије 2012, 2016, 2019.

Нова индустријализација Србије и текстилна индустрија

Економска историја показала је два алтернативна приступа у промовисању економског развоја. Према Рејнерту,¹⁴⁰ они се могу назвати „активистички“ (или „идеалистички“) и „пасивистички“ (или „природна хармонија“), сходно улози државе у њима. Први настаје из ренесансног концепта општег добра. Други карактерише данашњу мејнстрим економију, или неолиберализам. У фокусу ренесансне државе је производња, док је у фокусу последње размена. Као што је Рејнерт показао, системска димензија,

¹⁴⁰ Erik S. Reinert, The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, Vol. 26, 1999, № 4–5.

која промовише први приступ, изгубљена је у атомистичкој и статичкој структури данашње мејнстрим економије. У активистичком приступу централно место има индустрија. Као што економска историја показује, индустрија је битан услов за економски развој, а да би успешно развила своју индустрију, земља је мора заштитити. Чак су и данашње високо развијене земље, попут САД и других, користиле такву економску политику у периоду свог раног развоја (видети, на пример, Хамилтонов Извештај о индустрији¹⁴¹).

После деценија деиндустријализације и примене препорука Вашингтонског консензуса, Србија је почела да говори о реиндустријализацији.¹⁴² Чак се и влада званично почела бавити питањем реиндустријализације.¹⁴³ Међутим, све ово још увек даје слабе резултате, а нова индустријализација српске привреде остаје отворено питање. Један од изузетних предлога за реиндустријализацију дао је Јово Дробњак.¹⁴⁴ У њему је посебно наглашен значај индустријских зона, посебно у мање развијеним подручјима земље. Ми већ знамо да је текстилна индустрија развијена само у таквим подручјима, па ће овај концепт развоја индустрије углавном развијати неразвијена подручја. У ту сврху потребно је осигурати мере државне подршке у различитим аспектима, укључујући пореску политику. Наравно, овај приступ развоју индустрије кључан је за концепт развоја директних страних улагања.

Услови за опоравак текстилне индустрије су веома неповољни. Текстилна индустрија је данас један од значајнијих индустријских сектора у Европи. Преко 223.000 предузећа запошљава приближно 2.450.000 људи у

---

¹⁴¹ Alexander Hamilton, The Report on Manufactures, in: *The Works of Alexander Hamilton in Twelve Volumes*, Federal Edition, ed. by Henry Cabot Lodge, Volume IV, New York and London: G. P. Putnam's Sons, 1904.

¹⁴² Videti, na primer: Ljubodrag Savić, Srpska industrijalizacija za dvadesetprvi vek, *Industrija*, Vol. 37, 2009, № 1; teorijska osnova je opisana u Rajko Bukvić, The Other Canon Against Washington Consensus: Re-Industrialization as a Condition for Revival and Development, 8th International Conference *Forces Driving the Revival of the Companies and Economy*, 3 December 2010, Proceedings, Belgrade: Megatrend University, 2010, pp. 267–276.

¹⁴³ Bojan Dimitrijević, Dragan Đurićin, Draginja Đurić, Branislav Grujić, Goran Perčević, Toplica Spasojević, *Načrt strategije reindustrijalizacije Srbije*, radna grupa za reindustrijalizaciju Nacionalnog saveta za privredni oporavak, Beograd, 2013.

¹⁴⁴ Jovo Drobniak, *Novi ekonomski manifest*, Beograd: Ukronija, 2017, str. 107–119.

земљама Европске уније.¹⁴⁵ На глобалном нивоу, јача је конкуренција у овој индустрији, јер су многи произвођачи преселили своју производњу у мање развијене земље Азије и учинили њену производњу јефтинијом. Главни конкуренти и партнери Србије су земље ЕУ, а затим Русија, Турска, Кина, Вијетнам и друге. С друге стране, Србија има многе предности које би овај опоравак могле учинити веома могућим. Постоје природни услови за ревитализацију производње сировина, која такође има дугу традицију у текстилној индустрији, као и квалитетна и добро образована радна снага, укључујући многе стручњаке.

Закључак

Данашња текстилна индустрија спада у најглобализованије индустрије на свету. Стога је изградња успешне текстилне гране један од најсложенијих задатака. Морамо то посматрати не само као проблем позиционирања једне гране у светској економији и на тржишту, већ и у контексту општег положаја српске индустрије и привреде. Након процеса деиндустријализације и усвајања неолибералне економске догме, коју промовишу ММФ и друге такве институције, главно питање постаје повратак економском суверенитету. Ово је услов за један од неопходних предлога, односно покретање процеса реиндустријализације. То је процес који мора бити озбиљно и темељно припремљен и требало би да укључи синхронизовано деловање и сарадњу између државе и пословних субјеката, као и поштовање постојећих тржишних прописа.

За успешан опоравак текстилне индустрије морају бити испуњени одређени услови. По нашем мишљењу, то је пре свега оживљавање сировинске основе. Земља несумњиво има природне предности неопходне за то, а производња хемијских влакана такође се може врло брзо опоравити. Мале фирме су неопходне, али не могу бити покретачи толико потребног развоја. Дакле, структура текстилне индустрије мора се поново променити, овај пут у корист великих фирми. То би, између осталих позитивних ефеката,

---

¹⁴⁵ Gordana Kokeza & Snežana Urošević, Strategic Directions of the Development of the Textile and Clothing Industry in the Republic of Serbia, *Tekstilna industrija*, Vol. 66, 2018, № 4.

омогућило развој домаћих марки, кроз производњу производа са већом додатном вредношћу.¹⁴⁶

Иако је текстилна индустрија још увек важна у смислу запошљавања и последично уравнотеженог регионалног развоја, постоји потреба за реструктурирањем ове гране из радно интензивне у капитално интензивну. То је, наравно, могуће путем аутоматизације производње. У околностима развоја и примене технологија Индустрије 4.0 ово мора бити решив задатак, посебно ако га посматрамо у оквиру високо образоване радне снаге присутне у нашој земљи.

---

¹⁴⁶ Gordana Kokeza & Snežana Urošević, Strategic Directions of the Development of the Textile and Clothing Industry in the Republic of Serbia, *Tekstilna industrija*, Vol. 66, 2018, № 4.

САВРЕМЕНЕ ДИСРУПТИВНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И АГИЛНИ ПРОЈЕКТНИ МЕНАЏМЕНТ У МАШИНСКОЈ ИНДУСТРИЈИ СРБИЈЕ

Увод

Научно-технички прогрес у последњим столећима драматично је изменио услове живота и рада човека, с продором науке и технике у све сфере човекове делатности. Почев од краја 18. века и проналаска водене паре као покретача машинског рада, човечанство је кроз три индустријске револуције прошло од аграрне производње засноване на (ручном и животињском) раду ка механизацији и аутоматизацији, да би се данас у освит Четврте индустријске револуције нашло пред потпуном аутоматизацијом дигиталне производње, чије ће управљање бити препуштено интелектуалним системима, уз стварање глобалне мреже ствари и услуга. Након непуне деценије од како је покренута као иницијатива за један од пројеката државне високо-технолошке (*Hi-Tech*) стратегије Немачке до 2020, Индустрија 4.0 се данас подразумева као нови ниво организације и управљања производњом, чију основу чине мобилни интернет, минијатурни производни уређаји, вештачка интелигенција и (само)учеће машине.¹⁴⁷

Основне покретачке факторе процеса, који је назван Индустрија 4.0, и његових последица чине нове, у основи рушилачке (дисруптивне) технологије. На основу истраживања спроведених у оквиру Светског економског форума и рада неколико форума Савета за Глобалну агенду, К. Шваб их је груписао у три основне групе (блока): 1) физичке, 2) дигиталне, и 3) биолошке.¹⁴⁸ У првој групи Шваб истиче четири технолошка мегатренда, који се могу најлакше видети због њихове опипљиве природе: аутономна возила, 3D штампа (додатна производња), напредна роботика, нови

---

¹⁴⁷ Ољга Викторовна Гуторович, Четвёртая промышленная революция и её возможные последствия, Дискурс, Вол. 4, 2018, № 6, стр. 11–12.

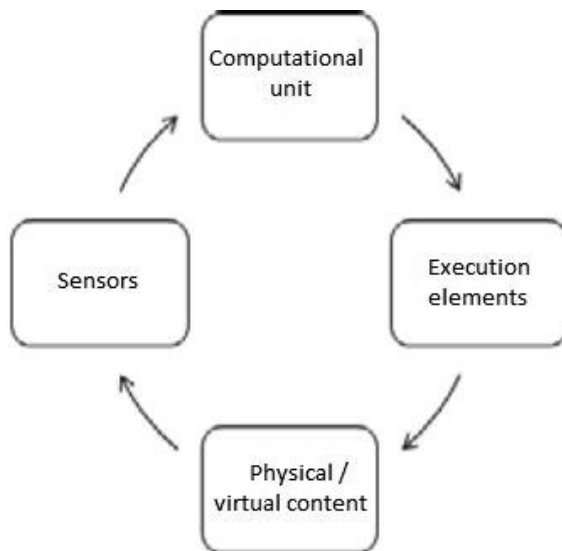
¹⁴⁸ Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*, Geneva: World Economic Forum, 2016, str. 18. i dalje.

материјали. У области дигиталних технологија истиче се Интернет ствари (IoT), један од главних мостова између физичких и дигиталних апликација. Он може бити описан, у најједноставнијој форми, као однос између ствари (производа, услуга, места, итд.) и људи, омогућен повезаним технологијама и различитим платформама. Не мање револуционарне су и технологије у биолошком блоку, посебно генетици, на челу са процесом дешифровања (људског) генома.

Сет технологија које обезбеђују интеракцију између виртуелног и физичког света назива се сајбер-физичким системима, или за индустрију се користи термин „сајбер-физички производни системи” (видети Сл. 7.1). Сајбер-физички системи су идентификовани као системи у којима рачунски елементи интерагују са сензорима који надгледају сајбер физичке индикаторе и са извршним елементима који чине промене у сајбер-физичком окружењу.¹⁴⁹

Слика 7.1. Архитектура сајбер-физичког система

¹⁴⁹ I. V. Tarasov, Technologies of 4.0 Industry: Impact on the Performance Improvement of Industrial Companies, *Strategic Decision & Risk Management* (St. Peterburg), № 2 (107) (2018), pp. 54–60.

Дисруптивне иновације и технологије

У основи, технологије Четврте индустријске револуције су револуционарне, оне имају највећи утицај на тржишта. Ове технологије у ствари су дисруптивне иновације. Према Клејтону Кристенсену,¹⁵⁰ њих би требало дефинисати као процес уз помоћ кога производ или услуга започињу као једноставна апликација на дну тржишта и расту док их не уништи конкуренција. Дисруптивне технологије су технолошке иновације које мењају опште пословне методе и процесе, чак и целу делатност, тј. уводе нове форме пословања засноване на новим технологијама. Ове технологије имају као своју основу неколико једноставних принципа: учинити процес лаким за корисника, претворити монотоне методе апликација у атрактивне, учинити коришћење једноставним, скратити време достизања циља и остварити конкурентност на тржишту. Ако компаније желе да остваре ове принципе и опстану на тржишту, иновације су за њих приоритет. Ипак, комплексност иновација и њихова велика динамичност чини немогућим за мале фирме да у њих инвестирају, тако да су оне обично принуђене да сарађују с великим компанијама или да прате трендове.

Методологије из сва три блока доводе до крупних промена, не само у производњи, односно економији, како на националном тако и на ширем плану, већ и у целом друштву. С обзиром на то да је Четврта индустријска револуција практично у почетној фази реализовања, при томе веома неједнако заступљена у разним земљама и регионима света, сагледавање њених последица у значајном делу се своди на предвиђања и прогнозе, који су као и увек веома упитни и неизвесни. Наравно, потпуно је јасно да као и до сада у историји ефекти не могу и неће бити само позитивни.

У економском домену Индустрија 4.0 захватиће не само микрониво, већ и све основне макропроменљиве: БДП, запосленост, инвестиције, трговину, производњу и услуге, и др. Клаус Шваб¹⁵¹ подвлачи да Четврта индустријска револуција има четири главна ефекта на бизнис у свим индустријама (делатностима): 1) очекивања потрошача су умерена; 2) производи се

---

¹⁵⁰ Clayton M. Christensen, *Innovator's Dilemma. When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, Boston: Harvard Business School Press, 1997.

¹⁵¹ Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*, Geneva: World Economic Forum, 2016, p. 54.

побољшавају подацима, који унапређују продуктивност средстава; 3) нова партнерства формирају се док компаније уче о важности нових форми сарадње; и 4) оперативни модели се трансформишу у нове дигиталне моделе. Посматрано из нешто ширег аспекта, она ће довести до значајних промена у области запошљавања и самог процеса рада, са значајним не само економским већ и социјалним импликацијама. Аутоматизација рада и раст производности одразиће се свакако на пораст незапослености, али и на значајно продубљивање процеса специјализације рада. Последње ће даље потенцирати проблеме отуђености рада, познате и добро осветљене још у 19. веку, као последице прве индустријске револуције. Исто тако, то ће довести до значајних последица на различите врсте професија, од којих ће за многима практично престати потреба док ће се истовремено појавити и много нових занимања, повезаних управо с новим технологијама, пре свега информационо-комуникационим.

Покретачке силе Четврте индустријске револуције свакако су технологије. Основне правце Индустрије 4.0 чине напредне технологије, захваљујући којима је она и постала стварност. Међу њих се као најзначајније убрајају:¹⁵² 1) Интернет ствари (IoT); 2) Адитивна производња; 3) Вештачка интелигенција, машинско обучавање и робототехника; 4) Велики подаци, блокчејн и облачна обрачунавања; и 5) Виртуелна и допуњена реалност. Према томе, у основи напредних технологија налазе се технологије повезане с применом рачунара и рачунарске технике. Управо стога, у савременим условима посебан значај добијају пројектни задаци засновани на овој методологији и управљање њима.

Агилни пројектни менаџмент

Теорија и пракса пројектног менаџмента донели су нам велики број практично употребљивих методологија за ефикасно управљање пројектима. Методологија управљања пројектима представља скуп метода, техника, процедура, најбољих пракси, итд. коришћених на пројекту. Она је опште заснована на специфичном приступу пројектном менаџменту, који дефинише скуп принципа и руководства који опредељују начин на који се

---

¹⁵² Михаил Дмитриевич Китайгородский, Индустрия 4.0 и её влияние на технологическое образование, Современные наукоемкие технологии, 2018, № 11, стр. 292.

управља пројектима. Најпознатије методологије пројектног менаџмента су: PMI, IPMA, APM, YUPMA, HBS, PRINCE 2, и многе друге.¹⁵³

У условима које поставља и дефинише Четврта индустријска револуција класично управљање пројектима, с линијском структуром и одвојеним фазама реализације (иницијација, планирање, разрада, реализација и тестирање, мониторинг и завршетак пројекта), показало се као неадекватно и неефикасно. Особито се то исказало у развоју софтвера, без којег се савремене технологије и њихова примена не могу ни замислити. Значајне специфичности оваквих пројеката (развоја софтвера), условиле су потребу за новим приступима, процедурама или методологијама за ефикасан рад на програмирању и развоју софтверских алатки. Традиционални приступи су непогодни, пре свега, зато што се пројекти развоја софтвера најчешће почињу без чврстих и неизменљивих спецификација, као и зато што се најчешће захтевају честе промене. Све то захтева другачији, флексибилнији приступ. Код развоја софтвера веза с клијентом је чврста, а клијент често не може бити сигуран шта тачно да очекује као резултат, те је практично принуђен да ка циљу иде кроз захтеве за променама. Могуће је да се раде фазе или делови софтверског решења и као такви испоручују клијенту, који оцењује да ли развој софтвера иде у пожељном правцу. Најзад, клијент понекад захтева да се процес врати на претходну фазу и да се уведу одређене промене које би побољшале софтверски производ.

Овакав начин рада захтева да тим који ради на развоју софтвера буде спреман за флексибилан приступ у раду, за сталне промене и блиску сарадњу с клијентом. Реч је о специфичном тимском раду, непрестаној и брзој комуникацији у оквиру тима и посебно о блиској комуникацији с клијентом кроз честе сусрете и брзу и ефикасну размену мишљења и информација, како би се усагласиле жеље и могућности за постизање резултата. Ове специфичности довеле су до новог приступа у развоју софтвера, који се назива агилни приступ или агилне методологије. Његов главни циљ био је да се убрза и побољша процес развоја софтвера и омогући његов ефикаснији завршетак процеса и брже стицање до крајњег решења.

Агилне методологије настале су крајем 1990-их, када је група софтверских инжењера закључила да дотадашњи приступи и методологије развоја софтвера нису погодни у условима изузетно променљивог окружења,

---

¹⁵³ Petar Jovanović & Ivana Berić, Analysis of the Available Project Management Methodologies, *Management* (Belgrade), 23, 2018, № 3, pp. 3–13.

односно да није могуће везивати се и постићи чврсте рокове испоруке софтверских решења. Они су кроз размену мишљења дефинисали основне вредности и дошли до основних принципа агилних методологија, који су укључени у *Агилни Манифест*, доступан на интернету на већем броју језика, између осталог и на српском.¹⁵⁴ Био је то почетак стварања агилних методологија које би требало да уваже специфичности развоја софтвера и процес развоја софтвера учине бржим, флексибилнијим и ефикаснијим.

Откривањем бољих начина развоја софтвера, развијајући софтвер сами и помажући другима при његовом развијању, они су кроз тај рад научили да више вреднују:

1. Појединце и интеракције од процеса и алата;
2. Применљив софтвер од детаљне документације;
3. Сарадњу са клијентима од уговорних аранжмана;
4. Реакцију на промену од придржавања плана.

Агилни манифест је дефинисао и познатих 12 принципа агилног софтвера.¹⁵⁵ То су:

1. Задовољан клијент је наш врхунски приоритет, који остварујемо благовременом и континуираном испоруком врхунског софтвера.
2. Спремно прихватимо промене захтева, чак и у касној фази развоја. Агилни процеси омогућавају успешно прилагођавање измењеним захтевима што за резултат има предност наших клијената у односу на конкуренцију.
3. Редовно испоручујемо применљив софтвер, у периоду од неколико недеља до неколико месеци, дајући предност краћим интервалима.
4. Пословни људи и девелопери свакодневно да сарађују у току целокупног трајања пројекта.
5. Пројекте остварујемо уз помоћ мотивисаних појединаца. Обезбеђујемо им амбијент и подршку која им је потребна и препуштамо им посао с поверењем.
6. За најпродуктивнији и најефикаснији метод преноса информације до и унутар развојног тима сматрамо контакт лицем у лице.

---

¹⁵⁴ Manifesto for Agile Software Development, <https://agilemanifesto.org/>

¹⁵⁵ Manifesto for Agile Software Development, <https://agilemanifesto.org/>

7. Применљив софтвер је основно мерило напретка.
8. Агилни процеси промовишу одрживи развој. Покровитељи, девелопери и корисници морају бити у стању да континуирано раде усклађеним темпом, независно од периода трајања пројекта.
9. Стална посвећеност врхунском техничком квалитету и добар дизајн поспешују агилност.
10. Једноставност – вештина довођења до највишег степена количине рада који није потребно урадити – од суштинске је важности.
11. Најбоље архитектуре, захтеви и дизајн, резултат су рада само-организованих тимова.
12. Тимови у редовним интервалима разматрају начине како да постану ефикаснији, затим се усклађују и на основу тих закључака прилагођавају даље поступке.

Agile у суштини није ни методологија, ни стандард. Његово главно преимућство је флексибилност и адаптивност. Он може да се прилагоди практично сваким условима и процесима организације. Управо то и објашњава његову садашњу популарност, као и успешност. Главне разлике између традиционалних и агилних методологија показане су у табели 7.1.¹⁵⁶

Табела 7.1. Поређење традиционалних и агилних методологија

Традиционалне методологије	Агилне методологије
1. Перманентан процес	1. Секвенцијалан процес
2. Пројектна структура фирме	2. Пројектна структура предмета промене
3. Пројектна документација је прецизна и детаљна	3. Пројектна документација је привремена
4. Технологија извршења пројекта је јасно дефинисана и најчешће се мења	4. Технологија извршења пројекта је предмет промена
5. Могуће промене	5. Перманентне промене
6. Ретки сусрети с клијентом	6. Регулари сусрети с клијентом
7. Мултифункционални тим	7. Самоорганизујући тим
8. Висок ауторитет пројектног менаџера	8. Не тако висок ауторитет пројектног менаџера

¹⁵⁶ Petar Jovanović & Ivana Berić, Analysis of the Available Project Management Methodologies, *Management* (Belgrade), 23, 2018, № 3, p. 7.

Индустрија 4.0 у Србији и њеној машинској индустрији

Изучавање нових технологија, њихове примене и ефеката и у нашој земљи још увек се налазе у почетној фази. Као позитиван пример треба истаћи истраживање, које под називом „Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији” спроводи и објављује у истоименим публикацијама већ петнаестак година Републички завод за статистику. Испитиваним узорком обухватају се домаћинства/појединци и предузећа са територије Републике (без Косова и Метохије). За потребе овог дела нашег рада интересују нас у првом реду предузећа. У последњем истраживању,¹⁵⁷ за 2019. годину, узорком је обухваћено 1.597 предузећа, са стопом одговора од 85,1% (1.359 предузећа). Ниво агрегирања делатности је висок, међу десет група индустрија је заступљена јединствено, као прерађивачка индустрија. Прерађивачка индустрија обухваћена је у узорку са 38,5%, или са 523 предузећа која су се одазвала на анкету. У оквиру тога подједнако су обухваћена мала (188), средња (177) и велика предузећа (158).

Слика 7.2. Поседовање сопственог веб-сајта предузећа 2015–2019.

Задржимо се на само неким илустрацијама из бројних налаза овог истраживања. У укупном узорку ИКТ стручњаке запошљава само 20,9% (при томе код великих 77,9% и код малих 13,4%) предузећа. С друге стране, сопствени веб-сајт поседује 83,6% свих предузећа, од тога у оквиру великих 93,1%, средњих 93,7% и малих 87,5%. У прерађивачкој индустрији свој веб-

¹⁵⁷ Videti: *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2019*, Beograd: Republički zavod za statistiku, 2019.

сајт има 86,4%, што је мање него у делатностима Информисање и комуникације (98,1%), Пословање некретнинама; Стручне, научне и техничке делатности (92,3%) и Услуге смештаја и исхране (90,5%).

У оквиру горњих илустрација, охрабрује пораст броја предузећа са сопственим веб-сајтом (видети Сл. 7.2), иако је динамика раста још увек далеко од пожељне.

Рачунаре у пословању користе сва предузећа, али не и сви радници у њима – њихов се удео налази тек на нивоу од око једне трећине. Сличан је и проценат оних који користе интернет, а чак и на нивоу предузећа приступ интернету не постоји у свим испитиваним јединицама (99,8%). У погледу е-трговине налази се веома незадовољавајући: свега 42,3% наручивало је производе/услуге путем интернета, а наруџбине је на тај начин примало само 27,5% предузећа.

Усвајању и имплементирању технологија Четврте индустријске револуције посвећује се последњих година и у нашој земљи већи број научних скупова и конференција, у организацији одговарајућих факултета у Београду, Новом Саду, Савеза инжењера и техничара и других институција. Тако је 13. децембра 2019. године у организацији Савеза инжењера и техничара (и уз суорганизаторе, Инжењерску академију Србије, Инжењерску комору Србије и Друштво за заштиту животне средине Србије ECOLOGICA), у Београду одржана Научна конференција Четврта индустријска револуција. Циљ конференције био је упознавање са изазовима које доноси ова револуција, као и са њеним досадашњим достигнућима у различитим областима. Отварајући конференцију министар Републике Србије за иновације и технолошки развој Ненад Поповић истакао је: „Инжењерска школа на универзитетима у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу је нешто најреспектабилније што Србија данас има. Не постоји ниједна грана привреде и друштва где имамо уваженије и квалитетније кадрове, као што је инжењерски, а то посебно долази до изражаја у четвртој индустријској револуцији где иновације заузимају основно место“. Он је изнео да је „Србија прва у свету по потенцијалу за развој блокчејн технологија и гејминга и пета у свету по квалитету и броју инжењера. Такође, Србија има европске прваке у роботизици а ускоро ће добити и стратегију за подизање капацитета и примену вештачке интелигенције.“¹⁵⁸

---

¹⁵⁸ Održana Naučna konferencija „Četvrta industrijska revolucija“, Savez inženjera i tehničara Srbije, <https://www.sits.org.rs/textview.php?file=789.html>

У Србији се на усвајању и примени принципа Индустије 4.0 интензивно ради током протеклих година, уз велико ангажовање пре свега Машинског факултета из Београда. У Влади Србије се сматра да у томе могу да помогну и светске компаније које улажу у Србију или имају неки облик кооперације, пошто су оне у већим могућностима примене и дифузије одговарајућих техничких решења. Као и у ранијим периодима једно од водећих места у томе припада машинској и металској индустрији. Тако је средином 2018. године, одржан значајан скуп у организацији Машинског факултета у Београду, Министарства за науку и технологију у сарадњи са Америчком амбасадом у Србији и Фабриком ФЦА у Србији. „Привредна комора Србије подржава своје чланице у процесима дигиталне трансформације и увођења Индустије 4.0, свесна да је то предуслов за опстанак на све конкурентнијем глобалном тржишту” – рекао је Михаило Весовић, саветник председника Привредне Коморе Србије на скупу у Крагујевцу. „Управо знање и пракса коју су велике глобалне компаније са својим пословањем донеле у Србију могу да ове процесе убрзају и учине доступним великом броју домаћих компанија добављача у аутомобилској индустрији, као и Универзитетима и научно-истраживачким центрима у нашој земљи”, истакао је Весовић.¹⁵⁹

У Влади Србије се у садејству са међународним ауторитетима у области Индустије 4.0 и Машинским факултетом приступило изради беле књиге за практичну примену у индустријским предузећима у нашој земљи. До тада бележе се само појединачни успешни примери прикључивања технологија и принципа нове индустријске револуције. Таквих примера има и у машинској индустрији. Један од првих је Компанија ФЦА у Крагујевцу.¹⁶⁰ „Индустија 4.0 све брже постаје реалност. У нашој фабрици у Крагујевцу, почели смо да приступамо дигиталној производњи кроз развој напредних решења за виртуелну симулацију наспрам физичког окружења, укључујући решења базирана на анализи података, адитивној производњи, предиктивном одржавању и хоризонталној и вертикалној интеграцији”, изјавио је Алесио Леонарди, директор фабрике ФЦА Србија. „Конкуренција и технолошки напредак захтевају капацитет да се управља великим процесима производње на ефикасан и поуздан начин, тражећи бржа

---

¹⁵⁹ Održana Naučna konferencija „Četvrta industrijska revolucija”, Savez inženjera i tehničara Srbije, <https://www.sits.org.rs/textview.php?file=789.html>

¹⁶⁰ Industrija 4.0: Dolazak na srpsko tržište, <https://www.securitysee.com/2018/06/industrija-4-0-dolazak-na-srpsko-trziste/>

решења и одговоре, стално учећи са константном отвореношћу за иновације да би све ове потребе биле одрживе и ефикасне”, нагласио је Леонарди. Компанија Металац из Горњег Милановца почела је такође да примењује принципе Индустије 4.0,¹⁶¹ а у оквиру одбрамбене индустрије Србије такође се примењују извесна достигнућа Индустије 4.0.¹⁶² Програм Индустија 4.0 за Србију, који су припремили стручњаци са Машинског факултета у Београду, представљен је учесницима 14. по реду панела „Индустија 4.0 – Нова индустријализација Србије”, који је на прелазу у 2019. одржан у компанији „Слобода” у Чачку.¹⁶³

Закључак

Према речима професора Видосава Мајсторовића, са Машинског факултета, на поменутој конференцији у Крагујевцу Србија је данас у четвртој, последњој групи од 80 анализираних земаља света које спроводе дигиталну трансформацију. Лидери су Швајцарска, Немачка, САД, Јапан... У овом тренутку 12 земаља имају националне програме за Индустију 4.0, а наш Машински факултет је од 2016. године почео интензивно да шири причу о томе, истакао је Мајсторовић, говорећи о Завршном документу ИНДУСТРИЈА 4.0 И НОВА ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА СРБИЈЕ, произашлом из јунске Конференције одржане у Београду под насловом: The 3rd USA–EU–Japan–Australia–Serbia Manufacturing Summit. Осим Мајсторовића, овај документ потписују Проф. др Драган Ђурђановић, Проф. др Радивоје Митровић и Проф. др Јун Ни.¹⁶⁴

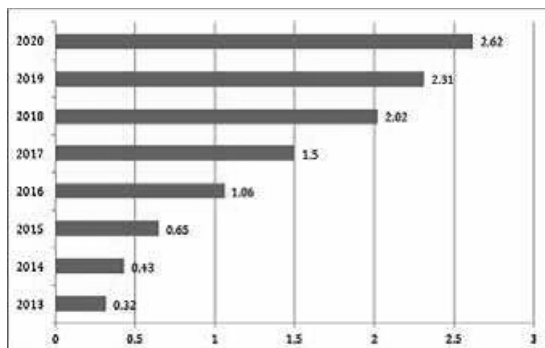
¹⁶¹ Održan panel industrija 4.0 – nova industrijalizacija Srbije, *Biznis & Finansije*, <https://bif.rs/2018/10/odrzan-panel-industrija-4-0-nova-industrijalizacija-srbije/>

¹⁶² Održan panel industrija 4.0 – nova industrijalizacija Srbije, *Biznis & Finansije*, <https://bif.rs/2018/10/odrzan-panel-industrija-4-0-nova-industrijalizacija-srbije/>

¹⁶³ Panel I4.0 u Čačku: Digitalizacija kao ključ nove industrijalizacije, 28.01.2019, <https://vesti.mas.bg.ac.rs/?p=10694&lang=lat>

¹⁶⁴ Održana Naučna konferencija „Četvrta industrijska revolucija”, Savez inženjera i tehničara Srbije, <https://www.sits.org.rs/textview.php?file=789.html>

Слика 7.3. Укупне годишње инвестиције Немачке у Индустију 4.0 у милијардама евра

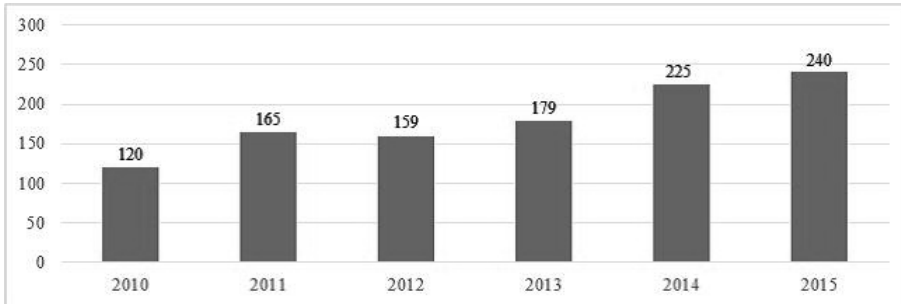

У том правцу је у јесен 2018. Влада Србије објавила белу књигу о могућностима и операционализацији примене Индустије 4.0, пре свега у вези аутомобилске и машинске индустрије Србије у целини. Србија извесно заостаје у овој области јер није до краја још дефинисала ни стратегију, али Србија је једна од двадесетак земаља које су у фази развоја својих националних стратегија. Одмакле су, наравно, земље које су започеле процесе пре готово једне деценије, пре свега Немачка, у којој су основни принципи и формулисани. Инвестиције у Индустију 4.0 у Немачкој показује слика 7.3.¹⁶⁵ Ниво имплементације Индустије 4.0 у свету показују и неке друге илустрације, као што су обим продаје индустријских робота (Слика 7.4) и величина тржишта индустријске аутоматизације (Слика 7.5).¹⁶⁶

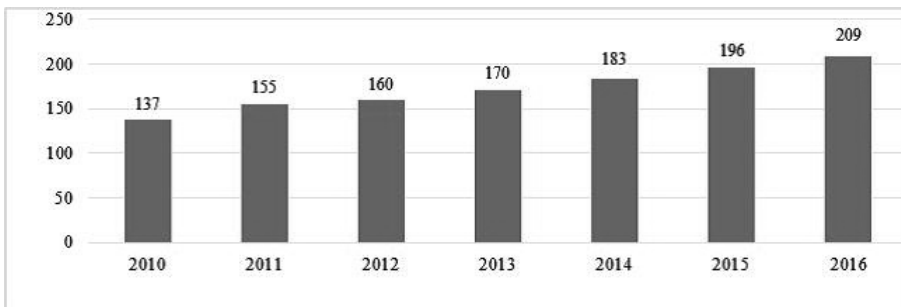
¹⁶⁵ I. V. Tarasov, Technologies of 4.0 Industry: Impact on the Performance Improvement of Industrial Companies, *Strategic Decision & Risk Management* (St. Peterburg), 2018, № 2 (107), p. 58.

¹⁶⁶ Preuzeto iz I. V. Tarasov, Technologies of 4.0 Industry: Impact on the Performance Improvement of Industrial Companies, *Strategic Decision & Risk Management* (St. Peterburg), 2018, № 2 (107), pp. 58, 59.

Слика 7.4. Динамика продаја индустријских робота у свету, хиљаде комада

Слика 7.5. Динамика и обим тржишне индустријске аутоматизације у свету, милијарде долара

Наведене илустрације сведоче о снажном расту тржишта индустријских сектора усмерених на производњу технологија намењених Индустрији 4.0. Овакви трендови свакако опредељују будућност целокупне индустрије, посебно индустријских грана из ових домена. Свакако да се овде налазе и значајне шансе за нашу машинску индустрију, која је у сарадњи са науком у прошлости већ створила повољну основу за продор у бар неке од ових индустријских области, пре свега у домену роботике.

Србија је још крајем осамдесетих година имала концепт измештања индустријских предузећа машинске индустрије из великих центара попут Београда и изградњу, поред индустријских зона, и великих индустријских зона (попут планираног Великоселског рита и у нацрту Панчевачког рита за

велику индустријску зону Београда.¹⁶⁷ С друге стране, након описних процеса девастације индустрије Србије, односно фактичке деиндустријализације, последњих година су започете изградње технолошких паркова у Новом Саду и Нишу, што би требало да представља добру основу за развијање и примену принципа и технологија Четврте индустријске револуције.

У формулисању стратегије и даљем имплементирању принципа Индустрије 4.0 у нашој земљи морају се имати у виду постојеће разлике у нивоима развијености између разних земаља одакле, између осталог, проистичу и (донекле, или чак значајно) различити приступи овом задатку и процесу – у развијеним земљама доминира социјална сфера, а у земљама у развоју економска оријентисана на почетке масовне производње. Ове разлике проучавали су Боговиз и сарадници.¹⁶⁸ Сумарно, као што можемо да видимо у табели 7.2, током формирања Индустрије 4.0 у развијеним земљама, екстерни циљеви (глобални маркетинг) доминирају, док земље у развоју теже интерним циљевима (раст и развој економије). Додатни (пратећи) циљеви обликовања Индустрије 4.0 у развијеним земљама повезани су са отварањем хуманог потренцијала, а у земљама у развоју они су намењени модернизацији предузетништва.¹⁶⁹

---

¹⁶⁷ Dragan Petrović, *Istorija industrije Beograda, Tom 2*, Beograd: Srpsko geografsko društvo, 2006, str. 491. Такође: Veljković, Aleksandar. *Velika industrijska zona u Velikoselskom ritu*, Beograd: Geografski institut, 1991.

¹⁶⁸ Aleksei V. Bogoviz, Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries, in: Popkova, Elena G.; Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.) *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, pp. 155–164.

¹⁶⁹ Aleksei V. Bogoviz, Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries, in: Popkova, Elena G.; Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.) *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, str. 161.

Табела 7.2. Упоредна анализа формирања Индустије 4.0 у развијеним и земљама у развоју

Критеријуми поређења	Развијене земље	Земље у развоју
Доминација главних циљева формирања Индустије 4.0	Екстерни циљеви (глобални маркетинг)	Интерни циљеви (раст и развој привреде)
Додатни (пратећи) циљеви формирања Индустије 4.0	Отварање људских потенцијала	Модернизација предузетништва
Доминација сфере интереса током формирања Индустије 4.0	Социјална: експанзија индивидуалне производње	Економска: почетак масовне производње
Ниво примене концепта Индустије 4.0	Национална и државна стратегија развоја	Корпоративна, стратегије развоја појединих компанија
Утицај Индустије 4.0 на економију знања	Развој економије знања	Формирање економије знања
Припремљеност социо-економске платформе за формирање Индустије 4.0	Формирано дигитално друштво и дигитална економија	Дигитално друштво и дигитална економија у процесу формирања
Финансијске баријере на путу формирања Индустије 4.0	Не постоје или су мале	Високе
Очекивани резултати	Близу десет година	Близу петнаест година

С друге стране, као што се види у Табели 7.2, током формирања Индустије 4.0 у развијеним земљама, екстерни циљеви (глобални маркетинг) доминирају, док земље у развоју теже интерним циљевима (раст и развој економије).¹⁷⁰ Наравно, потребно је нагласити да су опредељене

¹⁷⁰ Aleksei V. Bogoviz, Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries, in: Popkova, Elena G.; Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.) *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, p. 160.

особености формирања Индустије 4.0 у развијеним и земљама у развоју прелиминарне, пошто је тај процес у иницијалној фази у развијеним земљама, и у фази припреме за даље успостављање Индустије 4.0 у земљама у развоју.¹⁷¹

---

¹⁷¹ Aleksei V. Bogoviz, Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries, in: Popkova, Elena G.; Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.) *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, pp. 162–163.

САВРЕМЕНИ ТРЕНДОВИ У РАЗВОЈУ ИНДУСТРИЈЕ У СВЕТУ И СРБИЈИ

Увод

Након пада Берлинског зида 1989. године и завршетка Хладног рата, који су били неки од најзначајнијих догађаја крајем 20. века, земље источне и југоисточне Европе суочиле су се с фундаменталним проблемом: како прећи са планске економије на тржишну? Оне су створиле амбијент у којем би било могуће, без предрасуда и идеолошких оптерећења, разговарати о улози државе у економском развоју. Нажалост, главни ток економске мисли ометао је непристрасно разматрање два фундаментално различита економска погледа: производно оријентисана и активистичко-идеалистичка традиција (Ренесанса), и пасивистичко-материјалистичка разменско оријентисана традиција Смита, Рикарда и неокласичне економије.¹⁷²

Без унапред припремљених рецепата за развој тржишних институција и тржишне економије, или у случају Југославије њено искуство од почетка 1950-их до транзиције наизглед заборављено, креатори промена у овим земљама прихватили су смернице страних стручњака и међународних финансијских институција на челу са ММФ-ом. Оне су се заснивале на неокласичним постулатима, идејама природне хармоније, које су однедавно чиниле језгро главне економске мисли. Њихови рецепти су испрва били географски и историјски специфични и били су намењени решавању проблема присутних у Латинској Америци. Бивше социјалистичке земље такође су их прихватиле, као и земље подсахарске Африке, и временом они су постали „општа мудрост за политику раста и развоја”.¹⁷³ Ови постулати су познати као Вашингтонски консензус, термин који је 1989. године сковао Џ. Вилијамсон.¹⁷⁴ Консензус се првобитно састојао од десет

---

¹⁷² Erik S. Reinert, The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, Volume 26, 1999, № 4–5, p. 270.

¹⁷³ John Marangos, What happened to the Washington Consensus? The Evolution of international development policy, *Journal of Socio-Economics*, 38, 2009, 1, p. 197.

¹⁷⁴ John Williamson, What Washington Means by Policy Reform, in J. Williamson (ed.) *Latin American Readjustment: How Much Has Happened*, Institute for International Economics, Washington, 1990, ch. 2. (www.iie.com/publications/papers/papercfm?ResearchID=486.)

познатих политика, међу којима су најважније либерализација, приватизација и стабилизација. Реформатори у овим земљама и њихови саветници нагласили су да би транзиција донела привремену кризу праћену брзом ревитализацијом економија. У том контексту, њихова нова власничка структура осигурала би брзу компензацију за привремени пад, што би довело до брзог раста и коначно достизања развијених земаља. Нажалост и неочекивано, у већини транзиционих земаља економска криза није била кратка. Економије нису биле једине погођене, јер је криза имала и друге негативне последице попут дубоких демографских криза – смањење броја становника, ширење болести, пад фертилитета, повећање морталитета.

Транзиција је имала значајан друштвени трошак – повећање сиромаштва и незапослености, велику неједнакост, погоршање јавних услуга и њихову поларизацију, као и криминал, пораст корупције и друштвених немира. На крају, треба истаћи висок спољни дуг, који се догодио упркос великим приходима од приватизације и великом приливу страних дознака у Србију. Процене укупног прилива (приватизација, директна страна улагања, стране дознаке) варирају од 30 до чак 70 милијарди евра за период од 2000. године. Овај огроман прилив није преусмерен у производњу, у обнову трагично неразвијене инфраструктуре, већ уместо тога у потрошњу увезене робе.¹⁷⁵

Важно је нагласити да су у економском и другим доменима проблеми настали не само у неразвијеним земљама или онима у транзицији. Вајсброт и др.¹⁷⁶ с посебном методологијом испитали су податке о економском расту (и различите друштвене показатеље), упоређујући период од 25 година (1980–2005) са претходне две деценије (1960–1980). Њихов рад открива да је у периоду од 25 година у земљама с ниским и средњим дохотком дошло до наглог успоравања стопе економског раста, као и до смањења стопе напретка у главним друштвеним показатељима, укључујући очекивани животни век и морталитет одојчади и деце. Поређење ова два периода по расту прихода за пет група земаља приказано је на слици 8.1.

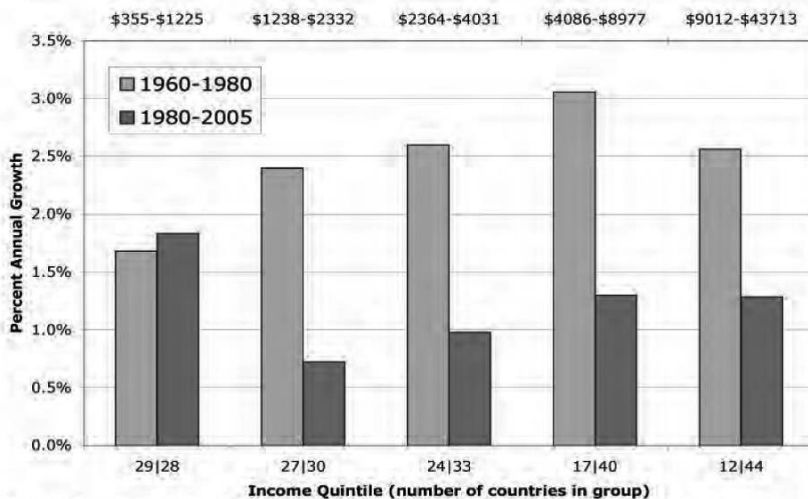
---

¹⁷⁵ Видети више детаља у: Rajko M. Bukvić, *Mogu li doznake postati izvor akumulacije?* у: Očić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014, str. 357–366.

¹⁷⁶ Mark Weisbrot, Baker Dean, Rosnick David. *The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress*, DESA Working Paper, № 31, 2006.

упоређивањем периода од 25 година (1980–2005) са претходне две деценије (1960–1980).

Слика 8.1. Просечни годишњи раст по квинтилима дохотка и периодима

Извор: Mark Weisbrot, Baker Dean, Rosnick David. The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress, DESA Working Paper, № 31, 2006, стр. 2.

Дешавања која су уследила углавном у транзиционим и недовољно развијеним земљама обично се тумаче као резултат неолиберализма. Економске политике засноване на неолибералној доктрини у почетку су преовладале у САД (у доба Регана), затим у Великој Британији (владавина М. Тачер), доносећи доба слободног тржишта, као и његове последице широм света. Љ. Савић, на пример, указује на примену погрешног макроекономског неолибералног модела у Србији после 2000. године, где су стубови економије постали прецењени динар, подстицаји за повећање увоза, ослањање на страна улагања, посебно у сектору услуга, с нагласком на стабилност валуте и цена.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Ljubodrag Savić, *Industrijalizacija, mit ili stvarnost*, у: Ocić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014, str. 297–308.

Iako je pojednostavljeno, ovo тумачeње je у великој мери тачно. Идеја која недостаје може се сажети на следећи начин. Прво, утицај економских идеја на стварне економске и друштвене тенденције никада није тако једноставан и једностран. Идеје Друштва Мон Пелерин, као претходника данашњих неолиберала,¹⁷⁸ заправо су победиле далеко пре тога, али не зато што су се показале бољим и ефикаснијим од алтернатива, већ зато што су у њихов пројекат уложене велике инвестиције и стога је он морао да победи. Након што су победиле, ове идеје су наставиле да буду присутне чак и када су се показале као погрешне и неефикасне.¹⁷⁹ Цитирајући Куигина – „чак и кад су мртве”. С друге стране, те исте идеје могу бити препоручене или чак наметнуте, али и игнорисане или чак забрањене од стране истих власти, што је често био случај а и даље се дешава. Стварна економска историја, која се обично прећуткује или чита тенденциозно, пуна је таквих случајева. На пример, забрана Смитових и Рикардових књига, што је чињеница непозната већини шире јавности. Како је истакао Рејнерт¹⁸⁰ из мало другачијег угла, „богате земље имају тенденцију да намећу сиромашнима теорије које саме никада не користе, нити су их икада користиле”. Овај пут, САД су од Реганове ере проповедале слободну трговину за све, што је један од аксиома који ће се наметнути земљама у развоју и онима у транзицији, а што су усвојиле међународне финансијске организације, пре свега ММФ. Међутим, САД заправо субвенционишу и штите своје пољопривреднике и високотехнолошке компаније. САД, као и друге развијене земље, у ствари примењују ову протекционистичку политику деценијама или чак и дуже. Ове теорије су подржане, између осталог, Рикардовом теоријом компаративних предности која се заснива на размени рада, али не узимајући у обзир технички аспект рада, као и на претпоставци неокласичне економије да су све економске активности еквивалентне. Случајно или намерно се заборавља да нису све економске активности једнаке, јер индустрија има снажан синергијски ефекат

---

¹⁷⁸ Videti: Rajko M. Bukvić, Drugi kanon i Maršalov plan kao model ekonomske politike, Naučni skup Strategije razvoja i ekonomske saradnje malih zemalja u uslovima globalizacije i regionalnih integracija, Banja Luka, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske i Srpska akademija nauka i umetnosti, 16–17. novembar 2017. (u štampi).

¹⁷⁹ Videti: Džon Kuiggin, *Zombi ekonomika. Kak mërtnvye idej prodolžajut bluždatь sredi nas*, Moskva: Izdatel'skij dom Vyššej školy ekonomiki, 2016.

¹⁸⁰ Erik S. Reinert, *Globalna ekonomija, Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Beograd: Čigoja štampa, 2006, str. 10.

и повећава одрживост привреде и земље у целини. Најјаче економије света природно имају јаке индустрије. Али, с друге стране, они практично отежавају или онемогућавају развој индустрије у малим и сиромашним земљама. Стога не чуди што је један од кључних ефеката процеса транзиције у бившим социјалистичким и неразвијеним земљама била деиндустријализација, спроведена поштовањем смерница Вашингтонског консензуса уграђеним у економске политике које промовише ММФ.

Један од процеса који је делимично ублажио ефекте деиндустријализације у земљама у транзицији и неразвијеним, и довео до успоравања раста индустрије у развијеним земљама, било је пресељење индустријских погона из развијених у земље у развоју, укључујући и бивше социјалистичке. Мотиви су пре свега економски, будући да земље са полупериферије и периферије (бивше социјалистичке земље у транзицији и земље Трећег света) имају знатно јефтинију радну снагу, као и лабаве еколошке стандарде, како на папиру тако и у пракси. Осим тога, велики број земаља трећег света и оних у транзицији нуде субвенције за пресељење индустријских погона из развијених земаља или су склони примени притиска и корупције како би постигли циљ. У суштини, индустрија нискоквалификованих послова и идеологија директних страних улагања нису у стању да преокрену негативне ефекте у индустријама и друштвима Трећег света и земаља у транзицији. Уместо тога, од виталног је значаја осмислити стратегију индустријског развоја с циљем оснаживања великих предузећа, постизања трајног економског раста и што веће стопе запослености, што ће све зауставити и преокренути негативне демографске показатеље.

Индустрија у Србији

На територији данашње Србије дошло је до три велика таласа индустријализације.¹⁸¹ Србија није закаснила с почетком развоја своје индустрије у поређењу с другим европским земљама, па је први талас индустријализације почео после Берлинског конгреса 1878. године, када је земља призната као потпуно независна и проширила се на јужне регионе.

---

¹⁸¹ Petar Petrović, Četvrti talas industrijalizacije, tehnološka dimenzija i budućnost koju ne možemo da zanemarimo, u: Očić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014, str. 180–182.

Законодавство Краљевине Србије подстакло је развој индустрије, при чему су решења која су предложена 1898. била посебно важна. Иако се почетак развоја индустрије у Србији догодио у деценијама које су претходиле 1878. години, може се сматрати да први талас индустријализације пада у период између 1880. и 1912. Раздобље које је почело Царинским ратом било је у том смислу посебно успешно.¹⁸² Пустошење које је донео Велики рат представљало је застој у развоју индустрије, али други талас индустријализације, који се догодио између два светска рата, донео је велики напредак, упркос недостатку капитала који је био велики проблем. Трећи талас је почео након Другог светског рата и трајао је све до краја осамдесетих година. Кључни догађај збио се 1960. године када је Југославија прешла границу између аграрне и индустријске економије, прелазећи у индустријско друштво. Те године је удео индустрије у БДП-у био већи од удела пољопривреде. Следеће године пољопривредно становништво опало је испод 50%. Завршетак овог таласа индустријализације значио је почетак силазног тренда у индустрији Србије, који траје до наших дана и може се сматрати невиђеним процесом ретрогресије у историји индустријског развоја, као и у новијој економској историји и модерном добу у целини.

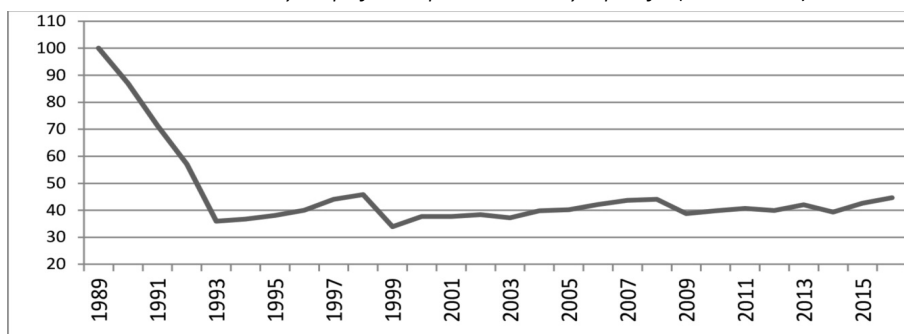
У овом контексту, посебно је важно узети у обзир тенденције индустријске производње након 1989. године (видети Сл. 8.2). Ако означимо ниво индустријске производње те године са 100, приметимо драматичан пад деведесетих, углавном због распада Југославије, ратова у околним подручјима и санкција наметнутих Србији. Године 1993. стопа производње пала је на чак 35% стопе из 1989. године. Након тога је уследила консолидација и повећање на око 45% у 1998. Међутим, као резултат НАТО агресије дошло је до новог драстичног пада на мање од 35% у 1999. и око 38% у 2000. години. После 2000, када је политичка ситуација почела да се стабилизује, санкције су укинуте а земља се вратила међународним трговинским тенденцијама, стопа индустријске производње остала је веома ниска у наредних деценију и по. Осим тога, тек након повећања у последње две анализиране године (за 8,4% у 2015. и за 4,7% у 2016), Србија је постигла приближно исти ниво који је имала 1998. године. Стопа запослености у

---

¹⁸² Petar Petrović, Četvrti talas industrijalizacije, tehnološka dimenzija i budućnost koju ne možemo da zanemarimo, u: Ocić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014; Dragan Petrović, *Istorija industrije Beograda, razvoj i razmeštaj industrije Beograda u XIX i XX veku*, Tom I i II, Beograd: Srpsko geografsko društvo, 2006.

индустијском сектору је такође катастрофална, након пада са 700.000 на 400.000 након 2000. године.

Слика 8.2. Индустијска производња у Србији (1989=100)

Извор: Прорачун аутора на основу Статистичког годишњака Републике Србије 2010, 2012, 2017.

Сања Јелисавац Трошић истиче индустрију Србије као једину међу земљама у транзицији која још увек није достигла ниво из 1990. године. У ствари, индустријска производња у 2008. години износила је само 50% од тога у 1990. години, а ситуација је није побољшана до данас.¹⁸³ Све постојеће управе до сада су усвојиле планове и друга документа о опоравку, развоју и реструктурирању индустрије. Стратегија развоја индустрије 2011–2020. предвиђа ревитализацију и реструктурирање индустрије, увођење савремених технологија, технолошке промене, промене у профилу индустрије, развој различитих економских активности, померање фокуса активности и технолошки бум.¹⁸⁴

Љубодраг Савић¹⁸⁵ наглашава да су бивше социјалистичке земље и данас земље чланице ЕУ решиле проблем ригидне и неефикасне

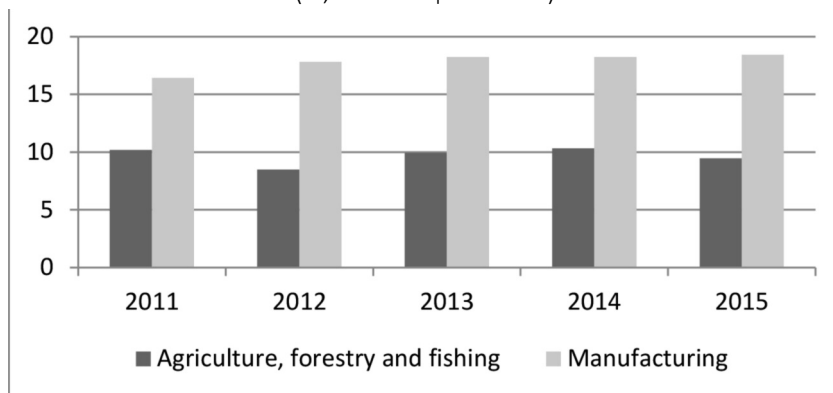
¹⁸³ Sanja Jelisavac Trošić, Serbia's Sustainable Development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade Organization. In: Yülek, Murat. (ed.) *Industrial Policy and Sustainable Growth*, Springer, Singapore, 2018, pp. 263–284.

¹⁸⁴ Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, *Службени гласник РС*, број 55, 27. јул 2011.

¹⁸⁵ Љубодраг Савић, *Индустријализација, мит или стварност*, у: Оцић, Џаслав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: SANU, 2014, стр. 299.

социјалистичке индустријализације развијањем модерне индустрије, засноване на приливу страног капитала и брзо растућем извозу. Та оријентација довела је до тога да индустрија има веће учешће у структури БДП-а. У 2011. години то је било 41% у Румунији, 36% у Чешкој, 35% у Словачкој, 32% у Словенији и 31% у Мађарској. Исте године, удео индустрије у структури БДП-а износио је 40% у Норвешкој, 39% у Јужној Кореји, 37% у Русији, 28% у Немачкој и 26% у Јапану. У протеклих неколико деценија, чак и током економске кризе, Кина је имала двоцифрену стопу раста индустријске производње, што је повећало учешће индустрије у БДП-у, достигавши 47% у 2011. години. Истовремено, српска индустрија тренутно ствара само 18% БДП-а. Удео прерађивачке индустрије у бруто додатој вредности у Србији у последњих неколико година показан је на слици 8.3. Он је био око 16% у 2011, а у наредним годинама порастао је до 18%.

Слика 8.3. Бруто додатa вредност пољопривреде и индустрије у Србији 2011–2015. (% , сталне цене 2010).

Извор: Прорачун аутора на основу Статистичког годишњака Републике Србије 2016, 2017.

Нису само бивше социјалистичке земље препознале важност изградње и одржавања јаке индустрије. Сходно цитираном раду,¹⁸⁶ Европска унија се

¹⁸⁶ Ljubodrag Savić, *Industrijalizacija, mit ili stvarnost*, u: Ocić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014, str. 299–300.

такође окренула реиндустријализацији на Европском савету у Лисабону у марту 2000. године, када је представила амбициозни план да до 2010. постане најконкурентније индустријско подручје света. Нова индустријализација ЕУ заснована је на знању, иновацијама и предузетништву. ЕУ признаје да је потребно напустити „широко распрострањену, али погрешну претпоставку да у друштвима заснованим на информационој технологији, услугама и економији заснованој на знању прерађивачка индустрија више не игра важну улогу”. Овај став у погледу индустрије задржан је и у документу под називом „Европа 2020”. Узимајући у обзир значај индустрије у економском развоју многих земаља у свету, према Савићу је необјашњиво зашто је Србија у другој транзиционој фази одлучила да усвоји економске политике које су довеле до слома индустрије. Он то објашњава као резултат вере у неолибералну доктрину, која каже да ће тржишне силе („невидљива рука”) произвести жељене ефекте и да ће слободна конкуренција створити модерну ефикасну економију, која ће се лако уклопити у међународну трговину. Највећа жртва овог приступа била је индустрија, која се од развојног мотора у највећем делу периода након Другог светског рата претворила у хроничног пацијента који чека хитну и радикалну терапију. Савићев закључак је тачан, али објашњење засновано на „веровању” је дефинитивно могло бити боље аргументовано, што је већ поменуто при разматрању утицаја економских идеја на економску и друштвену стварност. У том смислу, поменућемо чињеницу о којој се обично не говори иако је прилично обелодањујућа, наиме, писмо Вилија Вимера немачком канцелару Шредеру, послато 2000. године.¹⁸⁷

Професор П. Петровић такође истиче да српска владајућа елита није довољно подстакла опоравак и јачање индустрије. Угледајући се на Европу, Србија се декларисала као друштво засновано на знању. Али, за разлику од Европе која је дала приоритет развоју индустрије, Србија тек сада почиње да открива улогу и значај индустрије у развоју савременог друштва. Будући да је индустријски развој увек био тесно повезан с технолошким развојем, заостајање у развоју и усредсређивање на индустрију повећава технолошки јаз између Србије и развијених земаља. После више од 25 година кризе,

---

¹⁸⁷ Vili Vimer, Srbija trajno isključena iz evropskog razvoja, 2. april 2014, <https://stanje-stvari.com/2014/04/02/vili-vimer-srbija-trajno-isključena-iz/>

Србија је изгубила способност да развија и производи високу технологију коју је производила 80-их, па чак и 70-их година 20. века.¹⁸⁸

Могућна развојна стратегија

У неповољној ситуацији ниског и споро растућег БДП-а, посебно у индустрији као њеној најпропулзивнијој грани, Србија се суочава са суштинским питањем: како осмислити будући развој и у ком правцу. Покушаћемо да понудимо нешто на ову тему.

У економској сфери посебан нагласак ставља се на развој и стопу запослености. Уместо примене неомонетаристичког и неолибералног концепта, потребно је користити модификован и прилагођен облик неокејнзијанизма, будући да је велики и вероватно највећи проблем индустрије после Милошевићеве ере њена индустријска активност испод оптималног нивоа (јаз производње највише због високе стопе незапослености и запошљавања само дела могуће радне снаге). Ово би требало да замени данашњу стратегију фокусирану углавном на стабилност цена и валуте. Међутим, да би се започело достизање развоја, потребне су извесне жртве. То би значило: подстицање експанзивне монетарне и кредитне политике која би била усредсређена на развој, али и контролисана; фискална политика коју карактерише ефикасно прикупљање јавних прихода и контролисани расходи, који би пореске обвезнике разликовали према приходу, осигуравајући да пореске стопе расту заједно са дохоцима пореских обвезника, чиме се у пројекат уводи социјални аспект; и на крају, контрола токова новца увођењем замене за државни Завод за обрачун и плаћања.

Ове мере би такође имале позитиван ефекат на алармантно питање високе стопе незапослености и исељавања радне снаге, углавном оживљавањем индустрије и стварањем нових радних места. Важан елемент овог процеса требало би да буде ангажовање српске дијаспоре, која би имала стварне инвестиционе могућности и могућност да одржи односе и сарађује са матичном земљом.

---

¹⁸⁸ Petar Petrović, Četvrti talas industrijalizacije, tehnološka dimenzija i budućnost koju ne možemo da zanemarimo, u: Očić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014, str. 183.

Такође је веома важно увести развојну банку, која би делимично могла надокнадити неспособност банкарског система да допринесе опоравку индустрије на креативнији начин. Највећи део (око 80%) српског банкарског сектора чине стране банке. У контексту тренутне кризе, они су мотивисани да задрже своју ликвидност. Већина банака које раде у Србији држе краткорочне депозите становништва, док велики део своје имовине улажу дугорочно. То доводи до парадокса да су економији потребни новац и кредити, а да банкарски систем није спреман за краткорочна улагања, покушавајући притом задржати своју ликвидност и стабилност¹⁸⁹.

Такође би било препоручљиво отворити национални научни институт за развој, са висококвалитетним факултетима који раде у различитим областима, посебно економији.

У контексту оживљавања економије, најважнији елемент је реиндустријализација и коришћење компаративних предности пољопривреде и енергетског сектора, које у почетку не захтева велика улагања, посебно узимајући у обзир предности пољопривреде условљене природом. Што се тиче реиндустријализације, одређеним гранама треба дати приоритет јер није могуће развити цео сектор уједначено и истим темпом. Стога информационој технологији треба дати предност због њене важности у савременим друштвима. Требало би развијати и текстилну индустрију која нуди могућности масовног запошљавања. Грађевинарство, водопривреда, мала породична предузећа и здравствени систем у Србији су економске активности које су традиционално успеле да постигну одређени напредак без великих улагања. Увођење савремених технологија важан је фактор развоја индустрије. Оне се могу увести према принципима одрживости, које П. Петровић сматра једним од облика четвртог таласа индустријализације у Србији.¹⁹⁰ Прљаве и застареле технологије могле би нанети штету и реиндустријализацији Србије и животној средини. Индустрија нискоквалификоване радне снаге усредсређена на склапање увезених делова, односно отварање погона мултинационалних компанија под

---

¹⁸⁹ Dragan Petrović, *Moguća strategija razvoja Srbije, društveno ekonomska analiza*, u: Očić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014, str. 731–741.

¹⁹⁰ Petar Petrović, *Četvrti talas industrijalizacije, tehnološka dimenzija i budućnost koju ne možemo da zanemarimo*, u: Očić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014, str. 195–197.

неповољним еколошким и финансијским условима и застарелим технологијама може нанети штету српској привреди, ако је запосленост њихова главна или чак једина предност. Индустијска одрживост треба да садржи у себи одрживост животне средине, постигнуту смањивањем коришћења ресурса и стварања отпада, као и респектабилан однос према запосленима и најзад економску одрживост.

Према Слободану Покрајцу, приоритет би требало дати ревитализацији металске, текстилне, прехрамбене, дрвне, хемијске, гумене, електричне, војне и друге индустрије. „Поред капитала, свима недостају иновације и знање, нове визије и атрактивни производни програми, док финансијска подршка може доћи из различитих извора. Ослањање на стране изворе носи више ризика, па је боље ангажовати све домаће изворе, а додатно и стране.”¹⁹¹

У савременим економијама, сектор услуга је доминантан по броју запослених, као и по приходима. Саобраћај је привредна грана у којој се резултати улагања процењују тек у наредном периоду. Иако постоје слабости у различитим гранама транспорта, чини се да су приоритети ауто-пут кроз Западну Србију, правац север-југ (до Пожеге и даље јужно до Црне Горе) и модернизација железница. Сам туризам не би имао капацитет да повуче привреду напред, али би могао одиграти значајну улогу у неким регионима. Неке од туристичких грана које би могле имати светлу будућност су бањски, конгресни, ловни и риболовни, спортски туризам итд. Што се тиче трговине, алармантан проблем су велика улагања и кредити узети за увоз, те знатно мање улагања у подстицаје извоза. Треба повећати улагања у образовање, а посебно у науку, научни развој и иновације, јер је то од виталног значаја за државу и њену економију. Међутим, ови сектори чине само око 0,5% БДП-а, док су расходи западноевропских земаља унутар њиховог БДП-а неколико пута већи, узимајући при томе у обзир да је њихов БДП значајно већи.

У финансијској сфери се тренутно поштује неомонетаристички концепт који подразумева циљану инфлацију. То је најважнији и често једини инструмент који се користи за дефинисање референтне каматне стопе

---

¹⁹¹ Slobodan Pokrajac, Reindustrijalizacija i preduzetništvo, kao putevi i načini oporavka srpske privrede, u: Očić, Časlav (ur.) *Moguće strategije razvoja Srbije*, Beograd: SANU, 2014, str. 673–684.

Народне банке, док се други инструменти не користе довољно, а референтна каматна стопа је превисока, заједно с другим грешкама. Највећи проблем је Народна банка, која прави три кардиналне грешке које треба исправити одговарајућом политиком:

1. Високе референтне каматне стопе Народне банке;
2. Знатно мања новчана маса (M1, M2, M3) од одговарајуће у односу на БДП;
3. Резерве у динарима, а посебно у страним валутама, које се држе пасивно и често се приближавају бескаматним, уместо да се улажу на адекватан и користан начин.

Укратко, потребно је покренути развојну банку и укинути квантитативну монетарну политику, тачније уместо тога увести селективну. Говорећи о релевантним институцијама, потребно је осмислити замену за државни Завод за обрачуне и плаћања, заједно с другим мерама наведеним горе. Такође је неопходно одступити од придржавања политике ММФ-а.

Конечно, социјална сфера заслужује помен због свог тренутног стања. Закон о раду, који је усвојен пре неколико година, радницима је одузео нека права, посебно у погледу година стажа, што је категорија која се више не узима у обзир када запослени промене предузеће. Законодавство и рачуноводство третирају запослене и њихове приходе као расходе, не само према важећем Закону о раду, већ и према свим законима који су на снази од политичких промена које су се догодиле 2000. Закон о раду донео је промене, као што су рад на одређено време, уговори (хонорарни, привремени и уговорни радни однос), низак ниво сигурности посла, категорија запослења на непуно радно време. Све ове промене уведене су под маском помоћи незапосленима да осигурају посао, док оне заправо иду само у корист послодавцима и капиталистима. Све су то делови такозваних флексибилних услова запошљавања, што је једна од уобичајених празних фраза неолибералне доктрине која се примењује у корист великих предузећа, баш као и сама неолиберална доктрина.

Закључак

Овај рад нуди поглед на тренутно стање и значај индустрије у савременом свету и Србији. У међународном контексту, након неколико

деценија спорог економског раста, делом узрокованог пресељењем индустрије у земље Трећег света и бивше социјалистичке земље, можемо приметити текући процес поновног успостављања индустрије као кључног фактора развоја. У Србији је, међутим, индустрија изузетно занемарен облик економске активности, која у стварању БДП-а учествује са само око 18% у последњих неколико година, мада с незнатним порастом у скорашњим годинама. Тај проценат је знатно нижи него у развијеним земљама, као и у другим земљама у транзицији. После три таласа индустријализације кроз које је Србија прошла у последњој четвртини 19. и током 20. века, која је земљу претворила у земљу са средњим дохотком, развој индустрије је заустављен у последњој деценији прошлог века. Распад СФР Југославије, као и ратови у околним подручјима и санкције које је увела међународна заједница, и коначно НАТО агресија на СР Југославију 1999. године, узроковале су пад индустријске производње на само око 35% производње у 1989. години. У наредних 20 година, захваљујући укинутим санкцијама, знатно бољој политичкој клими и развоју међународних односа, стопа индустријске производње остала је врло ниска, иако са одређеним флукуацијама, а тек је раст последњих година (8,4% у 2015. и 4,7% у 2016.) успео да је приближи нивоу из 1998. године. Узимајући у обзир важне синергијске ефекте индустрије у оквиру националне економије, будући развој српске привреде требало би да се заснива на развоју индустрије. Та премиса је наведена у неким документима и академским радовима, барем декларативно. Међутим, још увек нису предузете никакве мере у правцу испуњења овог циља. Коначно, дате су и неке препоруке изван области индустрије које би могле да доведу до жељеног преокрета у развоју српске привреде.

ЛИТЕРАТУРА

- Буквић, Рајко, Вашингтонски консензус и деиндустријализација источне и југоисточне Европе, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 20, 2012, № 1–2, стр. 7–28. ISSN 1450-7382
- Буквић, Рајко М., Други канон и Маршалов план као модел економске политике, у: *Развој малих земаља у условима глобализације*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске и Српска академија наука и уметности, 2019, стр. 117–144. ISBN 978-99976-42-16-5
- Буквић, Рајко М., Могу ли дознаке постати извор акумулације?, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 357–366. ISBN 978-86-7025-643-9
- Буквић, Рајко, Драган Алексић, Југослав Аничич, Марко Лакета, Јована Тодорић, Небојша Закић, Дарко Вуковић, Далибор Милетић, Светлана Вукотић, Драган Вукмировић, Јованка Вукмировић, Александра Мајдаревић, Национална економија, у: *Географија Србије*, Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, Београд, 2017, стр. 615–751. ISBN 978-86-80029-70-2
- Буквич, Райко М., Оценка состояния и перспективы цифровой трансформации экономики Сербии, I Международная научно-практическая конференция «Развитие сервисной деятельности в условиях цифровизации экономики: актуальные проблемы и их решение», 30 апреля 2021 г., «Нижегородский государственный инженерно-экономический университет» Факультет сервиса, Нижний Новгород (Россия).
- Вимер, Вили, Србија трајно искључена из европског развоја, 2. април 2014. (Геополитика бр. 72, март 2014), <https://stanjestvari.com/2014/04/02/вили-вимер-србија-трајно-искључена-из/> (Access: January 5, 2021).
- Гавриловић, Љиљана и Душан Дукић, *Реке Србије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002. ISBN 86-17-06873-6

- Гуторович, Ольга Викторовна, Четвёртая промышленная революция и её возможные последствия, *Дискурс* (Санкт Петербург), Vol. 4, № 6 (2018), с. 11–17. ISSN: 2412-8562 eISSN: 2658-7777
- Дергачёв, Владимир Александрович, «Европейские транспортные коридоры». Нацистский проект, <http://dergachev.ru/Russian-encyclopaedia/06/29.html> (Приступ остварен: 5. августа 2021.)
- Дергачёв, Владимир Александрович, Европейские транспортные коридоры. Прощание с эпохой чрезмерного романтизма, 21.05.2015, http://dergachev.ru/geop_events/210515-02.html (Приступ остварен: 5. августа 2021.)
- Дергачёв, Владимир Александрович, Международные экономические отношения, Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. ISBN 5-238-00863-5
- Дробњак, Јово, *Нови економски манифест*, Београд: Укронија, 2017. – 10+XIII+269 стр. ISBN 978-86-6002-016-3
- Ђокић, Небојша, Почети тополивнице у Крагујевцу, <https://www.mycity-military.com/Stari-srednji-i-novi-vek/Pocesi-Topolivnice-u-Kragujevcu.html> (Date of access: 23 August 2018).
- Е-билтен I квартал 2020 (јануар–март), Београд: Привредна комора Србије, Удружење за електронске комуникације и информационо друштво.
- Е-билтен I квартал 2021 (јануар–март), Београд: Привредна комора Србије, Удружење за електронске комуникације и информационо друштво.
- Жујовић, Бранко, Пекинг озваничио властиту криптовалуту, *Печат*, бр. 674, 23. јул 2021, стр. 45–47. ISSN 1820-712X
- Како гласају пензионери Београда vs. општа популација, НСПМ, 1. март 2018, URL: <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/penzioneri-beograda.html>
- Китайгородский, Михаил Дмитриевич, Индустрия 4.0 и её влияние на технологическое образование, *Современные наукоемкие технологии* (Москва), 2018, № 11, pp. 290–294. ISSN 1812-7320
- Коридор 10, <http://www.koridor10.rs/sr/koridor-10> (Датум приступа: 12. септембар 2018).
- Королева, Анна, Турецкий поток не остановить, Эксперт, 17 июня 2015, <http://expert.ru/2015/06/17/potok-nachnetsya-v-iyule/> (Приступ остварен: 5. августа 2021).

- Куиггин, Джон, *Зомби економика. Как мёртвые идеи продолжают блуждать среди нас*, Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2016, стр. 272. ISBN 978-5-7598-1196-1
- Мирзаян, Геворг, Ультиматум Европе: Россия закрывает Украину, *Эксперт*, 15 января 2015, <http://expert.ru/2015/01/15/mezhdu-turtsiej-i-ukrainoj/> (Приступ остварен: 5. августа 2021).
- Митровић, Радивоје, *Наука – генератор одрживог развоја*, у: Могуће стратегије развоја Србије, Београд: Српска академија наука и уметности, 2014, стр. 117–129. ISBN 978-86-7025-643-9
- Николић, Горан, Крај хегемоније долара, јуан постаје нова светска валута, 2. април 2021. <https://www.rts.rs/page/oko/sr/story/3229/ekonomija/4307891/juan-svetska-valuta.html>
- Петровић, Драган, *Геополитика Балкана*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2014. ISBN 978-86-7067-202-4
- Петровић, Драган, *Историја индустрије Београда, развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку*, Том I и II, Београд: Српско географско друштво, 2006, стр. 616. ISBN 86-82751-17-8
- Петровић, Драган, *Историја индустрије Београда. Том 2*, Београд: Српско географско друштво, 2006. ISBN 86-82751-17-8
- Петровић, Драган, Могућа стратегија развоја Србије, друштвено економска анализа, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 731–741. ISBN 978-86-7025-643-9
- Петровић, Петар Б., Четврти талас индустријализације: Технолошка димензија и будућност коју не можемо да занемаримо, у: *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2014, стр. 179–211. ISBN 978-86-7025-643-9
- Покрајац, Слободан, Реиндустријализација и предузетништво, као путеви и начини опоравка српске привреде, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 673–684. ISBN 978-86-7025-643-9
- Положај и стратегија развоја текстилне индустрије Јабланичког округа*, Београд: Републички завод за развој, 1998. стр. 264.
- Предлог стратегије развоја информационог друштва и информационе безбедности 2021–2026 са акционим планом за период 2021–2023, URL: <https://mtt.gov.rs/slider/javna-rasprava-4/?0=cir>

- Пророковић, Душан, Геополитика Србије, Београд: Службени гласник – Геополитика, 2012. ISBN 978-86-519-1463-1
- Савић, Љубодраг, Индустријализација, мит или стварност, у: Оцић, Часлав (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд: САНУ, 2014, стр. 297–308. ISBN 978-86-7025-643-9
- Статистички годишњак Републике Србије 2012*, Београд: Републички завод за статистику, 2012. ISSN 0354-4206
- Статистички годишњак Републике Србије 2016*, Београд: Републички завод за статистику, 2016. ISSN 0354-4206
- Статистички годишњак Републике Србије 2019*, Београд: Републички завод за статистику, 2019. ISSN 0354-4206
- Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, *Службени гласник РС*, број 55, 27. јул 2011.
- Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године, *Службени гласник Републике Србије*, № 35, 18. март 2020.
- Стратегија развоја електронских комуникација у Републици Србији од 2010. до 2020. године, *Службени гласник РС*, бр. 68/2010.
- Стратегија развоја железничког, друмског, водног, ваздушног и интермодалног транспорта у Републици Србији од 2008. до 2015. године, Београд: Влада Републике Србије, 2007.
- Стратегија развоја индустрије информационих технологија за период од 2017. до 2020. године *Службени гласник РС*, бр. 95/16.
- Стратегија развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године, *Службени гласник РС*, бр. 51/2010.
- Стратегија развоја широкопојасних мрежа и сервиса у Републици Србији до 2016. године, *Службени гласник РС*, бр. 55/05, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14.
- Студија и анализа тренутног стања индустрије текстила и одеће у шест (6) пограничних региона Републике Србије у погледу асортимана и расположивих производних капацитета у пограничној области Србија – Бугарска*, Лесковац, 2015.
- Тарасов, Иван Владимирович, Технологии Индустрии 4.0: влияние на повышение производительности промышленных компаний, *Стратегические решения и раск-менеджмент*, 2018, № 2 (107), с. 62–69. ISSN: 2618-947X

- Трајковић, Драгољуб, Текстилна индустрија Лесковца и околине 1884–1918, *Сто година лесковачке текстилне индустрије (1884–1984)*, Лесковац: Народни музеј, 1984, стр. 9–35.
- Трендови*, I квартал, Републички завод за статистику, Београд, 2018. ISSN 1820-1148
- Ђоровић, Енес, Ефекти приватизације текстилне индустрије Србије, *Економика*, Vol. 58, 2012, № 3, pp. 110–119. ISSN 0350-137X.
- Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2019*, Београд: Републички завод за статистику, 2019, 147 стр. ISSN 1820-9084
- Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2020*, Београд: Републички завод за статистику, 2020. ISSN 1820-9084
- Црномарковић, Јасмина, Спољнотрговинска робна размена Србије 1989–2009, *Трендови*, септембар 2010, стр. 1–18. ISSN 1820-1148
- Чворовић, Зоран, Јединствени информациони систем просвете као трајна стигматизација, *Стање ствари*, 18. јануар 2020, <https://stanjestvari.com/2020/01/18/zoran-cvorovic-jedinstveni-informacioni-sistem-prosvete-kao-trajna-stigmatizacija/>
- A Digital Agenda for Europe*. Brussels: European Commission, 2010.
- Babić, Blagoje, Odnosi Kine i EU: geoeкономска осовина u развоју, *Међународни проблеми*, Београд, 2010, број 3, стр. 418–462. ISSN 0025-8555
- Bacon, Francis, *Essays of Francis Bacon*. New York: Charles Scribner's Sons, 1908. – cii+293 pp.
- Berle, Adolf A. Jr. & Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Property Right*, New York: Harcourt, Brace & World, 1932. – xiii+396 pp.
- Bogoviz, Aleksei V., Vladimir S. Osipov, Marina K. Chistyakova, and Maxim Y. Borisov, Comparative Analysis of Formation of Industry 4.0 in Developed and Developing Countries, in: Popkova, Elena G.; Yulia V. Ragulina, Aleksei V. Bogoviz (eds.) *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Cham: Springer, 2019, pp. 155–164. ISBN 978-3-319-94309-1 DOI 10.1007/978-3-319-94310-7
- Brynjolfsson, Erik & Andrew McAfee, *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*, New York – London: W. W. Norton & Company, 2014. ISBN 978-0-393-23935-5

- Bukvić, Rajko, The Other Canon Against Washington Consensus: Re-Industrialization as a Condition for Revival and Development, 8th International Conference *Forces Driving the Revival of the Companies and Economy*, 3 December 2010, Proceedings, Belgrade: Megatrend University, 2010, pp. 267–276. ISBN 978-86-7747-417-1
- Bukvić, Rajko M. and Dragan R. Petrović, Manufacturing and Information Society in Serbia: Current Status and Prospects, 11th International Conference “Economics and Management-Based on New Technologies” EMoNT-2021 20-23 June 2021, Vrnjačka Banja (Serbia).
- Bulatović, Gordana, Juan samo preti dolaru, ne ugrožava njegovu poziciju svetske valute br. 1, *Biznis.rs*, 24.3.2021, <https://biznis.rs/vesti/juan-samo-preti-dolaru-ne-ugrozava-njegovu-poziciju-svetske-valute-br-1/> (Пристап остварен: 5. августа 2021).
- Chakravorti, B. & R. Sh. Chaturvedi, *Digital planet 2017: How competitiveness and trust in digital economies vary across the world*. The Fletcher School; 2017, Co-published by the Tufts University.
- Christensen, Clayton M. *Innovator's Dilemma. When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, Boston: Harvard Business School Press, 1997. p. 179. ISBN 0-87584-585-1
- Christensen, Clayton M., Michael E. Raynor, Rory McDonald, What Is Disruptive Innovation? *Harvard Business Review*, December 2015, pp. 44–53. ISSN 0017-8012
- Cowen, Tyler, *The Great Stagnation: How America Ate All the Low-Hanging Fruit of Modern History, Got Sick, and Will (Eventually) Feel Better*. London: Dutton Adult, 2011.- eISBN 978-1-101-50225-9
- Čang, Ha-Džun, *Loši samarićani. Bogate zemlje, uboge politike i pretnja svetu u razvoju*, Beograd: Mali vrt, 2016. str. 382. ISBN 978-86-85639-28-9
- Dašić, Predrag и Raul Turmanidze, *Industrija 4.0: Stvarnost ili predviđanje*, 16. Međunarodna konferencija Ekonomsko, pravno, komunikacijski aspekti zemalja Zapadnog Balkana sa posebnim osvrtom na BiH u procesu pristupa Evropskoj uniji, Internacionalni univerzitet Travnik i Nahičevan univerzitet, Travnik, 15–16. decembar 2017, *Zbornik radova Internacionalnog univerziteta Travnik*, godina 7, 2017, № 16, str. 80–89. ISSN 2232-8807
- Digital economy and society index, European Commission. URL: <https://digital-agenda-data.eu/datasets/desi/visualizations>

- Digitalizacija u Srbiji pametan potez, *Politika*, 14. 4. 2021, <https://www.politika.rs/sr/clanak/476991/Digitalizacija-u-Srbije-pametan-potez>
- Digitalizacija škola u Srbiji sredstvima EIB, URL: <https://europa.rs/digitalizacija-skola-u-srbiji-sredstvima-eib/>
- Dimitrijević, Bojan, Dragan Đuričin, Draginja Đurić, Branislav Grujić, Goran Perčević, Toplica Spasojević, *Nacrt strategije reindustrializacije Srbije*, radna grupa za reindustrializaciju Nacionalnog saveta za privredni oporavak, Beograd, 2013.
- Dinić, Jovan B., *Prirodni potencijal Srbije. Ekonomsko-geografska analiza i ocena*, Beograd: Ekonomski fakultet, 1997. ISBN 86-403-0207-3
- Drašković, Božo, Slom industrijskog sektora u Srbiji: postoje li šanse za reindustrializaciju. U: *Deindustrializacija u Srbiji: mogućnosti revitalizacije industrijskog sektora*, Institut ekonomskih nauka; Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Beograd, 2014, pp. 107–133. ISBN 978-86-89465-12-9
- Drucker, Peter F., *Post-Capitalist Society*, London and New York: Routledge, 2004. – viii+204 pp. ISBN 978-0-7506-2025-3
- Dutta, S. & B. Lanvin (eds.), *The network readiness index 2019: towards a future-ready society*. Washington: Portulans Institute, 2019.
- Forester, Tom, *High-Tech Society: The Story of the Information Technology Revolution*, Cambridge: The MIT Press, 1987. – viii+311 pp. ISBN 0-262-06107-4
- Frey, Carl Benedikt and Michael Osborne, *Technology at Work. The Future of Innovation and Employment*, Citi GPS: Global Perspectives & Solutions, Oxford Martin School, February 2015. p. 107.
- Global innovation index 2019: creating healthy lives – the future of medical innovation. 12th edition*, Dutta, S., B. Lanvin & S. Wunsch-Vincent (eds.) Geneva: Cornell University, INSEAD, WIPO, 2019. Co-published by SC Johnson College of Business, World Intellectual Property Organisation. ISSN 2263-3693 ISBN 979-10-95870-14-2
- Global innovation index 2020: creating healthy lives – the future of medical innovation. 13th edition*, Dutta, S., B. Lanvin & S. Wunsch-Vincent (eds.), Geneva: Cornell University, INSEAD, WIPO; 2020. Co-published by SC Johnson College of Business, World Intellectual Property Organisation. ISSN 2263-3693 ISBN 978-2-38192-000-9

- Goloventchik, Galina G. and Anhelina, B. Zhyrkevich, Assessment of the digital transformation of European countries with small open economies, *Journal of the Belarusian State University. Economics*, 2020, № 2, pp. 27–37. ISSN 2520-6206 eISSN 2617-7919
- Gordon, Robert J., Is US economic growth over? Faltering innovation confronts the six headwinds. Tech. Rep., NBER Working Paper No. 18315, 2012, National Bureau of Economic Research.
- Hajnrih, Danijel, Evropa nije glavni cilj migranata, 5. jul 2019, <https://www.dw.com/sr/evropa-nije-glavni-cilj-migranata/a-49480049> (Приступ остварен: 5. августа 2021).
- Hamilton, Alexander, The Report on Manufactures, in: *The Works of Alexander Hamilton in Twelve Volumes*, Federal Edition, ed. by Henry Cabot Lodge, Volume IV, New York and London: G. P. Putnam's Sons, 1904. – IV+489 pp.
- Hofbauer, Hanes, *Slika neprijatelja – Rusija: istorija jedne demonizacije*, Beograd: Albatros plus, 2017. ISBN 978-86-6081-243-0, <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=73&p=1&pp=2&>
- Ilić, Zoran, Potencijali razvoja industrijskog turizma u Leskovcu gradu tekstila – „Srpskom Mančesteru“, *Tekstilna industrija*, Vol. 67, 2019, № 1, pp. 51–57. ISSN 0040-2389. DOI: 10.5937/tekstind19010511.
- IMD world digital competitiveness ranking 2019, IMD World Competitiveness Centre. URL: <https://www.imd.org/contentassets/6b85960f0d1b42a0a07ba59c49e828fb/one-year-change-vertical.pdf>
- Industrija 4.0: Dolazak na srpsko tržište, <https://www.securitysee.com/2018/06/industrija-4-0-dolazak-na-srpsko-trziste/> (Приступ остварен: 22. децембра 2019).
- Jelisavac Trošić, Sanja, Serbia's Sustainable Development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade Organization. In: Yülek, Murat. (ed.) *Industrial Policy and Sustainable Growth*, Springer, Singapore, 2018, pp. 263–284. ISBN 978-981-10-5740-3
- Jovanović, Petar & Ivana Berić, Analysis of the Available Project Management Methodologies, *Management* (Belgrade), 23, 2018, № 3, pp. 3–13. ISSN 0354-8635
- Kagermann, Henning, Wolfgang Wahlster, Johannes Helbig. Securing the future of German manufacturing industry: Recommendations for implementing the strategic initiative Industrie 4.0: Final report of the Industrie 4.0 Working

- Group, Munich (Germany): National Academy of Science and Engineering (acatech), 2013. p. 80.
- Kako Srbija napreduje u digitalizaciji? 28.4.2020, URL: <https://www.kamatica.com/analiza/kako-srbija-napreduje-u-digitalizaciji/61497>
- Kokeza, Gordana & Snežana Urošević, Strategic Directions of the Development of the Textile and Clothing Industry in the Republic of Serbia, *Tekstilna industrija*, Vol. 66, 2018, № 4, pp. 69–78. ISSN 0040-2389
- Labor Productivity and Costs, U.S. Bureau of Labor Statistics, August 14, 2020, <https://www.bls.gov/lpc/prodybar.htm> (Access: January 6, 2021)
- Madžar, Lidija, Značaj digitalnih inovacija i stanje digitalne privrede u Srbiji, *Ekonomska politika Srbije u 2020. godini*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2020, str. 297–310. ISBN 978-86-403-1625-5
- Majstorović, Vidosav D., Dragan Đurđanović, Jun Ni, Radivoje Mitrović, Milivoje Miletić: Novo-industrijalizacija Srbije i industrijska politika – pogled 2020/2030. Dokument Konferencije – USA–EU–Japan–Serbia Manufacturing Summit, Belgrade, 31st May – 2nd June, 2016, SERBIABeograd, 2016. – 66+30 pp.
- Manifesto for Agile Software Development, <https://agilemanifesto.org/> (Приступ остварен: 5. август 2021.)
- Manyika, James, Michael Chui, Jacques Bughin, Richard Dobbs, Peter Bisson, and Alex Marrs. *Disruptive technologies: Advances that will transform life, business, and the global economy*, McKinsey Global Institute; McKinsey & Company, 2013.
- Marangos, John, What happened to the Washington Consensus? The Evolution of international development policy, *Journal of Socio-Economics*, 38, 2009, 1, 197–208. ISSN 1053-5357
- Measuring digital development. Facts and figures 2019*, Geneva: International Telecommunication Union, 2019. ISBN 978-92-61-29511-0
- Metalska, elektroindustrija, rudnici metala i metalurgija, <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx?id=12> (Date of access; 25 August 2018)
- Mill, John Stuart, *Principles of Political Economy. Books I-II*, Collected Works of John Stuart Mill. Volume 2, University of Toronto Press – Routledge & Kegan Paul, Toronto – London, 1965.

- Mill, John Stuart, *Principles of Political Economy. Books III–IV*. Collected Works of John Stuart Mill. Volume 3, University of Toronto Press – Routledge & Kegan Paul, Toronto – London, 1965.
- Mitrović, Svetlana, Nevenka Petrović, Jelena Lazić, Uloga saobraćajne infrastrukture u procesu razvoja Jugoistočne Evrope – slučaj SCG, *Industrija*, 32, 2004, 4, str. 19–36. ISSN 0350-0373
- National/Regional Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3 strategies), Cohesion Policy 2014–2020*, European Commission, 2014.
- Nikolić, Ivan and Jovan Zubović, Structural Changes in Serbian Industry during Transition, *Industrija*, Belgrade, 41, 2013, 2, pp. 67–79. DOI: 10.5937/industrija41-3884
- Nikolić, Ivan and Miladin Kovačević, The impact of Privatisation – Empirical Analysis and Results in Serbian Industry, *Industrija*, Belgrade, 42, 2014, 1, pp. 63–86. ISSN 0350-0373 DOI: 10.5937/industrija42-4846
- Obradović, Marija. *Hronika tranzicionog groblja. Privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989–2012*, Beograd: Nova srpska politička misao, 2017. – 579 str. ISBN 978-86-84321-23-9.
- Održan panel industrija 4.0 – nova industrijalizacija Srbije, Biznis & Finansije, <https://bif.rs/2018/10/odrzan-panel-industrija-4-0-nova-industrijalizacija-srbije/> (Приступ остварен: 21. децембра 2019).
- Održana Naučna konferencija „Četvrta industrijska revolucija”, Savez inženjera i tehničara Srbije, <https://www.sits.org.rs/textview.php?file=789.html> (Приступ остварен: 23. децембра 2019).
- Oxford Dictionary on lexico.com, digital economy, www.lexico.com (Приступ остварен: 6. августа 2021).
- Pajović, Ivan S., Dragan R. Petrović, Rajko M. Bukvić, Industry 4.0 and Serbia: Modern Technologies and the Impact on the Economy of Modern Society, 9th International Conference “Economics and Management-Based on New Technologies” EMoNT-2019 23–26 June 2019, Vrnjačka Banja, Serbia, Proceedings, SaTCIP (Scientific and Technical Center for Intellectual Property) Ltd., Vrnjačka Banja, Serbia, 2019, pp. 64–73. ISBN 10 86-6075-067-5 and ISBN 13 978-86-6075-067-1
- Panel I4.0 u Čačku: Digitalizacija kao ključ nove industrijalizacije, 28.1.2019, <https://vesti.mas.bg.ac.rs/?p=10694&lang=lat> (Приступ остварен: 20. децембра 2019).

- Petrović, Dragan R., and Rajko M. Bukvić, Contemporary Trends in the Development of Industry in the World and Serbia, 8th International Conference “Economics and Management-Based on New Technologies” EMoNT-2018 25–28 June 2018, Vrnjačka Banja, Serbia, Proceedings, SaTCIP (Scientific and Technical Center for Intellectual Property) Ltd., Vrnjačka Banja, Serbia, 2018, pp. 86–93.
- Petrović, Dragan R. and Rajko M. Bukvić, Metal and Machine Industry in Serbia, 18th International Conference “*Research and Development in Mechanical Industry*”, Vrnjačka Banja, 13–16 September 2018, Proceedings, Ed. Predrag V. Dašić, SaTCIP, Vrnjačka Banja, 2018, pp. 86–93.
- Petrović, Gordana, Snežana Urošević, Darjan Karabašević, Mlađan Maksimović. Stanje i perspektive razvoja tekstilne industrije u Srbiji, *Tekstilna industrija*, Vol. 65, 2017, № 3, pp. 4–8. ISSN 0040-2389
- Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, London, 2014. – viii+685 pp. ISBN 978-0-674-43000-6
- Powering intelligent connectivity with global collaboration, Mapping your transformation into a digital economy with GCI 2019 // Huawei. URL:<https://www.huawei.com/minisite/gci/en/index.html>
- Reinert, Erik S., *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Beograd: Čigoja štampa, 2006. – 156 str. ISBN 86-7558-402-4
- Reinert, Erik S., The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, Vol. 26, 1999, № 4–5, pp. 268–326. ISSN 0144-3585
- Rejnert, Erik, *Spontani kaos. Ekonomija u doba vukova*, Beograd: Čigoja štampa, 2010. – 213 str. ISBN 978-86-7558-763-7
- Savić, Ljubodrag, Srpska industrijalizacija za 21. vek, *Industrija*, Vol. 37, 2009, № 1, pp. 1–17. ISSN 0350-0373
- Savić, Ljubodrag i Milena Lutovac, Novi koncept industrijske politike u EU, *Ekonomске ideje i praksa*, Ekonomski fakultet, Beograd, br. 25, jun 2017, str. 7–21. ISSN 2217-6217
- Savić, Ljubodrag, Gorica Bošković, Vladimir Mičić, Structural changes in manufacturing industry at division level: Serbia and new EU member states, *Industrija*, Belgrade, 43, 2015, 4, pp. 25–45. ISSN 0350-0373 DOI: 10.5937/industrija43-8484

- Schwab, Klaus, *The Fourth Industrial Revolution*, Geneva: World Economic Forum, 2016. p. 171. ISBN 978-1-944835-01-9
- Serra, Antonio, Kratka rasprava o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika s primjenom na kraljevinu Napulj, u: S. Štampar (ur.) *Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća*, Zagreb: „Kultura“, 1952, str. 111–188.
- Shorrocks, Anthony, Jim Davies, Rodrigo Lluberas, *Global Wealth Report 2019*, Zürich: Credit Suisse AG Research Institute, 2019. – 62 pp.
- Skobelev, P. O. & S. Yu Borovik, On the way from Industry 4.0 to Industry 5.0: from digital manufacturing to digital society, *Industry 4.0*, Vol. 2, 2017, № 6, pp. 307–311. ISSN 2543-8582
- Soldić-Aleksić, Jasna and Rade Stankić, A comparative analysis of Serbia and the EU member states in the context of networked readiness index values, *Economic Annals*, Vol. 60, 2015, № 206, pp. 45–86. ISSN 0013-3264
- Srbija digitalizuje. Program širenja znanja iz oblasti digitalne transformacije, <https://www.ite.gov.rs/tekst/sr/4287/srbija-digitalizuje.php>
- Tapscott, Don, *The digital economy: rethinking promise and peril in the age of networked intelligence*, McGraw-Hill, 1995. ISBN 0-07-062200-0
- Tarasov, I. V., Technologies of 4.0 Industry: Impact on the Performance Improvement of Industrial Companies, *Strategic Decision & Risk Management* (St. Peterburg), № 2 (107) (2018), pp. 54–60. ISSN: 2618-947X
- The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation*, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva: Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization, 2020. ISSN 2263-3693 ISBN 978-2-38192-000-9
- The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum, January 2016.
- Thiel, Peter & Blake Masters, *Zero to One: Notes on Startups, or How to Build the Future*, New York: Crown Business, 2014. p. 186. ISBN: 978-0-8041-3929-8
- Trans-European Transport Network, https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure_en (Датум приступа: 12. септембар 2018).
- Turgot, Anne-Robert-Jacques, Observations sur le Mémoire de M. de Saint-Peravy en faveur de l'impôt indirect, 1786, in: *OEuvres de Turgot*, Paris: Guillaumin, Tome Premier, 1844, pp. 418–433.

- United Nations E-Government Survey 2018: Gearing e-government to support transformation towards sustainable and resilient societies*. New York: United Nations; 2018. –xxviii+270 pp. ISBN: 978-92-1-123208-0
- Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014*, Beograd: Republički zavod za statistiku, 2014. ISSN 1452-8398
- Van Dijk, Jan & Kenneth Hacker, The Digital Divide as a Complex and Dynamic Phenomenon, *The Information Society*, 19, 2003, № 4, pp. 315–326. ISSN 0197-2243
- Veljković, Aleksandar, *Velika industrijska zona u Velikoselskom ritu*, Beograd: Geografski institut, 1991.
- Weisbrodt Mark, Baker Dean, Rosnick David, *The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress*, DESA Working Paper, № 31, 2006. p. 18.
- Westkämper, Engelbert, *Towards the Re-Industrialization of Europe. A Concept for Manufacturing for 2030*, Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg, 2014. ISBN 978-3-642-38501-8
- Williamson, John, What Washington Means by Policy Reform, in J. Williamson (ed.) *Latin American Readjustment: How Much Has Happened*, Institute for International Economics, Washington, 1990, ch. 2. (www.iie.com/publications/papers/papercfm?ResearchID=486.)
- Wilkinson, Richard G. and Kate Pickett, *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, New York: Bloomsbury Press, 2010. – xv+333 pp. ISBN 978-1-60819-036-2
- Woodall, M. & V. Gibson (eds.), *Measuring the information society report. Volume 1*. Geneva: International Telecommunication Union; 2017. ISBN 978-92-61-24511-5

Проф. др Рајко Буквић, редован професор

Рајко (Милан) БУКВИЋ (Пландиште, 1953) – Магистар статистичких и доктор економских наука, редовни професор универзитета, научни саветник, почасни професор универзитета (Књагињино, Русија). Осмогодишњу школу и гимназију завршио у Вршцу. На Економском факултету Универзитета у Београду дипломирао 1976. (смер Економске статистике и кибернетике), магистрирао 1986. (магистарски рад Примена метода теорије класификације у анализи развоја југословенских република и аутономних покрајина, ментор Бранислав Ивановић), и докторирао 1997. (дисертација *Регионални аспект примарне расподеле у југословенској привреди*, ментор Драгутин Марсенић).

Изабран 2000. у звање виши научни сарадник, 2005. у звање научни саветник. За редовног професора биран два пута: 2005. за научну област Анализа пословања, Економика пољопривреде и Аграрна политика, финансије и инвестиције, и 2008. за научну област Економија.

Радио на високошколским установама, у научноистраживачким организацијама, у привреди и у државној управи. Помоћник директора од 1997. и заменик директора Републичког завода за развој од 2001. Вршилац дужности директора Института за економику пољопривреде у Београду (2003–2005).

По позиву одржао курсеве предавања на Мордовском државном универзитету им. Н. П. Огарјова из Саранска, марта 2013. (тема: Рынок и конкуренция), на Нижегородском државном инжењерско-економском универзитету у Књагињину, Русија, априла 2014. (Микроэкономика), маја 2015. (Конкурентоспособность организации и пути её повышения), септембра 2015. (Конкурентоспособность организации, пути её развития в современных условиях хозяйствования), октобра 2016. (Конкуренция и конкурентная политика). У 2014. изабран за професора на Уралском државном шумско-техничком универзитету у Јекатеринбургу, на катедри Економика шумарства. Од 25. априла 2016. почасни професор

Нижегородског државног инжењерско-економског универзитета у Књагињину (Русија).

Учествовао у изради више од 100 научних и стручних пројеката, у већем броју института и других научноистраживачких организација. Радио на пројектима Министарства науке: Развој и структурне промене аграрне привреде и руралних подручја, 2002–2005; Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у Европску унију, 2006–2010; Моделирање развоја и интеграције Србије у светске токове у светлу економских, друштвених и политичких гигања, 2011–2012; Географија Србије, од 2012. У 2005. руководилац пројекта Развој и структурне промене аграрне привреде и руралних подручја, рађеног за Министарство науке и заштите животне средине.

Главни и одговорни уредник зборника Компатибилност аграрне политике Србије и Црне Горе и Заједничке аграрне политике Европске уније, Београд 2003. Коуредник зборника Пољопривреда у транзицији – компаративна искуства и перспективе, Београд 2004. и Развој и структурне промене аграрне привреде и руралних подручја, Београд 2005.

Ангажован у раду на Српској енциклопедији, од 2006. члан Стручне редакције за трговину, туризам и угоститељство (сада редакција за економију). Стални члан сарадник Матице српске. Један од оснивача и члан Друштва за привредну историју. Члан World Economics Association – WEA.

У Одбор за економске науке САНУ изабран 2009. У активностима САНУ учествује од почетка 1990-их. Аутор једне од 13 студија на пројекту „Услови, мере и инструменти за остваривање политике развоја становништва Србије”, у организацији Одбора за становништво САНУ у 1996: Просторни и етнички аспекти популационе политике (синтеза монографских истраживања). Учесник скупова Трансформација својинских односа – теоријски и емпиријски аспекти, у организацији САНУ и Центра за економска истраживања Института друштвених наука, 1991; Срби на Косову и у Метохији, у Косовској Митровици 2005, Могуће стратегије развоја Србије, у организацији ОЕН ОДН САНУ и Ректората УБГ, 2013. Учесник округлог стола Порекло и исход криза, који су организовали ОЕН, ОДН, САНУ и Друштво за привредну историју, Београд, 2010. Руководилац српског дела пројекта конституисаног на основу споразума о сарадњи САНУ и МАНУ Економски раст и развој у Македонији и Србији у посткризном периоду.

Главни и одговорни уредник часописа *Ekonomika preduzetništva* (2002–2003), Месечне агроекономске анализе (2004), Зборник Матице српске за друштвене науке (2017–2019). Члан уредништва или редакторског савета више часописа у земљи и иностранству (Економика, The Environment, Интеграција образовања, Российский научный мир, Агроэкономика).

Добио 2005. награду Министарства науке за научноистраживачке резултате, 2012. Меморијалну медаљу «300 лет Михаилу Васильевичу Ломоносову», 2013. медаљу «10 лет НГИЭИ». 2015. медаљу «200 лет М. Ю. Лермонтову».

Објавио (сам или у коауторству) 35 књига – монографије, уџбеници, 168 радова у часописима у земљи и иностранству (Русија, САД, Румунија, Молдавија), 12 поглавља у књигама, 98 радова у тематским зборницима и зборницима са научних скупова, 17 енциклопедијских одредница, 102 рада у популарним часописима, недељницима и на интернет сајтовима, 8 радова објављених у изводу (апстракт), 34 приказа и осврта, 29 превода (28 са руског и 1 са немачког). Важније књиге: *Privredni razvoj Kosova i Metohije*, Београд 1991 (коаутор и коредатор); *Development and Crime. An Exploratory Study in Yugoslavia*, Rome 1992 (коаутор); *Основе програма и политике развоја села, пољопривреде и прехранбене индустрије Србије – аграрни програм Србије*, Београд 1995 (коаутор); *Просторни и етнички аспекти популационе политике (синтеза)*, Београд 1996; *Антимонополска политика у СР Југославији – Анализа постојећих тржишних структура и антимонополских институција*, Београд 2002 (коаутор); *Competition Policy in FR Yugoslavia – Existing Market Structures and Competition Institutions*, Bg 2002 (коаутор); *Нова антимонополска политика: предлог решења*, Београд 2003 (коаутор); *New Competition Policy: A Policy Paper*, Belgrade 2003 (коаутор); *Унапређење корпоративног управљања*, Београд 2003 (коаутор); *Revitalizacija i unapređenje proizvodnje sveća*, Београд 2005 (коаутор); *Принципи и планирање инвестиција*, Београд 2009; *Тржиште и конкуренција*, Београд 2012; *Стратегическое управление: исследование внешней среды организаций*, Дзержинск, 2013 (коаутор); *Управление инновациями в условиях системных преобразований в экономике предприятий*, Н. Новгород, 2014 (коаутор); *Рынок: конкуренция и монополия*, Княгинино, 2015; *Экологическое образование для устойчивого развития: традиции и инновации*, Н. Новгород 2015 (коаутор); *Корпоративно управљање као део пословне стратегије компанија*, Београд 2017 (коаутор); *Сто година пољопривреде Србије 1918–2018*, Београд 2018; *Украјинска*

криза 2013–2019, Београд 2019 (коаутор), Европа и мигрантска криза 2015–2020, Београд 2020 (коаутор).

др Драган Петровић, научни саветник

Др Драган Петровић дипломирао је на четири факултета у оквиру државног Универзитета у Београду, на којима је претходно паралелно студирао и то: на Економском (1999), на Социологији (2000), на Историји (2000) и на Политичким наукама (2002). Завршио је Постдипломске студије на Географском факултету у Београду, на одсеку Економска географија и одбранио магистарску тезу „Развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку” 2003. године. Завршио је Постдипломске студије на Факултету политичких наука у Београду, одсек Међународни односи и одбранио је магистарску тезу „Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952–1964” 2008. године. Докторирао је на Природно математичком факултету у Новом Саду, област Политичка географија 2007. године са темом дисертације „Русија на почетку XXI века – геополитичка анализа” и на Филозофском факултету у Новом Саду, на Историји, област Историја Југославије 2015, са темом дисертације „Југословенска политичка јавност и СССР 1922–1941”. Стално је запослен у Институту за међународну политику и привреду у Београду, као научни саветник, где се поред целине међународних односа бави посебно Русијом и постсовјетским простором као примарном облашћу, а потом и Француском. Пре тога више година радио у Институту за политичке студије где се бавио политичким системом (домаћим и међународним), међународним политичким односима и политичком, економском и културном историјом.

Аутор је близу педесет радова објављених у међународним научним зборницима, потом преко педесет радова у националним зборницима, а објавио је и око шездесет научних и стручних радова у домаћим научним часописима. Аутор је и једанаест лексикографских енциклопедијских одредница. До сада је објавио тридесет шест књига у Србији, од чега тридесет пет научних монографија и једну збирку стручних чланака (двадесет две као самосталан аутор и четрнаест као коаутор са по још једним или два аутора). То су: Демократска модернизација у Србији”, (2005) коаутор, издавач Институт за политичке студије; „Савремени председнички системи”, (2005) коаутор, издавач ИПС; „Заједничка држава Србије и Црне

Горе”, (2006), коаутор, издавач ИПС; „Културна политика француско-југословенских односа 1949–1959”, (2006), издавач ИПС; „Историја индустрије Београда”, развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку, у две књиге (први том до 1941. и други до 2006) у издању Српског географског друштва (2006); „Нови Устав и савремена Србија”, (2007), издавач ИПС; „Демографска обележја савремене Русије”, (2007), издавач Српско географско друштво; „Промене политичког система Србије”, (2007), коаутор, издавач Хектор принт; „Русија на почетку XXI века” (2007), издавачи Прометеј из Новог Сада и Институт за политичке студије из Београда; „Српске политичке странке”, (2007) издавач ИПС; „Савремени свет 2006–2008”, збирка стручних радова из међународних односа, издавач Нова српска политичка мисао, Београд (2008); „Српски народ и велике силе – културно историјски процеси”, коаутор, чији је издавач Прометеј из Новог Сада у суиздаваштву са Институтом за политичке студије из Београда (2008); „Геополитика постсовјетског простора” у издању Прометеја из Новог Сада и Института за међународну политику и привреду из Београда (2008); „Француско- југословенски односи у време Алжирског рата 1952–1964”, у издаваштву Института за међународну политику и привреду (2009); „Геополитика савремене Украјине”, коаутор, у издаваштву Института за међународну политику и привреду (2009.); „Геополитика Закавказја” коаутор, издавач Институт за међународну политику и привреду ИМПП, (2010); „Председнички избори у Украјини 2010”, издавач ИМПП (2010); „Српске политичке странке”, друго допуњено и проширено издање, издавач Култура полиса (2010); „Дунавска стратегија од визије до остварења”, коаутор, издавач ИМПП (2010); „Русија и Европа”, издавач ИМПП (2010); „Интеграциони процеси на постсовјетском простору”, издавачи Пешић и синови и Култура полиса (2010); „Ка мултиполарном светском поретку”, издавачи Пешић и синови и Центар за развој међународне сарадње, (2010); „Француско-српски односи 1800–2010” у издаваштву ИМПП (2011); „Француска на раскршћу”, издавачи ИМПП и Центар за развој међународне сарадње, (2011); „Стубови спољне политике Србије, ЕУ, САД, Русија, Кина”, коаутор, ИМПП, (2012); „Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)”, коаутор, Пешић и синови и Центар за развој међународне сарадње, (2012), „Геополитика Средоземља”, ИМПП, (2012); „Геополитика Француске”, ИМПП (2013); „Глобална монетарна криза и нови геополитички и финансијски односи у свету” коаутор, ИМПП, (2014); „Геополитика Балкана”, ИМПП, (2014), „Енергетска политика Русије”, ИМПП, (2015); „Краљевина Југославија

и СССР 1935–1941”, ИМПП, (2017). „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Совјетска Русија 1918–1929”, ИМПП, (2018); „Краљевина Југославија и СССР 1929–1935”, ИМПП, (2019); „Украјинска криза 2013–2019”, коаутор, ИМПП (2019); „Европа и мигрантско питање 2014–2020”, коаутор, ИМПП (2020).

Са професором Кицошевим аутор је књиге научне монографије *Romanian population in Vojvodina, within the Serb-Romanian relations*, у издању Scholars-press из Сарбрикена у Немачкој 2015. (на енглеском језику). Аутор је поглавља „Россия и Балканы – историческое наследие и современные отношения”, у научној монографији *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*, у издању Руске академије наука, Москва, 2013, као и поглавља (заједно са професором Рајком Буквићем) EUROPEAN MIGRANT CRISIS (2014–2018) AND SERBIA“ CHAPTER 7, у ОКВИРУ КЊИГЕ Editor Igor Janev, *Serbia: Current Political, Economic and Social Issues and Challenges*, у издању америчке академије наука (Академије наука САД) Nova Science Publishers, New York, March 2019.

Објавио је стручно-научну анализу односа на Балкану “La Serbia e i suoi rapporti nella regione il quadro storico e le relazioni con l’Italia,” у тематском броју Italia e Serbia, Passato, presente e futuro di un’amicizia, римског међународно-стручног часописа Геополитика за новембар 2013. Са др Рајком Буквићем је објавио научне чланке „Парниковый эффект и рыночные механизмы Киотского протокола” и (у коауторству са др Рајком Буквићем и др Иваном Пајовићем) „Растениеводство в Волго-Вятском регионе и в Придунавье Сербии: Сравнительный анализ и возможности сотрудничества”, у научном часопису Вестник државног Економско-инжењерског факултета у Њижњем Новгороду Русија, (Нижегородски государственный инженерно-экономический университет НГИЭИ, Вестник НГИЭИ), бројеви за октобар 2016. и јануар 2017, такође са др Буквићем и др Пајовићем научни чланак у међународном зборнику о перспективама светског поретка у XXI веку организованом у Москви Дипломатске академије Русије „Мир и Балканы в многополярности” Трансформация международных отношений в XX веке вызовы и перспективы, Дипломатическая академия МИД России, Москва, 2018, такође и 2019. на следећем научном скупу у Москви Дипломатическая академия МИД России са истим коауторима „Переход миропорядка к многополярности: причинно-следственные связи и промежуточные итоги процесса”, и рад са међународног научног скупа у Мичуринску Русија „Актуелное состояние и проблемы сельского хозяйства Сербии”, *Инновационные технологии в АПК*, Мичуринский государственный

аграрный университет, Мичуринск, 2018, као и више других радова у руским и румунским научним часописима и зборницима.

Научна монографија *Француско-српски односи 1800–2010*, у издању ИМПП (2011) у међународној размени преузета је у више од десет угледних националних библиотека у свету, од Конгресне библиотеке у Вашингтону и Универзитетских у Питсбургу и Санкт Петербургу и националних библиотека у Москви, Паризу, Бечу, Немачкој, и другим европским метрополама и културним центрима.

Ангажован је на изради велике енциклопедије српског народа пројекта САНУ, део привредна историја, где је члан редакције и аутор већег броја одредница. Потпредседник је Друштва за привредну историју Србије. Члан је редакције научног часописа у Русији Вестник Економског факултета у Нижњем Новгороду, државног Универзитета НГИЭУ, а сада је, или је раније био члан редакција (и научног савета) научних часописа „Међународни проблеми“, „Култура полиса“, „Међународна политика“ и RIA (излази на енглеском). Ангажован је и на два међународна научна пројекта (са Руском академијом наука и са Словачком при ЕУ). Говори француски језик, а користи се енглеским и руским.

Петровић је гостујући професор на државном Универзитету у Нижњем Новгороду, (Русија), на Инжењерско-економском универзитету (Нижегородский инженерно-экономический университет НГИЭУ), а држао је предавања по позиву и на московском МНЭПУ Универзитету. Држао је стручно-научна предавања и учествовао у међународним стручно-научним скуповима у више европских земаља и био ангажован у настави на основним, специјалистичким и мастер студијама на више факултета у Београду. Редован је члан РАС, српске Развојне академије наука.

ЗАКЉУЧАК – РЕЗИМЕ

Четири научна саветника – редовна професора Универзитета, др Слободан Комазец, др Бојан Димитријевић, др Рајко Буквић и др Драган Петровић објавили су заједничку научну монографију, студију *Србија у савременом геоекономском процесима*. На заједничку тему четири аутора су у три одвојене целине (Буквић и Петровић имају заједнички део књиге, док су Комазец и Димитријевић самостални аутори својих целина), дали анализу кретања светске економије у теоретској и практичној равни, те положаја Србије и стање најважнијих грана привреде у њој.

Професор Слободан Комазец у свом делу књиге има две подцелине. Једна се бави најутицајнијим постојећим моделима макроекономије (концептима), као што су још увек претежно владајући неолиберални и неомонетаристички и, с друге стране, неокејнзијански, посебно његови хибридни модели обогаћени социјалним програмима.

Неолиберализам је екстремни облик неолибералне теорије слободних тржишта. Највећи број држава у свету током последњих деценија (уз развијене западне капиталистичке) прихватио је основне препоруке Вашингтонског консензуса. Прихватање тржишне супремације до догматског става, истина „довешће до привремене кризе” – како тврде његови протагонисти, али ће врло брзо економије тих држава оздравити. Нова приватна структура и власништво брзо ће надокнадити привремени пад, а затим ће осигурати брз раст и приближавање нивоу развоја развијених држава капитализма. Све привреде држава „у транзицији”, видели смо став, одмах треба либерализовати, стабилизovati и приватизовати (брзо, тотално и без обзира на метод приватизације). То је у ствари шок терапија, а не градуелистички и осмишљен плански приступ, близак кејнзијанској теорији и политици.

Погрешно у целини. Ради се о офанзиви и наметању „модерног”, од свих контрола ослобођеног, неокласичног капитализма у чијој основи је монетаризам. „Противим се свакој владиној економској интервенцији” (М. Фридман). Стога смо у почетку навели чињеницу да је неолиберализам

практично постао једна светска идеологија (Ј. Валерстајн). А шта после слома неолиберализма?

Из кејнзијанске теорије и макроекономске политике познато је да држава у тешкој економској рецесији мора тражити новац (чак и емисиони) како би подстакла економију. Неолиберали и монетаристи заговарају владину строгост емисији новца и у порасту цена усред рецесије. То је пут у смишљено изазвану рецесију и кризу.

Тржишна догма и либерализам иду „руку под руку”. Државни економски интервенционизам је непотребан, док улогу државе и њену јавну потрошњу треба стално смањивати.

Дакле, либерално схватање државе и тржишта заснива се на уверењу да ће тржиште извршити најбољу алокацију производних фактора.

Слободно формиране тржишне цене саме су у стању да доведу брзо до успостављања и одржавања тржишне равнотеже. Тржишни механизам је у стању да осигура следеће циљеве у развоју:

- а) Сталну равнотежу свих сектора (структурну) и укупну (глобалну) равнотежу у привреди;
- б) Сталну и пуну запосленост;
- в) Оптималан економски раст.

Класични либерализам чисте тржишне економије никада није функционисао у чистом обиму, чак и пре настанка кејнзијанске политике.

Новија схватања, везана за кејнзијанску и неокејнзијанску теорију, траже стално присуство државне интервенције на тржишту. Тржишни аутоматизам редовно води у кризу, депресију, нестабилност и незапосленост, тако да држава мора да интервенише у отклањању тих неравнотежа. Тржиште само по себи не даје довољне и праве информације, тако да одлуке субјеката на тржишту нису увек оптималне и економски рационалне, због чега и државни интервенционизам постаје објективно нужан.

Ради се о низу програма који чине саставни део интервенције државе у привредни и финансијски сектор, без чега привреда заснована на класичној економској теорији и либералном тржишту не би нашла излаз из кризе, односно редовно би улазила у познате периодичне кризе или рецесије у развоју.

Економске функције савремене државе могу се свести на три подручја:

- 1) Стабилизациона функција, која у себи укључује и одговарајуће мере развојне и структурне политике;
- 2) Редистрибуциона функција, која укључује подручје расподеле и прерасподеле доходака (буџетском политиком). Ова функција укључује одређену социјалну функцију државе у циљу „праведније” расподеле националног дохотка.
- 3) Алокациона функција којом држава усмерава привредне, радне и финансијске ресурсе у одређене гране или подручја у које новац и капитал логиком чистих тржишних односа не би ишао. Диспропорције у развоју би настале као неминовност аутоматског деловања тржишта, док би многе стратешке гране од виталног интереса за друштво и националну економију (због ниже профитабилности улагања) заостајале у развоју. Држава преузима бригу да их подржи одређеним мерама, инструментима или директним улагањима.

Државни интервенционизам у економији садржи цели спектар мера и инструмената за усмеравање и подржавање економског раста и социјалне стратегије. Држава, између осталог, делује на следећим правцима:

1. Планира економски развој;¹⁹²
2. Усмерава инвестиције;
3. Штити домаћу производњу путем разних мера заштитне економске политике (савремени протекционизам);
4. Одлучујуће делује у политици образовања;
5. Стимулише и усмерава технолошки развој;
6. Држава обезбеђује функционисање великих система (транспорт, енергетика, саобраћај, комуникације);
7. Води макроекономску, развојну стабилизациону, финансијску и спољнотрговинску политику;

---

¹⁹² Džefri Saks, kao jedan od korifeja liberalizma (uz Milтона Fridmana), smatra da „vlada mora da ima strategiju razvoja, a to Srbiji nedostaje”. Mnogi sektori ne mogu da se razvijaju samo na privatnim osnovama. Većini sektora su za razvoj potrebne državne investicije infrastruktura, obučeni radnici, izvorna tržišta, privlačenje novih investicija. To ne može da bude prepušteno tržištu, već traži ozbiljnu državnu strategiju. (J. Saks, u intervjuu NINU 27.4.2014).

8. Примењује бројне мере у циљу регулације инвестиција, контроле и политике цена, фискалних и монетарних подстицаја (каматна стопа, девизни курс, кредити банака, примарна емисија, финансијско тржиште);
9. Држава контролише и ограничава олигополске и монополске структуре;
10. Држава контролише и усмерава формирање нових фирми, улагања у нове инвестиције, а преко јавних предузећа директно интервенише у област производње, увоза, инвестиција, развоја;
11. Држава директно утиче на трансформацију привредне структуре.

Савремени државни интервенционизам са моделом „обнова, реформе, развој” у новоиндустријализованим привредама крајем деведесетих година, ослоњен на неокејнзијанску теорију, допринео је брзом економском развоју ових привреда (Ј. Кореја, Тајван, Сингапур, Хонгконг, односно „пет тигрића”). То су тзв. новоиндустријализоване земље. Модел настоји да изгради „вођено” и контролисано (а не потпуно слободно) тржиште, а то значи социјална и регулисана привреда (по узору на немачко-јапански модел капитализма). У овим привредама држава је вршила избор и подстицала приоритетне индустријске секторе, креирала и спроводила одговарајућу (себи подешену) извозну, финансијску, монетарну, инвестициону, стабилизациону и технолошку политику. Режим спољне трговине, девизних курсева, коришћења иностраних кредита, био је високо контролисан и централно вођен. Вођена је политика супституције увоза и снажне стимулације извоза. Увоз је строго контролисан и врло селективан, а девизна контрола врло чврста. Банкарски (национално очуван) систем је путем кредитне и каматне политике кориштен као главна полуга државне стимулације једних и дестимулације других сектора у циљу реструктурисања привреде.

Овај модел је омогућио овим привредама импозантну динамику економског раста (све до 1998. године када је под притиском напуштен). Поједине новоиндустријализоване земље су се врло брзо приближиле високо развијеним привредама, да би на притисак ММФ-а напустиле овај врло ефикасан модел развоја. Нажалост, и државе ЕУ су прихватиле тржишни фундаментализам из САД, уз кризу која се продубљује и све чешће социјалне потресе и огромна социјална раслојавања.

Професор Комазец се залаже за употребу неокејнзијанског модела у Србији, прилагођеном постојећем амбијенту и обогаћеном додатним социјалним програмом.

У посебној подцелини свог дела књиге, професор Комазец анализира утицај и значај војне индустрије у савременом свету, пре свега САД, потом западноевропских држава, Русије и Кине.

У свом делу књиге професор Бојан Димитријевић има три основне подцелине: прва целина бави се питањима недовољне агрегатне тражње и реформом процеса глобализације; друга се бави проблемима везаним за глобалну неједнакост и начинима како овај проблем решити или бар ублажити; трећа целина даје кратак преглед кључних економских политика које се односе на Србију и њен убрзанији економски развој.

У периоду од 13 година, 2008–2020. година, светску привреду погодиле су две велике економске кризе. Криза из 2008. године названа је *Великом рецесијом* и по интензитету, распрострањености и последицама, сматра се највећом кризом у економској историји после *Велике депресије* из 1929–1934. године. Основни узроци кризе везани су за крах тржишта некретнина у САД, „пуцање шпекулативног мехура” услед прекомерне употребе финансијских деривата и секјуритизације, који су довели до наглог пада цена некретнина, немогућности отплате хипотекарних кредита, контаминираних aktive у пословању банака и банкрота великих инвестиционих банака међу којима се истичу *Lehman Brothers* и *Bear Stearns*. Дубљи узроци кризе односе се на:

- 1) Крах *Вашингтонског консензуса* и неолибералне економске теорије и политике;
- 2) Претерану дерегулацију финансијског сектора као последицу прихватања Вашингтонског договора;
- 3) Велику задуженост домаћинстава која је „пумпала” цене некретнина и довела до контаминације aktive у сектору банкарства и осигурања.

Још од краја 70-их и почетка 80-их година 20. века евидентан је постепени пад агрегатне тражње на нивоу светске привреде, а други проблем, повезан са претходним, као по „закону спојених судова”, јесте пораст глобалне неједнакости у расподели дохотка и богатства који се манифестује као све већа разлика између онога што поседује 10%, или чак 1% најбогатијих, на рачун 70% становништва са средњим и нижим нивоом примања. Та разлика, расте на два нивоа: 1) између развијених и мање развијених земаља; 2) између богатих и сиромашнијих појединаца унутар већине земаља, а свакако и унутар најразвијених земаља света (САД, В. Британија, земље Европске уније).

Друга велика економска криза наступила је 2020. године као последица *COVID пандемије* у светским размерама, и довела је до масовног затварања становништва, преласка на „кућни” начин рада, пресекла светске ланце снабдевања, веома дубоко погодила здравствене и привредне системе САД, Велике Британије, већине земаља ЕУ (нарочито Шпанију, Италију, Француску, Немачку) и значајно оборила БДП, производњу и запосленост. Криза је нарочито погодила мала и средња предузећа, услужни сектор – поготово туризам, саобраћај, логистику и почела да намеће неке нове обрасце понашања у економској организацији живота. Оно што је, чини се, главна поука из угла економске политике, то је чињеница да су поново кејнзијанске мере подстицаја агрегатне тражње одиграле кључну улогу у опоравку светске привреде. Стога је и ово питање детаљније анализирано у одговарајућем делу књиге. Оно што је управо заједничко двома великим економским кризама – шоковима јесте: а) велики пад на страни агрегатне тражње и сличне последице; б) примена сличних мера економске политике које су се, пре свега, односиле на фискалне подстицаје за раст агрегатне тражње, производње, запослености и инвестиција. У оба случаја, препоруке неолибералне економске теорије и политике биле су неупотребљиве и означиле су потребу за хитном променом ове парадигме као владајуће, како у економској теорији тако и у економској политици.

Поред недовољне агрегатне тражње и раста неједнакости у расподели богатства, постоји још читав низ проблема који се јављају у светској привреди, али и на нивоу економске теорије:

Криза неолиберализма у економској теорији и политици који треба да буде напуштен као доминантан правац на економским универзитетима, у литератури и у управљању економском политиком на макроекономском нивоу;

Криза Европске уније, али и концепта стварања супердржава које потиру економски суверенитет и националну самобитност. Насупрот томе, све више јача суверенизам, а пред Европском унијом је опет дилема да ли ће то бити једна држава, федерација или савез суверених држава у коме има места чак и за Русију.

Паралелно са кризом Европске уније и евра као њеног кључног обележја, преиспитује се и глобализам као светски процес са идејама у правцу неопходних реформи: свет улази у период мултиполаризма и престаје да важи доминација једног пола САД и Запада, а јача Кина, БРИКС, Средњоазијске интеграције. Све више се тражи реформа

међународних мултилатералних економских организација какве су ММФ, СБ, СТО у правцу веће једнакости у одлучивању и равноправнијег начина рада. Кључни захтеви везани су за глобализам који мора бити више фер, праведнији и који ће донети раст животног стандарда за већину светске популације. У технолошком смислу (саобраћај, комуникације, технологија, туризам), глобализам је неизбежан процес, али у политичком смислу он може бити организован као владавина једног центра моћи и експлоатације сиромашних од стране богатих или као **мултиполаризам** у коме ће постојати равноправност, већа једнакост и равномернији раст богатства свих држава и свих грађана света.

За економску теорију, али нарочито за економску политику и управљање привредама, намећу се бројна друга актуелна питања као што су: растући значај еколошких проблема, „зелених“ инвестиција и заштите животне средине, економска регулација дигитализације која је глобални технолошки процес, а коју намеће „Четврта индустријска револуција“.

Ту су увек актуелна питања односа државе и тржишта, економске регулације монопола, екстерналија и финансијских тржишта, смањења незапослености, питања иновација и ефикасности, индустријске политике и убрзанијег развоја земаља Трећег света, проблема недовољних информација и несавршених тржишта.

У свом делу књиге научни саветници проф. Рајко Буквић и Драган Петровић обрадили су неколико тематских целина. Дат је општи преглед стања заступљености економских модела у савременом свету, односно криза владајућег неолибералног и добијање на значају некејнзијанског. Упоредо је дата анализа главних процеса у политици и друштвима савременог света, прелазак светског поретка ка мултиполарности, те преглед финансијских тржишта у свету, криза долара као светске валуте и алтернативе које се јављају. Анализира се стање извесног застоја у расту продуктивности, друштвеног производа (*per capita*, али и бруто), последњих година (више од деценије). Постоје паралелно противречности у неадекватном расту утицаја крупног капитала и, с друге стране, пораста продуктивности и посебно пораста најамнина запослених (које спорије расту од пораста продуктивности, и екстремно спорије од концентрације и пораста добитка крупног капитала).

Посебну целину у раду представљају потпоглавља о стратешким коридорима Србије, затим дигитализацији, потом стању машинске и металске, текстилне и напоскон Индустрије четврте генерације, како у свету

тако и у Србији. У оквиру потпоглавља стратешких коридора Србије, представљен је концепт изграђених и планираних ауто-путева, железнице, водених канала, авионског саобраћаја и посебно цевовода (нафтовод и гасоводи). Остварење гасовода из Русије ка југоистоку, достигнуто у форми крака преко Турске постало је стварност, а наговештени су и неки други планирани и могући капитални пројекти, за читав регион. Тако сарадња Србије и Кине у оквиру концепта „Пут свиле” има своје конкретне резултате и наговештене програме и планове.

У потпоглављу о оствареним резултатима у домену дигитализације Србије, представљени су најпре основни показатељи доступности становништву и привреди информационо-комуникационих технологија, и то по различитим секторима, примарно привреди, те државној управи, образовању. Евидентан је пораст показатеља у свим посматраним секторима дигитализације у Србији током последњих година. Указано је и на основне резултате развоја одговарајуће индустријске гране, која се показује као једна од најдинамичнијих у савременој привреди Србије. Најзад, дат је и синтетички приказ положаја Србије, уз помоћ композитног индекса, израчунатог у једном раду белоруских аутора за европске земље са малом привредом. На основу тих резултата може се оценити да је укупан домет дигитализације у Србији доста неповољан, односно за сада приближно на нивоу осталих земаља постјугословенског простора (осим Словеније), али и с перспективама даљег напретка. Док, с једне стране, можемо бити задовољни уделом становништва у коришћењу мобилне телефоније и поседовања компјутера, скромни резултати остварени су у оквиру представљања фирми у привреди на интернету и посебно остварен обим продаје преко интернета.

По питању индустријализације, Србија кроз модерну историју није каснила у сва три присутна до сада таласа (индустријске револуције) у односу на остале земље, и поред неповољних услова у већем делу периода у којем је индустрија развијана. Кључни догађај у индустријализацији земље збио се 1960. године када је Југославија прешла границу између аграрне и индустријске економије, прелазећи у индустријско друштво: те године је удео индустрије у БДП-у био већи од удела пољопривреде, а наредне године пољопривредно становништво опало је испод 50%. Земља је успела до краја осамдесетих година 20. века да оствари разноврсну, и условно говорећи, средње развијену индустријску производњу, са значајним уделом у читавој привреди и друштвеном бруто производу. Међутим, од 1990.

паралелно са вишеструком кризом, страда и индустрија, укључујући посебно уништавања због НАТО бомбардовања 1999. године. С друге стране, Србија је практично једина земља у транзицији која још није успела ни данас да достигне ниво сопствене индустријске производње из 1990. године (нешто око 50%). Томе треба додати да је удео индустрије у БДП-у Србије тек око 18%, а да је он у већини других земаља у транзицији виши, негде и осетно.

Индустрија четврте генерације изазива велика очекивања у свету, посебно у правцу подизања иначе успорене продуктивности, а што је карактеристика не само индустрије односно целе привреде Србије већ и развијених земаља. У међународном контексту, након неколико деценија спорог економског раста, делом узрокованог пресељењем индустрије у земље Трећег света и бивше социјалистичке земље, може се приметити текући процес поновног успостављања индустрије као кључног фактора развоја, што су препознале и развијене земље, конкретно земље Европске уније, са којима Србија има најразвијенију привредну сарадњу. Европска унија се, наиме, окренула ка реиндустријализацији још на Лисабонском европском самиту 2000. године представивши амбициозан план да постане најконкурентнија индустријска област на свету до 2010. Нова индустријализација ЕУ заснована је на знању, иновацијама и предузетништву. ЕУ је признала да је потребно напустити „широко распрострањену, али погрешну претпоставку да у информатичким и сервисним друштвима, и на знању заснованој економији, прерађивачка индустрија не игра више кључну улогу“. Овај однос према индустрији задржан је и у документу „Европа 2020“.

Анализирајући стање индустрије Србије по најважнијим индикаторима по гранама (које у целини није задовољавајуће), посебан акценат у књизи стављен је на стање машинске, металске и текстилне индустрије. У питању су гране које су (уз енергетику и прехранбену индустрију) спадале у најпропулзивније индустријске делатности у Србији (и Југославији), обезбеђујући између осталог значајне ефекте у извозу, као и нарочито текстилна индустрија у запошљавању. Али, ове гране су и највише страдале у периоду деиндустријализације, током 1990-их због санкција, ратова у окружењу и НАТО агресије, а после тога због погрешног концепта развојне и економске политике, а што је све у значајном делу мимоишло енергетику и прехранбени комплекс. Стога су аутори сматрали да ове гране заслужују посебну пажњу, нарочито имајући у виду њихов значај за друге индустријске

(и остале) гране, као и за друге аспекте економског и социјалног развоја државе. У основи, у металској и електроиндустрији посебно перспективне гране су индустрија моторних возила, приколице и полуприколице; затим као перспективне се истичу информационе технологије; електроника; електрична опрема у пољопривреди; одбрамбена индустрија. Као посебан проблем истиче се тренутно врло лоше стање железница и железничког саобраћаја у Србији, који је веома важан у правцу развоја остале привреде, а посебно анализираних грана индустрије (металској и електроиндустрији). Актуелни радови на саобраћајној инфраструктури важни су не само због тренутних ефеката (запошљавање, ма колико било ограниченог домета) већ и стога што обећавају значајно поправљање стања и отклањање уских грла у саобраћајном систему.

CIP- Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

339.9
338.1(497.11)"20"
330.831.8
316.344.2(100)

СРБИЈА у савременим геоекономским процесима /
Слободан Комазец ... [и др.]. - Београд : Институт за
међународну политику и привреду, 2022 (Београд : Донат
граф).- 424 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 cm

Тираж 150. - Белешка о аутору уз поједина поглавља. -
Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз поједина поглавља.

ISBN 978-86-7067-294-9

1. Комазец, Слободан, 1939- [аутор]
а) Међународна економија б) Привредни развој-- Србија--
- 21в в) Неолиберализам г) Економска неједнакост-- У свету

COBISS.SR-ID 58152713

ИСБН 978-86-7067-294-9